

Laurențiu Rădvan
(editor)

ORAȘUL
din
SPAȚIUL
ROMÂNESC
între
ORIENT
și
OCCIDENT

*Tranziția
de la medievalitate
la modernitate*

Historica

Laurențiu Rădvan
(editor)

**Orașul din spațiul românesc
între Orient și Occident**

Tranziția de la medievalitate la modernitate

Volumul se tipărește printr-un program finanțat de CNCSIS, 185/2006-2007

Pe coperta I: *Via Carolina*, schiță pe harta Olteniei a lui Friedrich Schwantz, 1722; imagine preluată din *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, fig. 3 (detaliu).

Redactor: Dana Zămosteanu
Tehnoredactor: Florentina Crucerescu
Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN 978-973-703-268-3

© Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2007
500711 – Iași, str. Păcurari nr. 9, tel./fax: (0232) 314947

Laurențiu Rădvan
(editor)

Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident

Tranziția de la medievalitate
la modernitate

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
IAȘI – 2007

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Rădvan, Laurențiu
Orașul din spațiul românesc între Orient și
Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate /ed.:
Laurențiu Rădvan. - Iași: Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2007

ISBN 978-973-703-268-3

I. Rădvan, Laurențiu (ed.)

94(498)

CUPRINS

NOTĂ	7
Petronel ZAHARIUC , <i>Date noi despre ctitorii mănăstirii Jitianu (jud. Dolj) și un document de danie pentru mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos</i>	11
Gerd FRANCK , <i>Un ctitor și o ctitorie: Ion Golăi și mănăstirea Golia</i>	27
Enikő RÜSZ-FOGARASI , <i>Câteva aspecte privind statutul văduvelor în Cluj în perioada premodernă</i>	53
Laurențiu RĂDVAN , <i>Drumuri de țară și drumuri de oraș în Țara Românească în secolele XVII-XVIII</i>	67
Judit PÁL , <i>Administrația și elita orașului Satu Mare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea</i>	115
Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI , <i>Despre vornicii de poartă și atribuțiile lor în Iași secolului al XVIII-lea</i>	131
Sorin IFTIMI , <i>Turnul bisericii Sfântul Spiridon din Iași, un monument între două lumi</i>	165
Claudiu NEAGOE , <i>Tradiționalism și modernitate în societatea și muzica românească (1750-1830)</i>	183
Sorin ȘIPOȘ , <i>Mărturii asupra orașelor-cetăți de la frontiera răsăriteană a Europei consemnate de ofițerul francez Lazowski la sfârșitul secolului al XVIII-lea</i>	241
Dan Dumitru IACOB , <i>Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea</i>	263
Carmen OPRESCU , <i>Activitatea edilitară și modernizarea orașului Câmpulung Muscel (sfârșitul sec. XIX – prima parte a sec. XX)</i>	325
ABSTRACTS	347
AUTORI	359

NOTĂ

Istoria urbană cuprinde domenii foarte vaste de cercetare, fapt dovedit și de diversitatea temelor studiilor cuprinse în volumul de față. Istoria orașelor, de la un plan economic, instituțional, politic și până la unul social sau al mentalităților, fie că ține de antichitate sau de epoca modernă, oferă posibilități extraordinare de cercetare. În evul mediu, dar și în bună parte din perioada modernă, orașul a fost în minoritate în comparație cu satul, mai ales din punct de vedere demografic. Cu toate acestea, lumea orașelor a reprezentat un microcosmos, de o diversitate neînțeleasă la adevăratele sale dimensiuni. Întâlnim aici oameni de toate felurile, oameni liberi, membri ai comunității juridice urbane, negustori și meșteri, cu calfele și ucenicii lor, preoți, călugări, dar și călători în trecere, diplomați sau pelerini, țărani veniți pentru a face negoț, fără a-i uita pe mult-huliții vagabonzi sau cerșetori. În estul Europei, și nu numai, orașul era un amestec de etnii și religii, alături de populația majoritară conviețuind alte grupuri etnice venite pentru a căuta un trai mai bun, printre care se aflau și evreii sau armenii. Era o lume a contradicțiilor, cu bogați și săraci, creștini și musulmani, dar și sănătoși și bolnavi, curați și murdari. Văzut ca loc al viciilor de către oamenii Bisericii, orașul era pe cât de căutat pentru posibilitățile pe care le oferea, pe atât de urât și respins. La acest din urmă sentiment contribuiau și molimele, care adesea bântuiau orașele, în răsăritul Europei până în plin secol al XIX-lea.

Prin volumul de față dorim să continuăm un demers inițiat în anii trecuți, materializat mai întâi prin publicarea unui grup de studii pe teme de istorie urbană, în 2006¹. Dacă volumul precedent ocupa cronologic

¹ *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „A.I. Cuza”, 2006, 272 p. +17 planșe.

perioada de final a evului mediu, cel pe care îl oferim acum cititorului depășește acest cadru. Tranziția de la medievalitate la modernitate reprezintă o temă de larg interes atât în istoriografia occidentală, cât și în cea românească. Istoricii de la noi au arătat mai puțină preocupare acestei tranziții în cazul orașelor, care au fost tratate mai mult în situații particulare. Prin acest volum încercăm să suplینim un gol istoriografic, inițiativa noastră fiind însă o picătură într-un ocean. Modernizarea orașelor, indiferent dacă sunt sau nu din spațiul românesc, nu a reprezentat o schimbare economică, socială, culturală, politică sau mentală limitată numai la această lume, urbană, ci a reprezentat în bună parte transformarea pe noi baze a unor țări întregi. Din orașe au pornit revoluțiile, în orașe s-a instalat o nouă clasă politică și economică, pentru cucerirea orașelor s-au dat războaie. Orașele au dat de fapt tonul modernizării. În toată Europa întâlnim această situație, iar regiunile din răsăritul continentului, chiar dacă puțin mai târziu, nu au făcut excepție.

O lectură a cuprinsului volumului arată complexitatea temelor de istorie urbană ce sunt în curs de cercetare la momentul actual. Volumul debutează cu două studii ce analizează statutul unor mari boieri stabiliți în orașe, precum și inițiativele acestora pe plan religios, mai precis ctitoriile pe care le-au făcut. Astfel, Gerd Franck, respectiv Petronel Zahariuc încearcă să deslușească începuturile neguroase ale unor mănăstiri de lângă orașe, într-un caz Golia de lângă (apoi din) Iași, în celălalt Jitianu, de lângă Craiova. Situația văduvelor din Cluj și a problemelor cu care se confruntau acestea la sfârșitul evului mediu și începutul epocii moderne este cercetată de Enikő Rűsz-Fogarasi. Nu au fost lăsate deoparte instituțiile, cu o cercetare a administrației și elitei orașului Satu Mare (Judit Pál), dar și a mai puțin cunoscuților vornici de poartă din Iașul secolului al XVIII-lea (Mihai-Cristian Amărieuței). De altfel, o bună parte din studii se referă la evoluții urbane sau apropiate de lumea orașelor din așa-zisul „secol fanariot”. După cum se va vedea, acest secol, cu toate că a reprezentat momentul de apogeu al influenței otomane în plan politic, economic sau cultural în țările române, nu a fost oriental până la capăt. Schimbări tot mai semnificative se observă încă din ultimii ani ai veacului, în special din momentul ocupațiilor austriece și ruse din 1769-1774, 1788-1791 și, puțin mai târziu, 1806-1812. Lucrările lui Claudiu Neagoe și Dan Dumitru Iacob ne oferă dovezi evidente ale acestor

schimbări, ambele texte punând accentul pe felul în care a început și apoi s-a definitivat occidentalizarea societății românești, chiar dacă ating doar o parte din elementele modernizării, muzica și balurile. Studiul nostru despre drumuri arată însă că la nivelul comunicațiilor lucrurile s-au transformat mult mai greu. Prejudecățile oamenilor locului dar și posibilitățile economice limitate au făcut ca mult timp lemnul să primeze în fața pietrei, și în acest caz nu ne referim numai la căile de comunicație. Construcțiile din orașe erau majoritatea tot din lemn. Excepție făceau clădirile ridicate de boieri și domni. Un studiu din volum încearcă să elucideze începuturile neclare ale unui monument semnificativ din Iași, turnul bisericii Sfântul Spiridon (Sorin Iftimi). Faptul că Principatele Române se aflau la intersecția intereselor Marilor Puteri a avut consecințe atât pozitive, cât și negative. Pe lângă noutățile pe care ofițerii și soldații trupelor de ocupație le-au introdus în lumea orașului la nivel de vestimentație, divertisment și nu numai, războaiele au adus și distrugerii, unele orașe neredresându-se niciodată. Sorin Șipoș scoate la iveală din arhivele franceze mărturiile prețioase ale unui ofițer francez privitoare la orașele-cetăți Ismail, Bender, Cetatea Albă și Chilia, mărturii ce explică pe de o parte de ce Rusia a înaintat cu așa ușurință la răsăritul Principatelor și, pe de altă parte, cum a reușit Imperiul Otoman să supraviețuiască, devenind treptat „omul bolnav” al Europei. Volumul se încheie cu un studiu ce se ocupă de modul în care s-a pus în practică programul de modernizare edilitară în Câmpulungul Muscelului, cu tot ce implica acesta: aprobare de regulamente sau asigurarea noului tip de confort, specific urban, prin introducerea străzilor pavate sau asfaltate, a iluminatului public, a apei potabile și a canalizării (Carmen Oprescu).

Am preferat așezarea în ordine cronologică unei aranșări tematice. Cadru general este dat de secolele XVII-XIX, însă acolo unde a fost necesar l-am depășit, coborând spre secolul XVI sau urcând spre secolul XX. De asemenea, nu ne-am limitat numai la Principate, ci am luat în considerare și regiunile de peste munți sau pe cele din Basarabia, intrate sub control habsburgic sau otoman. Între regiuni existau, bineînțeles, decalaje de tot felul; acestea sunt prezente și între orașele din Moldova și Țara Românească (vezi Iași și București), însă opinia noastră este că ele trebuie cercetate și nu ignorate.

Legat de aparatul critic al studiilor din volum, se impune o precizare. Pentru a nu încărea și mai mult notele din subsol (și așa, în multe cazuri, destul de numeroase), nu am mai redat titlurile complete ale diverselor lucrări sau colecții de izvoare folosite și nu am mai reprodus numele tuturor editorilor implicați în această valoroasă muncă de strângere a surselor istorice, fără de care nici nu putem concepe studiile noastre.

Laurențiu Rădvan

DATE NOI DESPRE CTITORII MĂNĂSTIRII JITIANU (JUD. DOLJ) ȘI UN DOCUMENT DE DANIE PENTRU MĂNĂSTIREA SFÂNTUL PAVEL DE LA MUNTELE ATHOS*

Petronel Zahariuc

Mănăstirea Jitianu cu hramul Sf. Dimitrie este unul dintre cele mai importante așezăminte bisericești din preajma Craiovei, aflată acum în comuna Podari, satul Braniște, jud. Dolj, în Arhiepiscopia Craiovei, la 8 km sud de orașul amintit, pe șoseaua spre Calafat. Alături de mănăstirea Bucovăț, situată în partea de nord a Craiovei, mănăstirea Jitianu a fost un principal loc de refugiu pentru târgoveții craioveni vreme de câteva secole. Rolul de apărare și de adăpost al acestor mănăstiri poate fi pătruns mai bine dacă este comparat cu acela al mănăstirilor Galata și Cetățuia de la Iași sau al mănăstirilor Cotroceni și Plumbuita de la București. Pe lângă acest nume, mănăstirea Jitianu a mai cunoscut unul, acela de Mănăstirea de la Balta Verde. Prima descriere a sa aparține, ca și în cazul altor mănăstiri românești, lui Paul de Alep: „râul Jiu curge în apropierea sa, de jur împrejurul mănăstirii este un lac care nu poate fi trecut nicăieri, ci trebuie să ocolești vreo două ceasuri pentru a ajunge la mănăstire, care este așezată în mijlocul pădurilor”¹. Înainte de cel de-al doilea război mondial, cursul râului Jiu a fost regularizat, iar bălțile din jurul mănăstirii au secat treptat; totuși, după cum mărturisea un slujitor al acestui altar, au fost timpuri când râul s-a revărsat, a inundat totul în jurul mănăstirii și nu

* Comunicare la ședința din iunie 2007 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, filiala Iași.

¹ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 214.

s-a sfiit să intre chiar în sfântul lăcaș². O imagine foarte plastică a zonei o găsim la N. Iorga, într-o descriere din 1907: „Prin mare câmpie netedă și tristă din jurul Craiovei. Iarba nouă a primăverii n-o îmbracă încă destul în veșmântul ei de catifea cu răsfrângeri adânci. Pământul chiftește de apa celei din urmă zăpezi căzute și zările se pătează de albastru-vânăt, de vioriu, pe urma aburilor mulți care plutesc pe întindere. Jiul, ascuns într-un fald din dreapta, trimite în aceste ceasuri de către seară adieri răcoroase, iar din bălțile pe care în zadar s-a luptat să le sece soarele aprig al zilelor din urmă, se desfac duhori grele care parcă-ți iau puterea de a răsufla, cufundându-te repede într-o toropeală amețită”³.

Lăsând în urmă bălțile Jiului, să pomenim câte ceva despre numele mănăstirii⁴. Părerea potrivit căreia numele ar deriva de la râul Jiu, încercată chiar de Paul de Alep, e glumeață⁵. Pentru sirianul Paul de Alep este de înțeles, pentru că cine știe cum i-o fi sunat în minte numele românesc al mănăstirii și al râului din preajmă. Rădăcina numelui este cuvântul slavonesc *jitie*, care înseamnă „viață”, „trăire”, de aici și sintagma bine cunoscută, mănăstire de *obștejitie*, adică de „trăire în obște”. Pornind de la cuvântul *jitie* s-a mers pe două cărări pentru a se afla numele mănăstirii: una care duce spre o veche vatră monahală, cu rădăcini în negura vremurilor, și alta spre numele Jitian, foarte cunoscut printre boierii munteni din veacurile XV și XVI. În primul caz, s-a făcut comparație cu schitul Jitia dinspre hotarul Moldovei⁶, de lângă mai cunoscutul schit Poiana Mărului, situație în care posibilul ctitor a fost căutat printre boierii munteni cu numele Jitian de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Această din urmă cale este cea dreaptă, numai că este foarte greu de aflat dacă și care dintre boierii cu

² I.G. Locusteanu, *Mănăstirea Jitianu sau Jitia*, în „Renașterea”, Mitropolia Olteniei, 1941, p. 83.

³ *Descrieri de călătorie III. Mănăstirea Jitianului*, în „Floarea darurilor”, II, nr. 7, p. 103.

⁴ Pentru bibliografia privitoare la mănăstirea Jitianu, vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I – Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, I, Mitropolia Olteniei, 1970, pp. 391-392.

⁵ *Călători străini*, p. 214.

⁶ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 391.

acest nume este ctitor la mănăstirea din preajma scaunului Băniei, ce-i va purta numele, Jitianu.

Cea mai veche mărturie, cunoscută până acum, despre existența acestei mănăstiri s-a păstrat în arhiva mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos: la 12 martie 1593, frații Alexie și Pârvul dăruiesc mănăstirii Jitian 12 locuri din hotarul Craiovei, pentru pomana lor și a părinților lor, ca să-i fie moșie „ohabnică”: un loc lângă hotarul Popovei și lângă crângul Popovei, alt loc din capul bălții lui Mușat până la Strâmba și un loc în Lazul Mare, pentru sufletul surorii lor, Maria⁷. Hrisovul din 1557, de la Pătrașcu cel Bun, despre care s-a spus că „ar fi prima mărturie scrisă care menționează existența mănăstirii noastre”⁸, este de fapt rezumatul unui act de întărire domnească pentru jumătate din satul Iamnic, care va ajunge mai târziu în stăpânirea mănăstirii Jitianu (copistul a făcut un scurt rezumat al actului, pe care l-a pus înaintea textului: „hrisovul răposatului Pătrașco voievod, fecior Radului voievod, de la leat 7066 <1558>, pentru jumătate de sat den Iamnic, sud. Dolj, ce iaste în<chinat> la mănăstirea Jăitian”⁹).

La 11 ianuarie 1597, Mihai voievod întărește preotului Novac din Popova stăpânirea peste o moșie „în sat, în Popova, din partea lui Necula, jumătate din toată ocina, din câmp, și din baltă, și din apă și din tot hotarul, și din seliștea satului și locul din jurul mănăstirii lui și cu deal și cu vii, cât va avea, pentru că a cumpărat popa Novac de la Necula, pentru 1.600 de aspri”¹⁰; cumpărătura s-a făcut înaintea domnului, de aceea bănuim că „mănăstirea” a fost probabil ctitoria lui Necula. În a doua parte a secolului al XVIII-lea, la 28 noiembrie 1779, Dionisie, egumenul de la Jitianu, a scos acest act înaintea domnului, pentru a-și arăta dreptatea într-o judecată cu orășenii din Craiova, pentru moșiile stăpânite de mănăstire în

⁷ Arhiva mănăstirii Sf. Pavel, Muntele Athos, nr. 475 (martori: județii Dragomir și Dobre, preotul Grigorie, diaconul Jipa și alții); Florin Marinescu, *Ρομανικά έγγραφα του Αγίου Όρους Αρχείο Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου*, Atena, 2002, p. 54, nr. 8.

⁸ T.G. Bulat, *Știri noi despre mănăstirea Jitianu (Dolj)*, în „Mitropolia Olteniei”, XIX (1967), nr. 5-6, p. 433.

⁹ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. V, întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 115, nr. 103; datarea aparține editorilor, pentru că actul are data 1558 ianuarie 10 (în continuare se va cita *DRH*).

¹⁰ Arhiva mănăstirii Sf. Pavel, Muntele Athos, nr. 476 (original slavon); Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 55, nr. 9.

jurul orașului, iar în rezumatul făcut se spune că popa Novac „au zidit dintâiu această mănăstire”. Această carte de judecată se păstrează și într-o copie la Arhivele Naționale, unde a fost descoperită de N. Plopșor, care consideră că popa Novac este „întemeietorul mănăstirii Jitianu”¹¹. Având în vedere faptul că în arhiva mănăstirii Jitianu (și nici în alte locuri) nu s-au păstrat acte mai vechi privitoare la această mănăstire, s-ar putea ca „mănăstirea” pomenită în actul din 1597, ridicată de Necula sau de popa Novac, să fie, într-adevăr, mănăstirea Jitianu. În același act din 1779, boierii hotarnici arată că „noi altă Popovă nu știm, decât Fântâna Popovii, unde mai din jos de Fântână au fost satu, numindu-să satul Popovii”¹². Fântâna Popova a fost refăcută de Matei Basarab în 1651, fiind, potrivit inscripției, „făcută den moși den strămoșie domniei mele, ci s-au fost părăsit, iar domnia mea o am întemeiat ca să fie pomană în veac”¹³. Totodată, s-ar putea ca mănăstirea lui Necula sau a lui Novac să fie doar o „mănăstioară” sau un schit, ctitorit de unul dintre aceștia pe moșia Popova, aflată în preajma unei mănăstiri mai vechi, Jitianu.

Câțiva istorici, necunoscând cele două documente de mai sus, au socotit că avem de-a face cu o mănăstire mai veche, zidită cândva la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, în preajma Craiovei, unde în această vreme legea era spusă și făcută de Craiovești, astfel că ziditorul a fost căutat printre încregăturile acestui neam sau printre alte neamuri puternice din descendența Basarabilor. Pornind de la atotputernicia Craioveștilor, T.G. Bulat a considerat că ziditorii acestei mănăstiri au fost boierii din acest puternic neam: „vitejii banoveți, Barbul,

¹¹ N. Plopșor, *Întemeietorul mănăstirii Jitianu – Dolj*, în „Revista de Istorie Bisericească”, an I (1943), nr. 3, p. 151.

¹² Satul Popova a fost cumpărat de la megieși de Preda fost mare ban, cu 20.000 de aspri; după moartea marelui ban, Cătălina băneasa și fiica sa, Mara, primesc întărire pentru stăpânirea satului Popova, pentru care s-au judecat cu rumânii, foștii megieși, ce încercau să răscumpere satul (Florin Marinescu, *op. cit.*, pp. 57-58, nr. 14; data traducerii, 1 martie 1607, este greșită, pentru că la această dată Preda mare ban era în viață).

¹³ August Pessiacov, *Schițe din istoria Craiovei*, ed. a II-a, Craiova, 1914, pp. 42-43. Vezi și Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 218; Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, 2004, pp. 429-430.

Pârvul, Danciul și ceilalți, care ridicau domni în scaun, sau îi detronau la nevoie, au înălțat această zidire cu scop dublu, [...] din duhul evlaviei, dar și cu gândul de a se apăra, în special contra musulmanilor, ei făcând o politică creștină¹⁴. Această ipoteză se întemeiază, în primul rând, pe faptul că mănăstirea Jitianu a ajuns metoc al mănăstirii Sf. Pavel de la Athos, căreia boierii Craiovești și Neagoe Basarab i-au făcut daruri însemnate. Printre marile daruri făcute acestei mănăstiri sârbești de la Muntele Athos¹⁵ s-ar fi aflat și închinarea mănăstirii Jitianu, datorată fraților Craiovești sau „urmașilor lor de sânge”¹⁶.

Pornind de la numele mănăstirii, Jitianu, N. Iorga a socotit că stolnicul Jitian, ce se întâlnește în Sfatul domnesc al lui Neagoe Basarab, „a fost, desigur, cel dintâi întemeitor al mănăstirii Jitianul, pe care o făcu apoi din nou Bălașa, doamna lui Constantin Basarab”¹⁷. Jitian a fost mare stolnic (1514-1521), în Sfatul lui Neagoe Basarab, fiind fiul lui Staico logofăt din Bucov și al Caplei, fiica lui Vlad voievod Călugărul¹⁸. Nepot de domn și fiul unui mare boier, ce a fost mare logofăt vreme de două decenii, putem crede că stolnicul Jitian a avut puterea să ridice în preajma Craiovei o mănăstire. Din puținul care se știe până acum despre viața acestei mari rude domnești, Jitian pare să fi avut urmași¹⁹, astfel că posibila sa ctitorie

¹⁴ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 431.

¹⁵ Vezi și Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în „Cercetări literare”, IV (1941), pp. 60-113.

¹⁶ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 432.

¹⁷ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 125.

¹⁸ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 68; George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, I (1389-1495), București, 1943, pp. 318-320 (și spița genealogică).

¹⁹ În spița curgătorilor din Vlad voievod Călugărul, G.D. Florescu a înscris și o fiică a lui Jitian, Anca, fără a indica documentul; s-ar putea să fie documentul din 3 mai 1502, prin care Radul cel Mare întărește mănăstirii Govora stăpânirea asupra averii sale, printre care se aflau și satul Ionești și seliștea Corbenești, cumpărate de domn de la „Bordea și de la jupanița lui, de la Anca, fiica lui Jitianu” (*DRH*, B, vol. II, p. 46, nr. 15); cumpărătura s-a făcut, potrivit actului de întărire dat, tot pentru averea mănăstirii Govora, de Neagoe Basarab, „în zilele lui Vlad voievod Călugărul” (*ibidem*, p. 316, nr. 163). Vremea în care au fost cumpărate satele arată că Jitian, tatăl Ancăi, nu poate fi nepotul lui Vlad Călugărul, ci un alt boier omonim.

ar fi trecut în grija rudelor sale, poate ale aceluia care au stat în scaunul domnesc. Spre exemplu, Radu de la Afumați era și el nepot al lui Vlad Călugărul, fiind fiul lui Radu cel Mare, fratele Caplei, soția lui Staico din Bucov; Radu de la Afumați și Jitian stolnic au fost veri primari. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, întâlnim un alt boier cu numele Jitian, tot stolnic, dar în Sfatul domnesc al lui Radu de la Afumați. Acesta a căzut în luptele cu turcii din vremea acestui domn și a fost fiul monahului Vasilie, călugărit la mănăstirea Govora; în 1529, era încă în viață, pentru că semnează, alături de alții, diata lui Pârvu Craiovescu²⁰.

Posibilitatea ca marele stolnic Jitian, nepotul lui Vlad Călugărul, să fie ctitorul mănăstirii Jitianu a fost contestată de Dan Pleșia. Observând că mai mulți boieri din neamul boierilor de la Vâlcănești (din care făcea parte și Dumitru postelnic din Vâlcănești, primul soț al Stancăi, apoi soția lui Mihai Viteazul) au făcut daniile mănăstirii Jitianu, istoricul formulează ipoteza că această mănăstire „pare chiar să fi fost o ctitorie a lor”²¹.

Faptul că începuturile mănăstirii Jitianu se pot așeza la cumpăna dintre veacurile XV și XVI (nu chiar din vremea lui Mircea cel Bătrân, care ar fi ctitorit-o în amintirea luptei de la Rovine²², ce s-ar fi dat în apropiere de Craiova), având legături cu neamul Craiovesc, primește întărire de la faptul că mănăstirea a fost închinată la mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Această explicație a fost încercată de T.G. Bulat, care amintește o parte dintre daniile fraților Craiovești și ale lui Neagoe Basarab către această mănăstire athonită.

Începutul relațiilor dintre Țara Românească și mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos pare a fi în vremea lui Radu cel Mare, care îi dăruiește un obroc de 5.000 de bani anual, iar călugărilor trimiși în țară după bani câte 500 de bani²³. La puțină vreme după domn, banul Barbu

²⁰ Ștefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în idem, *Perspective medievale*, București, Editura Nemira, 2002, p. 56.

²¹ Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, XVII (1965), nr. 5-6, p. 417.

²² I.G. Locusteanu, *op. cit.*, p. 84.

²³ Petre Ș. Năsturel a redat în 1499-1500 un act cu data greșită, 7040 <1531-1532>, emis de Radu voievod (*Le mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIV-e siècle a 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, („Orientalia

Craiovescu și frații săi îi dăruiesc, la 28 ianuarie 1501, un obroc anual de 2.000 de aspri, iar fraților care vor veni să ia banii, la Bobotează, câte 100 de aspri²⁴. Acum câțiva ani, când s-a publicat catalogul actelor românești de la mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos, a ieșit la lumină hrisovul din 3 martie 1528 de la Radu de la Afumați, prin care se întărea Mănăstirii Sf. Pavel un obroc de 5.000 de aspri anual și 500 de aspri călugărilor care vin să ia acest obroc în luna octombrie²⁵. Înaintea domnului au venit mai mulți „frați de la sfânta mănăstire: părintele popa Pangratie tipicariul, și starețul Theodosie, și diiaconul Theodor și Athanasie, și ne-au spus domniei mele că sfânta mănăstire au rămas fără ctitor și ne-au adus carte de la părintele igumen Gavriil și de la toți frații și au dat noao sfânta mănăstire ca să ne chieăm noi ctitori cu acei mai nainte întru sfînțenie răpoosați domni”²⁶. Cu siguranță, călugării athoniți au mai venit după ajutoare și la domni care au urmat, dar tot la unul dintre urmașii Craioveștilor au găsit îndurare, anume Matei Basarab, care le înnoiește dania, la 26 mai 1639²⁷. Un hrisov asemănător nu s-a descoperit de la Radu vodă Șerban, dar s-a presupus că în vremea lui, și poate chiar de el, a fost închinată mănăstirea Jitianu la mănăstirea Sf. Pavel²⁸. Prima mărturie privitoare la închinarea mănăstirii Jitianu la mănăstirea athonită este din 8 octombrie 1612, atunci când Marina stolniceasa dăruiește mănăstirii un sălaș de țigani, spunând că aceasta „iaste metoh la Sfentu Pavel, de la Sfeta Gora”²⁹. Într-o carte de judecată din 15 mai 1613, de la Radu vodă Mihnea, se spune că „în zilele lui Radu vodă Șarban”, jupâneasa Dana din Vâlcănești a dat jumătate din satele Iamnic și Hârsova mănăstirii Sfântul Pavel de la Sfeta Gora”, cealaltă parte fiind cumpărată de Preda Buzescu fost mare ban al Craiovei (a 12-a

Christiana Analecta, 227), 1986, pp. 242-243), publicat sub datele <1535 iulie – 1545 februarie> (*Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, XVI/2, pp. 184-185, în continuare se va cita *DIR*) și <1536 februarie-martie> (*DRH*, B, vol. IV, pp. 4-5, nr. 4), în domnia lui Radu Paisie.

²⁴ *DRH*, B, vol. II, pp. 6-9, nr. 2; T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 432.

²⁵ Nr. 272 (trad. din sec. XVIII, Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 52, nr. 4).

²⁶ *Vezi Anexa*.

²⁷ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 437.

²⁸ *Ibidem*, pp. 432-433.

²⁹ *DIR*, B, XVII/2, p. 113, nr. 116; T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 433.

parte a fost dăruită de megieșul Jipa mănăstirii Coșuna)³⁰. Din acest document rezultă că, în vremea lui Radu Șerban, Jitianu era închinată la Sf. Pavel de la Athos și, prin urmare, această mănăstire este una dintre primele așezăminte monahale românești închinată către o mănăstire din afara hotarelor țării. Prima mănăstire închinată a fost socotită, fără dovezi clare, schitul Roaba sau Zdrlea, înființat pe o moșie dăruită de Craiovești mănăstirii athonite Xenofon³¹. Craioveștii au dăruit mănăstirii athonite câteva moșii, iar după aceea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe moșia Zdrlea s-a înființat și schitul cu același nume. Mai multe dovezi despre o primă închinare avem în cazul mănăstirii Sf. Nicolae de la București, ctitoria lui Ghiorma banul, închinată puțin după mijlocul veacului al XVI-lea la mănăstirea Simonopetra, tot de la Muntele Athos³². A urmat mănăstirea Coșuna (Bucovăț), din partea de nord a Craiovei, închinată de ctitor, Pârveu clucerul, mănăstirii Sf. Varlaam „din Răsărit” (Meteara)³³.

La începutul veacului al XVII-lea, mănăstirea Jitianu era metoc al Sfântului Pavel de la Muntele Athos³⁴. După închinarea mănăstirii, patronajul direct al familiei ctitorului a încetat, fiind lăsată sub administrarea monahilor athoniți. Nu trebuie neglijat nici amestecul printre noii ctitori al unor familii boierești, care au dat astfel un nou impuls, mai cu seamă material, mănăstirii. Noile danii, în sate, sălașe de țigani etc., putem presupune că s-au datorat, pe de o parte, faptului că în

³⁰ DIR, B, XVII/2, pp. 186-187, nr. 176; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 59, nr. 17 (o altă traducere); o altă copie, păstrată în Arhiva Mănăstirii Sf. Pavel, Muntele Athos, nr. 504, a fost publicată sub data: 31 august 1612, tot de Florin Marinescu (*op. cit.*, p. 58, nr. 16).

³¹ Ion Donat, *Despre schitul Zdrlea sau Roaba – o ctitorie necunoscută a Craioveștilor*, în „Arhivele Olteniei”, XIV (1935), nr. 79-82, p. 346; idem, *Fundațiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a: mănăstiri și schituri*, în „Arhivele Olteniei”, XV (1936), nr. 86-88, pp. 342-343.

³² Petronel Zahariuc, „Soră după Sfânta Evanghelie”. *Note despre neamul jupânesei Caplea și despre mănăstirea Sfântul Nicolae din București, ctitoria lui Ghiorma banul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXV (2007), sub tipar.

³³ Ion Donat, *Fundațiunile religioase ale Olteniei*, p. 287.

³⁴ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 248. Teodor Bodogae a presupus că închinarea s-a datorat doamnei Bălașa, soția lui Constantin vodă Șerban (*Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, pp. 260-261).

fruntea obștii a ajuns un egumen vrednic, în stare să facă din mănăstirea sa un loc de pelerinaj și capabil să-l determine pe superiorul său de la Sfântul Pavel să trimită spre Țara Românească moaște și icoane făcătoare de minuni, ca să-i determine pe închinătorii creștini să se adune lângă mănăstire. Pe de altă parte, putem presupune că averea mănăstirii a început să sporească datorită dezvoltării, încete dar sigure, a orașului de alături, Craiova, și mai ales ridicării unor noi neamuri boierești, înrudite cu cele vechi și dornice să-și „arate rangul” prin dărnicia către sfintele lăcașuri. Unul dintre aceste neamuri, care spunea și făcea legea în zonă, asemenea Craioveștilor cu un veac mai înainte, a fost acela al Buzeștilor, pe care îl aflăm printre dăruitorii către mănăstirea Jitianu. Marele ban Preda Buzescu a dăruit mănăstirii, cu puțină vreme înainte de moarte, o parte din satul Iamnic, pe care l-a cumpărat de la megieși, care au devenit rumâni, la 6 iulie 1607³⁵.

O dată cu începutul veacului al XVII-lea, prezența în viața ecleziastică și socială a mănăstirii Jitianu a sporit, aceasta fiind una dintre cele mai însemnate mănăstiri din Oltenia până la căderea acestei părți de țară sub stăpânire austriacă. La hramul mănăstirii, Sfântul Dimitrie, au început să vină în curtea mănăstirii boieri mari și jupâneze, negustori însemnați și oameni veniți spre călugărire, și toți, din credință și cu gândul la mântuire, au dăruit părți din averea lor mănăstirii. La 28 iunie 1618, Alexandru vodă Iliăș a întărit egumenului Grigorie de la Jitian stăpânirea peste jumătate din satul Degerați, dăruit de jupâneasa Stanca, vara lui Barbul postelnic și a lui Badea fost logofăt din Balaci; în urma acestei danii, Stanca a fost înmormântată în această mănăstire³⁶. Multe zapise de danie au fost scrise chiar pe 26 octombrie, sărbătoarea hramului mănăstirii, după sfânta liturghie, când creștinii se uitau smeriți și îngroziți la scena care l-a pus pe gânduri și pe Paul de Alep, cel care a scris: „la toate aceste mănăstiri și biserici dracul și trepădușii săi sînt zugrăviți într-un râu de foc care curge și numele lor sunt însemnate pe ei. La mănăstirea Jitianu l-am văzut zugrăvit sub forma unui urs negru, mătăhălos”³⁷.

³⁵ Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 58, nr. 15 (original); *DIR*, B, XVII/1, pp. 267-268, nr. 250 (copie, cu data de lună: „iunie”).

³⁶ Florin Marinescu, *op. cit.*, pp. 61-62, nr. 22.

³⁷ *Călători străini*, VI, p. 220.

Astfel, nu știm dacă Maria, jupâneasa lui Condea vătaf „ot Obedeni”, s-a îngrozit prea tare, mai degrabă ne putem închipui că și-a făcut o cruce, a zis ceva în șoaptă și a trecut mai departe, gândindu-se la locul pe care i-l va meni soborul ca odihnă a trupului după moarte. Pentru a-și ușura sufletul, dar și pentru a înlesni hotărârea egumenului și a obștii, la 26 octombrie 1633, jupâneasa dăruia mănăstirii Jitianu jumătate din satul Ștubeeni, cu rumâni³⁸, urmând a fi înmormântată în acest lăcaș. Așa s-au și petrecut lucrurile, iar mănăstirea va avea mult de câștigat de la familia Obedenilor în viitor. La începutul veacului al XVIII-lea, Obedenii, ajunși în mari ranguri, au zugerăvit biserica, au refăcut mănăstirea și și-au aflat odihna de veci între zidurile ei; de aceea, au trecut și ei drept ctitori ai mănăstirii³⁹.

Întorcându-ne la anul 1633, observăm că în vremea domniei lui Matei Basarab din ce în ce mai mulți boiernași se îndreaptă spre călugărie și își dăruiesc o parte din avere „noii case”⁴⁰. La 13 iunie 1634, marele ban al Craiovei a întărit mănăstirii Jitianu stăpânirea asupra unor părți din Pisculeștii de Sus, dăruite la călugărire de Ilie (Larion după numele călugăresc) și fiica preotului Micul⁴¹, iar la 3 august 1645, călugărul Agapie, în mirenie Pârvul Donca din Biroslaveni, a vândut părți din Biroslaveni și Funărești egumenului Gligorie de la Jitian, cu 2.000 de

³⁸ Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 64, 27 (original).

³⁹ Pisania bisericii actuale: „Această sfință mănăstire Jitianu, unde se prăznuiește hramul Sfântul Dumitru, s-a făcut din temelie de doamna Bălașa a lui Constantin Basarab voievod cel Bătrân, iar după trecere de timp s-au surpat și, neavând călugării unde să meargă, s-au apucat popa Luca igumenul de la Sfânta Agora de au dres, și rămânând neisprăvită, jupân Petre Obedeanu vel armaș s-au apucat și au săvârșit-o, înfrumusețând-o cu zugrăveli, adăugând și chili, în zilele domnului Io Costantin Basarab Brâncoveanu, 1651 (sic), iar la anul 1812, arhimandritul Dorotei Craioveanul o repară cu zugrăveli, în zilele [lui vodă] Știrbei, episcop Calinic, 1853” (Virg. N. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei. Al III-lea raport*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXVII (1934), p. 103); într-o altă lectură a pisaniei („Arhivele Olteniei”, VI (1927), nr. 29-30, p. 68), în loc de anul greșit 1651, găsim „1701”.

⁴⁰ Vezi Violeta Barbu, *Vocația monastică a elitelor sociale în epoca lui Matei Basarab*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XIV (1996), pp. 71-83.

⁴¹ Florin Marinescu, *op. cit.*, pp. 64-65, nr. 28.

bani, și a dăruit mănăstirii o parte din satul Ciulnița⁴². Alții, cum a fost Gherghina din Craiova, care a dăruit egumenului Damaschin de la Jitian o curătură la Râioasa, la 13 mai 1648, s-au gândit la pomenirea sufletului lor și a părinților lor⁴³. Astfel, averea mănăstirii a sporit, fără a se gândi cineva și la țeserea zidurilor ce se prăbușeau încetul cu încetul.

Dregerea zidurilor și ridicarea unei noi biserici a căzut pe seama unei doamne cu sânge moldovenesc, dacă nu cumva și bizantin. Este vorba de doamna Bălașa, cea dintâi soție a lui Constantin vodă Șerban. Bălașa era fiica Maricăi, la rândul ei fiica lui Toader Boul, mare vistiernic în Moldova, și soția lui Nicolache Ralli stolnic⁴⁴. Doamna, cuminte și evlavioasă, a lăsat o amintire frumoasă contemporanilor, pentru că în cronică țării se scrie despre ea: „Și doamna Bălașa au făcut o mănăstire ce să cheamă Jitianul, den sus de Craiova, lângă Jiu. Făcut-au doamna Bălașa și un sicriu mare de argint poleit foarte iscusit, în carele au pus sfântul trup al Sfântului Grigorie Decapolit, de la mănăstirea Bistrița. Și alte multe bunătăți și odoare scumpe au făcut și le-au împărțit pre la Sfetagora și prin alte părți”⁴⁵. Din relatarea lui Paul de Alep reiese că doamna nu a trăit să vadă biserica poleită: „răposata doamnă a lăsat, prin diată, o sumă de bani, pentru ridicarea unei noi biserici, și ei o clădesc acum cu cinci turle”⁴⁶. Mândrețea ctitoriei, chiar dacă nu a mai apucat să o vadă încheiată, se vede că i-a bucurat sufletul doamnei, pentru că pe mormântul ei, din biserica domnească din Târgoviște, scrie că răposata doamnă este „ctitora Jitianului”. Ispravnici ai noii zidiri au fost Ghinea Brătășanu vistier și Udriște vistier, pe care Nicolae Stoicescu îi vede, în vreo două locuri, drept posibili ctitori ai bisericii⁴⁷. În a doua jumătate a

⁴² *Ibidem*, p. 66, nr. 32.

⁴³ *Ibidem*, p. 66, nr. 33.

⁴⁴ Nicolae Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p. 422.

⁴⁵ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei Române, 1960, pp. 119-120.

⁴⁶ *Călători străini*, vol. VI, p. 214.

⁴⁷ N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, p. 391 (aici, autorul se întreabă dacă noii ctitori nu sunt „C. Șerban și doamna Bălașa”); ipoteza a fost preluată și în altă lucrare a lui N. Stoicescu: *Constantin Șerban*, București, Editura Militară, 1990, p. 50.

veacului al XVII-lea, doamna Bălașa este pomenită drept ctitoră a mănăstirii Jitianu. La 8 aprilie 1681, Șerban Cantacuzino întărește mănăstirii Jitianu, „zidită și înălțată din temelie de doamna Bălașa a răposatului Constantin voievod”, unchiul său, satul Iamnic, din județul Dolj⁴⁸, pentru ca, la 1 decembrie 1688, Constantin Basarab Brâncoveanu să întărească aceleași mănăstiri, „zidită de doamna Bălașa”, dreptul de a lua vinăriciul din dealul Bălăneștilor și a Pleșeștilor, ce-i fusese dăruit de Constantin Șerban⁴⁹. După refacere, mănăstirea Jitianu a ajuns în stăpânirea unui metoc, mănăstirea Ciutura, dăruit de Radu și Matei, fiii lui Goran logofătul Olănescu, mănăstirii Sfântul Pavel și pus de aceasta sub ascultarea metocului mai important din Țara Românească, mănăstirea Jitianu⁵⁰.

Din punct de vedere arhitectonic, noua zidire a doamnei Bălașa „este o biserică impozantă”⁵¹, unul dintre cele mai importante edificii religioase din zona Craiovei⁵². Biserica a fost restaurată după anul 1925, sub privegherea Comisiunii Monumentelor Istorice⁵³, iar pentru că nu suferise mari prefaceri s-au putut respecta formele arhitectonice vechi de la mijlocul veacului al XVII-lea. La începutul secolului XX, dintre odoarele dăruite mănăstirii de „rândurile” de ctitori, Nicolae Iorga a aflat în biserică, „căutând prin toate ungherele”, doar „două bucăți de legătură acoperită cu catifea și împodobite în colțuri cu Apostoli săpați în argint”, pe care, „neavând altă icoană, sătenii o sărută pe aceasta, puindu-și buzele cu evlavie pe veche cârpă pătată de untdelemnul candeliei stricate, care picură întruna”⁵⁴. În aceeași vreme, biserica era lipsită de acoperiș, astfel

⁴⁸ Arhiva Mănăstirii Sfântul Pavel, Muntele Athos (Grecia), nr. 72; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 87, nr. 78.

⁴⁹ Arhiva Mănăstirii Sfântul Pavel, Muntele Athos (Grecia), nr. 29; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 89, nr. 82.

⁵⁰ T.G. Bulat, *op. cit.*, pp. 438-440.

⁵¹ N. Ghika Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, partea a III-a, veacul XVII, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXV (1933), p. 70.

⁵² Vezi și Tereza Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii în Țara Românească (1600-1680)*, I, București, Editura Vremea, 2002, pp. 216-224.

⁵³ A. Vincenz, *Din trecutul Craiovei*, în „Arhivele Olteniei”, an V (1926), nr. 25-26, 1926, p. 201.

⁵⁴ *Descrieri de călătorie. III Mănăstirea Jitianului*, pp. 103-104.

încât „dreptcredincioșii continuă a asculta pe lângă serviciul divin și cântările inoportune ale stăncuțelor, precum și a asista la căderea diferitelor materiale de care se servesc aceste păsări (*monedula turrium*) la confecționarea cuiburilor lor; adesea, câte un pui de stăncuță, mai zburdalnic în locuința părintească, cade în mijlocul bisericii, când preotul se întâmplă a fi ieșit acolo cu sfintele daruri”⁵⁵.

Astăzi, mănăstirea, mândră de trecutul ei, este una dintre obștile monahale înfloritoare din zona Craiovei. În stadiul actual al cunoștințelor despre trecutul ei, mănăstirii Jitianu nu i se pot așeza cu hotărâre începuturile și nu i se pot lămuri cu limpezime ctitorii; știm sigur că în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea mănăstirea era în ființă, fiind închinată, la puțină vreme după zidire, la mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos.

ANEXA

7036 <1528> martie
3, Târgoviște

† În lege au poruncit D(o)mnul D(u)mn(e)zeu fiilor lui Izrail ca să dea zeciuală în tot anul din or(i)cât ar câștiga. Aceasta știind, purtătorii de D(u)mn(e)zeu Părinți și Sfinții¹ Apostoli ne-au sfătuit și pre noi spre ajutoriul și folosul sufletelor noastre și ne-au dat învățatură noao celor din urmă fii a lor, unii cu rugăciune și bdenie și post, alții cu milostenie și cu pocăință, să ne ferim de tot răul, ca să fim gata să auzim acel glas: „Veniți cătră mine toți cei osteniți și însărcinați și eu vă voi odihni. Luați jugul meu pre voi și vă învățați de la mine, că sînt blând și smerit cu inima și veți afla odihna sufletelor voastre, că jugul meu iaste bun și sarcina mea ușoară. Veniți blagosloviții părintelui meu, de moșteniți împărăția care iaste gătită voao de la alcătuirea lumii, că am flămânzit și mi-ați dat de am mâncat, am însetat și mi-ați dat de am băut, strein am fost și m-ați priimit,

⁵⁵ General Năsturel, *Mănăstirea Jitianu din județul Dolj*, în „Albina”, an. XII (1909), p. 314.

gol și m-ați îmbrăcat, bolnav și m-ați cercetat, în temniță am fost și ați(i) venit la mine”.

Iată și eu, binecredinciosul, blagocestivul și de H(risto)s iubitor și însum(i) stăpânitor, Radul v(oi)e v(o)d și domn, cu mila lui D(u)mne(e)zeu și cu darul lui D(u)mn(e)zeu, stăpânind și domnind toată Țara Rumânească, încă și laturilor, plaiurilor Almașului și Făgărașului povățuitor, râvnit-am a urma împăraților și domnilor celor mai vechi, carii cést(e) pământești întru facere de bine cu pace le-au petrecut și împărăției cerești s-au învrednicit, că știm că celor ce iubesc pre D(u)mn(e)zeu toate li se sporesc spre bine, că înțelepciunea trupească este moarte, iar înțelepciunea d(u)hovnicească iaste viață, și aducându-mi aminte de cuvântul lui David prorocul și împăratul, ce zice: „fericiți căroră s-au ertat fărădelegile și căroră s-au acoperit păcatele, fericit bărbat căruia nu-i va socoti D(o)mnul păcatul”, și iar: „în ce chip doréște cerbul de izvoarele apelor, așa doréște sufletul meu de tine D(u)mn(e)zeule”, așa am dorit domniia mea de sfântul lăcaș, mănăstirea ce să numéște S(vea)ti Pavel, hramul Sfântului Marelui M(ă)cinic a lui H(risto)s, răbdătoriul de patimi, Gheorghie ...² și de părintele ig(u)m(en) chir Gavriil, și de toți³ întru H(risto)s fraț(i), câți lăcuescu la acel sfânt loc, pentru că au venit frați de la sfânta mănăstire: părintele popa Pangratie tipicariul, și starețul Theodosie, și diiaconul Theodor și Athanasie, și ne-au spus domniiei méle că sfânta mănăstire au rămas făr(ă) ctitor și ne-au adus carte de la părintele ig(u)m(en) Gavriil și de la toț(i) frații și au dat noao sfânta mănăstire ca⁴ să ne chiamăm noi ctitori cu acei mai nainte întru sfințenie răpoosaț(i) domni.

Pentru acesta, noi cu toată inima am priimit sfânt(a) mănăstire și din cât ne-au fost putința am orânduim milă sf(i)n(tei) mănăstiri pe an 5.000 aspri și de cheltuială 500 aspri, însă să avem la sfânta mănăstire pomenire ca și cei mai denainte ctitori și sâmbătă dup(ă) sfânta liturghie cu colivă, cu prevelic, și la proscomidie, la sfântul pomenic, să scrie și pre domniia mea și pre părinții domnii méle și pre fiul domniei méle, tânărul Radul v(oi)e v(o)d.

Și în fieșticare an, la luna lui octomvrie, ori în ce zi, să vie frații să ia mila sfintei mănăstiri, totdeauna, făr(ă) de greșală, pân(ă) când vom fi cu suflet și fii(i) noștri.

Încă și blestem pune-m domniia mea, dup(ă) moartea domniei méle, pre cine va alége D(o)mnul D(u)mnezeu a fi domn Țării Rumânești, au din fiii domnii méle, au din rudeniile noastre sau dup(ă) păcatele noastre din alt neam, de va cinsti și va păzi și va înoui și va întări acest hrisov al domniei méle, pre acela D(o)mnul D(u)mnezeu să-l cinstească și să-l păzească întru domniia lui, iar de va strica și va călca și va sparge, pre acela D(o)mnul D(u)mnezeu să-l calce și să-l rușineze și să ucigă aici trupul lui și în veacul viitor sufletul lui, ...² Preasfânta Născătoare de D(u)mnezeu și Sfântul Marele M(u)cenic Gheorghie să-i fie pârâș(i) la înfricoșata și nemitarnică judecată să aibă parte cu Iuda și cu Ariia și cu acei ce au strigat asupra sângelui D(o)mnului D(u)mnezeu și Mântuitoriului nostru I(isus) H(risto)s, sângele lui asupra lor și asupra feciorilor lor, care iaste și va fi în véci, amin.

Ispravnic Trifa log(ofăt).

Și am scris eu, Stoian mult păcătosul, în Târgoviște, **МАРТ(іе) Г <3> А(Ь)Н(и), Л(Ѣ)Т(о) ✠ЗЛС <7306/1528>**.

Acest izvod s-au tălmăcit de pre cartea cea sârbească asemenea, la Școala dom(nească) cea slovenească ot Sf(ântul) Gheorghie cel Vechiu. Floru ierei⁵ dasc(al) slov(enesc) **изписаш**⁶.

Arhiva Mănăstirii Sfântul Pavel, Muntele Athos, Grecia, Documente românești, nr. 272. Traducere.

EDIȚII: *DRH*, B, Țara Românească, vol. IV, pp. 10-11, nr. 8 (traducere din sec. XVIII, din *Condica Mănăstirii Jitianu*, nr. 723, f. 528-529, de la Arhivele Naționale București, cu data de an: <1536>); *DIR*, B, Țara Românească, XVI/2, pp. 202-204, nr. 196 (aceeași traducere din *Condica Mănăstirii Jitianu*, cu data de an <1536-1545>); Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 52, nr. 4 (rez. după trad. din Arhiva Mănăstirii Sfântul Pavel); Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, pp. 246-247 (rez. și comentariu după *DIR*).

¹ Urmează o parte din cuvântul „părin(te), tăiat cu două linii.

² Loc liber.

³ „de toți”, scris peste alt cuvânt.

⁴ „ca” a fost modificat în „ia”, de altă mână, și inclus în cuvântul „Jitianu”.

⁵ „preot”.

„a scris”.

Mănăstirea Jitianu

UN CTITOR ȘI O CTITORIE: ION GOLĂI ȘI MĂNĂSTIREA GOLIA

Gerd Franck

Civilizația urbană din spațiul românesc de la est de Carpați a fost recuperată și reconstituită până astăzi la un nivel destul de modest. Viața urbană, în ansamblul ei, nu este decât secvențial cunoscută, realitate condiționată de pauperitatea materialului documentar pe care istoricii îl au la dispoziție. „Episoadele“ din această dimensiune, ce țin de civilizația orașului, nu le putem recompune decât prin intermediul activităților și acțiunilor care poartă aproape în mod constant și exclusiv semnătura elitelor.

Dacă în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea marii boieri (Ieremia vistiernic, Luca Arbure, Gavril Troțușan, Cozma Șarpe sau Toader Bubuiog) își petreceau cea mai mare parte a timpului în mediul rural, manifestându-și atașamentul față de stăpânirile lor funciare, unde ridică curți și biserici (mai ales în satele de baștină), în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, marii boieri (Ion Golăi, Zotu Tzigara, Luca Stroici, Chiriță Paleolog, Gheorghe Kataratos-Lozonschi, Cârstea Ghenovici și Ianache Caragea) sunt din ce în ce mai frecvent menționați în târgurile și orașele Moldovei (Iași, Suceava, Bacău, Hotin sau Galați), unde construiesc biserici și mănăstiri, dețin case, curți și se implică în activitățile de schimb. Pe măsură ce societatea evoluează și se maturizează, aristocrația moldavă pierde treptat din caracterul său rural, transformându-se în câteva decenii într-o veritabilă aristocrație urbană care, prin comportament, atitudine și inițiative, influențează într-o manieră pozitivă dezvoltarea vieții orașenești.

Dintre personalitățile marcante ale culturii și civilizației românești de la est de Carpați ce sunt prezente în prim-planul vieții publice în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, atașate nu numai de spațiul din care provenea – Moldova, cât mai ales de spațiul în care a locuit cea mai mare parte a timpului – orașul Iași, se detașează prin întreaga sa activitate *Ion Golăi*.

Știm astăzi că acesta era fiul pârcălabului Lazor Golăi (probabil fiul boierului Golăi de la Rebricea, contemporan cu Ștefan cel Mare) și al Elenei. Bunicul său (?) Golăi cumpără (sau răscumpără?), la 9 ianuarie 1488, satul Golăești, pe Rebricea (țin. Vaslui), de la Ivanco Turcul sulger și frații săi¹. Strămoșul său, Golăi, era din Rebricea, sat unde își avea cel mai probabil reședința². Satul pe care îl achiziționează acum se numea deja Golăești, ceea ce confirmă ipoteza conform căreia el răscumpără o mai veche stăpânire, ieșită din varii motive din patrimoniul familiei. Ascendența sa, așa cum se poate constata din materialul documentar, poate fi astăzi doar parțial reconstituită.

Din perspectiva implicării acestei familii în planul vieții sociale, avem cunoștință de faptul că tatăl lui Ion Golăi, Lazor, a fost o vreme diac în cancelaria domnească (la 1533)³ iar mai târziu pârcălab⁴, în timp ce frații săi, Șteful Golăi și Văscan, apar menționați printre membrii sfatului

¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1408-1660)*, I, editate de I. Caproșu și P. Zahariuc, Iași, Editura Dosoitei, 1999, pp. 86-87, nr. 60; *Documenta Romaniae Historica*, A, III, p. 41, nr. 24 (în continuare se va cita *DRH*). Acest Ivanco Turcul sulger este foarte probabil unul și același cu Turcu sulger, nepotul lui Șendrea portarul Sucevei, cumnat al lui Ștefan cel Mare, ginere al lui Eremia mare vistiernic în timpul lui Ștefăniță voievod.

² *DRH*, A, III, p. 41, nr. 24.

³ *Documente privind istoria României*, A, XVI, I, p. 361, nr. 327 (în continuare se va cita *DIR*). Patronimicul provine din slavă (*Golâj*) sau din greacă (*Golias*) (Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 228). Faptul că Ana închină mănăstirea Golia la Vatoped (1604) și că, mai târziu, la jumătatea veacului al XVII-lea, albanezul Lupu Coci, devenit Vasile Lupu, domn al Moldovei, ridică o monumentală mănăstire pe locul vechiului așezământ reprezintă câteva indicii care pot sugera originea sa sud-dunăreană. La Athos, pe o pânză votivă, apare menționat sub forma *Ioannis Golias*.

⁴ *DIR*, A, XVI, III, p. 233, nr. 287.

domnesc în calitate de pârcălabi⁵. În 22 martie 1546, se face referire la alte câteva rude ale sale, foarte probabil veri și nepoți, proprietari în jumătatea de jos a satului Golăești: Hanco, Cârstina și Oltea, împreună cu copiii lor⁶. Fratele său, Șteful, vinde pe 26 octombrie 1583 o parte din Golăești, în partea de sus a satului⁷. Tranzacția consemnată acum dovedește că satul fusese deținut de două ramuri ale aceleiași familii, una reprezentată de Hanco, Cârstina și Oltea Golăi⁸, stăpâni în partea de jos, iar cealaltă de Șteful, Văscan și Ion, proprietari în partea de sus.

Ion Golăi era rudă și cu Ieremia, pârcălab de Orhei, care nu întâmplător face o danie mănăstirii Golia, la Movilău (țin. Orhei), în vremea lui Ioan Vodă cel Viteaz⁹. Un descendent al acestui Ieremia pârcălab, Ieremia medelnicer, se declara la jumătatea veacului al XVII-lea nepot al lui Ion logofăt¹⁰. În acest context nu este lipsită de sens nici inițiativa Anei, soția logofătului Golăi, care, în 21 august 1602, răscumpără în virtutea dreptului de preemțiune o parte din *Trăbujeni* (țin. Orhei), vândută anterior de Gavril, egumenul Bistriței, fiul lui Ieremia pârcălab¹¹.

Este foarte posibil ca familia Golăi să fi fost înrudită și cu controversata familie Crasneș, originară din aceeași microzonă geografică,

⁵ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, Editura Enciclopedică, 1971, p. 308.

⁶ *DIR*, A, XVI, I, p. 420, nr. 385. Fiica lui Ion Golăi a primit nu întâmplător numele verișoarei sale, Cârstina (*ibidem*, p. 380, nr. 472).

⁷ *Ibidem*, III, p. 233, nr.287.

⁸ *Ibidem*, I, pp. 420-421, nr. 385. Lazor a mai avut probabil un frate, căruia i-a revenit partea de jos a satului Golăești.

⁹ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XVII (1924), fasc. 41, p. 108.

¹⁰ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orhei*, București, 1944, p. 147, nr. 146. În jurul anului 1670, este menționat un Donosie, fiul lui Dumitrașco Portărescul, din Trebujeni, nepotul lui Ieremia medelnicer, strănepot al lui Golăi logofăt. Dumitrașco Portărescul se declară în același timp nepot al Frăsinei, fiica lui Eremia pârcălab, cel din urmă primind întărire pentru locurile de pe Bâc împreună cu Ion Golăi (*ibidem*, p. 219, nr. 217).

¹¹ *Ibidem*, p. 32, nr. 19. Faptul că Eremia pârcălabul nu era un personaj oarecare este probat de prezența fiului său, Gavril, la mănăstirea domnească Bistrița, în calitate de egumen.

plasată între râurile Crasna și Rebricea (țin. Vaslui), ce era proprietară la începutul veacului XVI în Grumăzești și Fauri (sate care au ajuns mai apoi, pentru un timp, în posesia Golăeștilor)¹².

Căsătoria lui Ion cu Ana, fiica vornicului (de Vaslui?) Maxim Dumitru Burnar și a Antimiei, a fost un moment de natură matrimonială care l-a plasat pe Golăi într-o structură de familie foarte puternică¹³. El devenea cumnat cu Mândău armașul, căsătorit cu Anghelina, sora Anei¹⁴. Prin Mândău, Golăi se plasa în sfera familiei Huhulea, înrudindu-se prin alianță cu familiile Movilă și Huru, dar și cu Ioan Vodă cel Viteaz¹⁵. Socrul său, Burnar vornicul, un apropiat al lui Alexandru Lăpușneanu, a trecut în „lumea dreptilor“ înainte de 1569¹⁶.

Familia Golăi a fost una foarte importantă în plan social, opinie generată de prezența în sfatul domnesc în același interval (1572-1584) a mai multor membri ai acesteia: Ion Golăi – mare logofăt, Văscan Golăi – pârcălab de Roman, Șteful Golăi – pârcălab de Neamț și mai apoi de Roman, Dumitru Golăi – mare paharnic, și, probabil, Ieremia – pârcălab de Orhei¹⁷. După cum se poate constata, cei enumerați au deținut demnități de mare responsabilitate în aparatul administrativ, controlând nu numai politica externă, ci și sistemul de apărare al țării (cetățile Neamț și Roman).

¹² DRH, A, XIX, p. 546, nr. 397.

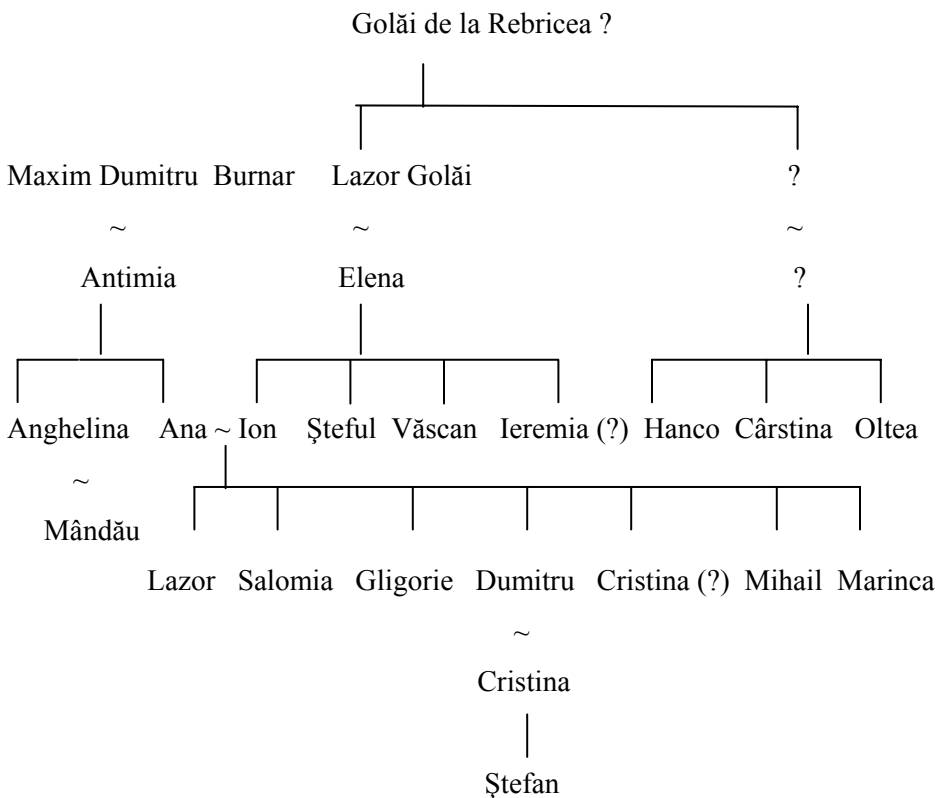
¹³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p.308; M.M. Szekely, *Neamul lui Nestor Ureche*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași”, XXX (1993), p. 658. În 30 mai 1604, Ana pomenește patru fălci de vie „din târgul nostru al Vasluiului“ (Ana crescuse în Vaslui) (I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 86-87, nr. 60).

¹⁴ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 31, nr. 19.

¹⁵ DRH, A, XXIV, p. 199, nr. 217.

¹⁶ DIR, A, XVI, III, p. 14, nr. 22.

¹⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 308. Relația apropiată cu domnii Moldovei din această perioadă (Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul, Iancu Sasu și chiar Ioan Vodă), prezența în pomelnicul mănăstirii Golia a unor ctitori precum Elena Brankovici, Alexandru Lăpușneanu, Mihai Viteazul și neamul său, Ieremia Movilă, Ștefan Tomșa II și Vasile Lupu, dar și faptul că Ion Golăi era proprietar al unor vii și crame în Dealul Domnesc - Cotnari ne încurajează să lansăm ipoteza că familia Golăeștilor (sau a Burnăreștilor) făcea parte dintr-o „casă domnească“.

Născut în jurul anilor 1520-1525, Ion Golăi apare în aprilie [4-30] 1546 la Huși, unde solicită și primește uric de întărire pentru trei părți din satul Berești, peste Prut¹⁸. Ca dregătorie, el deținea la acel moment rangul de stolnicel, demnitate ce sugerează că era tânăr. După ce a activat în diferite structuri ale administrației locale și centrale, în jurul anului 1561 apare menționat ca staroste, fără alte precizări¹⁹. În acest an, Despot Vodă

¹⁸ *DIR*, A, XVI, I, p. 447, nr. 406.

¹⁹ C. Brătescu, *Valuri, hotare și tranșee basarabene*, în „Revista Istorică”, IV-V (1918-1919), nr. 11-12, p. 126. Ion Golăi era probabil staroste al unui ținut de la granița Moldovei cu Bugeacul: Chigheci, Covurlui, Lăpușna sau Orhei (în acest ultim ținut

îi poruncește să călărească cu ai săi slujitori „...spre malurile Dunării pentru a mângâia poporul acela din partea mea“ (probabil pentru a le aduce la cunoștință faptul că Țara are un nou domn, dar și pentru a le asigura protecția împotriva tătarilor din Bugeac). În toamna anului 1572, pe 5 octombrie, Ioan Vodă cel Viteaz îl învestește ca mare logofăt succedându-i în funcție lui Toma Berheci²⁰. Alături de acesta și împreună cu membrii sfatului domnesc al lui Ioan Vodă, este prezent (ca mare logofăt) la depunerea jurământului de credință față de coroana polonă²¹. În 1574, mai-iunie, participă la bătălia de la Jiliștea și la asediul cetăților otomane din Bugeac și estul Munteniei, primind de la domn danii pentru serviciile aduse²². După bătălia de la Roșcani, din 11 iunie, și după uciderea lui Ioan Vodă, informațiile referitoare la marele logofăt Ion Golăi lipsesc. Știm doar că și-a trimis familia cu o parte din avere la Hotin²³. Din sursele documentare ale epocii avem cunoștință de o altă misiune a sa, care datează tot din primăvara anului 1574, anume evacuarea în sudul Poloniei a tezaurului Moldovei, dar și a haraciului datorat Porții de Ioan Vodă, valori transportate cu ajutorul a 20 de care²⁴.

Dacă în 1572 se plasează în tabăra filopolonă, în 1574 se declară adeptul politicii de înțelegere cu Poarta otomană. Pe acest considerent revine în planul vieții publice în timpul domniei lui Petru Șchiopul, care îl

avea și proprietăți). Pe de altă parte, Miron Costin precizează că numai pârclabii de Putna și de Cernăuți se numesc staroști (Miron Costin, *Opere*, ed. de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 390).

²⁰ *DIR*, A, XVI, III, p. 9, nr. 15. La 22 martie 1622, este menționat satul Vercești, cu loc de iaz pe Negrișoara (țin. Neamț), fostă dedină a lui Golăi, cu uric de la Ștefan cel Mare, întărit acestuia de Alexandru Lăpușeanu pentru „dreapta și credincioasa slujbă a lui Golăi logofăt”; era deci vtori sau treti logofăt în vremea lui Alexandru Lăpușeanu (?) (I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 146, nr. 198).

²¹ În izvoarele polone ale epocii, apare menționat printre cei care se întrețineau cu nobilii Coroanei (I. Laski, *Istoria despre intrarea polonilor în Moldova cu Bogdan Voievod (cărui îi succese Ioan) și tăierea turcilor; sub conducerea lui Mielecki și Sieniavski la 1572*, în „Tezaurul Monumentelor Istorice”, București, 1864, p. 269).

²² *DIR*, A, XVI, III, p. 36, nr. 45.

²³ A.V. Sava, *op. cit.*, p. 31, nr. 19.

²⁴ I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit, până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”, 1989, p. 53.

reconfirmă în poziția de mare logofăt pentru aproape patru ani, până după 22 iulie 1578²⁵. Fără a ști de ce, este înlocuit în cursul acestui an cu Gheorghe, un dregător căsătorit cu o nepoată a lui Petru Rareș²⁶. Putem bănuși doar că înlocuirea sa a fost determinată în mare măsură de evenimentele din vara lui 1578, mai precis de luptele cu „domnișorii“, pretendenți la tronul Moldovei, susținuți de cazaci – Petru, Constantin, fiul lui Nicoară Potcoavă, și un alt Constantin, fiul lui Ștefan Lăcustă²⁷. Relația cu succesorul lui Petru Șchiopul, Iancu Sasu, a fost la începuturi una cordială, chiar amicală, fostul mare logofăt al Moldovei revenind pentru scurt timp la conducerea cancelariei domnești în luna ianuarie 1580²⁸; încrederea i-a fost acordată doar până la începutul lunii martie²⁹. După surse din epocă, în intervalul 1581-1582, Ion Golăi a fost ucis din motive neprecizate la porunca lui Iancu Sasu, gestul fiind determinat fie de refugiarea Movileștilor în Polonia, fie poate de faptul că marele logofăt a fost complice la acest episod. Cel care ne oferă această informație nu este altul decât Teofan, mitropolitul Moldovei, care ține să consemneze pe un Tetraevangheliar, în septembrie 1582, că „l-au muncit fără de vină și în sfârșit i-au tăiat capul și i-au luat toate averile“³⁰.

²⁵ *DIR*, A, XVI, III, p. 102, nr. 129. Nu este exclus ca Golăi să-i fi pus la dispoziție proaspătului domn, pentru a-și proba fidelitatea, și averea lui Ioan Vodă, de care el avea cunoștința, căci era pusă la adăpost în Polonia din primăvara anului 1574.

²⁶ Maria Magdalena Székely, *Sfeticii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2002, p. 179.

²⁷ *Istoria României în date*, elaborată sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 1971, p. 126.

²⁸ În 28 februarie 1580, Golăi mare logofăt semnează un uric, prin urmare fusese numit anterior acestei date, după ce Iancu Sasu renunțase la „serviciile“ lui Gheorghe (chiar dacă cu acesta era rudă prin alianță, Gheorghe fiind căsătorit cu Costanda, verișoara primară a domnului Moldovei) (*DIR*, A, XVI, III, p.131, nr.165; M.M. Székely, *op. cit.*, p. 179).

²⁹ La 9 martie 1580, ca mare logofăt apare Luca Stroici (*DIR*, A, XVI, III, p. 132, nr. 166).

³⁰ Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, Editura Academiei Române, 1968, pp. 518-519. La 13 decembrie 1582, Petru Șchiopul întărește Anei, jupâneasa „credinciosului nostru Ion Golăi biv vel logofăt“, câteva proprietăți (A.V. Sava, *op. cit.*, p. 18, nr. 11). Era acesta încă în viață? Dacă era, atunci cum se explică solicitarea Anei, care în acest context se manifestă, din punct de vedere juridic, drept reprezentantă a familiei?

Că Ion Golăi a fost un personaj important, despre a cărui existență posteritatea trebuia să fie informată, o dovedesc referirile din *Letopisețul* redactat la curtea Moldovei (Iași) în vremea domniei lui Petru Șchiopul. Astfel, monahul Azarie, autorul *Cronicii*, îl caracterizează pe marele logofăt ca fiind „cel dintâi dintre sftnici [în vremea lui Ioan Vodă – n.n.], bărbat cu gânduri bune și sftnic bineînchipuit. Acesta, de multe ori îi arăta [îl consilia – n.n.], învățându-l cum turcii au cuprins lumea întreagă și sunt puternici și îmbătați de slavă și cu chip îngâmfat și nu se vor opri, până nu vor răzbuna rușinea ce li s-a adus de cei îndrăzneți“. Ion Golăi se dovedește astfel a fi nu numai bine informat, ci și un analist politic veritabil, interesat de realitățile externe și îngrijorat de capacitatea de rezistență a Țării Moldovei, în noile condiții critice din Europa Centrală și de Est. Cronicarul Azarie, asistând la o discuție, îl citează pe marele logofăt care, realizând gravitatea situației, îi prezintă voievodului Ioan două alternative: „deci, dintre amândouă alege-ți pe cea mai bună: sau pleacă-ți capul în fața împăratului sau pleacă și du-te în țări străine, dar cu turcii nu te apuca de luptă“³¹. Pentru Azarie, așa cum reiese din text, Golăi a fost sftnicul cu gânduri bune, care a plasat nevoile țării deasupra intereselor personale. *Rațiunea de stat*, conceptul politic pe care s-a fundamentat întreaga politică externă a statelor europene în epoca modernă, se regăsește și la nivelul gândirii politice a marelui dregător moldovean. Ea a fost statuată de marele logofăt ca principiu fundamental și ordonator, în conformitate cu care domnii Moldovei trebuiau să guverneze și să se ghideze în adoptarea deciziilor de politică externă, interesele țării și implicit ale elitei politice fiind puse mai presus de cele personale, ale suveranilor. Ion Golăi trebuie privit, din această perspectivă, ca exponent al grupării boierești care, în momentele critice de la 1574, a militat pentru o înțelegere cu sultanul, înțelegere menită să salveze autonomia țării. Nu este totuși exclus ca, în planul imaginii, această construcție a lui Azarie să fi fost una subiectivă, având în vedere relația sa cu marele logofăt.

³¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. de P.P. Panaitescu, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 151.

Ca mare dregător, responsabilitățile pe care și le-a asumat în planul vieții publice au fost de o mare diversitate. Ca stolnic a slujit la curtea domnească servind bucate la masa domnilor. În calitate de staroste, atribuțiile sale erau identice cu cele ale pârcălabului: administrative, judecătorești și militare. Mai târziu, ca mare logofăt al Moldovei, Ion Golăi a condus destinele cancelariei domnești, fiind responsabil de elaborarea și legalizarea actelor cu valoare publică și privată. Mai mult, în numeroase cazuri judeca diferite pricini în fața scaunului domnesc, implicându-se, la solicitarea domnului, și în acțiunile care priveau hotărnicirea proprietăților. Era cel dintâi dregător al țării, plasat într-o poziție de mare responsabilitate, care asigura în egală măsură prestigiul și influența. Pecetea cea mare a țării se găsea în custodia sa. Miron Costin îi mai atribuie și calitatea de responsabil asupra tuturor curtenilor din țară, care se aflau sub ascultarea sa. Ca semn distinctiv, purta un baston verde placat cu aur și argint³². Promovarea sa în poziția de mare logofăt reclama nu numai cunoștințe primare legate de ceea ce generic poartă denumirea de știință de carte, ci și necesitatea de a fi la curent și de a aplica norme de natură juridică. Judeca în conformitate cu *Jus valachicum* și cu dreptul bizantin, fiind din această perspectivă un bun cunoscător al practicii și formularului juridic.

Din exercitarea atribuțiilor sale îi reveneau sume importante, respectiv o cotă parte din banii plătiți de beneficiarii uricelor, dar și din suma reclamată cu titlu de garanție depusă în visteria țării (așa numita *ferâie*). Sumele rezultate din judecarea diferitelor pricini erau și ele însușite de marele logofăt, ca și cele din hotărniciri³³. Așa cum preciza mult mai târziu Dimitrie Cantemir, marele logofăt „îi întrece pe toți ceilalți prin cinste și rang și este prezidentul și conducătorul tuturor sfaturilor [...]. El propune celorlalți sfetnici cele ce domnul poruncește să se discute și, după ce adună părerile tuturor acestora, aduce la cunoștința domnului

³² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 70; Miron Costin, *op. cit.*, p. 387.

³³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 387.

ceea ce s-a hotărât³⁴. Marele logofăt era „purtătorul de cuvânt“ al membrilor sfatului, așa cum o dovedește și atitudinea lui Ion Golăi în dialogul amintit mai sus cu Ioan Vodă cel Viteaz. În *Descrierea Moldovei*, Cantemir îi atribuie veniturile care țineau de ținutul Cernăuților³⁵.

Ion Golăi și-a asumat ca dregător nu numai responsabilități administrative, ci și militare. În 1561, pe când era staroste, primește poruncă de la Ioan Despot, domnul Moldovei, să conducă detașamentele de cavalerie aflate în subordinea sa împotriva tătarilor din Bugeac³⁶. Ca mare dregător, Ion Golăi s-a evidențiat ca un personaj dinamic, aflat în permanență alături de domnia care s-au succedat pe tron în intervalul 1572-1580. Între 5 octombrie 1572 și 10 mai 1574, se găsește la Iași³⁷, alături de Ioan Vodă, reprezentând și apărând interesele acestuia. Succesorul aprigului armean, munteanul Petru, supranumit Șchiopul, nu renunță la serviciile deja experimentatului și influentului logofăt. În intervalul următor, foarte probabil cu excepția scurtelor deplasări în teritoriu, în interes privat sau în misiuni oficiale, îl găsim la curtea domnească de la Iași (până în 22 februarie 1578)³⁸. La începutul lunii aprilie 1578, Petru Șchiopul se deplasează la Suceava, uricele fiind supervizate de hatmanul Ghenghea³⁹, Ion Golăi fiind probabil reținut la Iași. Apare și el la Suceava, în 5 aprilie 1578⁴⁰. La scurt timp, se reîntoarce în orașul de pe Bahlui (18 aprilie)⁴¹, unde se achită de obligațiile curente până pe 6 octombrie⁴². Informațiile documentare

³⁴ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, trad. după originalul latin de Gh. Guțu, București, Editura Academiei Române, 1973, pp. 199-201.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 126.

³⁷ *DIR*, A, XVI, III, p. 9, nr. 15; p. 37, nr. 45.

³⁸ *Ibidem*, p. 42, nr. 58; p. 93, nr. 117. În acest interval, Ion Golăi lipsește în câteva rânduri din cancelarie, rolul său fiind suplinit de Gavril logofăt, precum în 27 iulie 1577 (*ibidem*, p. 90, nr. 113), și de Burlă hatman, pe 26 decembrie 1577 (*ibidem*, p. 92, nr. 116).

³⁹ *Ibidem*, p. 93, nr. 118.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 94, nr. 120.

⁴¹ *Ibidem*, p. 96, nr. 122.

⁴² *Ibidem*, p. 103, nr. 131.

lipsesc până la jumătatea lunii decembrie 1578, Petru Șchiopul renunțând în această perioadă la serviciile sale în favoarea lui Gheorghe, care este investit, înainte de 15 decembrie, în înalta demnitate de mare logofăt⁴³. După această dată, fostul mare dregător intră într-o perioadă de anonimat. Revine ca mare logofăt, la începutul lunii februarie 1580, în 28, fiind prezent la Iași alături de Iancu Sasu⁴⁴.

Asemenea celorlalți mari demnitari ai Moldovei, Ion Golăi a avut la dispoziție resurse materiale și financiare care i-au asigurat o bunăstare pe măsura poziției sociale și a nevoilor familiei. În privința naturii juridice, bunurile achiziționate proveneau mai puțin din moșteniri și mai mult din cumpărături și daniile domnești, semn al recunoașterii serviciilor pe care le-a adus țării și domnilor. În [4-30] aprilie 1546, cumpără o parte din *Berești* (țin. Chigheci) pentru 120 zloți⁴⁵. La 10 mai 1574, Ioan Voievod îi întărește boierului „*credincios și cinstit*, pan Ion Golăi mare logofăt și *slugii noastre* credincioase Eremia pârcălab și femeii lui Tudora“ (diferența de statut este relevantă, fiind pusă în evidență de apelativele cu care sunt menționați cei doi beneficiari ai uricului), *două locuri în pustie*, anume *Ocsentia*, cu loc de patru mori (țin. Orhei), și un alt loc lângă *Orheiul Vechi*, cu două mori în Răut (țin. Orhei), cumpărate în comun de la voievodul Ioan cu opt cai buni și 400 zloți⁴⁶. La 2 mai 1575, Petru Șchiopul îi întărește dreapta ocină și cumpăratură de la Ioan Vodă, anume un loc din pustie pe Ciuhur, care se numește *Rujinți* (țin. Iași), pentru care

⁴³ *Ibidem*, p. 104, nr. 132. Dovada relațiilor cordiale care au existat între cei doi, domn și boier, se găsește în uricul din 13 decembrie 1582. Petru Șchiopul, proaspăt reinstalat pe tronul Moldovei, întărește mai multe proprietăți moștenitorilor legali ai marelui logofăt (trecut de ceva timp în „lumea umbrelor“) și ține să facă trimitere la credința probată, în ocazii diferite, de Ion Golăi; când se referă la „credinciosul nostru“, Petru Șchiopul nu vorbește la trecut, ci la prezent (*ibidem*, p. 197, nr. 253).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 131, nr. 165. Dispare la scurt timp în urma unor divergențe cu domnul în exercițiu, Iancu Sasu.

⁴⁵ *Ibidem*, I, p. 447, nr. 406.

⁴⁶ *Ibidem*, III, p. 36, nr. 45. Aceste bunuri vor fi împărțite, la 4 august 1588, între Ana și Tudora, văduve. Demn de menționat este și faptul că locul plasat mai sus de Orheiul Vechi, deținut de cei doi, purta în întregime numele de Golăești, Eremia pârcălab fiind și el, probabil, din neamul Golăeștilor (Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orhei*, p. 24, nr. 12).

a plătit șase cai buni⁴⁷. La 14 decembrie, același voievod îi întărește satul *Iucșani*, pe Jijia, cu loc de moară (țin. Iași), „dreaptă a sa cumpăratură“ în valoare de 1.000 zloți⁴⁸.

Și în cazul lui Ion Golăi, disputele patrimoniale sunt constante ale existenței sale private și cotidiene, tocmai pentru că în Evul Mediu stăpânirea funciară reprezenta pentru fiecare individ garanția securității sociale și materiale pe termen lung. La 5 decembrie 1576, își dispută în fața domnului și a sfatului domnesc, cu Gligorie Ghenghea vornic, *locul de la Rujinți pe Ciuhur*. Achiziția lui Ion Golăi era pusă sub semnul ilegalității, fapt ce îl determină să plătească „reclamantului“ o diferență de 500 zloți⁴⁹. Tot acum primește, la solicitarea sa, uric de întărire pentru 3 *fălci de vie*, cumpărate de la câțiva armeni din Cotnari, *cu loc de crame și cu pivniță de piatră* (țin. Cârligătura), în schimbul sumei de 15.000 aspri (aproximativ 1.500 zloți)⁵⁰. În același târg, al Cotnarilor, achiziționează un *loc de casă, cu pivniță de piatră*, pentru 90 zloți tătărăști, în dorința evidentă de a-și fixa aici una din reședințele sale⁵¹. Cu acest prilej, îi sunt întărite prin uric alte câteva proprietăți, printre care menționăm satul *Spineni* (Drăxinești) (țin. Iași), cu mori în Jijia, pentru 700 zloți. Când Golăeștii l-au cumpărat, la o dată anterioară, aici era doar o seliște, satul fiind ars de tătari și refăcut prin inițiativa marelui logofăt⁵². La 28 iunie 1576, aflat în criză de bani, Petru Șchiopul îi vinde marelui logofăt seliștea *Stojiște* (se mai numea și *Golăești* – țin. Orhei), cu loc de moară la Mihăilaș, pentru 400 zloți și patru cai buni⁵³. La 4 iulie 1589, este

⁴⁷ *DIR*, A, XVI, III, pp. 49-50, nr. 65.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 61, nr. 80.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 76, nr. 95.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 78, nr. 96. La „cursul de schimb“ din epocă, zlotul era fixat la 10 aspri (Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române, în secolul al XVI-lea*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 45).

⁵¹ *DIR*, A, XVI, III, p. 78, nr. 96.

⁵² *Ibidem*. „Reabilitarea“ satului Spineni (Drăxinești) pune în evidență calitățile sale de bun administrator.

⁵³ L.T. Boga, *Documente basarabene, V. Hrisoave și cărți domnești (1507-1594)*, Chișinău, 1929, pp. 26-27, nr. 19.

menționat satul *Slujnicele* al lui Ion Golăi (țin. Orhei ?)⁵⁴, iar în 22 martie 1622 satul *Vercești*, cu loc de iaz pe Negrișoara (țin. Neamț), fostă dedină a marelui logofăt, cu uric de la Ștefan cel Mare și uric de întărire de la Alexandru Lăpușeanu. În vremea lui Aron Vodă, satul va fi vândut de fiii săi cu 450 taleri⁵⁵. Mult timp după dispariția sa, în 1 septembrie 1628, se dezbate statutul satelor *Fauri* (țin. Vaslui) și *Grumăzești* (țin. Vaslui). Acestea îi fuseseră zălogite în deceniul opt al veacului XVI, în schimbul sumei de 120 zloți. Golăi plătitese această sumă lui Nicoară Liciul și Româșcel. Satele vor fi însă mai apoi răscumpărate de familiile celor doi, prin plata contravalorii *investițiilor* făcute de Golăești – 363 galbeni ungurești pentru iazuri, mori, prisăci, sladnițe (instalații de fabricat malț), berării și 13 case⁵⁶. Probabil Ion Golăi, ca și alți contemporani ai săi, a împrumutat diferite sume cu camătă, practică prezentă pe scară largă, mai ales în mediul urban.

În 9 august 1608, Ana Golăiasa dăruiește, într-un exces de pietate, o parte din ocinile ei mănăstirii Golia: *Costocani* (țin. Vaslui), *Liești* cu două vaduri de moară (țin. Vaslui), *Spineni* (Drăxinești), pe Jijia (țin. Iași), *Hornicești* (țin. Roman), vii la Cotnari, cu crame, pivnițe și *locuri de case în târgul Iași* (cumpărate anterior cu 42 taleri – unul în valoare de 24, altul de 7 taleri și un al treilea pentru 11 taleri), dar și bivoli, vaci, boi, cai, iepe cu armăsari. Ea lasă pe seama călugărilor responsabilitatea de a recupera un debit în valoare de 470 galbeni (din care 270 pentru satul Marcovăț vândut mitropolitului Anastasie Crimca, 100 datorăți de Iurașco logofăt și 100 împrumutați lui Ciogolea și mitropolitului Anastasie Crimca)⁵⁷. În 20 iulie [1617-1618], este menționat satul *Trăbujeni*, pe Răut (țin. Orhei), fost al Golăeștilor, ajuns acum în stăpânirea mănăstirii Golia, dăruit (o jumătate) de însuși Golăi logofătul⁵⁸. Pe 13 decembrie 1582, soția sa, Ana, solicita întărirea drepturilor ei asupra satului

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 45-46, nr. 31.

⁵⁵ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 198, nr. 146.

⁵⁶ *DRH*, A, XIX, p. 546, nr. 397.

⁵⁷ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 118, nr. 84.

⁵⁸ *DIR*, A, XVII, IV, pp. 195-196, nr. 242.

Bubuiogi, pe Bâc, cu mori (țin. Lăpușna), de cumpărătură⁵⁹. A mai deținut și parte din satul de baștină, *Golăești* (țin. Vaslui), pe care Ana, soția sa, o vinde mai târziu⁶⁰. La 1599, episcopul Agafton de Roman se judeca cu neamul Golăeștilor pentru satul *Costiceani* (țin. Cernăuți?)⁶¹. Pe lângă aproximativ 70 de țigani robi, Ana a adus ca zestre și câte o treime din seliștile *Bilavinți* (țin. Hotin), *Burnărești* (țin. Orhei) și *Turcești* (țin. Tecuci), ca și locul pustiu numit *Colacul* (țin. Orhei?)⁶². Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, la 7 august 1598, soția lui Golăi este acuzată de celelalte două surori ale ei că și-a însușit în mod abuziv în momentele de criză de la 1574 cea mai mare parte din patrimoniul Burnăreștilor: marfă, albine, vaci, oi, iepe, cai, toate lăsate de mama lor, Antimia, în sat la Vrăbieni. Ana dovedește contrariul, cu ajutorul martorilor. După spusele acestora, Anghelina și-a primit partea ei de zestre în vremea lui Ioan Vodă cel Viteaz, când s-a căsătorit cu Mândău armașul, iar partea Ilenei s-a risipit în 1574. Tot Ana solicită și primește uric pentru bunuri imobile cumpărate împreună cu Ion Golăi: *Costucani* (țin. Vaslui) și seliștea *Liești* (țin. Vaslui), plus un loc de moară în hotarul Costucanilor, în sumă totală de 750 de zloți⁶³. Că satele deținute de familia Golăeștilor aveau o cotă mare pe piața bunurilor imobile stau dovadă prețurile cu care au fost tranzacționate la vânzare sau la cumpărare. Astfel, în toamna lui 1614, călugării de la Golia, aflați în mari nevoi financiare, vând satul *Rujinți* (țin. Iași) cu 500 galbeni⁶⁴. La 30 mai 1604, Ana Golăiasa mai dăruiește mănăstirii Golia alte bunuri și valori: jumătate din *Terchilești*, cu vad de moară în Sărata (țin. Chigheci?), jumătate din *Ruși*, cu vad de moară în Botna (țin. Lăpușna) și cu *loc de prisacă în Braniște* (țin. Iași), cu livezi și cu loc de sednic pe Prut, cu loc de prisacă ce se numește *valea Cotovii* (țin. Soroca) și cu *loc de case în târgul Iași, unde au fost casele lui Golăi*,

⁵⁹ *Ibidem*, XVI, III, p. 197, nr. 253. Satul fusese al marelui logofăt Toader Bubuiog, dregător din anturajul lui Petru Rareș (*ibidem*, I, pp. 125-126, nr. 119).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 380, nr. 472.

⁶¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, București, 1906, p. 73.

⁶² A.V. Sava, *op. cit.*, p. 27, nr. 17; p. 29, nr. 18.

⁶³ *DIR*, A, XVII, I, pp. 223-224, nr. 309.

⁶⁴ *Ibidem*, III, p. 176, nr. 271.

loc de dughene și cu loc de povarne de bere în târgul Iași. La toate acestea mai trebuie menționat patrimoniul său viticol constituit din 6 *fălci de vie* (probabil trei cumpărate anterior) în Dealul Domnesc (țin. Cârligătura), cu pivnițe de piatră, și 4 *fălci* în târgul Vaslui (țin. Vaslui), cu crame. Marele logofăt Ion Golăi este menționat târziu ca proprietar la *Dănești* (țin. Vaslui) și *Mărcăuți* (țin. Orhei)⁶⁵.

Patrimoniul său funciar, refăcut în limitele informațiilor de astăzi, era constituit din 30 de sate și părți de sate, cu case și locuri de case în Iași și Cotnari, cu zeci de heleșteie, mori, prisăci și vii (aproximativ 15 ha). Bunurile sale imobile se găseau în 12 din ținuturile Moldovei – 2 în ținutul Chigheci, 5 în Iași, 7 în Orhei, 1 în Neamț, 7 în Vaslui, 1 în Roman, 2 în Lăpușna, 1 în Hotin, 1 în Tecuci, 1 în Cernăuți, 1 în Cârligătura, 1 în Soroca. De notat este faptul că jumătate din satele deținute erau concentrate în ținuturile Vaslui și Orhei. La o medie de 20 de case și 100 de locuitori, Ion Golăi era un adevărat „senior” responsabil de existența a aproximativ 3.000 de „contribuabili”.

Interesante sunt prețurile cu care a achiziționat spații și proprietăți în târgurile din Moldova: terenuri în Iași, unde mai apoi și-a construit case – 42 taleri (unul în valoare de 24 taleri, altul de 7 taleri și un al treilea în valoare de 11 taleri), teren în târgul Cotnari cu pivnițe – 90 zloți. Paritatea în a doua jumătate a veacului XVI era de aproximativ 1 taler la 5 zloți⁶⁶, deci terenul din Cotnari valora în jur de 18 taleri, de aproximativ trei ori mai puțin decât cele din Iași. Nu dispunem de informații în ceea ce privește dimensiunea celor două, pentru a putea formula o concluzie. Suma investită de marele logofăt al Moldovei în imobile și alte bunuri se cifrează la aproximativ 5.770 zloți, 833 galbeni și 42 taleri. Că era un personaj cu o stare materială de invidiat stă mărturie consemnarea mitropolitului Teofan din septembrie 1582: „[Iancu Sasu – n.n.] l-au muncit fără de vină și în sfârșit i-au tăiat capul și *i-au luat toate averile*”⁶⁷.

⁶⁵ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 86-87, nr. 60; L.T. Boga, *op. cit.*, pp. 21-22, nr. 8.

⁶⁶ Pentru cursurile monetare de pe piața românească în secolul XVI și începutul secolului XVII, vezi Bogdan Murgescu, *op. cit.*

⁶⁷ Ioan Bogdan, *op. cit.*, pp. 518-519.

Marele logofăt a participat activ la dezvoltarea relațiilor de schimb, fapt pus în evidență de imobilele deținute de acesta în Iași, spațiu unde a locuit aproape două decenii (1564-1582): *pivnițe* (unde păstra nu numai vin, dar și produse agricole destinate și consumului propriu), *dughene*, *povarne (velnițe) de bere (avea instalații de fabricat bere)*. În 1598, când sunt rememorate evenimentele din 1574, apare menționată, alături de alte valori mobile transportate la Hotin, *marfa* (produse destinate schimbului?) pe care Golăeștii o dețineau. După cum reiese din materialul documentar, marele logofăt era implicat probabil și în comerțul cu cai, dacă avem în vedere cele 18 exemplare plătite (opt în comun cu Ieremia pârcălab la 1574) pentru o parte din bunurile sale imobile.

*

Ion Golăi nu a fost numai „patronul“ logofeților și al dieilor, coordonatorul cancelariei domnești, cea mai importantă structură instituțională a țării, ci și unul dintre cei mai reprezentativi susținători ai unor proiecte și inițiative cu mare valoare culturală și spirituală. A fost *ctitor de carte laică și religioasă și ctitor și susținător al bisericii ortodoxe* din spațiul românesc de la est de Carpați.

Azarie, autorul *Cronicii oficiale* de la curtea lui Petru Șchiopul, în precizările pe care ține să le facă la debutul operei sale, îl nominalizează și pe marele logofăt Ion Golăi printre autorii morali ai inițiativei sale. Monahul moldovean arată că a scris pentru ca să „împlinească porunca domnească a lui Petru, numit al doilea, domnul binecinstitor“, dar și „cu voia și binecuvântarea preasfințitului mitropolit chir Anastasie și cu *mijlocirea* marelui logofăt Ion Golăi“⁶⁸. Formula „cu mijlocirea“ poate lăsa loc la multe interpretări. Cea mai plauzibilă opinie ar fi legată de implicarea marelui logofăt în redactarea cronicii – prin corectură sau sugestii legate de exprimare, dar și prin „consultanța“ acordată lui Azarie, în calitate de participant la evenimentele politice desfășurate în intervalul 1551-1574. Nu este însă exclus ca Ion Golăi să-i fi pus la dispoziție și anumite informații din „arhivele“ cancelariei domnești. Este însă foarte

⁶⁸ *Cronicile slavo-române*, p. 139.

probabil ca „mijlocirea“ să fie în acest context sinonimă cu recomandarea pe care a formulat-o Golăi către Petru Șchiopul susținând, prin implicarea sa, demersul literar și istoriografic al lui Azarie (care de altfel nu pomenește nimic de trădarea lui Ioan Vodă de către Golăești).

Tipul de demers istoriografic ce poartă semnătura monahului Azarie este în mod evident legat de ceea ce însemna în Evul Mediu *civilizația urbană*. Prin interese, preocupări și mod de viață, Ion Golăi poate fi considerat un exponent al acestei dimensiuni a lumii medievale – dimensiunea urbană. Un om cu un asemenea statut, interesat de imaginea sa, dar și de construirea posterității într-o manieră programată, nu putea evita implicarea într-un proiect spiritual. Ridicarea mănăstirii Golia a contribuit la definirea sa ca un creștin profund religios, în primul rând din perspectiva valorilor materiale alocate pentru ducerea la bun sfârșit a acestui angajament spiritual. Prin acest gest, Ion Golăi a dorit să marcheze prezența sa în această lume în care existența este efemeră. Lăcașul de cult nu îndeplinea numai un rol funcțional, ctitorul dorind să puncteze conștiința contemporanilor făcându-le cunoscut faptul că a trăit și a activat în capitala principatului moldav – Iași. De ce nu la Suceava? Pentru că, în mod evident, relația marelui boier cu târgul Iași era una specială. Dacă la 1564 biserica exista și era o necesitate spirituală pentru familia Golăi, atunci e de presupus că acesta locuia în Iași, unde deja deținea importante valori. În plus, Iașii erau relativ aproape de spațiul de origine al Golăeștilor – Rebricea. Căsătoria lui Ion Golăi cu Ana, crescută probabil în Vaslui, deci tot într-un mediu urban, l-a plasat pe acesta într-o familie ale cărei exigențe, de confort și de viață privată, erau în mod evident urbane, de aici probabil și atașamentul manifestat de marele logofăt al Moldovei pentru urbea de pe Bahlui.

Mănăstirea a ridicat-o nu întâmplător, ci puternic motivat de exemplele contemporanilor și ale înaintașilor. Rolul ei funcțional nu poate fi ignorat, tocmai deoarece ctitorul, prezent în cea mai mare parte a timpului în Iași, putea participa la serviciul divin oficiat sâmbăta, duminica și în zilele de sărbătoare. Nu este exclus ca și casele unde locuia, ca și dughenele, să se fi aflat în imediata apropiere a acestui lăcaș, care în a doua jumătate a veacului al XVI-lea se afla la marginea Iașului. Despre locul mănăstirii

Golia în peisajul ecleziastic al orașului, elocvente sunt informațiile furnizate de călătorii străini. Astfel, Trifon Korobeinikov, la 1593, când poposește în Iași vorbește de „10 și chiar mai multe biserici de piatră și de lemn⁶⁹”, dintre toate evidențiindu-se biserica catedrală Sf. Nicolae⁶⁹. Un anonim catolic italian, în trecere prin Iași la 1606, face și el câteva precizări în legătură cu realitățile din urbea traversată de râul Bahlui: „Iași este un oraș mare și cu viață negustorească, cetate de scaun a domnilor, are biserici de lemn și mănăstiri de piatră de rit ortodox, cam vreo 16 la număr⁷⁰”. Dintre toate acestea, alături de biserica de la curtea domnească, mănăstirea ridicată la porunca lui Ion Golăi se detașa prin dimensiunea patrimoniului și prin numărul și prestigiul ctitorilor menționați în pomelnic. Construită, probabil, în vremea domniei lui Alexandru Lăpușneanu, biserica amplasată atunci în marginea Iașilor a fost ridicată pe fundațiile unui așezământ mai vechi⁷¹. Daniile nu au întârziat să apară, cei mai angajați în această direcție fiind, după cum prevedea caracterul contractual al dreptului de ctitorire, familiile Golăi și Burnar. Lăcașul s-a bucurat de sprijinul constant al acestor două neamuri, dar și de cel dat de familiile domnești care s-au perindat pe tronul Moldovei.

Primele informații le avem din anul 1564, când biserica era deja ridicată, iar Ion Golăi avea 40-45 de ani. La acel moment, Maxim Burnar, socrul lui Golăi, dăruiește Goliei o valoroasă cruce din abanos cu ferecătură de argint aurit⁷². La un deceniu distanță de acest gest, logofătul,

⁶⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 352.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 336.

⁷¹ S-a păstrat piatra funerară a unei anume Teodora înhumată la 7023 (1515) (Vasile Dumitrache, *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas. Mitropolia Moldovei și Bucovinei*, II, București, Editura Nemira, 2002, p. 35). După Narcis Crețulescu, biserica ridicată de Golăi ar data de la 1540, pentru că printre ctitori se numără Petru Rareș și doamna sa, Elena (Narcis Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Râșca*, Fălțiceni, 1901, p. 56). Un dregător de doar 20-25 de ani nu era puternic motivat să întreprindă un astfel de demers ctitoricesc și nici nu dispunea de resurse suficiente pentru a asigura ducerea la bun sfârșit a unui astfel de proiect.

⁷² Melchisedec, Episcopul, *Notițe istorice și arheologice de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 239. Prin voința lui Alexandru Lăpușneanu, Iașul devine principala reședință a țării în 1564 și nu este exclus ca familia Golăi să fi dorit să marcheze momentul prin ridicarea aici a unui așezământ de cult.

mare iubitor de carte, înzestreată așezământul din târgul Iași cu trei valoroase cărți de cult.

Prima, un *Tetraevanghel*, datat 9 martie 1575, prezintă în cuprinsul ei o scurtă istorioară: „Acest Tetraevanghel a fost robit de păgânii tătari, nu se știe din ce loc a fost mai înainte și cine l-a făcut, și l-a cumpărat dumnealui Ion Golăi marele logofăt și a dat pe el 1.200 de aspri și era stricat și l-a legat și l-a înfrumusețat și l-a dat la biserica lui Dumnezeu din târgul Iași, *la margine*, unde este hramul Înălțării Domului Dumnezeu și mântuitorul nostru Isus Hristos pentru sufletul său și al soției sale, Ana, și al copiilor lor și al părinților lor și pentru sufletul celui care mai înainte l-a fost făcut și târguit, în anul 7083 martie 9⁷³. Cu acest gest, Ion Golăi a venit în întâmpinarea sărbătorii celor 40 de *Mucenici de la Sevestia*, care era celebrată chiar la 9 martie.

Cel de-al doilea *Tetraevanghel*, datat 30 octombrie 1575, a fost redactat la comanda marelui logofăt și a soției sale, Ana, fiind apoi răscumpărat de mitropolitul Teofan, în septembrie 1582, cu 100 galbeni și 100 taleri de la leși, care îl confiscaseră o dată cu bunurile lui Iancu Sasu. Prin valoarea lui culturală, exemplarul este un unicat. Legat, probabil, în aur și argint, a fost scris pe pergament gros, cu cerneală neagră, iar inițialele titlurilor capitolelor ca și punctele din text sunt toate scrise cu aur. Mitropolitul Teofan a ținut să consemneze într-o notiță din cuprinsul sfintei cărți că prețul a fost peste posibilitățile sale, prin urmare a apelat la ajutorul financiar al uneia dintre fiicele lui Alexandru Lăpușneanu⁷⁴. În același context, Teofan precizează că l-a răscumpărat nu numai pentru valoarea lui, dar și pentru „ca să nu piară amintirea celui care l-a legat⁷⁵”.

⁷³ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, în „Ioan Neculce”, 1925, p. 37. De notat este faptul că el a dat 120 zloți, prețul unui sat modest, însă o sumă destul de importantă pentru acele vremuri. Putem compara valoarea sa cu alte bunuri din epocă, elocvent fiind prețul plătit de Ion Golăi pentru un loc de case cu pivnițe în Cotnari – 90 zloți.

⁷⁴ În acest context, implicarea acesteia într-un gest de recuperare a unor valori spirituale, valori care purtau „semnătura” familiei Golăi, nu este întâmplătoare. Atitudinea fiicei de domn generează în mod evident o întrebare firească – exista sau nu o relație de rudenie între Golăești și Lăpușneni?

⁷⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, pp. 518-519.

Cel de-al treilea *Tetraevanghel* „l-a ferecat dumnealui Ion Golăi marele logofăt și soția sa, Ana, pentru sufletele lor și ale părinților lor și ale fiilor lor și l-au dat la rugăciunea lor, la *biserica de piatră* din Iași, unde este hramul Înălțării Domnului Dumnezeu Mântuitorul nostru Isus Hristos, în anul 7084 (1576), ianuarie 12⁷⁶. Așa cum reiese din acest paragraf, biserica era construită din piatră, Golăi ridicând probabil și celebrul turn-clopotniță care, în 1652, îi părea *măreț și vechi* lui Paul de Alep, fără a avea asemănare, ca dimensiune, în spațiul creștin ortodox⁷⁷. Biserica era la acel moment parțial refăcută de Vasile Lupu, deci turnul nu putea fi vechi decât dacă data din vremea marelui logofăt. Fiind plasat la marginea târgului, nu este exclus ca așezământul să fi fost fortificat de însuși ctitorul ei, Ion Golăi.

În epocă, familia Golăeștilor a mers mult mai departe cu gesturile pioase. Prin închinarea mănăstirii Golia ca metoh la Vatoped, Golăeștii au dobândit și calitatea de ctitori la Sfântul Munte Athos (30 mai 1604)⁷⁸. Ana, împreună cu fiii săi, a închinat mănăstirea cu bunurile aflate deja în patrimoniul ei: satul Rujinți, pe Ciuhur, o jumătate din Golăești, cu vad de moară în Botna, o jumătate din Terchilești, cu vad de moară în Sărata, o jumătate din Ruși, cu vad de moară în Botna, o treime din Turcești, cu vad în Bârlad, Burnărești, pe Bâc, cu vad în Bâc, și cu loc de prisacă în Braniște, cu livezi și cu loc de sednic pe Prut, cu loc de prisacă care se numește valea Cotovii, și cu loc de case în târgul Iași, unde au fost casele lui Golăi, cu loc de dughene, și cu loc de povarne de bere în târgul Iași, și 6 fâlcii de vie în Dealul Domnesc cu pivnițe de piatră și 4 fâlcii în târgul Vaslui și crame, dar și robi țigani. Pentru toate acestea ea le cere monahilor de la mănăstirea Golia și implicit celor de la Vatoped (Athos) să facă prima pomenire după Înviere și a doua după Înălțare, cu paraclise și colivă. Trecând prin momente critice, Ana mai solicită, în caz de mare nevoie, două rânduri de haine, unul de iarnă și altul de vară⁷⁹.

⁷⁶ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 37.

⁷⁷ *Călători străini*, vol. VI, p. 42. Nu este exclus ca turnul să fi fost refăcut de Ana, cu ajutorul financiar al lui Ieremia Movilă (la sfârșitul veacului al XVI-lea), efort care explică prezența acestuia în tabloul votiv și în pomelnic.

⁷⁸ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 86-87, nr. 60.

⁷⁹ *Ibidem*.

Ion Golăi și familia sa s-au angajat într-un proiect amplu, ale cărui costuri sunt puse în evidență și de documentul ce poartă data 20 ianuarie 1606. Acum, mitropolitul Teodosie Barbovschi sancționează dania Anei Golăiasa, precizând că așezământul a fost închinat la Vatoped cu *argintării, cu veșminte și cu toate cărțile bisericești*⁸⁰. Așa cum reiese din text, ctitoria din târgul Iașilor a fost înzestrată, cum de altfel cereau și normele canonice, cu toate cele necesare unei bune funcționări. Este foarte probabil ca marele logofăt al Moldovei să fi înzestrat așezământul și cu bunuri și valori imobile, așa cum mai târziu a făcut soția sa. Datele însă lipsesc⁸¹. Știm doar că Ana împreună cu copiii săi, în calitate de ctitori, au renunțat „cu inimă curată, nesiliți de nimeni“ la o mare parte din patrimoniul mobil și imobil pentru a susține material așezământul de cult. După unele opinii, înainte de a o închina, soția logofătului Golăi a inițiat o amplă și substanțială acțiune de refacere a monumentului⁸². În 9 august 1608, Constantin Movilă întărea mănăstirea Golia alte ocini și moșii, danie de la Ana Golăiasa: Costocani, Liești cu două vaduri de moară (țin. Vaslui), Spineni pe Jijia (țin. Iași), Hornicești (țin. Roman) plus vii la Cotnari cu crame și pivnițe de piatră, locurile de case din Iași, boi, vaci, bivoli, cai⁸³.

La 30 mai 1604, sunt menționați copiii panului Ion Golăi și ai Anei: Marica, Salomia, Lazor, Gligorie, Mihail, Dumitru logofăt, cneaghina lui Cristina și copilul lor, Ștefan⁸⁴. Dumitru a slujit ca mare paharnic între 1580 și 1582⁸⁵, fiind menționat și în 7 februarie 1590⁸⁶. Pe 30 mai 1604,

⁸⁰ *Ibidem*, p. 94, nr. 66.

⁸¹ Știm doar că a dăruit din proprie inițiativă jumătate din *Trăbujeni*, pe Răut (țin. Orhei) (*DIR*, A, XVII, IV, pp. 195-196, nr. 242).

⁸² Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri, până la 1821*, ediția a II-a, revăzută, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 195; Radu Popa, *Mănăstirea Golia*, București, Editura Meridiane, 1966 p. 9.

⁸³ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 118, nr. 84.

⁸⁴ *Ibidem*, pp. 86-87, nr. 60.

⁸⁵ *DIR*, A, XVI, III, p. 168, nr. 133; p. 186, nr. 239.

⁸⁶ Aici se precizează cât se poate de clar că este vorba de Dumitru Golăi vel paharnic (probabil biv vel paharnic, mare paharnic fiind atunci Gheorghe) (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, ed. de Corneliu Istrate, Iași, 1987, p. 176, nr. 1395).

apare ca logofăt⁸⁷. Se pare că a avut și o fiică, tot cu numele de Cristina, așa cum găsim într-un uric din 8 martie 1588: „Anița jupâneasa lui Golăi logofătul și feciorii lor, Mihăilă și Cârstina“⁸⁸. După evenimentele de la 1582, familia a decăzut, intrând într-un anonim cvasicomplet. Despre Dumitru, știm că s-a stabilit împreună cu fiul său în Țara Românească, de unde acesta din urmă a revenit abia în timpul lui Dumitrașco Cantacuzino⁸⁹.

Viața urbană presupunea, inclusiv în Moldova medievală, suportarea unor costuri necesare asigurării exigențelor specifice familiilor cu un anumit statut social. După moartea lui Ion Golăi, se pare că descendenții s-au confruntat cu numeroase probleme. Cert este că aceștia nu au mai dispus de aceeași putere financiară și, în consecință, nu au mai putut investi în conservarea patrimoniului existent în inventarul familiei sau chiar în respectarea „contractului ctitoricesc” cu monahii de la mănăstirea Golia. Această realitate este pusă în evidență în 1604, când sunt menționate doar spațiile deținute de Golăești în capitala Moldovei: *locul de case* unde au fost casele lui Golăi, *locul de dughene* și *locurile de povarne de bere*, la care se adaugă gestul de închinare a lăcașului din Iași la Vatoped⁹⁰.

Deși era o ctitorie de familie, mănăstirea Golia a atras în timp danii consistente din partea creștinilor de diferite condiții, de la meșteșugari și negustori până la domni, astfel că așezământul a supraviețuit vicisitudinilor istoriei. Din această perspectivă, pomelnicul mănăstirii se constituie în cea mai evidentă dovadă a importanței sale în peisajul spiritual românesc de la est de Carpați. Printre ctitorii-donatori de până la Vasile Lupu, se regăsesc: Elena Brankovici și Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Ieremia Movilă⁹¹, Mihai Viteazul cu doamna Stanca și copiii: Florica, Feodora și Nicolae voievod, Tudosca Bucioc, soția lui Vasile Lupu⁹². Mănăstirea a mai beneficiat de danii și din partea lui

⁸⁷ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 86-87, nr. 60.

⁸⁸ *DIR*, A, XVI, III, p. 380, nr. 472.

⁸⁹ *Condica*, pp. 176-177, nr. 1395.

⁹⁰ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 86-87, nr. 60.

⁹¹ Ieremia Movilă apare și în tabloul votiv (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 20).

⁹² *Ibidem*, p. 22.

Ștefan Tomșa II⁹³. Printre donatori s-au mai numărat de-a lungul timpului figuri marcante ale scenei politice din Moldova: Manuil și Pavel Paleolog⁹⁴, postelnicul Dumitrache Chiriță Paleolog⁹⁵ și soția acestuia, Maria, fiica lui Gheorghe Kataratos-Lozonschi, pârcălab de Hotin⁹⁶, Pană vistier⁹⁷ și Ionașco Cujbă⁹⁸.

Informațiile documentare ne permit să formulăm câteva concluzii legate de evoluția spațială a lăcașului în cadrul orașului Iași. Dacă la 1575 Golia se afla plasată la marginea târgului, în 1631 mănăstirea era poziționată, în raport cu limitele Iașului, mult mai aproape de centru⁹⁹. Printre cei care au condus destinele Goliei la începutul secolului al XVII-lea, izvoarele îl pomenesc – la 1614-1615 – pe egumenul Grigore, care era nevoit să vândă o parte din proprietăți pentru a răscumpăra unele obiecte zălogite¹⁰⁰. Criza financiară a așezământului era în acest moment profundă, datorită vexațiunilor la care era supusă de călugării greci de la Athos. Nu este exclus ca ea să fi suferit și anumite distrugerii în timpul luptelor dintre Movilești și Ștefan Tomșa II. În 1612, Tommaso Alberti, în trecere prin Moldova, menționează orașul Iași; găsește 8.000 de case, toate din *lemn*, și câteva biserici, „unele de piatră, dar o parte din ele sunt ruinate în urma războaielor”¹⁰¹.

În forma actuală, mănăstirea Golia este rezultatul voinței și dorinței lui Vasile și Ștefăniță Lupu. Primul nu s-a angajat întâmplător în reconstrucția Goliei, ci foarte probabil în virtutea unei înrudiri cu familia

⁹³ Acesta cere să fie pomenit la Golia, dar și la Vatoped (I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 200, nr. 149).

⁹⁴ *Ibidem*, p. 104, nr. 72; p. 123, nr. 91.

⁹⁵ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, II, București, 1959, p. 85, nr. 353.

⁹⁶ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente Iași*, I, pp. 188-189, nr. 138. În context, se face trimitere la bolnița de la mănăstirea Golia pe care a construit-o Maria Chirițoiaia (?).

⁹⁷ *Catalogul documentelor moldovenești*, II, p. 145, nr. 625.

⁹⁸ Mănăstirea funcționa la 1639, când Ionașco Cujbă îi face o danie (*ibidem*, p. 279, nr. 1346).

⁹⁹ Sever Zotta, *op. cit.*, pp. 3-4.

¹⁰⁰ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰¹ *Călători străini*, vol. IV, p. 361.

Golăi sau cu familia Burnar, prin soția sa Tudosca Bucioc¹⁰². Vasile Lupu a păstrat nu numai hramul, dar a respectat și memoria ilustrului său înaintaș, plasând trupul acestuia în naosul mănăstirii, alături de Ana, soția sa. Mai mult decât atât, figura impozantă a logofătului Ion Golăi cu familia sa (Ana și Mihail) apare și în tabloul votiv, în dreapta ușii de la intrare, poziționată în spatele lui Ieremia Movilă (cel care a sancționat printr-un act oficial închinarea așezământului la Athos, în 1604), alături de familia domnului Moldovei (în stânga – Vasile Lupu, Ecaterina, Ștefăniță, Ruxanda)¹⁰³.

În Grecia, la Vatoped, într-o pânză votivă dăruită de același domn al Moldovei, este prezent, într-un gest comun și la aceleași dimensiuni, *Ioannis Golias logothetos*, care ține în mâini, împreună cu Vasile Lupu, modelul bisericii într-o egalitate neobișnuită pentru ceea ce în Evul Mediu însemna relația domn-boier. Biserica mănăstirii a fost ridicată în aproape patru ani (1649-1653), fiind desăvârșită în 1660 de Ștefăniță Lupu. Se presupune că zidul de incintă a fost refăcut în mare parte de familia lui Vasile Lupu, în timp ce turnurile de apărare au fost terminate de Gheorghe Duca în jurul anului 1668¹⁰⁴.

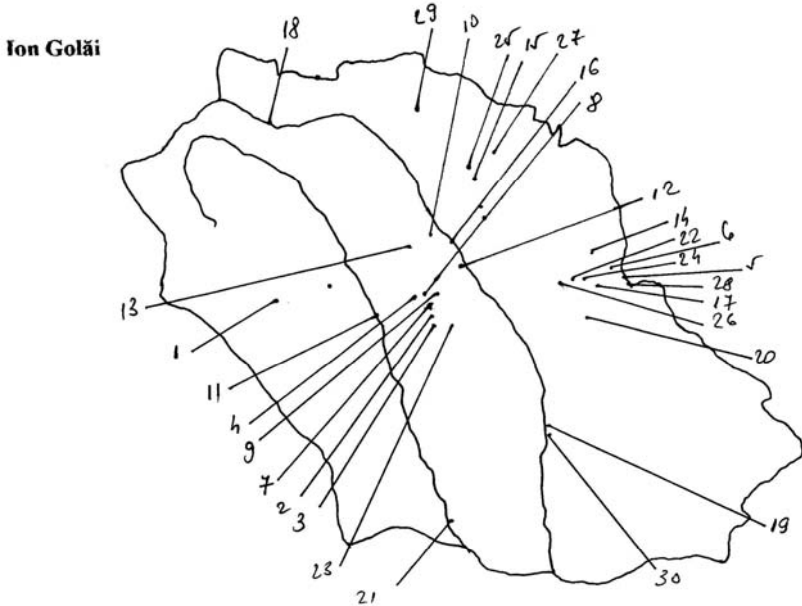
În finalul acestui demers, nu ne rămâne să spunem decât că Ion Golăi a fost fidel țării și domnilor săi, fiind un om educat și cumpătat, mare dregător, bun organizator și administrator al averii strănse, atașat de valorile civilizației vremii, ctitor de așezăminte de cult și de carte laică și religioasă. Toate acestea nu sunt altceva decât trăsături care pun în evidență nu numai personalitatea și caracterul său, dar și dimensiunile implicării sale în viața politică, socială, economică și culturală a epocii.

¹⁰² N. Crețulescu, *op. cit.*, p. 56. Aceasta moare la 1638, înainte de înnoirea așezământului de către Vasile Lupu.

¹⁰³ D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, pp. 217-218.

¹⁰⁴ După alte opinii, care nu pot fi trecute cu vederea, Gheorghe Duca, pentru a ameliora sistemul de apărare al mănăstirii, a construit doar turlele; zidul vechi, care data probabil de la începutul veacului al XVII-lea, a fost doar refăcut (*ibidem*, p. 200).

Răspândirea posesiunilor lui Ion Golăi

- 1 Vercești
- 2 Fauri
- 3 Grumăzești
- 4 Golăești
- 5 Ocsenția
- 6 Slujicele
- 7 Dănești
- 8 Costăcani
- 9 Liești
- 10 Spineni
- 11 Hornicești
- 12 case în Iași
- 13 vii la Cotnari
- 14 Târbujeni
- 15 Rujinți

- 16 Iușani
- 17 Bubuioși
- 18 Costiceani
- 19 Terchilești
- 20 Ruși
- 21 Turcești
- 22 Burnărești
- 23 vii la Vaslui
- 24 Colacul
- 25 Goleni
- 26 Stojiște
- 27 Cotova
- 28 Mărcăuți
- 29 Bilavînți
- 30 Berești

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND STATUTUL VĂDUVELOR ÎN CLUJ ÎN PERIOADA PREMODERNĂ

Enikő Rűsz-Fogarasi

Acest studiu se dorește a fi o aprofundare a cercetării problematicei statutului femeii în Clujul din perioada premodernă. Continuăm astfel două studii preliminare scrise deja de noi pe această temă¹. Cercetările efectuate pe marginea materialelor documentare reflectă un statut aparte al femeii văduve, statut pe care în studiul de față dorim să-l conturăm și să-l accentuăm mai bine. Tema pusă în discuție nu este o temă neabordată până acum, însă demersul nostru intenționează să acorde o bază mai solidă cercetărilor viitoare din domeniu, punând în valoare toate posibilitățile pe care sursele vremii la oferă cu privire la realitățile din Cluj².

¹ Enikő Rűsz-Fogarasi, *Statutul juridic al femeii în familiile burgheze din Clujul secolului al 16-lea*, în „Caiete de antropologie istorică”, an II (2003), nr. 1 (3), pp. 7-16; idem, *Mesterözvegyek a XVI. századi kolozsvári céhekben* [Văduve de maiștri în breslele clujene din secolul al XVI-lea], în *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Volum omagial pentru cea de-a 80-a aniversare a lui András Kiss], ed. de Societatea Muzeului Ardelean, Cluj, 2003, pp. 482-487. După cum se știe, în limba maghiară, inclusiv în studiile științifice, numele de familie se pune primul, apoi numele de botez; pentru uniformizare cu celelalte studii, am preferat să folosim forma românească [nota ed.].

² Șarolta Solcan, *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române*, București, Editura Universității din București, 1999; idem, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în evul mediu*, București, Editura Universității din București, 2005; idem, *Văduva în societatea medievală din Țările Române*, în *In memoriam profesor Radu Manolescu*, coord. Stelian Brezeanu, București, Editura Universității din București, 2006, pp. 221-248; idem, *Negustoresele din Cluj în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Medievalia Transilvanica”, Satu Mare, 5-6 (2001-2002) pp. 24-42.

Situația de văduvă reprezintă una dintre cele trei ipostaze posibile din viața unei femei. De la naștere, aceasta era înconjurată de familie și trăia sub tutela juridică a tatălui, în timp ce de la căsătorie avea propria gospodărie și trecea sub tutela soțului. Fiecare dintre aceste situații oferea protecția necesară pentru viața cu zi cu zi. După moartea soțului, femeia căpăta un statut cu mult mai liber decât cele anterioare. Aceste ipostaze ale femeii sunt universale, atât în timp, cât și ca spațiu, însă în Transilvania, diferitele legi ale țării, statutul și legislațiile diferite ale secuilor, sașilor și orașelor libere regale făceau ca poziția femeii să cunoască o diversitate extrem de complexă.

În lucrarea de față vom avea în vedere doar cazul Clujului, cu exemple venite din sfera vieții urbane, deoarece am sesizat existența unor diferențe semnificative de la un oraș la altul sau între orașe și târguri. Cu siguranță, diversitatea lumii urbane și diversele niveluri de dezvoltare sunt tot atâtea cauze care determină ca statutul juridic să fie, pe fond, asemănător, însă, în același timp, acesta putea fi diferit de la oraș la oraș, în aspecte minore sau chiar mai importante. De asemenea, în cadrul aceluiași oraș a existat o diferențiere, datorită posibilităților financiare și juridice ale văduvelor. Cele mai multe informații le avem despre văduvele patricienilor sau ale cetățenilor urbei. Nu același lucru îl putem spune despre văduvele aparținând altor categorii, caz în care avem la dispoziție doar informații fragmentare.

*

Din punct de vedere legal, în Transilvania premodernă (secolele XVI-XVII) cadrul juridic general era asigurat de *Tripartitul lui Werbőczy*³, *Approbatæ Constitutiones*⁴ sau *Compilatæ Constitutiones*⁵, însă acestea nu erau valabile pentru societatea urbană a orașelor libere regale, unde

³ *Werbőczy István Hármaskönyve* [Tripartitul lui Ștefan Werbőczy], ed. de Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, Budapesta, 1897 (reprint 1989), partea I, pp. 172-175, 178-181, partea a III-a, pp. 414-415.

⁴ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. de Liviu Marcu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, tit. 30, art. 1, p. 129.

⁵ *Compilatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partiaum Hungariae eidem annexarum*, Claudiopolis, 1695, Microfilm Biblioteca Centrală Universitară, Cluj.

unul dintre cele mai importante privilegii consta în dreptul acestora de a-și statua singure viața internă, prin statute proprii. În cazul Clujului, statutul juridic al cetățenilor orașului, al femeii și implicit al văduvei se raportează la statutele elaborate de autoritățile așezării. Legislația și cadrul juridic din Cluj au avut la origine legislația orașelor săsești din Transilvania și dreptul de la Buda. Pe parcursul mai multor statute orășenești clujenii au creat cadrul instituțional pentru alegerea conducerii orășenești, modalitățile de administrare a orașului, procedurile de judecată, dar și drepturile locuitorilor orașului și poziția lor față de lege. Dintre toate statutele elaborate în Clujul premodern, *Tratatul asupra succesiunii*⁶, datat în 1603, conține cele mai multe referiri la statutul juridic și social al femeii și implicit al văduvelor.

În demersul nostru avem în vedere în primul rând că până în epoca modernă căsătoriile se încheiau de la o vârstă – spunem noi azi – fragedă, iar orice bărbat sau femeie putea să rămână vădov sau văduvă de mai multe ori în decursul vieții, mortalitatea în epocă fiind foarte ridicată. Vicisitudinile vremii, care s-au manifestat prin dese războaie și epidemii frecvente, făceau ca șansele unei vieți lungi să fie cu atât mai improbabile. Alături de cele menționate, pentru femeia epocii premoderne un pericol iminent îl reprezenta nașterea, dar și perioada de lăuzie. Limitele medicinei făceau ca numeroase femei să-și piardă viața în astfel de situații. De asemenea, multe doamne ale vremii ajungeau să-și redacteze un testament înaintea evenimentului nașterii⁷.

Ca urmare a acestor considerente, bărbatul sau femeia ajungeau să se căsătorească de mai multe ori și, la fel, puteau deveni vădov sau văduvă. Cazul judeului Clujului, Ioan Linzigh, și al funcționarului Mihai Galfy sunt elocvente pentru acest fenomen, fiecare rămânând vădov de mai multe ori⁸. Există posibilitatea ca moartea prematură a soției sau soțului să conducă la o văduvire prematură, la o vârstă foarte tânără. Dacă la bărbați

⁶ Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, *Erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*, Buda, I, 1885, pp. 252-261.

⁷ Anton Dörner, *Sistemul legislativ, în Istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. de Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyari, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2005, p. 165.

⁸ *Kolozsvári emlékirók* [Memorialiști clujeni], ed. de József Pataki, József Bálint, București, Editura Kriterion, 1990, pp. 173-215, 221-223.

vârsta la care deveneau văduvi nu era o problemă, la femei, în schimb, datorită legislației în vigoare în acea vreme, nu era indiferent la ce vârstă acestea rămâneau văduve. Dacă ajungeau să-și piardă soțul înainte să devină majore, la a doua căsătorie femeile aveau nevoie de consimțământul tatălui lor, posibilitățile de mișcare liberă fiind astfel cu mult mai reduse decât atunci când o femeie rămânea văduvă la o vârstă matură. Practic, văduva tânără revenea sub tutela tatălui.

Percepția vârstei era cu totul alta decât în zilele noastre. În izvoarele epocii, se face o diferențiere între perioada copilăriei și cea a adolescenței. Potrivit *Tratatului asupra succesiunii*, fetele de la naștere la șapte ani și băieții până la 12 ani erau considerați copii⁹. În fața justiției, cu drepturi depline și cu posibilitatea de a fi chemați ca martori puteau veni doar persoanele mature, adică fetele de la 12 ani și băieții de la 14 ani¹⁰.

Legile țării și statutele orășenești erau croite în așa fel încât copiii să fie la adăpost, interesul lor, inclusiv material, fiind pus pe primul plan. Din acest considerent, nu era indiferent dacă o văduvă avea sau nu copii. Dacă avea copii, situația era cu atât mai complicată, căci la împărțirea bunurilor, interesul copiilor prima în fața celui al văduvei, iar recăsătorirea era îngăduită doar după partajul averii. Mai toate statutele și tratatele de succesiune se ocupă de această problemă cu mare seriozitate¹¹.

Pentru ca legile orașului să fie aplicate întocmai în cazul recăsătoririi, intenția părților trebuia adusă la cunoștința autorităților locale. În 1656, două persoane văduve, anume Balint Benkeo și văduva lui Anton Czinady au decis să-și unească destinele. Logodna a fost înștiințată autorităților locale. Consiliul orășenesc și consiliul celor o sută de bărbați au decis să îngăduie nunta celor doi doar dacă depuneau în fața lor un jurământ în care își luau angajamentul de a efectua cât mai repede partajul averilor¹². Textele celor două viitoare jurăminte au fost consemnate cu această ocazie: „Eu Benkeo Balint jur ca nu voi face nimic ce ar dăuna treimii

⁹ Enikő Rűsz-Fogarasi, *Statutul juridic al femeii în familiile burgheze*, p. 13.

¹⁰ Vezi statutul din 1588 în Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, *op. cit.*, p. 235.

¹¹ *Ibidem*, p. 250, p. 257.

¹² Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României, Hotărârile Consiliului Orășenesc, 20 martie 1656.

[din avere, ce aparține] fiicei mele, pe care o voi da neîntârziat la o săptămână după nunta mea, când voi aduce *divizori* în casa mea și, sub nici un pretext, nu voi retarda și suspenda diviziunea, ci, pe baza legilor înrădăcinate ale orașului, fără nici un obstacol și în cel mai scurt timp voi duce la bun sfârșit și nu voi face apel la diviziune, iar ceea ce voi cheltui pentru nunta mea o voi face doar din partea mea [de avere]; cealaltă parte o voi păstra pentru copilul meu, pe care o voi arăta și da drept treimea mamei sale”¹³. Jurământul femeii era mult mai scurt și concis: „Eu ... jur că nu voi face nimic ce ar fi în defavoarea și prejudiciul fiilor mei și voi păstra avutul familiei copiilor mei, le voi arăta lor și le voi da cele două treimi ale tatălui lor”¹⁴. În cazul de față, cei doi văduvi s-au grăbit să-și unească destinele, neavând răbdare mai întâi să-și efectueze diviziunea averilor, pentru ca după aceea să se căsătorească.

Anunțarea unei noi căsătorii în fața autorităților constituia un pas important în încheierea statutului de văduvă. În primul rând, aceasta trebuia să rămână necăsătorită pe toată perioada doliului purtat după soț. De cele mai multe, hainele văduviei trebuiau purtate cel puțin nouă luni, deoarece familia și comunitatea doreau să se asigure că în diviziunea averii nu vor exista probleme. Legile orașului statuează foarte clar situația în care din precedentă căsnicie, după moartea soțului, se naște un copil; familia și autoritățile locale confereau drepturi egale copilului născut postmortem¹⁵. Din acest punct de vedere, un aspect deosebit de important îl constituie felul în care se naștea acest copil, viu sau mort. Spre exemplu, se susținea că dacă o văduvă naștea un copil după decesul soțului iar din cele patru colțuri ale casei se auzea plânsul noului născut, atunci se putea considera că s-a născut un copil viu. În schimb, dacă noul născut murea, mama și rudele răposatului tată urmau să fie moștenitori¹⁶. O altă grijă importantă a orașului era ca văduvele, dar și fetele, să nu se căsătorească cu nobili, deoarece acest lucru ar fi fost contrar intereselor orașului. Un întreg capitol din *Tratatul asupra succesiunii* se ocupă cu această problemă.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Vezi Tratatul asupra succesiunii*.

¹⁶ Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, *op. cit.*, p. 265.

După cum observăm, de cele mai multe ori văduvia era trecătoare, deseori bărbatul sau femeia urmând să se recăsătorească. Statutul de văduvă nu era convenabil deoarece, deși oferea mai multă libertate femeii, susținerea financiară ce venea din partea familiei nu era ușoară. Tendința generală era de recăsătorire, fapt susținut de familie, de autoritățile locale sau bresle¹⁷.

Interesele comunității din Cluj erau apărute în perioada premodernă de reglementările legale ale orașului, astfel încât și în problemele de succesiune s-au luat măsuri de precauție, precum interzicerea căsătoriei fetelor și femeilor burgheze cu nobili. Dacă totuși părțile decideau asupra unei astfel de căsătorii, fata sau văduva trebuiau să renunțe la partea lor de avere din oraș. Prin această măsură, Clujul încerca să țină nobilimea departe de oraș, scopul fiind ca toți locuitorii să fie sub aceeași jurisdicție și să suporte în mod egal sarcinile comune. Această preocupare constantă a consiliului orașenesc se reflectă în Protocoalele Adunării Generale a orașului, mai precis în frecvențele luări de poziții față de solicitările în acest sens ale nobilimii. De altfel, în Transilvania premodernă se observă că nobilimea se îndrepta tot mai mult spre viața de la oraș, unde avea tendința de a deține o casă. Dintre toate așezările urbane de pe teritoriul comital, doar Clujul a reușit să evite, pentru un timp, pătrunderea nobililor în rândul posesorilor de case¹⁸. De asemenea, prevederile statutare din Cluj interziceau nu doar moștenirea averii din oraș de către nobili, ci și invers, moștenirea de către un cetățean al orașului a unui domeniu sau posesiuni nobiliare¹⁹. În astfel de cazuri, se prefera ca moștenirea să fie dată în bani. În această ordine de idei este grăitor *Tratatul asupra succesiunii*, des amintit în studiul de față. Femeia, fie fată sau văduvă, dacă se căsătorea cu un nobil era automat considerată persoană străină de oraș. Din acest motiv, orașul trebuia să afle de

¹⁷ Katalin Szende, *Craftsmen's Widows in Late Medieval Sopron*, în *Women in Town, The Social Position of European Urban Women in a Historical Context*, ed. Marjatta Hietala and Lars Nilsson, Stockholm-Helsinki, 1999, pp. 20-21.

¹⁸ László Pakó, *Kolozsvár város Törvénykezési Jegyzőkönyvei* [Protocoalele Judiciare ale orașului Cluj], 1590-1594, Cluj, 2003, Lucrare de Diplomă (în manuscris).

¹⁹ Vezi statutele din 1537 și 1577 în Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, *op. cit.*, p. 179; Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár történetének első kötetéhez* [Colecție de documente pentru primul volum al istoriei Clujului], Buda, 1888, p. 245.

căsătorie. Cununia în secret era interzisă, iar dacă se află că cineva a recurs la această „mârșăvie”, urma să fie trimis în surghiun. Preotul care lua parte la un astfel de eveniment, fără știrea conducerii orașului, era pedepsit cu pierderea slujbei.

Dacă o femeie rămânea văduvă, comunitatea se aștepta de la ea să-și comemoreze și să-și cinstească soțul, să facă succesiunea averii și să reglementeze tutela asupra copiilor, să se ocupe de susținerea și administrarea averii și meșteșugului; dacă soțul murise în condiții neclare, era datoria ei să clarifice circumstanțele decesului.

Despre ce se aștepta de la o văduvă pentru a cinsti memoria soțului nu avem date concrete, ci doar supoziții. Cu siguranță ea era cea care hotăra în ceea ce privește organizarea înmormântării, iar dacă soțul nu dăduse o dispoziție specială în acest sens, tot ea alegea locul de veci. Patricienii epocii moderne au urmat îndeaproape obiceiurile de înmormântare ale nobilimii, aceasta și pentru că de multe ori aveau loc în orașe²⁰. În mormântarea este un eveniment care ne transmite informații clare privind statutul social al defunctului. Dacă era vorba despre o persoană importantă, înmormântarea era organizată până la cele mai mici detalii. În acest sens, patriciatul de la Cluj a urmat modelul înmormântărilor aristocraților din Transilvania²¹. Deși după ciuma din 1586 conducerea orașului a deschis un cimitir în afara zidurilor orașului și a interzis înmormântarea în incinta bisericii parohiale (Sfântul Mihail – pe atunci biserică unitariană)²², totuși oamenii importanți ai orașului au continuat să fie înmormântați aici, desigur, în schimbul unor sume considerabile.

Potrivit uzanțelor, văduva nu putea să se recăsătorească decât după nouă luni. Această prevedere avea menirea să clarifice și paternitatea unui eventual copil, ca și succesiunea la avere a acestuia. După decesul capului familiei, datoriile acumulate de acesta cădeau în responsabilitatea văduvei, care trebuia să se ocupe de plata lor. Astfel de situații erau cu siguranță foarte numeroase, deoarece viața de meșteșugar și de negustor

²⁰ Vezi *Diarium*-ul lui Valentin Segesvári în *Kolozsvári emlékirók*, pp. 136-173.

²¹ Pentru înmormântările din epoca premodernă vezi bibliografie și alte referiri în culegerea de studii a lui Ildikó Horn, *Tündérország útvesztői* [Labirintul Țării Zânelor], Budapesta, ELTE, BTK, 2005, pp. 301-342.

²² Direcția Județeană a Arhivelor Cluj, Hotărârile Consiliului Orașenesc, 1586.

necesita investiții, care ori își arătau roadele, ori, dacă interveneau situații neprevăzute, războaie sau boli, familia rămânea cu datoria. Între anii 1612-1615, Máthé Kőműves a fost magistrul așezământului ospitalier Sfântul Spirit din Cluj. La sfârșitul perioadei sale de administrare, s-a îmbolnăvit și a rămas dator orașului și instituției cu mai mult de 70 de florini²³. A reușit să achite ceva din datorie pe când încă era în viață, însă partea amintită a rămas de achitat de către urmașii săi. După câțiva ani, în 1617, văduva sa încerca să rezolve datoria rămasă, în contul datoriei oferind așezământului ospitalier mai multe obiecte de valoare; se făcea mențiunea că, dacă va reuși să adune banii necesari, va răscumpăra lucrurile amanetate²⁴. Se pare că nu a mai reușit sau nu a mai vrut să răscumpere, deoarece obiectele sunt amintite mai mulți ani în inventarele instituției, după care, rând pe rând, acestea vor fi comercializate.

O altă problemă importantă cu care o văduvă se putea confrunta era obținerea tutelei propriilor ei copii. În *Tratatul asupra succesiunii* se considera că: „deși nu se cuvine [ca văduva] să fie tutor, totuși dacă se dovedește că ea nu risipește bunurile orfanilor și nu se căsătorește atunci să nu fie oprită să fie tutor”²⁵. Formularea din *Tratat* este grăitoare deoarece consideră că nu este firesc ca văduva să fie tutore al propriilor copii, dar nici nu-i interzice aceasta; dacă se dovedește a fi un bun gospodar, văduva putea solicita tutela. În condițiile vremii, datorită deselor războaie și epidemiilor, era deosebit de dificilă conducerea oricărei afaceri, fie negustorie, fie meșteșug. Totuși, statutul de succesiune din Cluj lăsa mamelor care ajungeau văduve și erau în stare să fie un bun administrator al afacerii familiei posibilitatea să capete tutela asupra propriilor ei copii. Din formulare reiese însă că nu era un lucru comun ca o femeie să reușească să-și crească singură copiii în condiții bune, fără să pună în pericol averea și afacerea familiei.

De cele mai multe ori, văduvele continuau afacerea soțului defunct, indiferent că acesta era negustor sau meșteșugar. Desigur, acest lucru nu

²³ *A Szentlélek ispotály számadásai 1601-1650* [Socotelile așezământului ospitalier Sfântul Spirit], ed. de Flóra Ágnes, prefată de Enikő Rűsz-Fogarasi, Budapesta, 2006, p. 237.

²⁴ *Ibidem*, p. 240.

²⁵ Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári, *op. cit.*, p. 265.

era o regulă generală, deoarece deseori era mai ușor ca văduvele să se recăsătorească și să recâștige siguranța unui nou cămin decât să rămână singure și să aibă pe umerii lor greutatea unei afaceri. Nu era deloc simplu, de pildă, ca ele să continue un meșteșug sau să conducă un atelier de unde să iasă produse care să nu aducă prejudicii breslei, astfel că aceasta din urmă impunea niște condiții văduvelor pentru a putea continua în bune condiții meseriile răposaiților lor soți. Aceste condiții variază în funcție de natura meșteșugului practicat. În multe cazuri cunoaștem ceea ce statutele amintesc ca atitudine față de văduve, dar doar în situații excepționale putem vedea cum anume erau aplicate diversele prevederi statutare.

La Cluj, în epoca modernă au funcționat mai mult de douăzeci de bresle. Fiecare dintre acestea reglementa într-un fel statutul femeii văduve. În general, regula de bază era ca breasla să ocrotească văduvele, cărorora le era îngăduit să continue meșteșugul soților decedați timp de un an, perioadă în care puteau ține o calfă și un ucenic. Reglementarea aceasta rămânea valabilă doar dacă femeia respectivă rămânea văduvă, adică nu se recăsătorea și continua să poarte numele răposatului ei soț. Această atitudine se observă în mai toate statutele breslelor, precum sunt cele ale cizmarilor, curelarilor, strungarilor, cojocarilor, aurarilor și fierarilor²⁶.

Lăcătușii din Cluj au avut de-a lungul epocii premoderne o atitudine oscilantă. Până la statutul din 1578, regula după care s-au ghidat era ca văduva să poată continua meșteșugul fostului soț timp de un an. Datorită unei situații în care văduva unui meșter lăcătuș a continuat și după perioada de un an, după obiceiul din oraș, cazul a ajuns la principe iar acesta a dat câștig de cauză văduvei, argumentând prin faptul că era doar un obicei și nu o lege statuată. Urmarea a fost că meșterii lăcătuși și-au schimbat statutul incluzând un articol prin care se interzicea văduvelor să conducă ateliere de lăcătușerie după o lună de la decesul soțului lor²⁷. Breasla căruțașilor era la fel de severă și îngăduia văduvei să țină calfă pricepută și să continue meseria soțului răposat doar o jumătate de an²⁸.

²⁶ Enikő Rüzf Fogarasi, *Mesterözvegyek* [Văduve de maiștri], pp. 484-485.

²⁷ *Ibidem*, p. 485.

²⁸ *Ibidem*, p. 484.

Frânghierii erau mai generoși. Prin statutul din 1486, ei acordau doi ani de practică pentru văduvele meșterilor defuncți. Socotelile breslei ne îngăduie să credem că de multe ori nu se ținea cont de cele statuate și că multe femei continuau meseria soțului o perioadă mai lungă de doi ani. Anual avem date despre mai multe văduve (de la două la șase) care achitau taxa de breaslă aferentă văduvelor. Despre o persoană anume, văduva lui Ioan Klok, știm cu siguranță că timp de cel puțin opt ani, între 1678 și 1686, a condus atelierul defunctului ei soț²⁹. Țesătorii erau foarte generoși, deoarece ei îngăduiau văduvelor să țină calfe pricepute și să continue meseria fostului soț, doar cu condiția să poarte numele lui și să nu se recăsătorească cu meșteri din alte bresle³⁰.

În cazul hentelerilor³¹, văduva avea dreptul de a profesa meșteșugul fostului soț un an, după care breasla numea un meșter henteler ca asociat, împreună cu care urma să rămână în meșteșug. Breasla tunzătorilor de postav și cea a șelarilor puneau două condiții văduvelor: produsele lor să corespundă standardelor breslei și să asculte de breaslă; în rest, ele puteau să continue meșteșugul soțului defunct până când și cum doreau³². În statutul bărbierilor clujeni din anul 1643 se precizează: „Când cineva dintre meșteri, din porunca lui Dumnezeu, părăsește această lume și se stinge, dacă după el rămân soție și copii orfani, văduva aceluia meșter, pentru hrănirea sa și a orfanilor, este liberă să cultive meșteșugul soțului întreaga sa viață, doar să nu-și schimbe numele”³³.

De multe ori, nevestele meșteșugarilor se implicaseră în afacerea soților lor încă din timpul vieții acestora, mai ales în latura de comercializare a produselor confecționate în atelier. Exemplificăm cu Barbara, soția, apoi văduva unui șlefuitor de săbii numit Ioan Csiszar, care cere ajutorul meșterilor pentru a obține o scutire de treizecime pe săbiile pe care dorea să le vândă și care proveneau din atelierele

²⁹ *Ibidem*, p. 486.

³⁰ *Ibidem*, p. 483.

³¹ Un fel de măcelari, care aveau breaslă separată de cea a măcelarilor propriu-zisi, ce beneficiau de dreptul de a tăia animalele și de a le vinde neprelucrat. Spre deosebire de aceștia, hentelerii puteau face preparate din carnea tăiată [n.n.].

³² Enikő Rűsz Fogarasi, *op. cit.*, p. 486.

³³ Jakab Elek, *op. cit.*, II-III, kötétéhez, p. 318.

orașului³⁴. Nu era singurul exemplu de văduvă de meșteșugar care se îndeletnicea cu negoțul. Văduva aurarului Paul Ombozy a fost chemată în fața instanței deoarece nu plătitise unui cizmar niște piei croite la cererea ei³⁵.

Soțiile meșteșugarilor și negustorilor au fost angrenate în afaceri pe care le-au continuat și după decesul bărbaților lor. Un exemplu elocvent ar fi văduva lui Nicolae Tompe care, după toate datele pe le care avem, credem că a continuat negoțul început de soțul ei. Acesta fusese probabil un negustor destul de important, poate și bogat, deoarece la tricesima din Cluj, în 1599, a plătit o sumă considerabilă (70 de florini)³⁶. La câțiva ani, în 1604, văduva lui este semnalată ca fiind datornică la tricesimă cu 46 de florini și 84 de denari³⁷. După cum vedem, nu era ușor pentru o văduvă să se mențină în negoț. La o lectură atentă a registrelor tricesimale din Cluj observăm cu surprindere că multe femei participau la negoț, majoritatea figurând în izvoare ca soții sau văduve, doar câteva persoane fiind amintite cu numele de fată³⁸.

O femeie respectată de tot Clujul în a doua jumătate a secolului XVI a fost nevasta, apoi văduva lui Gaspar Heltai, o personalitate proeminentă a orașului în perioada reformei religioase. Heltai a fost preotul pleban al Clujului și a parcurs cu credincioșii săi toate stagiile reformei. El a fost adus la Cluj pentru a fi plebanul sașilor și s-a căsătorit cu fiica unui predicator și prozator maghiar, Paul Gyulai, cu care a început traducerea Bibliei în limba maghiară. Heltai a fost o fire întreprinzătoare, a avut o tipografie, o moară de hârtie, a tradus și scris mai multe cărți, a editat și mai multe și se ocupa și cu fabricarea berii. În afara acestor preocupări, fiind o persoană respectată în oraș, a fost solicitat de multe ori să supravegheze unele lucrări edilitare importante din oraș. Nu știm dacă în tot ceea ce făcea Heltai, soția sa, Sofia, era un partener, însă ceea ce este

³⁴ Jenev-Tóth Annamária, *Míves emberek a kincses Kolozsvárott* [Oameni meșteri din Clujul comoară], vol. ed. de Societatea Muzeului Ardelean și Institutul de cercetări al Universității din Debrețin, Cluj, 2004, p. 113.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Șarolta Solcan, *Negustoresele din Cluj*, p. 38.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Ferenc Pap, *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599-1637)* [Registrelle de tricesimă din Cluj (1599-1637)], București, Editura Kriterion, 2000, *passim*.

sigur este că tipografia ŝi moara de hrtie conduse de el au fost preluate din 1575, data morŝii sale, de văduva sa. n tot timpul ct Sofia a fost la crm activitatea editorială a continuat fără probleme. Au fost editate mai multe crŝi, ba chiar una dintre crŝi are o scurtă introducere scrisă de nsuŝi văduva lui Heltai. n timpul ct văduva a stat la conducerea tipografiei, între 1575 ŝi 1587³⁹, au fost editate, printre altele: *Cronica lui Gaspar Heltai despre lucrurile ungurilor*⁴⁰, o carte scurtă cu poveŝti glumeŝe despre regele Solomon, fiul regelui David, ŝi Markalff⁴¹ (prima carte populară în limba maghiară), *Ierbariul* lui Peter Meliusz Juhasz⁴² ŝi *Judicium ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidi in quaestione de vera hominis Jesu Christi, filii Dei viventis invocatione*⁴³. Aceste patru crŝi au apărut cu siguranŝ pe când văduva lui Heltai era în fruntea tipografiei; prin prima carte editată, ea a dorit să cinstească memoria răposatului ei soŝ.

Editarea *Ierbariului* credem că reflectă cel mai bine preocupările văduvei. n introducerea scrisă cu această ocazie, văduva menŝioneaz că meritul de fi scris cartea i revine lui Meliusz, iar meritul de a o tipări, pe propria finanŝare, i revine ei⁴⁴. Putem crede că Sofia Heltai a fost o persoană cultă, care cunoŝtea bine scrisul ŝi care era interesată de efectele curative ale plantelor. Din 1587, anul morŝii Sofiei, conducerea afacerilor ŝi a tipografiei, adevărată instituŝie de cultură, a fost preluată de fiul ei.

Prin statutele ŝi hotrrile sale, oraŝul a încercat să vegheze asupra văduvelor, deoarece se considera că această categorie de populaŝie era vulnerabilă ŝi avea nevoie de o protecŝie specială. Nu era un specific al Clujului, deoarece o astfel de grijă o întâlnim peste tot ŝi în diverse forme. *Cartea de Drept* de la Buda, într-un articol separat, asigura că bunurile

³⁹ Au fost editate 34 de lucrări maghiare ŝi patru opere latine scurte (vezi Fitz Jozsef, *A kolozsvári Heltai nyomda* [Tiparul lui Heltai din Cluj], n *Kincses Kolozsvár* [Clujul Comoară], Budapesta, 1987, p. 105.

⁴⁰ *Kolozsvári emlékirók*, p. 408.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² János Knosi Tzser, János Uzoni Foszt, *Az Erdélyi Unitrius Egyhz trtnete* [Istoria Bisericii Unitariene din Transilvania], I, Cluj, Editura Erdélyi Unitrius Egyhz, 2005, pp. 659, 700.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

bisericești, ale preoților, văduvelor și altor persoane aflate în nevoi erau puse direct sub oblăduirea judecătorilor⁴⁵. La fel se întâmpla și în cazul orașelor săsești, unde jurămintele demnitarilor conțin precizarea că lor le revine datoria de a veghea asupra persoanelor defavorizate, aflate în nevoi, în rândul cărora erau enumerați orfanii și văduvele⁴⁶. Desigur, acestea erau așteptările comunităților orășenești și tindem să credem că aceasta era uzanța de zi cu zi. În ceea ce privește impozitele, în Cluj ele erau calculate pe unități de impozitare, anume pe imobilele din oraș; prin urmare, dacă o gospodărie orășenească era condusă de o văduvă sau de capul de familie, povara era aceeași. Nu se acorda nici o reducere văduvelor⁴⁷.

Deși cele spuse mai sus au reprezentat regula generală, de multe ori persoanele aflate în fruntea orașelor nu au îndeplinit întocmai promisiunile din jurămintele depuse. Un astfel de caz se conturează la începutul secolului XVI în Cluj. Actele conventului de la Cluj-Mănăstur urmăresc cazul deschis de văduva lui Paul Szócs împotriva conducerii și juraților orașului. Cauza reală a procesului se pare că nu era cunoscută, deoarece pârâta, Agneta Szócs, declara că judele și jurații orașului ar fi întemnițat-o fiindcă i-a numit „bestii periculoase”, *quod ipsos bestias vituperando nominasset*⁴⁸. S-ar putea spune că împărțirea bunurilor după moartea soțului ar fi adus-o pe văduvă în fața instanței din Cluj, unde probabil furia ar fi determinat-o să aibă o atitudine nesăbuită față de autorități. Deși nu au reușit să demonstreze temeinicia acuzației, acestea nu i-au îngăduit văduvei să înainteze cauza sa la scaunul de judecată de la Sibiu. Pentru ca autoritățile să aibă totuși o declarație de recunoaștere a culpabilității, s-a ajuns la săvârșirea unor delictе grave, anume aducerea

⁴⁵ László Blazovich, *Buda város jogkönyve* [Cartea dreptului de la Buda], II, Szeged, 2001, nr. 297, p. 469.

⁴⁶ Vezi Oglinda *șvăbească*, în Lindner Gustav, *Der Altenberger. Textabdruck der Hermannsaedter Handschrift*, Cluj, 1885, p. 283. Mulțumim Juliei Derzsi pentru date.

⁴⁷ András Kiss, *A kolozsvári adókönyvek forrásértékei* [Valoarea registrelor de impozite din Cluj], în *Más források – más értelmezések* [Alte surse – alte interpretări], Tg. Mureș, Editura Mentor, 2003, p. 210.

⁴⁸ Zsigmond Jakó, *Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* [Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăstur], II, Budapesta, 1990, p. 457, nr. 4092. Acest caz a fost utilizat și de Șarolta Solcan în *Văduva în societatea medievală*, p. 237.

de acuzații (părtașă la furt) și, de aici, la întemnițarea fiicei văduvei și la amenințarea cu recurgerea la tortură cu cleștele înroșit în foc. Aceste atitudini nu oglindesc nicidecum grija autorităților față de văduve și orfani. În cazul de față se conturează mai degrabă vulnerabilitatea acestor categorii care, deși prin lege și obicei ar fi trebuit să fie ocrotite de puterile locale, uneori deveneau ținte ușoare în fața abuzurilor de tot felul. În cele din urmă, la intervenția rectorului capelei Sfânta Maria din afara zidurilor orașului și a unui jude-avocat împuternicit, fiica văduvei, Dorotthea, a fost eliberată. Câți ani a fost văduvă Agnetă Szócs nu știm, dar la prima înfățișare în fața conventului, în 21 mai 1525, era văduvă, pentru ca nici o lună mai târziu, la 14 iunie 1525, ea să fie deja soția unui anume Gheorghe Szócs, moment din care se putea sprijini pe noul soț. O dată cu încheierea statutului de văduvă, Agnetă își întărește poziția și, în 13 aprilie 1526, declară nul acordul forțat încheiat cu autoritățile, declarând că a făcut acea înțelegere doar pentru ca fiica sa să fie eliberată⁴⁹.

*

Ca o concluzie generală, constatăm că statutul de văduvă oferea femeii din Clujul premodern posibilitatea de a avea o viață mai liberă, cu toate consecințele ce decurgeau de aici, bune și rele. O femeie cu caracter și abilități economice putea duce o viață ca orice bărbat, însă pe umerii ei atârnavă nu numai greutatea familiei sau problemele cotidiene, ci și lupta cu prejudecățile vremii. Posibilitatea de a rămâne văduve nu era atractivă pentru multe femei, căci siguranța oferită de o nouă căsnicie era mult mai convenabilă și la îndemână în acea epocă. De altfel, aceasta era tendința generală și în celelalte orașe din Transilvania. În societatea nobiliară, în rândul elitelor, văduvele sunt mai numeroase, datorită bazei materiale de care dispuneau, ce permitea unor doamne să nu renunțe la acest statut, administrând domenii întinse și având astfel asigurate toate cele necesare⁵⁰.

⁴⁹ Zsigmond Jakó, *op. cit.*, II, pp. 472-473, nr. 4146.

⁵⁰ Ca exemple elocvente a se vedea văduvele celor doi principii Rákóczy în Ildikó Horn, *Nemesi árvák* [Orfani nobililor], în *Gyermek a kora újkori Magyarországon* [Copilul în Ungaria premodernă], Budapesta, 1996, p. 64.

DRUMURI DE ȚARĂ ȘI DRUMURI DE ORAȘ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XVII-XVIII*

Laurențiu Rădvan

Alături de oraș, drumul reprezintă una dintre cele mai vechi creații umane. Cele două „instituții” pot fi ușor alăturate, deoarece putem vorbi de drumuri numai din momentul în care oamenii, strânși în comunități mari, ocupându-se cu schimburile și facerea de produse, au simțit nevoia de a comunica unii cu ceilalți pe căi mai mari și mai stabile. Drumul nu este o creație a evului mediu, epocă în care nu a reprezentat o prioritate. Cu toate acestea, drumurile au continuat să fie importante și pentru oamenii „epocii de mijloc”, indiferent că erau țărani, orășeni, nobili sau regi, căci prin folosirea acestor căi puteau cu toții să-și transporte atât produsele, agricole sau meșteșugărești, cât și oștile. Nu s-au preocupat prea mult de starea acestor drumuri, care erau lăsate la cheremul naturii, sau, mai degrabă, la mila Domnului¹. Studiul de față își propune să prezinte situația drumurilor din Țara Românească, indiferent dacă erau de țară sau de oraș. În perioada secolelor XVII-XVIII, asistăm la sud de Carpați la o perpetuare a mentalităților medievale referitoare la drumuri,

* Într-o formă mult prescurtată, acest text a fost prezentat, sub titlul *Between free passage and restriction. Roads and bridges in the towns of Wallachia and Moldavia (16th-18th century)*, în cadrul conferinței cu tema *Communication in Towns*, organizată de Comisia Internațională de Istorie a Orașelor la Zagreb (Croatia), în septembrie 2006.

¹ Despre drumuri în general, vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, ed. îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, Editura All, 2000, pp. 387-389, și Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XV)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» – Iași”, XIX (1982), pp. 265-284.

însă, în același timp, observăm și o lentă schimbare de atitudine față de căile de comunicație, a căror importanță economică și militară crește.

Istoriografia temei nu este prea bogată. Istoricii nu și-au arătat preocuparea față de acest domeniu, aparent arid și neinteresant, astfel încât celor interesați le stau la dispoziție puține studii. Singura lucrare dedicată special problemei drumurilor din Țara Românească îi aparține lui Pavel Mircea Florea². În studiul de față propunem o aprofundare a temei drumurilor, indiferent că se aflau în sau între orașe, pornind de la numeroasele surse istorice ce ne stau la dispoziție. Numărul tot mai mare al acestor izvoare face ca tema să fie foarte vastă, imposibil de acoperit în totalitate. Credem deci că încă mai este loc de interpretări.

Starea drumurilor i-a interesat pe călători, negustori sau principii din cele mai vechi timpuri. De felul în care se prezenta drumul, indiferent că era de piatră sau pământ, uscat sau plin de noroi, depindeau soliile, transportul mărfurilor sau deplasarea oștilor. Din acest motiv, una din sursele cele mai importante privitoare la drumuri o reprezintă mărturiile călătorilor. Ambasadori, negustori sau căpitani, în mod direct sau indirect, ne-au lăsat informații prețioase privitoare la înfățișarea drumurilor, traseul sau localitățile prin care au trecut³. În secolul al XVII-lea și mai ales în secolul următor acest gen de mărturii se înmulțește considerabil. Pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, crește și numărul documentelor emise de domni, în care aceștia își arată interesul față de drumuri și de starea lor, în special față de cele din orașe. Începând cu a doua generație de domni „fanarioți” se observă o schimbare de atitudine față de căile de comunicație, fapt reflectat în creșterea numărului actelor date pe această temă. Multe drumuri sunt menționate la hotarul a diverse

² Pavel Mircea Florea, *Transporturile în Țara Românească (secolul XIV-XIX)*, București, Editura Academica, 2002. De drumurile din Țara Românească în perioada secolelor XIV-XVI ne-am ocupat și noi (Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2004, pp. 160-169). Referitor la drumurile din Moldova, un studiu a scris recent Marius Chelcu (*Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI-XVIII. Câteva observații*, în *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2006, pp. 145-170).

³ Un bun exemplu este dat de călătoria patriarhului Macarie al Antiohiei, redată fidel de Paul de Alep (*Călători străini despre țările române*, vol. VI, pp. 21-287).

ocini, aceasta fiind o altă sursă principală folosită pentru identificarea traseului drumurilor Țării Românești. În fine, am utilizat și surse cartografice. La sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul următor interesul marilor puteri față de regiunea țărilor române a crescut. Necesitățile militare au făcut ca Austria și Rusia să se implice în realizarea unor hărți care să ofere trupelor o mai bună cunoaștere a terenului în războaiele în care aceste puteri au fost implicate.

*

Cu toate că erau situate la periferia Europei creștine, Moldova și Țara Românească erau traversate de mari drumuri, folosite atât de negustori, cât și de oști. Ca mijlocitoare ale transporturilor de orice fel, drumurile au avut un rol apreciabil în procesul de integrare a spațiului românesc în circuitul economic internațional. De-a lungul întregului ev mediu, până în prima parte a secolului al XIX-lea, două drumuri mari traversau cele două principate: prin Țara Românească trecea o variantă a drumului ce lega Europa Centrală de Constantinopol, mai târziu Istanbul, drum care pleca de la Buda, trecea prin Oradea și Brașov, apoi traversa Carpații în Țara Românească, trecând prin Câmpulung și Târgoviște, oprindu-se la Dunăre la Brăila, de unde lua calea apei, sau la Giurgiu, prin București, de unde cobora spre ținuturile bulgărești. Moldova era traversată de un drum ce pornea din Polonia, trecând prin Lvov; inițial acest drum mergea paralel cu cursul Nistrului, însă după instalarea tătarilor în Crimeea, în paralel cu creșterea puterii principelui Moldovei, drumul a urmat un curs prin reședințele acestuia din urmă: Suceava și Iași. Aceste două mari drumuri comunicau între ele. Între Moldova și Transilvania exista un drum de legătură, ce unea Suceava de Brașov, trecând Carpații prin pasul Oituz, iar între Moldova și Țara Românească exista un drum pe valea râului Siret, prin Bacău. În studiul de față vom observa că traseul și importanța drumurilor cunoaște modificări de-a lungul timpului, pe măsură ce unele teritorii și-au schimbat stăpânirea, iar unele orașe au crescut sau decăzut. Alături de rutele mari, în țările române funcționa și o rețea de drumuri mai mici ce legau orașele care, de altfel, se aflau la intersecții de astfel de rute.

Drumurile țării, mari sau mici, purtau de obicei numele râului a cărui vale o însoțeau, sau al orașului, portului sau ținutului care reprezenta

punctul terminus, în special pentru drumurile care se îndreptau spre Dunăre. Din această cauză, în documentele interne apar mai multe drumuri ale Buzăului, Dârstorului, Mehedinților etc., deoarece aici se întâlneau drumuri plecate din direcții diferite. Orașele aflate de-a lungul drumurilor reprezentau locuri de popas pentru călătorii care traversau țara, majoritatea fiind așezate la distanță de o zi de mers unele de altele. Când au trecut din Moldova în Țara Românească în 1656, Paul de Alep și patriarhul Macarie au oprit la fiecare zi de mers într-un oraș. După Focșani, au făcut popas la Râmnicu Sărat, Buzău și Ploiești⁴. Alte orașe între care exista o distanță de o zi sunt: Pitești-Curtea de Argeș; Slatina-Caracal-Craiova; Târgșor-Gherghița-București; Buzău-Gherghița-București. Două zile se făceau în mod normal între Târgoviște și București, Târgoviște și Pitești; București și Pitești; Curtea de Argeș și Câmpulung, Câmpulung și Târgoviște etc⁵.

Nu toate drumurile aveau același statut. Exista o ierarhie a căilor de uscat, ierarhie cunoscută atât de domnie, cât și de boieri, negustori sau simpli locuitori. „Drumul mare” sau „drumul țării” era drumul ce lega un oraș de altul, ce făcea legătura cu țările învecinate și care era folosit de diverși călători, străini sau din țară. „Drumul mare” avea statut de drum public, în înțelesul medieval, adică ținea de autoritatea centrală, de domnie, care supraveghea drumul și permitea accesul liber. Între drumurile mari sunt deosebiri, de-a lungul evului mediu călătorii preferând într-un secol anumite drumuri, în alt secol altele. În ierarhia drumurilor urmau drumurile locale, ce legau satele între ele, drumuri ce apar menționate deseori la hotarul ocinilor în actele de întărire.

Ca peste tot în evul mediu, libertatea circulației avea prețul ei. În virtutea drepturilor de stăpânitoare a țării, domnia instala pe drumuri vămi, la hotar sau în orașe, unde se încasau taxe pe produse, ce mergeau la vistierie⁶. Cu excepția podurilor, nu întâlnim taxe pentru simpla

⁴ *Ibidem*, p. 159.

⁵ Pentru unele distanțe, vezi *ibidem*, pp. 150, 163-172 și *ibidem*, vol. X, partea a II-a, p. 1112, respectiv *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă (1801-1821), vol. I, pp. 601-603; p. 775.

⁶ Un act din 1695 enumeră diversele tipuri de călători ce puteau fi vămuiți la intrarea sau ieșirea din țară: boier, armean, turc, grec, sârb, arbănaș, evreu, moldovean, ungurean, sas sau muntean (Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a visteriei lui*

circulație, precum erau inițial în vestul Europei. La podurile umblătoare se lua o taxă de trecere, după cum aflăm dintr-un act din 1658, ce vorbește de „venitul podului” de la vadul Ciobanului, pe care îl luau călugării de la Xenophon încă de pe timpul lui Neagoe Basarab⁷. La podurile domnești apare menționată o taxă de trecere, numită „brudină” (ca în Moldova) în a doua parte a secolului XVIII, taxa fiind încasată de cei care cu voia domniei administrau podurile respective. În 1797, Alexandru Ipsilanti aproba refacerea unui pod peste Olt, dar nu se arăta de acord ca brudina să se ia mai mult decât era deja hotărât⁸.

În Țara Românească exista o rețea destul de densă de drumuri, care nu se prezenta în condiții foarte bune, datorită faptului că întreținerea nu era permanentă. Cu excepția vechiului drum roman de pe valea Oltului, ce era din piatră, toate drumurile, mari sau mici, erau din pământ. Condițiile climatice afectau permanent starea acestor căi. Vara, praful incomoda călătorii, dar acest inconvenient era minor în fața noroaielor care cuprindeau drumurile primăvara și toamna⁹. Iarna, când drumurile erau înghețate, se circula mai bine, dar puțini porneau în călătorie în anotimpul rece. Drumurile din interiorul țării erau accesibile carelor sau trăsurilor, în timp ce majoritatea căilor ce traversau munții spre Transilvania deveneau la un moment dat simple poteci.

O altă explicație a felului în care se prezentau căile de comunicație vine din modul de organizare a statului medieval, drumurile nefiind o prioritate, dar și din faptul că mijloacele tehnice ale vremii nu erau atât de avansate încât să permită facerea de drumuri de piatră și menținerea acestora. Drumul era important pentru că reprezenta o sursă de venituri, astfel că domnii erau mai interesați de organizarea eficientă a vămilelor. Pentru asigurarea bunei circulații a oamenilor și a mărfurilor, domnia

Constantin Brâncoveanu, în „Studii și materiale de Istorie Medie”, V (1962), p. 371, nr. 8).

⁷ Gr. Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos, 1372-1658*, București, 1937, p. 233, nr. 41.

⁸ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1894, p. 131.

⁹ „Solul este foarte argilos, ceea ce face ca drumurile să fie proaste în sezonul ploios. De altfel, ele nu sunt întreținute și nu se fac nici măcar șanțuri pe laturile drumurilor pentru a le permite să se svânte și apele să se scurgă” (*Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 602).

veghea la paza și munca la drumuri, obligând locuitorii din satele apropiate să se ocupe de acest lucru (în cadrul obligației muncilor domnești). Intervențiile domnilor în întreținerea drumurilor aveau loc în situații deosebite, de obicei când drumurile erau oprite. În 1612, Radu Mihnea scutește de dări pe sătenii din Călimănești, singura lor obligație fiind de a îndrepta drumul carelor spre mănăstirea Cozia, care era blocat deseori la o „strâmtură” de pietre mari¹⁰. Când Paul de Alep a trecut pe aici, în 1657, constata că „drumul este nemaipomenit de rău”, fiind „o potecă îngustă, pe marginea râului, de-a lungul căruia nu poate merge deodată decât un singur cal”¹¹. Probabil și alte sate, de pe alte drumuri, aveau obligații asemănătoare. Același Paul de Alep amintește printre „binefacerile” domniei lui Matei Basarab mai multe poduri din piatră, care s-ar fi refăcut în acea vreme¹². Constantin Brâncoveanu a poruncit repararea drumului de la Rucăr la Bran, după ce porțiunea de la Posada și Orate se stricase. Alte lucrări de reparație la drumuri și poduri au avut loc la solicitarea otomanilor, atunci când vestul țării urma să fie traversat de oști, o astfel de acțiune fiind întreprinsă la cererea sultanului de același Constantin Brâncoveanu¹³. Toponimia locală surprinde locurile unde s-au efectuat lucrări de îndreptare a drumurilor, ce sunt pomenite ca „drumuri săpate”¹⁴. Desele războaie purtate pe teritoriul principatelor în această perioadă au avut și efecte pozitive asupra drumurilor. Interesați să aibă

¹⁰ *Documente privind istoria României*, XVII, B, II, p. 104, nr. 110 (în continuare se va cita *D.I.R.*); *Documenta Romaniae Historica*, B, XXIV, p. 59, nr. 45 (în continuare se va cita *D.R.H.*).

¹¹ *Călători străini*, vol. VI, p. 181.

¹² *Ibidem*, p. 180.

¹³ Sultanul „pre un agă la domn au trimis cu ferman ca să rădăce domnul să meargă să iasă înaintea la Dimir Capi întru întâmpinarea împăratului, să dășchiză drumurile să facă poduri pre la ape mari și la altele”. Paradoxal, domnul poruncește repararea drumurilor, însă întârzie el însuși la întâlnirea cu un vizir, motivând că drumul era „dărăpănat” (Radul logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, ed. de Aurora Ilieș, București, Editura Academiei Române, 1970, pp. 109-111). Alte detalii la Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, pp. 92-93, 96-97.

¹⁴ Un exemplu la Mileștii de Sus, la hotar: „drumul ce să zice săpat” (1640, *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V, București, 1985, p. 122, nr. 258).

drumuri care să asigure accesul facil al trupelor, atât austriecii, cât și rușii au efectuat lucrări de construcție și întreținere a drumurilor și podurilor. Primii s-au remarcat îndeosebi în Oltenia, unde au făcut noul drum de pe valea Oltului¹⁵, ceilalți au reparat o parte din drumuri și poduri în timpul ocupației din 1769-1774¹⁶. Spre sfârșitul secolului, în scurta perioadă de administrație austriacă a Țării Românești (noiembrie 1789-iulie 1791) se observă eforturi pentru refacerea drumurilor, scopul fiind în primul rând militar, și anume facilitarea accesului trupelor și echipamentului aferent. Documentele arată interesul austriecilor pentru principalele drumuri din țară, cele spre Brașov (prin Sinaia sau Câmpulung) și spre Craiova¹⁷, dar și pentru podurile de la Moldoveni și Cășcioarele¹⁸.

În secolul al XVIII-lea, puterea centrală a încercat să îmbunătățească vechiul sistem al olăcarilor și menzilor și a preluat pe seama statului toate cheltuielile ce se făceau cu serviciul de poștă. Constantin Mavrocordat a încercat în Moldova eliminarea obiceiului medieval de a lua arbitrar cai de la locuitori pentru slujbașii domnești sau pentru poștă, fără succes însă. Domnii care au urmat au revenit la vechiul sistem de rechiziții. În Țara Românească, abia în 1775 Alexandru Ipsilanti hotărăște ca în fruntea fiecărei stații de poștă (*menzilhanea*) să fie numit un căpitan, banii pentru întreținerea acestui serviciu urmând să fie dați de domnie. Tot prin decizia lui Alexandru Ipsilanti, în București apare Epitropia treburilor de obște (1775), în interiorul căreia, după reorganizare, a fost creat un departament însărcinat cu administrarea podurilor din orașe, apoi și a drumurilor, Vornicia podurilor¹⁹. Războiul ruso-austro-turc declanșat în 1787-1788 a afectat grav sistemul de poștă, care a fost reorganizat din nou de Alexandru Moruzi în 1795, din nou cu efecte limitate²⁰. Unul din

¹⁵ Vezi mai jos.

¹⁶ *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 275.

¹⁷ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1892, pp. 388-390, 418, 592-593.

¹⁸ *Ibidem*, p. 417.

¹⁹ *Ibidem*, vol. VII, p. 61.

²⁰ Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transportului de călători în România*, București, Editura Științifică, 1967, pp. 50-57. Pentru stațiile de poștă și numărul de cai ce le deserveau pe fiecare, vezi tabelul cu informații din 1811 reprodus în Alexandru Cebuc, *Din istoria transportului de călători în București*, București, Muzeul de Istorie a Orașului București, 1963, pp. 40-42 + hartă (1837), p. 43.

avantajele poștei era acela că a crescut viteza cu care se parcurgeau distanțele. Mulți călători considerau că micile trăsurile sau căruțe de poștă ce le stăteau la dispoziție în Țara Românească mergeau mai repede decât trăsurile similare din țările lor de origine²¹. Din nefericire, starea drumurilor făcea ca deseori trăsurile să se strice²². Un alt aspect caracteristic drumurilor din Țara Românească, remarcat de călătorii străini, era lipsa satelor²³. Pentru a evita obligațiile pentru menzil, locuitorii din așezările care se aflau la „drumul mare” preferau să plece, dând astfel călătorilor impresia că trec prin ținuturi nelocuite. Războaiele, mai ales cele din secolul XVIII, au accentuat această situație.

*

Folosind diferitele tipuri de izvoare ce ne stau la dispoziție, putem identifica traseul principalelor drumuri din Țara Românească. Cele mai importante drumuri urmau direcția nord – sud sau, mai precis, nord/nord-vest – sud/sud-est (după direcția de curgere a râurilor), între acestea fiind drumuri de legătură est – vest. În afara cursurilor principalelor ape curgătoare ale țării, traseul căilor de comunicație a fost decisiv influențat și de situarea pasurilor munților și vadurilor Dunării. Actul dat brașovenilor de Ludovic cel Mare, în 1358, reprezintă prima menționare, indirectă, a unor drumuri de la sud de Carpați. Mai precis, sunt amintite căile de pe văile Buzăului și Prahovei, regele maghiar încurajând comerțul pe drumul aflat între cele două, anume cel de pe valea Teleajenului („între Buzău și Prahova”) până la vărsarea Siretului și a

²¹ Mărturia lui Philip Jackson, 1797: „Nimeni nu mă dusesese atât de repede [cu trăsura poștei – n.n.], nici chiar în Anglia, la care se mai adăuga și faptul că ne aflam într-o țară fără drumuri (*sic!*)” (*Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1282). Observăm că, adesea, călătorii englezi erau cei care apreciau viteza, nu și confortul călătoriilor cu căruța de poștă în țările române (vezi și *ibidem*, p. 1289 sau *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 975).

²² *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 974. Nestor Ureche a reprodus pitoresc felul în care se călătorea cu poșta în țările române la sfârșitul sec. XVIII și în prima jumătate a sec. XIX (Nestor Ureche, *Căruța poștei. Cum călătoreau strămoșii noștri*, București, [1902]).

²³ Suedezul Clas Brorsson Ralamb remarcă în 1657: „Călătorul nu găsește multe înlesniri aici: de-a lungul drumurilor zile întregi nu găsești nici un sat” (*ibidem*, vol. V, p. 612).

Ialomiței în Dunăre²⁴. Sunt astfel pomenite principalele drumuri care legau Brașovul de Dunăre, în partea de răsărit a Țării Românești, drumuri care se îndreptau spre porturile Brăilei și Flocilor. Privilegiul lui Vladislav I din 1368 menționează în mod direct primul mare drum al Țării Românești, *via Braylan* – „drumul Brăilei”, și indică punctele de vamă aflate pe traseu, unde brașovenii urmau să plătească taxe (*tricesima*): la Dunăre și la Câmpulung „sau în apropiere” (*vel iuxta*), acest ultim loc aflându-se probabil la cetatea Dâmboviței, situată nu departe de Câmpulung²⁵. Ulterior, se vor adăuga vămile de la Rucăr și Dragoslavele²⁶.

În secolele XIV-XVII, aceasta a fost cea mai folosită cale pentru trecerea în Transilvania. Cu toate acestea, drumul de la Câmpulung la Brașov nu era ușor de parcurs. Franco Sivori, care a mers pe acest traseu în mai multe rânduri, scria: „în unele locuri drumul este atât de greu, încât a trebuit să fie trase caretele cu frânghii spre vârful muntelui, trecând peste anumite schelării de lemn puse în aceste trecători în acest scop, drept scări”²⁷. Schelăriile amintite de Sivori reprezintă podurile de lemn de la locul numit Orate, unde drumul era săpat în stâncă²⁸. În secolul XVIII, de la Bran la Dragoslavele se făceau șase ore²⁹, iar de la Bran la Târgoviște, călătoria dura trei zile³⁰. Drumul trecea prin sau pe lângă Câmpulung, urma valea Dâmboviței (de unde și numele de „drumul Dâmboviței”), pentru ca în dreptul Târgoviștei să treacă în valea Ialomiței, pentru a ajunge la orașul amintit. De la Târgoviște se putea ajunge direct la București, pe valea Colentinei și pe la Mogoșoaia, pe un

²⁴ *D.R.H.*, D, I, p. 72, nr. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 86, nr. 46.

²⁶ *Ibidem*, p. 111, nr. 67; B, I, p. 296, nr. 183.

²⁷ *Călători străini*, vol. III, p. 20. Obiceiul tragerii cu funii a carelor încă se păstra în secolul al XVIII-lea (*ibidem*, vol. IX, p. 48).

²⁸ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV – XVI*, vol. I (1413-1508), București, 1905, p. 227, nr. CLXXXIX.

²⁹ *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774 dat mai întâiu la lumină în limba grecească la anul 1806 de frații Tunusli*, trad. de G. Sion, București, 1863, p. 182.

³⁰ *Călători străini*, vol. VII, p. 369.

drum care dura două zile³¹. Trebuie precizat că drumul de pe valea Dâmboviței își continua traseul direct spre București, prin Lucieni, fiind o alternativă față de calea Târgoviște-București³². Cei care nu doreau să oprească în Târgoviște foloseau probabil această variantă.

În continuarea spre Dunăre a drumului Brăilei s-a dezvoltat orașul Târgșor, aflat la intersecția acestei rute cu drumul care urca spre Brașov, pe valea Prahovei³³, prin pasul Predeal. Acest din urmă drum a fost inițial mai puțin utilizat, fiind accesibil doar convoaielor de samare, nu și carelor³⁴. Mărfurile erau descărcate din care și încărcate pe cai la Comarnic, mai târziu la mănăstirea Sinaia, fiind trecute în 11 ore din acest ultim loc la Timiș, spre Brașov³⁵. Chiar și în aceste condiții, drumul era considerat foarte dificil de către călători³⁶. Ca și alte drumuri ce traversau munții, drumul Prahovei era în realitate reprezentat de mai multe poteci, unele mergând pe valea Doftanei, prin pasul Predeluș și Săcele, altele pe valea Prahovei, prin Sinaia și Predeal. Această din urmă variantă va fi amenajată pentru care la jumătatea secolului XIX (1846-1854). Pentru că multe ocoleau vama ardeleană, nu toate aceste poteci erau deschise oficial traficului³⁷. Până în 1784, cărarea ce traversa pe la Predeluș era interzisă, trecerea fiind oprită de plăieșii de la Săcele³⁸.

³¹ *Ibidem*, vol. VIII, pp. 200, 232.

³² A. Năstase, *Drumurile din Muntenia în secolul al XVIII-lea*, în „Buletinul Societății de Științe Geografice”, serie nouă, II (1972), p. 157. O hartă austriacă a Moldovei și Țării Românești (cca 1850), la care am avut acces, confirmă existența acestor două drumuri, prin și pe lângă Târgoviște. Mulțumesc domnului Ovidiu Șandor din Timișoara pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziție această hartă, parte a colecției sale personale.

³³ „Drumul brașovenilor”, pe apa Prahovei, apare la hotar la moșia satului Dălbănești, la apus de Târgșor (*D.R.H.*, B, IV, p. 118, nr. 91).

³⁴ Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile Țării Bârsei*, în „Studii și articole de istorie”, XIV (1969), pp. 211-212.

³⁵ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 181.

³⁶ Colonelul Karl von Götze găsea drumul ca fiind „unul din cele mai anevoioase, mai primejdioase și mai înfricoșătoare pe care le-am urmat vreodată; [...] este o minune cum au putut caii să meargă până sus” (*Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1032).

³⁷ Nestor Ureche, *Drumul Brașovului*, București, 1913, p. 63; Mihai Rachieru, *Drumul comercial și vama Prahovei în documente până la 1848*, în „Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova”, Ploiești, serie nouă, I (1991), pp. 167-169.

³⁸ Pavel Binder, *op. cit.*, p. 217.

Vameșii de pe Prahova sunt pomeniți prima dată într-o poruncă a lui Dan al II-lea, locul unde aceștia luau vamă nefiind precizat în acte până la sfârșitul secolului al XVI-lea³⁹. Jumătate din vama Prahovei a fost întărită de Radu cel Frumos mănăstirii Snagov⁴⁰, pentru ca Vlad Călugărul să ia jumătate din această dăruire și să o dea mănăstirii Glavacioc, cealaltă parte rămânând domnească⁴¹. Cele două mănăstiri au mai primit ca danie de la Stroe mare spătar, înainte de 1536, niște mori în Câmpina⁴²; credem că marele boier a făcut această danie deoarece morile se aflau în apropierea vămii Prahovei, din care cele două lăcașuri de cult luau jumătate din venituri. Vama nu a luat de la început numele unei așezări pentru că inițial era așezată la marginea țării, într-un loc nepopulat. Înființarea unui sat în apropiere a făcut ca în timp numele vămii să se schimbe. Întărirea dată de Alexandru cel Rău în 1593 Glavaciocului pentru vama Prahovei confirmă că la Câmpina se afla acest loc de taxare („de vama Câmpinei”, scris pe verso, în românește)⁴³. Veniturile vămii vor ajunge ulterior în posesia mănăstirii Sinaia. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea drumul de pe valea Prahovei a început să fie folosit tot mai intens de trimiși străini, fapt ce a provocat intervenția domniei. În 1674, Duca vodă oprește trecerea pe la Câmpina a solilor, din Transilvania („unguresc”) sau din țară, ce preferau să vină pe aici pentru că scurtau drumul. Domnul interzice acest lucru și cere satelor de la schela Câmpinei să stopeze orice trecere și să nu mai dea cai de olac sau podvodă, drumul îngăduit fiind pe la Târgoviște și Rucăr, după „obiceiul cel bătrân”. Drumul pe valea Prahovei este numit „potecă și scală de neguțători”⁴⁴.

Pe drumul Brăilei se afla și Gherghița, care a cunoscut o evoluție asemănătoare cu Târgșorul. Orașul se afla așezat la o mare intersecție de drumuri: drumul ce venea de la Târgoviște⁴⁵ și mergea spre Buzău; drumul spre Floci, pe valea Ialomiței; drumul spre București; drumul de care ce venea de la Brașov, pe valea Teleajenului, pe la Tabla Buții, Slon

³⁹ *D.R.H.*, D, I, p. 223, nr. 138.

⁴⁰ *Ibidem*, B, I, p. 215, nr. 127.

⁴¹ *Ibidem*, II, p. 112, nr. 53, p. 219, nr. 108; *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 331, nr. 348.

⁴² *D.R.H.*, B, IV, p. 2, nr. 2.

⁴³ *D.I.R.*, XVI, B, VI, p. 61, nr. 70.

⁴⁴ Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români*, București, 1908, p. 3, nr. II.

⁴⁵ „Drumul Târgoviștei” (*D.R.H.*, B, VIII, p. 317, nr. 201).

și Cerașu⁴⁶. Pe „drumul Teleajenului”, sau „calea Vălenilor”, cum i se va mai spune, documentele pomenesc funcționarea unui târg periodic și a unei vămi, la Săcuieni⁴⁷. Locul unde se afla acest târg nu a fost identificat cu exactitate; probabil se afla la Bucov⁴⁸ sau Văleni⁴⁹. În ceea ce ne privește, menționarea în secolul al XVII-lea a unui loc de vamă la Văleni ne determină să credem că aici s-a aflat vechiul târg al Săcuienilor⁵⁰. Locul vămilor nu a fluctuat de-a lungul secolelor; dacă la începutul secolului al XVII-lea, vama de pe drumul Teleajenului se afla la Văleni, probabil în același loc s-a aflat și în secolul al XV-lea, când sunt pomeniți Săcuienii. Cazul Câmpinei („vama Prahovei”) menționat mai înainte poate servi drept exemplu. Se adaugă ca argument faptul că în secolul al XVIII-lea Vălenii sunt menționați ca fiind singurul oraș din județul Săcuieni⁵¹. Din secolul al XVI-lea, ca alternativă pentru drumul pe la Tabla Buții, a început să fie folosită o cale ce pornea de la Văleni și ieșea direct la Săcele, prin pasul Bratocea, dar acest drum s-a impus abia în secolul al XIX-lea⁵².

La Buzău, vechiul drum al Brăilei se întâlnea cu un alt drum care venea în Țara Românească dinspre Brașov, pe valea Buzăului. S-au emis mai multe propuneri pentru traseul acestui drum al Buzăului: varianta a drumului Teleajenului, care se ramifica la Drajna spre Cislău, de unde urma la vale cursul Buzăului⁵³; drum de sine stătător, pe valea Buzăului, care trecea în Transilvania prin pasul Boncuța, după ce parcurgea probabil

⁴⁶ *Ibidem*, D, I, p. 310, nr. 211; P. Binder, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Culegere de studii și cercetări”, Brașov, I (1967), p. 131.

⁴⁷ *D.R.H.*, B, I, p. 131, nr. 69.

⁴⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 309.

⁴⁹ *Idem*, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Editura Albatros, 1977, pp. 155-156; Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile*, p. 211.

⁵⁰ Dima, schiler din Văleni, apare ca martor într-un act emis la 1610 (*D.I.R.*, XVII, B, I, p. 480, nr. 423).

⁵¹ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 173.

⁵² Drumul prin Bratocea a fost modernizat în anii 1838-1840 (Mihai Rachieru, *Drumul Teleajenului sau calea Vălenilor*, în „Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova”, Ploiești, III (1986), p. 60).

⁵³ Pavel Binder, *op. cit.*, pp. 209-211; Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, p. 39.

văile râurilor Siriu sau Bâsca Chiojdului⁵⁴. În documentele interne, drumul Buzăului este amintit ca drum diferit de cele ale Teleajenului și Prahovei⁵⁵, însă lipsa unei vămi propriu-zise pe această cale ridică unele semne de întrebare legate de existența unui drum complet separat. Tot la Buzău se desprindea drumul spre Țara Moldovei⁵⁶. Pe acesta din urmă se afla o vamă la Râmnicu Sărat, pomenită din 1439⁵⁷. Din Râmnic, două drumuri vechi mergeau spre târgurile Putnei⁵⁸ (pe sub dealuri, spre Adjud și Bacău) și Socilor⁵⁹ (acest drum urma probabil valea Râmnicului Sărat și traversa Siretul, spre Tecuci sau Galați). Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, traseul drumului mare ce mergea spre Moldova se va modifica. Dispariția târgurilor Putnei și Socilor, ca și faptul că hotarul dintre țări fusese reșezat pe un braț al Milcovului⁶⁰ în timpul lui Ștefan cel Mare⁶¹ duc la ridicarea unui nou oraș, Focșani⁶². De fapt, aici vor

⁵⁴ Gh.I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 176.

⁵⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 98, nr. LXXVI.

⁵⁶ „Drumul Bogdanului” (B. Iorgulescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*, București, 1892, p. 488).

⁵⁷ B.P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, tom I, partea 1, București, 1865, p. 84, nr. 108.

⁵⁸ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 310-312.

⁵⁹ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. de P.P. Panaitescu, București, 1959, pp. 17, 30, 179. Pentru Târgul Socilor, vezi și Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, pp. 103-104, 465-466.

⁶⁰ Banul Mihai Cantacuzino și alții pomenesc că hotarul țării era pe un „șanț”, desprins din Milcov, în timp ce râul propriu-zis făcea parte din Țara Românească (*Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 86).

⁶¹ Reglementarea finală a hotarului s-a făcut în urma acțiunilor întreprinse de Ștefan cel Mare, care cucereste în 1482 Cetatea Crăciuna (*Cronicile slavo-române*, p. 19); în fruntea cetății, Ștefan a pus propriii pârcałabi (*D.R.H.*, A, II, p. 398, nr. 260); vezi și *Letopiseșul* lui Ureche (interpolare Misail Călugăru): „ș-au luat Ștefan vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot, ce să chiamă ținutul Putnii și l-au lipit de Moldova” (Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, pp. 101, 106). Ultimele contribuții pe această temă la Sergiu Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*,

funcționa două orașe, fiecare cu organizare proprie, unul ținând de Țara Românească, celălalt de Moldova.

După cum îi spune numele, drumul Brăilei avea ca punct terminus portul Brăila. Aici ajungea după ce urma de la Buzău cursul râului cu același nume până în satul Măcrești (Șuțești), unde se intersecta cu un drum ce venea de la Râmnicul Sărat și de unde se îndrepta direct spre Dunăre. O variantă mergea în continuare pe valea Buzăului până la vărsare, pe lângă Măxineni și ctitoria lui Matei Basarab de aici, trecea Siretul și ajungea la Galați⁶³. Cedarea de către Radu Paisie a Brăilei către Imperiul Otoman, care a organizat aici o *kaza*, a dus la scăderea în importanță a drumului, pe acest ultim sector. Privilegiile brașovenilor căzuseră în desuetudine, iar domnii Țării Românești nu aveau nici un interes să dirijeze mărfurile ce traversau țara spre un oraș și o vamă care nu îi mai aparțineau. În 1775, Alexandru Ipsilanti hotărăște, în urma unei cercetări a mitropolitului și marilor boieri, să facă schele la care să coboare produsele pentru „alișverșul cabanului” la Floci, Zimnicea și Islaz⁶⁴. Totuși, Brăila păstrează în continuare un rol important din punct de vedere economic, căci în secolele XVI-XVIII aici încă se mai încărcau pe corăbii o parte din produsele pe care țara le datora otomanilor⁶⁵.

După ce Bucureștiul a căpătat statutul de principală reședință a domnilor, orașul a devenit principala intersecție de drumuri a țării. Spre Giurgiu exista un drum care va deveni, odată cu creșterea influenței otomane, una din cele mai importante rute din Țara Românească: „drumul Giurgiului”⁶⁶. Această cale este menționată într-una din întăririle privilegiului dat brașovenilor, în 1431, ocazie cu care sunt amintite și

volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, Editura Istros, 2003, pp. 205-220.

⁶² De la Râmnic la Focșani drumul trecea prin Slobozia și Vârteșcoiu (vezi itinerarul detaliat din jurnalul de călătorie al ambasadei prințului Repnin, 1775, *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 203).

⁶³ *Ibidem*, p. 759.

⁶⁴ Dumitru Z. Furnică, *op. cit.*, p. 34, nr. XXV.

⁶⁵ Pentru mărfurile ce tranzitau prin Brăila vezi Anca Popescu, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Revista Istorică”, serie nouă, tom VI (1995), nr. 3-4, pp. 255-278.

⁶⁶ *D.R.H.*, B, II, p. 87, nr. 40; *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 253, nr. 266.

trecerile peste Dunăre de la Dârstor și Nicopole⁶⁷. În secolele XVII-XVIII, drumul spre Giurgiu ieșea din București pe la Văcărești, traversa Argeșul la Copăceni și Neajlovul la Călugăreni, pentru a ajunge prin satul Daia la portul de la Dunăre, ce aparținea otomanilor⁶⁸. În apropierea fluviului, la vărsarea Mostiștei, s-a dezvoltat, la sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XVII, un orașel specializat în pescuirea și comercializarea peștelui, Cornățel⁶⁹. Din a doua jumătate a secolului XVII această așezare a decăzut, devenind un simplu sat; în apropierea sa, la Chiselet și Spanțov, au rămas mici schele, ce funcționau numai când apele Dunării erau mari⁷⁰. De decăderea târgului de la Cornățel au profitat în primul rând schelele de la Oltenița și Lichirești. Spre Oltenița, din București, pornea un drum care trecea prin Tânganu⁷¹. După Giurgiu, în secolul XVIII, cel mai folosit vad din sud devine cel de la Lichirești (mai târziu Călărași), pe unde se traversa fluviul la Silistra⁷². Pentru a ajunge aici, negustorii mergeau pe mai multe căi: un drum de la București și altul de la Brăila, prin Floci⁷³. În secolul al XVIII-lea se observă creșterea în importanță a rutei pe aici spre București, ce e folosită tot mai des ca alternativă față de drumul Giurgiului. De la Lichirești mai pornea un drum, care tăia câmpia Bărăganului spre Moldova. Trecea prin Slobozia, apoi ieșea la Gradiștea pe Buzău, pentru a ajunge în final la Focșani. Drumul este trecut ca drum „mare” în harta de la 1835, însă nu era drum de poștă⁷⁴. Această cale a fost urmată de suita lui Alexandru Mavrocordat Firaris, numit domn al Moldovei în 1785, și ne este descrisă de secretarul

⁶⁷ *D.R.H.*, D, I, p. 276, nr. 175.

⁶⁸ *Călători străini*, vol. VII, p. 369; vol. X, partea I, pp. 316, 337-338.

⁶⁹ *D.R.H.*, B, VIII, p. 422, nr. 263, pp. 428-430, nr. 267-268.

⁷⁰ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 180.

⁷¹ Pe la Oltenița a trecut Dunărea Edmund Chishull, ce însoțea pe lordul Paget, fost ambasador englez la Poartă, ce se întorcea în țară în 1702 (*Călători străini*, vol. VIII, p. 195; vezi și *ibidem*, 251).

⁷² „Drumul Dârstorului” (*D.R.H.*, B, II, p. 260, nr. 131; VIII, p. 411, nr. 258, p. 430, nr. 268; în ultimele două documente este pomenit și „Drumul Bărăganului”). Descrierea trecerii de la Silistra în *Călători străini*, vol. X, partea I, pp. 683-684.

⁷³ Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Științifică, 1968, p. 54.

⁷⁴ *Idem*, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, București, Editura Științifică, 1957, p. 164.

acestui, Alexandre d'Hauterive⁷⁵. Tot în estul Munteniei, mai sus de orașul Floci se afla vadul oilor ce făcea legătura cu Hârșova. Aici se oprea drumul ce însoțea valea Ialomiței.

Pentru Nicopole, exista un drum care pleca de la Pitești și trecea spre Turnu prin Rușii de Vede, unde se despărțea o variantă spre Zimnicea/Sviștov⁷⁶ și o alta spre Craiova, prin Caracal⁷⁷. Între București și Nicopole mai era folosit un drum, ce urma inițial o parte din drumul Giurgiuului; la hotarul cu *kazaua*, la Daia, traseul urma o altă cale și se îndrepta prin târgul Hodivoaia și satele Cacaletți și Piatra spre Nicopole⁷⁸. Toate schelele de la Dunăre, de la Orșova până la Brăila, erau legate printr-un drum, amintit de Dionisie Fotino⁷⁹ și figurat parțial pe harta Olteniei a lui Friedrich Schwantz (1722)⁸⁰; se pare că doar între Lichirești (Călărași) și Giurgiu drumul era de importanță locală⁸¹.

Tot spre vest, de la București porneau două drumuri mai importante: unul spre Pitești, paralel cu valea Argeșului, prin Bolintin, pe lângă mănăstirea Găiseni și apoi prin satele Florești, Găiești și Pătroaia, cale tot mai folosită în secolul XVIII⁸², și un altul care mergea direct la Slatina, pe la sud de mănăstirea Glavacioc, străbătut și de Paul de Alep⁸³. Călători din secolul XVIII ne transmit date despre satele și stațiile de poștă de pe acest din urmă traseu: Podul Doamnei, Baci, Ciolănești și Șerbănești⁸⁴.

⁷⁵ *Călători străini*, vol. X, partea I, pp. 683-686.

⁷⁶ Drumul de la Sviștov la Rușii de Vede, Pitești, Câmpulung și Brașov a fost parcurs în 1385 de pelerinii Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt (*ibidem*, vol. I, pp. 19-20).

⁷⁷ „Drumul Rușilor” și „Drumul Nicopolei” (*D.R.H.*, B, II, pp. 208-211, nr. 105; III, p. 182, nr. 114).

⁷⁸ Informație preluată din Aurora Ilieș, *Drumurile și transportul sării în Țara Românească (secolele XV-XIX)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII (1974), p. 227, nota 36.

⁷⁹ Dionisie Fotino oferă distanțele în ore între toate schelele Dunării, mari sau mici, de la Brăila la Cerneți (Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, trad. de George Sion, tom II, București, 1859, pp. 149-180).

⁸⁰ Ana Toșa Turdeanu, *Oltenia. Geografie istorică în hărțile secolului XVIII*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1975, p. 171.

⁸¹ Vezi și A. Năstase, *op. cit.*, p. 157.

⁸² *Călători străini*, vol. IX, pp. 339-340; vol. X, partea I, pp. 340-344, partea a II-a, pp. 1246, 1291.

⁸³ „Drumul Bucureștilor” (*ibidem*, vol. VI, p. 225).

⁸⁴ *ibidem*, vol. X, partea I, p. 316.

Pomenirea în privilegiul din 1368 a unei vămi la Slatina trimite la existența altei rute utilizate de negustori pentru a veni la Dunăre, la Turnu sau Nicopole⁸⁵, anume drumul care cobora pe valea Oltului. Pentru a ajunge la Slatina, brașovenii mergeau prin Câmpulung și Pitești, în timp ce sibienii veneau prin Țara Loviștei, pe la Titești, Perișani și Sălătruc, treceau Oltul pe podul de la Jiblea⁸⁶ spre Râmnicu Vâlcea, o altă variantă fiind pe la Curtea de Argeș și Pitești. Până în prima parte a secolului XVIII, pe valea Oltului nu a existat un drum direct dinspre Sibiu spre Râmnic, deoarece în apropierea mănăstirii Cozia munții nu permiteau carelor să traverseze. Satul Călimănești, ce ținea de mănăstirea amintită, era scutit de dări și slujbe, numai „să dreagă drumurile [spre mănăstire – n.n.], pe unde vor fi rele”⁸⁷. Pentru negustorii care intrau sau ieșeau din țară spre Sibiu, exista vama de pe valea Oltului de la Căineni (fostă „de la Genune”), ce avea drept corespondentă în Transilvania vama de la Turnu Roșu⁸⁸. *Via Carolina*, drumul direct de la Sibiu la Râmnic, pe malul drept al Oltului și pe la Cozia, a fost construită abia în secolul al XVIII-lea, între 1717 și 1722, sub supravegherea căpitanului și inginerului militar Friedrich Schwantz von Springfels, în perioada când Oltenia s-a aflat sub stăpânire austriacă⁸⁹. Realizarea acestui drum a avut mai mult motive strategice decât economice, Habsburgii văzându-l ca pe o cale de pătrundere la sud de Carpați, în eventualitatea extinderii stăpânirii lor asupra întregii Țări Românești⁹⁰. Până la construirea acestei căi, mărfurile erau transportate pe la Sălătruc doar cu ajutorul animalelor de povară; ulterior și acest drum va fi amenajat pentru traversarea cu care. Noul

⁸⁵ „Drumul Slatinii”, menționat în hotarul Cotenei (*D.R.H.*, B, I, p. 148, nr. 84); „Drumul Nicopolei” (*ibidem*, III, p. 184, nr. 114).

⁸⁶ *ibidem*, XXIII, p. 622, nr. 423.

⁸⁷ *D.I.R.*, XVII, B, II, p. 104, nr. 110; *D.R.H.*, B, XXIV, p. 59, nr. 45.

⁸⁸ *D.R.H.*, B, I, p. 78, nr. 37; D, I, p. 240, nr. 144.

⁸⁹ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească. Tentamen historiae Vallachicae*, ed. de Adolf Armbruster, trad. de Radu Constantinescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 37; *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 701-702; Ana Toșa Turdeanu, *op. cit.*, p. 171.

⁹⁰ La capătul de nord al noului drum, austrieii au ridicat o fortificație, Strassburg; în același timp, ei au întreprins lucrări prin care Oltul a fost făcut navigabil (*Călători străini*, vol. IX, pp. 50-52).

drum de pe valea Oltului scurta semnificativ călătoria din Transilvania spre Oltenia, 10-11 ore fiind necesare pentru a ajunge de la Turnu Roșu la Cozia⁹¹. Drumul a revenit după 1739 în stăpânirea domnilor Țării Românești, împreună cu întreaga Oltenie, însă în 1780 Domenico Sestini afirmă că aceștia „nu se gândesc să-l repare”, probabil datorită opoziției turcilor. Locuitorii din zonă aveau obligația de a-l întreține, după cum ne spune Stephan Raicevich, care trece pe aici în 1782 dar găsește drumul foarte stricat. După războiul din 1787-1791, calea de pe valea Oltului a fost făcută din nou impracticabilă, pentru a nu favoriza un alt atac al austrieilor⁹². Când trece pe aici în 1792, William Hunter spune că a fost nevoit de mai multe ori să meargă pe jos, atât de abrupt, îngust și stâncos era drumul⁹³.

Principalele drumuri din Muntenia comunicau cu Oltenia pe la Râmnicu Vâlcea și Slatina. De la Râmnic și Ocna Mare, un drum pornea pe sub munte spre Târgul Jiului și Cerneți, reședința județului Mehedinți, trecând prin Polovragi, Târgul Gilort (mai târziu Târgu Cărbunești) și Baia de Aramă⁹⁴, drum utilizat și de negustorii sibieni⁹⁵. Această rută a fost folosită de Paul de Alep și patriarhul Macarie în călătoria lor pe la mănăstirile din Țara Românească⁹⁶. Un alt drum trecea Oltul la Slatina și prin Brâncoveni și Balș ajungea la Craiova, unde era o mare intersecție de drumuri. Astfel, de aici o rută urca pe valea Jiului spre nord; la Gura Motrului, la confluența Jiului cu Motrul, se desprindeau mai multe căi: una spre Târgul Jiului, o alta spre Strehaia și de aici pe Motru până la Baia de Aramă⁹⁷ și, în fine, de la Strehaia o alta prin Cerneți, spre Orșova,

⁹¹ Detalii despre drum ne oferă Friedrich Schwanz (*ibidem*, pp. 48-54).

⁹² *Ibidem*, vol. X, partea I, p. 351 (Sestini) și pp. 508-509 (Raicevich); Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, p. 101.

⁹³ *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1107.

⁹⁴ „Drumul Mehedinților” (*D.R.H.*, B, IV, p. 265, nr. 223; V, p. 70, nr. 68; *Călători străini*, vol. IX, p. 61, p. 156-157).

⁹⁵ P.P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470 – 1653)*, București, 1938, p. 25, nr. XVII.

⁹⁶ *Călători străini*, vol. VI, pp. 187-204.

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 204-206; vol. IX, p. 62.

în Banat⁹⁸. Din drumul ce mergea spre Târgul Jiului în sus, la unirea râului Jiu cu Gilortul, la Țânțăreni, se mai desprindea un drum secundar spre Târgul Gilortului, ce făcea legătura cu drumul de sub munte ce venea de la Râmnic⁹⁹. Tot de la Craiova plecau mai multe drumuri spre Dunăre, spre Calafat-Vidin („drumul Diului”)¹⁰⁰, balta Bistrețului (prin Șegarcea)¹⁰¹, Țibru¹⁰² și Corabia (prin Caracal)¹⁰³. În fine, harta Olteniei, realizată de același Schwantz, prezintă încă un drum, secundar, pe valea Oltețului¹⁰⁴. Mărturii din epocă, dar și hărțile din secolele XVII-XVIII menționează existența și folosirea vechiului drum roman de piatră ce însoțea valea Oltului de la Râmnic până la Dunăre; doar la sud de Caracal se ramifica, spre Celei și Islaz¹⁰⁵. Acest drum apare pomenit ca „drumul pietrii” în hotarul satului Vișina, în 1598¹⁰⁶. Este, de asemenea, amintit de Paul de Alep¹⁰⁷, de Friedrich Schwantz¹⁰⁸, care ne spune că drumul era folosit, și de un anonim german, de la care aflăm că lățimea drumului ar fi fost de trei stânjeni (5,7-6 metri) și că materialul de construcție ar fi fost vechi lespezi de piatră de râu¹⁰⁹.

⁹⁸ Pe lângă drumul de care, între Cerneți și Orșova existau mai multe poteci, folosite de cei ce doreau să evite vama (*ibidem*, vol. IX, p. 56; vezi și p. 62). Mihai Cantacuzino pomenește două drumuri cu carul spre Banat, unul pe la Cerneți și Vodița, altul pe la Bahna, ambele de cinci ore (*Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 182).

⁹⁹ Ana Toșa Turdeanu, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁰ Vama (implicit și drumul) de la Calafat apare în documente încă din 1424 (*D.R.H.*, B, I, p. 104, nr. 53; III, p. 271, nr. 168; *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 55, nr. 57; *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. V, p. 295, nr. 663).

¹⁰¹ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 181.

¹⁰² *D.R.H.*, B, VIII, p. 313, nr. 199. Pe drumul spre Țibru se afla o vamă la Secui, mai jos de Craiova (*ibidem*, I, p. 401, nr. 247).

¹⁰³ *Ibidem*, B, VIII, p. 443, nr. 275; XI, p. 421, nr. 314.

¹⁰⁴ Ana Toșa Turdeanu, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁵ Prima hartă ce prezintă corect traseul acestui drum este harta stolnicului Cantacuzino (Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700*, „Revista istorică română”, XIII (1943), p. 21).

¹⁰⁶ *D.R.H.*, B, XI, p. 421, nr. 314.

¹⁰⁷ *Călători străini*, vol. VI, p. 218.

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. IX, p. 64.

¹⁰⁹ *Ibidem*, pp. 647-648.

În Oltenia de nord, vama pentru trecerea mărfurilor peste munți în Transilvania sau Banat era la Vâlcan, aceasta fiind situată probabil în apropierea pasului cu același nume, pe drumul care făcea legătura între Târgul Jiului și depresiunea Petroșanilor și Hațeg¹¹⁰. Precum în cazul drumului de pe valea Oltului, drumul spre Hațeg nu trecea pe valea superioară a râului Jiu, care era impracticabilă, ci prin pasul amintit; călătoria se făceau pe jos sau călare, trecerea carelor fiind imposibilă¹¹¹. Friedrich Schwantz a propus realizarea unui drum direct între Oltenia și Hațeg, pe valea Jiului, și abandonarea trecerii prin pasul Vâlcan, însă proiectul nu s-a materializat¹¹². În perioada când Oltenia a fost stăpânită de austrieci se pare că s-au făcut unele lucrări de amenajare a acestui drum pentru traversarea cu care sau trăsuri, pentru că banul Mihai Cantacuzino scrie că pe aici se putea merge cu carul; călătoria peste munți dura șase ore¹¹³.

Drumurile care traversau munții, cum sunt cele ce treceau prin Vâlcan sau Tabla Buții, nu însoțeau văile râurilor decât în măsura în care aceste văi erau largi și nu presupuneau lucrări de construcție costisitoare, pentru care nu exista în epocă tehnica necesară. În schimb, drumurile urcau pe plai și pe culmile munților, ajungând chiar în vârful unora, efortul călătoriilor fiind foarte mare¹¹⁴. Abia în secolul al XIX-lea, când tehnica de construcție a cunoscut îmbunătățiri semnificative, drumurile au „coborât” pe văi. Pentru trecerea munților erau folosite și drumuri „ilegale”, poteci ce ocoleau vama (cei care le foloseau plăteau „vama cucului”), pe care domnii încercau periodic să le închidă¹¹⁵. În regiunile

¹¹⁰ Vamă întărită Tismanei (*D.R.H.*, B, III, p. 76, nr. 46; p. 79, nr. 48; p. 90, nr. 54 și altele).

¹¹¹ *Călători străini*, vol. IX, pp. 48, 60; Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 37.

¹¹² *Călători străini*, vol. IX, pp. 59-60.

¹¹³ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, p. 182.

¹¹⁴ Dionisie Fotino descrie în amănunt trecerea munților pe drumul Teleajenului în 1802 de către Mihai Șuțu; precizează că drumul trece peste muntele Vârful Craiului (Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 203-204). Pe harta lui Schwantz (1722), toate drumurile care trec munții sunt figurate ca drumuri de culme (Ana Toșa Turdeanu, *op. cit.*, p. 174).

¹¹⁵ *D.R.H.*, B, V, p. 217, nr. 201; p. 230, nr. 212, p. 317, nr. 289; VII, p. 295, nr. 220.

de deal și de șes, drumurile, mari sau mici, urmau văile râurilor. Toate apele mai importante din țară sunt însoțite de căi de comunicație.

În afara drumurilor mari, folosite pentru transportul mărfurilor și al persoanelor, existau drumuri pentru trecerea turmelor de animale dinspre munte spre câmpie. Toponimul „drumul oilor” apare menționat încă din secolul al XVI-lea, cu toate că probabil astfel de căi, folosite de ciobani în cadrul transumanței, sunt mai vechi¹¹⁶. Friedrich Schwantz pomenește potecile folosite de oi și capre care treceau dinspre Sebeș în Oltenia, la Novaci, pe sub Parâng¹¹⁷. De asemenea, întâlnim drumuri ale sării, pe care era transportată sarea de la ocnele din regiunile submontane, de lângă Râmnicu Vâlcea (Ocna Mare), Târgoviște (Ocna Mică) sau de pe valea Prahovei și Teleajenului (Telega, Ghitioara și Slănic) la Dunăre, la porturi sau la bălțile de pește. Domnia reglementase acest transport, astfel încât ocnele din dreapta Oltului trimiteau sarea la schelele de la Dunăre din Oltenia, la fel cum ocnele din stânga Oltului trimiteau sarea numai la schelele din Muntenia. În anumite părți, aceste drumuri aveau același traseu cu drumurile mari ale țării, în altele aveau traseu separat. În zona de câmpie, cărătorii de sare preferau să urmeze firul apelor, fără a le trece, pentru a evita plata de taxe. În toponimia medievală mai apar drumuri ale „untului”, „buților” sau „mierii”, ce arată numărul mare de produse ce proveneau din Țara Românească, care se transportau dinspre zonele înalte spre vadurile Dunării¹¹⁸.

De-a lungul timpului, drumurile au cunoscut o viață mai lungă sau mai scurtă. Decăderea unora dintre ele a fost strâns legată de slăbirea economică a unor târguri sau orașe. Am amintit că decăderea Târgului Socilor și a Târgului Putnei a determinat schimbarea traseului drumului de la Buzău spre Țara Moldovei prin Focșani. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, dezvoltarea Ploieștilor a dus la devierea pe aici a drumului care anterior mergea prin Târgșor, fapt

¹¹⁶ *Ibidem*, B, III, p. 255, nr. 158.

¹¹⁷ *Călători străini*, vol. IX, pp. 57, 59; Ana Toșa Turdeanu, *op. cit.*, p. 172.

¹¹⁸ *D.R.H.*, B, V, p. 371, nr. II; VII, p. 252, nr. 191. Pentru traseul acestor drumuri: Constantin C. Giurescu, *Toponimie bucureșteană. I. „Drumul sării” nu „Drumul serii”*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII (1962), nr. 1, pp. 73-75 și Aurora Ilieș, *op. cit.*, pp. 223-230; vezi și Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, pp. 57-64.

ce a dus la ruinarea definitivă a acestui din urmă oraș. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului următor, calea dinspre Moldova spre București își va modifica traseul și va ocoli orașul Gherghița, care decade treptat, astfel că drumul s-a mutat mai la est, prin Urziceni, unde s-a amenajat o stație de poștă. Prin această zonă a trecut probabil în 1775 ambasada prințului Repnin, căci în itinerarul călătoriei sale stă scris că delegația, după ce a părăsit Buzăul și a trecut prin satul Mărgineanu, a traversat râul Ialomița într-un loc numit „Podikuram”, cu siguranță un pod al cărui nume nu a fost înțeles de autor. Dacă ambasada ar fi mers prin Gherghița, ar fi traversat mai întâi râul Prahova și apoi Ialomița; Prahova nu e pomenită, prin urmare drumul de la Buzău la București avea deja un nou traseu, pe la est¹¹⁹. În 1793, o altă ambasadă, de data aceasta a generalului Kutuzov, trece în mod sigur prin Urziceni, care este amintit ca târg¹²⁰. Drumul se stabilise pe aici, de vreme ce austrieicii se preocupau în 1790-1791 să repare podul din apropiere, de la Moldoveni, peste Ialomița¹²¹. Banul Mihai Cantacuzino nu pomenește Urziceni, însă acesta apare ca stație de poștă și ca sediu al ispravnicilor județului Ialomița la Dionisie Fotino¹²². La această modificare de traseu a contribuit se pare și tăierea masivă a unor părți din vechii codrii ai Vlăsiei, fapt ce a permis deschiderea drumului¹²³. În schimb, cu toate că în aceeași perioadă se ruinează și orașul Floci de la gura Ialomiței, drumul ce trecea pe aici spre Dobrogea continuă să fie folosit.

Trecerea în revistă a traseelor parcurse de călătorii străini arată că aceștia folosesc cu precădere în secolul al XVIII-lea anumite drumuri. Dacă drumul prin Focșani reprezintă cea mai utilizată cale pentru a trece spre Moldova, spre Transilvania se observă că se petrec anumite transformări. Drumul prin Pitești, Curtea de Argeș și Căineni (sau varianta prin Râmnicu Vâlcea) spre Sibiu este tot mai preferat în defavoarea căii spre Brașov pe la Târgoviște, Câmpulung și Bran.

¹¹⁹ *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 203.

¹²⁰ *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, pp. 1164 și 1173.

¹²¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 417.

¹²² Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 149-150 și 163.

¹²³ Tăierea masivă a pădurilor este amintită de Domenico Sestini în 1780 (*Călători străini*, vol. X, partea I, p. 339).

Călătorii aleg cu predilecție această rută și pentru că Sibiul devenise reședința guvernatorului Transilvaniei, după trecerea acestei regiuni sub stăpânire habsburgică, în timp ce Brașovul rămăsese doar unul din numeroasele orașe libere regale ale principatului. Se adaugă faptul că Târgoviștea nu mai era reședința principală domnească, iar Câmpulungul pierduse poziția de oraș comercial important, după ce a fost grav afectat de atacul turcilor din 1737, iar marele bâlci ce se ținea aici de Sfântul Ilie nu s-a mai întrunit decât cu intermitențe.

O scurtă privire asupra hărții drumurilor din Țara Românească în secolele XVII-XVIII arată că drumurile convergeau în două puncte importante, București și Craiova. Ca reședințe principale ale domnilor și banilor, acestea reprezentau locuri de interes atât pentru negustori, cât și pentru comandantii de oști, atunci când aveau loc acțiuni militare pe teritoriul principatelor. Pe lângă aceste două intersecții principale ale țării, se observă existența unor centre secundare de reunire a drumurilor, precum la Buzău, Ploiești, Târgoviște (care și-a pierdut rolul de intersecție principală deținut în secolele XV-XVI), Pitești, Râmnicu Vâlcea sau Târgu Jiu. Majoritatea acestora sunt orașe din zona submontană, aici reunindu-se drumurile ce traversau munții cu drumurile din câmpie. În schimb, orașele sau schelele de la Dunăre sunt puncte finale pentru majoritatea drumurilor, fluviul fiind destinația sau doar un loc de trecere în Imperiul Otoman pentru numeroși călători.

*

Ca peste tot, așezarea geografică a imprimat și așezărilor urbane de la sud de Carpați un anumit specific. Topografia locului și dispunerea rețelei de comunicații au fost dintotdeauna legate de felul în care se prezenta terenul pe care se afla orașul. În Țara Românească, ca și în Moldova, întâlnim orașe în toate zonele geografice. Datorită condițiilor istorice, dar și felului în care au apărut, cele mai multe centre urbane se aflau în zone submontane sau de deal, mai puțin în regiunile de câmpie. Dominația otomană a avut și ea un cuvânt de spus în această dispunere, centrele din câmpie fiind mai vulnerabile la atacuri din partea otomanilor. Deși majoritatea orașelor erau situate în zone submontane sau de deal, s-a evitat totuși ridicarea de construcții în pante, preferându-se terasele ce

dominau văile râurilor. Orașele București și Iași, reședințele principale ale principilor Țării Românești și Moldovei, se aflau pe astfel de terase, dominând văile râurilor Dâmbovița și Bahlui, din apropiere. Abia în secolul XVIII, când vetrele orașelor mai mari au început să se extindă, datorită creșterii lente a populației, se observă că aceste terase nu mai sunt suficiente și construcțiile se ridică și pe dealurile învecinate sau chiar în văi, în zone expuse inundațiilor.

Pentru a înțelege mai bine dispunerea căilor de comunicație din orașele din Țara Românească, mai trebuie precizate alte două caracteristici ale acestora: lipsa zidurilor înconjurătoare și distribuirea aparent haotică a clădirilor și terenurilor din spațiul intravilan. Comunitățile orășenești nu au avut nici puterea economică sau politică, nici coeziunea necesară pentru a se implica în ridicarea unor fortificații care să le protejeze. La această situație a contribuit politica de centralizare și atitudinea economică a domnilor, ce urmăreau asigurarea propriilor interese și venituri, precum și configurația demografică și socială eterogenă a centrelor urbane. De asemenea, atacurile oștilor străine sau cele conduse de numeroșii pretendenți la tron, de care principatele nu au dus lipsă, au afectat deseori așezările orășenești. În Țara Românească, nu întâlnim în preajma orașelor nici măcar cetăți, în care locuitorii să găsească adăpost la nevoie, situația fiind puțin diferită în Moldova, unde sunt prezente câteva, unele funcționale până în secolul al XVII-lea (Suceava, Hotin, Soroca sau Neamț). Rolul polarizator jucat de cetăți sau fortificații în alte regiuni ale Europei a fost deținut în spațiul românesc de curțile domnești.

Orașele medievale din Țara Românească și Moldova se caracterizează printr-o distribuție aparent neregulată a spațiului interior¹²⁴. Această

¹²⁴ Studii generale privitoare la planurile orașelor din Moldova și Țara Românească la C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe*, pp. 99-107, și Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească*, pp. 314-333. A se vedea și Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, Muzeul Național de Istorie, 1982. Studii speciale mai recente întâlnim la arhitectul Teodor Octavian Gheorghiu: Teodor Octavian Gheorghiu, Radu Radoslav, *Spațiul central al orașului medieval românesc extracarpatic din secolele XIV-XVI, spațiu al coeziunii sociale. Elemente pentru un studiu comparatist european*, în „*Historia Urbana*”, I (1993), nr. 2, pp. 165-173; Teodor Octavian Gheorghiu, *Centrele comerciale – spații ale genezei urbane*

aparență este dată de modul în care au evoluat centrele urbane, de felul în care au crescut. Orașele de aici nu au cunoscut un plan regulat, gândit în prealabil, astfel încât dezvoltarea spontană și extinderea treptată și-au pus amprenta asupra dispunerii terenurilor din interior. Faptul că majoritatea orașelor din Țara Românească fuseseră simple sate înainte de a deveni centre urbane și-a spus de asemenea cuvântul, planul așezărilor inițiale fiind încorporat și extins ulterior prin adăugarea unor terenuri din jur. Exceptând orașele mari, precum Târgoviște și București, sau Iași în Moldova, suprafața acoperită de case (vatra așezării) nu era foarte mare, așezarea geografică influențând distribuția spațiului. Cu toate acestea, mare parte din locuințe nu aveau etaj, fiecare păstrând o curte împrejur. Din acest motiv, orașele apar ca foarte întinse pentru călătorii străini care le-au vizitat, deși populația era redusă: orașele mici aveau până în 1000 de locuitori, iar cele mari până în 10000. Situația începe să se schimbe din secolul al XVIII-lea, dar numai în cazul orașelor-capitale București și Iași, care se apropie ca populație de 30000-40000 de locuitori¹²⁵. Există deci o disproporție între mărimea orașelor, din punct de vedere demografic, și suprafața acestora, fapt care a avut consecințe negative asupra lucrărilor cu caracter edilitar. După cum vom vedea mai jos, străzile nu au putut fi pavate pe toată întinderea lor și nu s-au realizat rețele de apă sau canalizare.

Din punctul de vedere al dispunerii spațiului interior, al planului și modului în care s-au dezvoltat orașele, acestea s-au ridicat ca suburbii comerciale lângă reședințele unor conducători locali. În funcție de configurația locului, majoritatea curților se aflau inițial așezate la periferie, după cum întâlnim în Țara Românească, la București, Curtea de Argeș și Târgoviște, iar în Moldova, la Iași și Suceava. Săpăturile arheologice au evidențiat recent faptul că aceste curți aveau și rol militar, fiind fortificate cu palisadă sau cu ziduri de înălțime medie și având largi

medievale românești extracarpătice, în „Analele Brăilei”, serie nouă, I (1993), nr. 1, pp. 367-394.

¹²⁵ Cifrele variază; unii autori afirmă că probabil populația celor două orașe era mai mare (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974, pp. 280-281; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 218-219).

șanțuri de jur împrejur¹²⁶. Ulterior, în secolele XVII-XVIII, rolul militar al curților scade, zidurile păstrând doar un simplu rol de demarcație față de restul așezării, șanțurile fiind abandonate, umplute cu diverse materiale, transformate în străzi sau ocupate cu clădiri ale orașenilor (spre sfârșitul secolului al XVIII-lea). În schimb, pentru a limita dezvoltarea haotică a așezării urbane sau pătrunderea aici a tâlharilor, dar și pentru a asigura încasarea taxelor, s-au ridicat șanțuri și garduri la marginea orașelor, inclusiv în secolul al XVIII-lea în București, sub Alexandru Ipsilanti sau Nicolae Mavrogheni¹²⁷.

Casele boierilor, tot mai numeroase din secolul al XVI-lea, nu au fost așezate în preajma pieței, ci mai ales lângă reședința domnească, așezare firească dacă ne gândim la tendința acestei categorii de a se afla aproape de un centru de putere; domnia era la rândul ei interesată să aibă în apropiere nobili credincioși. Cercetarea planurilor centrelor urbane medievale, dificilă datorită transformărilor urbanistice din epoca modernă, a demonstrat evoluția spațiului central al orașelor în jurul încă unui element, piața, locul în care se făcea schimbul. Deși aveau același nume, de *târg*, în țările române deosebim două tipuri de locuri de comerț:

1. mai întâi, ceea ce numim în orașele din centrul și vestul Europei piața, zona cu negoț permanent. Cercetările din ultima vreme, ce au pornit de la cele mai timpurii planuri cunoscute ale orașelor, susțin existența unor astfel de zone structurate într-o piață centrală sau într-o grupare de străzi cu prăvălii, caracterizate prin folosirea intensă a terenului, împărțit în parcele înguste (la stradă), cu construcții în front continuu, locuite de negustori și meșteșugari. Această zonă gravita în jurul unuia sau mai

¹²⁶ Pentru Țara Românească, vezi Gh.I. Cantacuzino, Sp. Cristoceca, T. Mavrodin, Șt. Trîmbaciu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice la ansamblul fostei curți domnești din Câmpulung din anii 1975-1977*, în „Studii și cercetări”, Câmpulung-Muscel, 1981, pp. 24-25 (pentru Câmpulung); Nicolae Constantinescu, *Cercetări arheologice de la curtea domnească din Târgoviște*, în „Documente recent descoperite și informații arheologice”, București, 1987, pp. 71-78 (pentru Târgoviște); Panait I. Panait, *Evoluția perimetrului Curții Vechi în lumina descoperirilor arheologice (sec. XVI-XVIII)*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, VIII (1971), pp. 83-88 (pentru București).

¹²⁷ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 69. Șanțuri asemănătoare existau în perioade anterioare și la Iași și Suceava (Alexandru Artimon, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, Editura Junimea, 1986, pp. 53-54).

multor centre de greutate, care dominau spațiul pieței centrale, ce avea o formă influențată de structura geografică a orașului (de tip liniar sau patrulater), după modelul orașelor din Europa Centrală introdus la sud de Carpați de către sași și maghiari. În secolele XVII-XVIII, spațiul ocupat de piața centrală a fost divizat, fiind ocupat cu diverse clădiri, ceea ce împiedică astăzi reconstituirea sa precisă; acest fenomen se petrece pe fondul pătrunderii influențelor orientale în economie, al scăderii nivelului autonomiei orașelor, dar și datorită creșterii cererii de teren în zona centrală.

2. al doilea tip de zonă în care se făcea negoț este reprezentat de târgurile săptămânale sau lunare, ce se țineau în alte locuri din oraș, în general aproape de margine, pentru a înlesni accesul țăranilor din împrejurimi și al negustorilor (de aici și numele de „târgul din afară”¹²⁸). Aici aveau loc execuțiile publice, după cum ne spune Anton Maria del Chiaro¹²⁹. Un document din 1634 confirmă că la marginea orașelor se făcea acest lucru; despre niște hoți ce i-au prădat casa lui Barbu clucerul se spune că „se-au înțepat toți de vii pre marginea orașului Bucureștii, ca nește tâlhari”¹³⁰.

Restul vetrei locuibile a orașelor era ocupat de cartierele cu case, fiecare gravitând în jurul unei biserici. Dacă în zona centrală terenul era folosit intensiv, cu acoperirea în special a părților de la stradă, în cartiere se lăsa mai mult spațiu pentru curte, vie, grădină sau livadă. Casele care nu aveau ieșire la strada principală aveau o mică stradă de acces proprie. Divizarea târg interior/mahalale/târg exterior, accentuată de noi mai sus, este încă vizibilă în secolul al XVIII-lea. Diferitele reorganizări administrative inițiate de „fanarioți” țin cont de această separare¹³¹. Mai jos vom arăta că marele agă avea atribuții în târg, în timp ce spătarul se ocupa de mahalale.

¹²⁸ În Târgoviște, Târgul din Afară se afla la nord de oraș, la ieșirea spre Câmpulung (Pavel Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, Editura Meridiane, 1974, p. 376). Pentru București, vezi *D.R.H.*, B, XXV, p. 67, nr. 50.

¹²⁹ *Călători străini*, vol. VIII, p. 385.

¹³⁰ *D.R.H.*, B, XXIV, p. 471, nr. 351.

¹³¹ Vezi mai jos, nota 154.

*

Am amintit că drumurile „mari” legau orașele unele de altele. Odată intrat în oraș, drumul devenea stradă, cu toate că în evul mediu diferența dintre felul în care se prezenta drumul de țară față de cel de oraș era minoră. Rolul străzilor era, ca peste tot, acela de a ușura comunicarea între diversele părți ale așezării, între reședința principelui și restul orașului, între piața centrală și târgurile de la periferie și între cartiere. Primele mărturii concrete privitoare la străzile din orașe le avem abia din secolul al XVI-lea. Informații avem mai puțin din surse documentare, cât mai ales din descrierile călătorilor ce au traversat spațiul românesc, la care se adaugă ceea ce s-a descoperit în urma unor săpături întâmplătoare sau organizate.

Întâlnim mai multe moduri de dispunere a străzilor în orașe. În București sau Craiova, în orașele de câmpie în general (mai rar la deal), observăm o dispunere radiar-concentrică a străzilor, ce porneau de la un nucleu, reședința domnului sau piața, și se îndreptau spre alte orașe. Străzile din interiorul acestor orașe aveau un traseu neregulat, sinuos, în funcție de configurația terenului și de felul în care erau așezate casele. Dacă lățimea străzilor mari era reglementată la patru stânjieni (cca opt metri), în zona pieței aceasta era mult îngustată de tarabele din fața dughenelor. Străzile mici aveau un stângen sau chiar mai puțin și erau folosite doar pentru trecerea oamenilor („ulicioară de picior”¹³², spre deosebire de ulițele de care¹³³). Ca formă, tendința acestor orașe era de a evolua de la un plan patrulater la unul relativ circular, precum la București și Craiova, sau semicircular, ca în cazul Târgoviștei, după amenajarea valului și zidului cetății de către Matei Basarab. În orașele din zona submontană (Câmpulung) se observă o dispunere liniară, străzile urmând de regulă valea unui râu; aceste centre urbane își păstrează forma

¹³² George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei Române, 1961, p. 688, nr. 560 (în continuare se va cita George Potra, *Documente București I*); Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, Editura Sport-Turism, 1979, pp. 318-319.

¹³³ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București: Editura Academiei Române, 1982, p. 265, nr. 225 (în continuare se va cita George Potra, *Documente București II*).

originală patruleteră. Marginile tuturor orașelor aveau ca reper biserici și mănăstiri, ce erau ridicate inițial la periferie datorită lipsei spațiului în zona centrală; creșterea în timp a orașelor a făcut ca aceste lăcașuri de cult să fie cuprinse în interiorul vetrei urbane.

Denumirea dată străzilor în spațiul românesc este de „uliță” (străzile mici = ulicioare), cuvânt ce vine din slavonă, fiind folosit peste tot în lumea slavă. Străzile nu aveau inițial un anumit nume, fiind localizate după punctele de reper mai apropiate, bisericile, piața sau reședința principelui. Din secolul al XVII-lea, străzile mai mari primesc nume, ce vor rămâne stabile pentru următorii două sute de ani, nume date în funcție de direcția spre care se îndreptau sau de specificul cartierului. Strada principală a orașului purta de regulă numele de Ulița Mare, precum în București¹³⁴, Târgșor¹³⁵, Râmnicu Vâlcea¹³⁶, Târgoviște¹³⁷ sau Târgu Jiul¹³⁸. Această stradă pornea în majoritatea cazurilor de la curte și traversa piața centrală a orașului, pe ea concentrându-se dughene, ateliere, cârciumi, dar și locuri de case ale boierilor sau ale orășenilor mai înstăriți¹³⁹. Acolo unde își făceau negoțul sau se stabiliseră negustori străini, aceștia au dat numele străzii: Lipscani, pentru negustorii veniți în București cu marfă din Leipzig, Gabroveni, pentru negustorii cu marfă din Gabrovo¹⁴⁰. Alte străzi au luat numele meșteșugului sau negoțului

¹³⁴ *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 319, nr. 334; XVII, B, IV, p. 61, nr. 71.

¹³⁵ George Potra, Nicolae Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632-1857)*, f.l.a., p. 372, nr. 37 și p. 359, nr. 21.

¹³⁶ Document din 1684 publicat de Aurelian Sacerdoțeanu în studiul *Moara din Râmnic a mănăstirii Govora*, în „Mitropolia Olteniei”, XV (1963), nr. 5-6, anexa nr. 10, p. 385.

¹³⁷ *Documente privind istoria orașului București*, ed. de Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu și Ioana Cristache Panait, București, Muzeul de Istorie a Orașului București, 1960, p. 31, nr. 4 (vânzare de prăvălii aflate pe Ulița Mare din Târgoviște); George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418-1800)*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 407, nr. 584.

¹³⁸ Alexandru Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 82.

¹³⁹ *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 413, nr. 427; *D.R.H.*, B, XXIII, p. 533, nr. 346.

¹⁴⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 223.

practicat în cartier: Ulița Bărbierilor¹⁴¹, Ulița Scaunelor <de carne>¹⁴², Ulița Boiangiilor¹⁴³, Ulița Lăptăreselor¹⁴⁴, Ulița Șelarilor¹⁴⁵, Ulița Zăbunariilor¹⁴⁶, Ulița Bașcalilor¹⁴⁷, Ulița Zarafilor¹⁴⁸ etc., toate cele enumerate fiind din București. În acest oraș, reședință principală a domnilor în secolele XVII-XVIII, prezența turcilor era un fapt obișnuit; locul unde aceștia erau concentrați a dat și numele unei străzi, Ulița Turcilor¹⁴⁹. Întâlnim străzi, de obicei secundare, care iau numele unei familii boierești sau de orașeni ce își avea stăpânirea acolo: Ulița Buzeștilor în Târgoviște¹⁵⁰; ulicioara Călinescului în București¹⁵¹. În majoritatea cazurilor, străzile secundare erau identificate după diverse construcții, precum curtea domnească sau biserici, sau după o proprietate/un proprietar din zonă: „ulița ce merge de la curtea domnească spre biserica Grecilor”, „ulița ce merge alături de zidul curții domnești”, „ulița ce este dinspre Sfântul Gheorghie”, dar și Ulița Băraților (București)¹⁵² etc.; „ulița care merge pre lângă locul Hrizi banul” sau „ulița care vine dinspre popa Simion” (Târgoviște)¹⁵³ etc.

Majoritatea străzilor erau deschise circulației publice și nu puteau fi închise după voie. O ceartă între doi boieri, Dumitrache Ghica și Toma Crețulescu, ne dezvăluie regimul drumurilor din orașe. Cel de-al doilea

¹⁴¹ George Potra, *Documente București I*, p. 121, nr. 43; p. 230, nr. 142. În menționarea străzilor sau podurilor am pornit de la prima menționare pe care o cunoaștem în izvoare.

¹⁴² Document din 1695 publicat de Ștefan Andreescu în *Contribuții la istoricul bisericilor Scaune și Săpunari din București*, în „Glasul Bisericii”, XXIII (1964), nr. 1-2, p. 115.

¹⁴³ George Potra, *Documente București I*, p. 250, nr. 165.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 253, nr. 168.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 300, nr. 219.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 447, nr. 353.

¹⁴⁷ George Potra, *Documente București II*, p. 265, nr. 225.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 314, nr. 263.

¹⁴⁹ *D.R.H.*, B, XXI, p. 273, nr. 144.

¹⁵⁰ George Potra, *Tezaurul documentar*, 1972, p. 444, nr. 626; p. 600, nr. 770.

¹⁵¹ *Documente privind istoria orașului București*, p. 55, nr. 19.

¹⁵² George Potra, *Documente București I*, p. 146, nr. 65; p. 164, nr. 83; *Documente privind istoria orașului București*, p. 49, nr. 14.

¹⁵³ George Potra, *Tezaurul documentar*, p. 456, nr. 635; p. 562, nr. 735.

boier dorea să închidă o porțiune din ulița ce pornea din Podul Mogoșoaiei și „merge să iese afară din târg pă la Podul de Pământ”, urmând să dea teren pentru aceasta în alt loc pe care îl deținea în apropiere. Cercetarea făcută de boierii orânduși descoperă însă că în „capul uliții aceștia iaste și obicinuita strajă ce desparte târgul de mahalale”, hotărârea finală fiind aceea că lui Toma Crețulescu nu i se permite să strâmbe sau să închidă strada, urmând „să să păzească ulițele în starea în care au fost”¹⁵⁴. Existau și străzi „particulare”, folosite doar de cei care dețineau pământul pe care se aflau. O hotărnicie din 1777 este exemplară în acest sens: la una din măsurătorile unui loc, boierii hotarnici găsesc o uliță folosită de care, lângă casa evreului Marco, despre care se spune că „nu <este> uliță a obștii [...], <ci este> pentru trebuința celor ce avea namestii pe această parte”¹⁵⁵. În evul mediu, documentele Țării Românești surprind o situație unică, un sat cu numele de Ulița, în apropierea Râmnicului Vâlcii. Probabil această așezare și-a luat numele de la o uliță, fiind cunoscut faptul că acesta este numele dat chiar și azi străzilor în mediul rural. De-a lungul evului mediu, acest sat nu a făcut niciodată parte din orașul vecin Râmnic¹⁵⁶, cu toate că orașenii au încercat să îl preia¹⁵⁷. Mai târziu va mai apărea un sat cu numele Ulița, lângă Golești, în județul Mușcel¹⁵⁸.

Dacă străzile mai mici erau din pământ, starea lor fiind influențată de vreme, străzile principale erau acoperite cu bârne din lemn, de aici venindu-le al doilea nume, cel de „poduri”. Din a doua parte a secolului al XVII-lea, denumirea de „pod” coexistă, apoi înlocuiește treptat în acte numele de „uliță”, în cazul tuturor străzilor acoperite cu lemn. În București, Ulița Mare devine podul Uliței Mari, apoi Podul Domnesc al Uliței Mari, apoi, simplu, Podul Domnesc¹⁵⁹. Mărturii documentare despre sistemul de acoperire a străzilor cu bârne de lemn s-au păstrat

¹⁵⁴ Idem, *Documente București I*, p. 474, nr. 384.

¹⁵⁵ Idem, *Documente București II*, p. 265, nr. 225.

¹⁵⁶ Satul este aproape la fel de vechi ca și orașul vecin, fiind pomenit la 1392 (*D.R.H.*, B, I, p. 43, nr. 17).

¹⁵⁷ *Ibidem*, VII, p. 52, nr. 39.

¹⁵⁸ *Marele dicționar geografic al României*, ed. de George Ioan Lahovari, C.I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, vol. V, București, 1902, p. 685.

¹⁵⁹ George Potra, *Documente București I*, p. 225, nr. 136.

începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în cazul Țării Românești (la București)¹⁶⁰, și de la jumătatea secolului următor, pentru Moldova (la Iași)¹⁶¹. Metoda nu este specifică numai spațiului românesc, fiind întâlnită în Rusia¹⁶², dar și în Transilvania¹⁶³. Nu știm de unde a fost împrumutată și în ce orașe s-a aplicat mai întâi. Nu a fost folosită doar din secolul al XVI-lea, pentru că există dovezi arheologice ce confirmă faptul că încă din secolul XIV străzile principale ale unor mari orașe din țările române au fost acoperite cu astfel de structuri de lemn¹⁶⁴.

Săpăturile arheologice și mărturiile interne sau ale călătorilor străini evidențiază două feluri de poduri. Podurile mari erau mai complexe: pe fundația de pământ a străzii, ce avea o formă albiată special făcută, se așezau în sens transversal, din trei în trei metri, grinzi (*urși*) de stejar. Dacă solul era rezistent, grinzile se puneau direct pe pământ, iar dacă era slab se puneau peste un șir de țărugi groși bătuți în pământ. Peste grinzi se puneau la doi metri, longitudinal, alte grinzi, de aceeași grosime, prinse de primele cu piroane de fier; peste acestea se așeza în sens transversal podina de uzură, tot din grinzi de stejar despicate la jumătate și prinse la capete cu scoabe de fier. Uneori, lucrătorii se abăteau de la acest mod de realizare a străzilor podite: dintr-un act din 1816 aflăm că la repararea Podului Mogoșoaiei podinile fuseseră puse în lungul străzii. Consecințele s-au văzut imediat: podul s-a deteriorat rapid și o anafora a marilor boieri

¹⁶⁰ Mărturia lui Lescalopier din 1574: „orașul e podit cu trunchiuri de copaci” (*Călători străini*, vol. II, p. 426).

¹⁶¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p. 454, nr. 392 (1653, Podul Vechi); într-un act din 1646 se vinde un loc de casă în Târgu Vechi, „pân-în în pod”, deci cu siguranță străzile erau podite în Iași și înainte de jumătatea secolului XVII; alte informații în *Călători străini*, vol. V, p. 596 și vol. VII, p. 553.

¹⁶² Cercetările arheologice au scos la iveală astfel de străzi la Novgorod (Archaeological Research Center Newsletter, 1997: G.E. Dubrovin, O.A. Tarabardina, *Excavations in Fedorovsky VI site in 1997*, [http://arc.novgorod.ru/second.php3?menu=emain&content=article/eng/97-3.txt, accesat la 8.09.2006]). Vezi și John Mac Donald Kinneir (*Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 598-599).

¹⁶³ În *Descrierea Transilvaniei* din 1566-1567, Giovanni Andrea Gromo scria că la Mediaș o parte a străzilor era podită cu bârne de lemn (*Călători străini*, vol. II, p. 350).

¹⁶⁴ Descoperiri și cercetări concrete în acest sens avem la Baia (V. Neamțu, *Piețele și ulițele din orașele medievale ale Moldovei*, în „Historia Urbana”, VII (1999), nr. 1-2, pp. 116-119).

solicita luarea de la capăt a lucrărilor¹⁶⁵. Pe ulițele secundare, din motive financiare, podul era mai simplu: un șir de grinzi nefasonate erau așezate în lungul drumului, la cca trei metri distanță, peste acestea așezându-se direct podina de uzură, în lat¹⁶⁶.

În general, lățimea grinzilor folosite la sistemul de podire varia de la 20 la 30 cm (în Moldova chiar 50 cm)¹⁶⁷, fiind cioplite pe o singură față, în lungime fiind de cca șapte-opt metri, cât era lățimea străzilor mari din orașe. La început, profilul podurilor era orizontal și apa se scurgea printre grinzile podinei¹⁶⁸. În 1803, când Constantin Ipsilanti a poruncit repararea Podului Mogoșoaiei, boierii ce au cercetat pricina au răspuns solicitând ca podul să fie făcut „după făptura podurilor din Iași”, adică „povârnit spre mijloc”, pentru ca apele să se scurgă mai bine. Pentru refacerea podului erau necesare atunci 13000 de podini lungi, de 4 stânjeni, groase de o palmă domnească, precum și 1200 de urși, la fel de lungi și de lați, și 500 de scaune¹⁶⁹. Există informații potrivit cărora și piețele erau acoperite cu lemn¹⁷⁰. În București, numele principalelor poduri a fost luat după străzile mari ce au fost podite: Podul Domnesc¹⁷¹, Podul cel Mare sau Șerban-

¹⁶⁵ George Potra, *Documente București I*, p. 710, nr. 579.

¹⁶⁶ Paul I. Săndulescu, *Istoricul pavajelor bucureștene. Studii și documente*, București, 1936, pp. 9-11; Mircea Rusu, *Podurile de-a lungul timpului*, București, Editura Tehnică, București, 1988, p. 37.

¹⁶⁷ Mențiunea unor descoperiri de astfel de grinzi în Iași în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, VIII (1915), p. 94.

¹⁶⁸ Edmund Chishull afirmă în 1702 că lungimea grinzilor ar fi fost de zece yarzi – cca 9,10 metri –, în timp ce lățimea lor era de zece degete – cca 22 cm (*Călători străini*, VIII, p. 199); ceva asemănător relatea Luigi Mayer în 1794 (scânduri de 10-12 yarzi – 9,10-10,92 metri – și groase de tot atâția inchi – 25-30 cm; *ibidem*, vol. X, partea a II-a, p. 1226). Cifrele date de cei doi sunt probabil aproximative. Vezi și Paul I. Săndulescu, *op. cit.*, pp. 9-10 și Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 313-314.

¹⁶⁹ Paul I. Săndulescu, *op. cit.*, pp. 11-12; V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, tom A, București, 1900, p. 799.

¹⁷⁰ *Călători străini*, vol. V, p. 216. Evliya Çelebi pomenește poduri în 21 de locuri, însă include aici probabil și podurile de peste ape (*ibidem*, vol. VI, p. 715); vezi și Anton Maria del Chiaro, *ibidem*, vol. VIII, p. 372.

¹⁷¹ George Potra, *Documente București II*, p. 115, nr. 72 (1697); idem, *Documente București I*, p. 225, nr. 136 (1703).

vodă (numit apoi Podul Beilicului)¹⁷², Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei)¹⁷³, Podul Calicilor (Calea Craiovei, apoi a Rahovei)¹⁷⁴, Podul Târgului de Afară (Calea Afumaților, apoi a Moșilor)¹⁷⁵, primele patru (apoi și al cincilea) fiind considerate poduri mari sau domnești. Se adăuga Podul de Pământ (Calea Plevnei), care însă nu era podit, ci făcut din pământ bătut¹⁷⁶, Podul Vergului¹⁷⁷ și apoi altele mai mici. Poduri de lemn peste străzile din orașe au mai fost făcute în secolul al XVIII-lea în Craiova¹⁷⁸, Pitești, Ploiești¹⁷⁹ și probabil Târgul Jiului¹⁸⁰, iar în Moldova, în Iași¹⁸¹. Dacă în cazul Bucureștilor, călătorii străini ne oferă destul de multe mărturii legate de podurile de pe străzi¹⁸², în cazul celorlalte orașe avem mai puține informații. În Craiova, Karl von Götze găsește „o podea de bârne de-a lungul ulițelor principale”¹⁸³, iar în Pitești, Ludwig von Stürmer descrie străzile ca fiind „podite, dar destul de prost, cu dulapi grosolani”¹⁸⁴. În București, străzile mari erau acoperite de la un capăt la altul al orașului, în timp ce cele mai mici (unele numite tot „pod”, altele „podisor”) erau din lemn doar pe o parte din traseu, altele fiind făcute

¹⁷² Idem, *Documente București I*, p. 291, nr. 200 (identificare nesigură), p. 419, nr. 324; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 314.

¹⁷³ George Potra, *Documente București I*, p. 371, nr. 279; idem, *Documente București II*, p. 208, nr. 173.

¹⁷⁴ Idem, *Documente București I*, p. 522, nr. 425; idem, *Documente București II*, p. 351, nr. 296.

¹⁷⁵ Idem, *Documente București I*, p. 246, nr. 160; idem, *Documente București II*, p. 287, nr. 244.

¹⁷⁶ Detalii privind traseul podurilor la Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 314-316.

¹⁷⁷ George Potra, *Documente București I*, 602, nr. 488.

¹⁷⁸ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1892, p. 371; vol. V, București, 1893, p. 397.

¹⁷⁹ Informație preluată de la Constantin C. Giurescu, care însă nu precizează sursa (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 314).

¹⁸⁰ Alexandru Ștefulescu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁸¹ Numele lor este Podul Vechi, Podul Meserciilor, Podul Domnesc, Podul Hagioaiei sau Podul de Sus (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, pp. 294-295).

¹⁸² *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 214; vol. X, partea a II-a, pp. 1102, 1167; *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 194, 388, 627 și altele.

¹⁸³ *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1042.

¹⁸⁴ *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 708.

doar în fața caselor sau dughenelor unor boieri, orașeni sau biserici¹⁸⁵. Podurile din București se pare că erau de mai slabă calitate decât cele din Iași¹⁸⁶.

V.A. Urechia, în a sa *Istorie a românilor*, a strâns numeroase informații privitoare la modul de întreținere a acestor poduri, informații care se înmulțesc în a doua parte a secolului al XVIII-lea. Documentele arată că în această perioadă doi dregători se ocupau de administrarea orașului și aveau în subordine podurile (și cele de pe străzi și cele de peste ape): marele agă¹⁸⁷ și marele spătar¹⁸⁸; unul avea în subordine centrul orașului (târgul, inclusiv cel „din afară”), celălalt mahalalele¹⁸⁹. Grigore Andronescu ne spune în cronică sa că, inițial, agia se ocupa de podurile mari, atribuțiile sale fiind reduse începând cu domnia lui Alexandru Moruzi (1793-1796), moment în care crește, temporar se pare, rolul marelui spătar. Acesta figurează ca având în subordine patru căpitani, ce se ocupau de paza celor patru mari străzi podite¹⁹⁰. Pentru repararea podurilor era folosit un corp așa-zis al „podarilor”, unii din oraș¹⁹¹, alții, majoritatea, aduși din anumite sate (aceștia numiți deseori și „podinari”), pe care le vom aminti mai jos. Podarii, în rândul cărora intrau lucrători cu tesla, toporul sau piatra, dar și salahori obișnuiți, erau conduși de *ceauși*, ce răspundeau la rândul lor căpitanilor de podari¹⁹². O anafora din 1793, în care se solicita domnului să poruncească suplimentarea numărului de salahori, ne arată la ce fel de lucrări erau implicați aceștia: „pentru

¹⁸⁵ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IV, pp. 372-375.

¹⁸⁶ „Aici [în București, nota ns.], ca și la Iași, ulițele sunt de obicei rele, podite cu scânduri și aici mai sunt, în cea mai mare parte, și mai strâmte și mai neregulate” (*Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1167).

¹⁸⁷ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, pp. 24-25.

¹⁸⁸ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1891, pp. 292-293; *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 875.

¹⁸⁹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonator Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei Române, 1988, pp. 9, 449-450.

¹⁹⁰ Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu despre veche gospodărire a Bucureștilor*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, 6 <1968>, pp. 128-129.

¹⁹¹ Oprea podarul, din București (George Potra, *Documente București I*, p. 93, nr. 12).

¹⁹² Un Dumitru, căpitan de podari, întâlnim în Iași (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2005, pp. 109-110, nr. 127-128).

rădicatul podinilor vechi, făcutul șanțurilor, îndreptatul pământului, așezatul urșilor și trasul podinilor”¹⁹³. Podarii așezau și îmbinau lemnele podurilor; ei lucrau probabil în schimburi de două săptămâni sau o lună, după cum ne sugerează un act din anul amintit mai sus¹⁹⁴.

Pe lângă obligația de a întreține străzile de lemn și podurile de peste ape, podarii jucau și rol de pompieri, fiind primii chemați să stingă incendiile¹⁹⁵. Alexandru Ipsilanti întemeiază în 1775 Epitropia treburilor de obște (sau Obșteasca Epitropie, ulterior Vornicia obștirilor), care în urma reorganizărilor ulterioare va avea la rândul ei în subordine o instituție specială și un dregător ce să se ocupe de poduri, anume Polcovnicia (ulterior Vornicia) podurilor și polcovnicul de poduri¹⁹⁶. Pentru curățenia și repararea podurilor, aceasta din urmă dispunea de fonduri preluate din taxele luate pe mărfurile ce intrau în oraș (*podărit*)¹⁹⁷. În 1792, în urma unei plângeri a negustorilor din Craiova, Mihai Șuțu cerea caimacamului de Craiova să cerceteze câți bani s-au strâns la „venitul podurilor” și cum s-au cheltuit aceștia¹⁹⁸, iar doi ani mai târziu, caimacamul era împuternicit să recupereze o sumă de bani de la egumenul Tismanei, care avea datorii la „cheltuiala podurilor Craiovei”¹⁹⁹. Tot în 1792, în urma propunerilor venite din partea unei comisii de boieri, ce cercetase situația dărilor pentru poduri, domnul înființează o nouă taxă. Fiecare locuitor urma să plătească în funcție de câte camere deținea (5 sau 10 parale de cameră, în funcție de starea socială și de funcție). Se crea o nouă epitropie, formată din patru boieri, ce urma să încaseze taxa și să aibă în subordine podarii. Măsura a fost luată deoarece sistemul nu funcționa și podurile erau stricate (era urgentă repararea Podurilor Mogoșoaiei și Calicilor)²⁰⁰. Cele două taxe, pe camere/prăvălii/pivnițe sau

¹⁹³ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, pp. 380-381.

¹⁹⁴ *Ibidem*, pp. 383-384.

¹⁹⁵ Precum în Iași (Ioan Caproșu, *op. cit.*, vol. VII, p. 249, nr. 221; pp. 342-343, nr. 266).

¹⁹⁶ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VII, pp. 59-64.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 61; *Instituții feudale*, p. 366; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 317; Ileana Căzan, *Preocupări de modernizare a orașului București (1774-1829)*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, XI (1992), pp. 132-133.

¹⁹⁸ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 371.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. V, p. 397.

²⁰⁰ *Ibidem*, vol. IV, pp. 357-358.

pe mărfurile ce intrau în oraș, continuă să se ia în paralel în anii următori. Un act din 1797 amintește taxa luată la podul Colentinei: trei bani de car, om călare și alte „dobitoace de negoț”; nu plăteau nimic olăcarii domnești sau împărătești și nici slujbașii domnului²⁰¹, în schimb sudiții sau raialele erau puși la plată²⁰². Întâlnim și scutiri de taxă: la rugămintea unui boier, Ioan vodă Caragea ierta în 1813 de podărit pivnița unui povarnagiu²⁰³.

În Moldova, printre altele, pentru poduri se foloseau bani din taxele luate de la trăsurile ce circulau prin oraș²⁰⁴. Pentru că și aici modul în care se cheltuiau aceste venituri nu era eficient, în 1764, Grigore Alexandru Ghica porunca ca strângerea taxelor să fie dată în grija unor mari negustori greci, care urmau să gestioneze întreținerea străzilor de lemn cu ajutorul marelui agă și al podarilor²⁰⁵. Documentele epocii amintesc obligațiile locuitorilor din Iași, fiecare orășean fiind obligat să măture strada din fața dughenii sale de două ori pe săptămână și să ducă gunoiul în afara orașului²⁰⁶. Izvoarele nu pomenesc nimic de pedepsele ce se dădeau în caz de nesupunere, dar putem presupune că se dădeau amenzi. Aceleași obligații le aveau și locuitorii din București. Aici, în 1782, Nicolae Caragea porunca marelui spătar să se ocupe de curățirea podurilor, care, datorită neîngrijirii, se îmfundau cu noroi și putrezeau. Marele spătar trebuia să aibă grijă ca fiecare locuitor să curețe noroiul din fața casei sau prăvăliei, zapcii urmând să-i supravegheze. O poruncă asemănătoare s-a trimis marelui agă, ce avea în subordine podul Târgului din Afară, dar și epitropilor de la Obșteasca Epitropie care trebuiau să-l aducă la ascultare pe polcovnicul de poduri, neglijent cu dregerea podurilor²⁰⁷.

Când veniturile Epitropiei erau reduse, domnii hotărâu să lase repararea podurilor pe seama proprietarilor caselor limitrofe, precum în

²⁰¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 130.

²⁰² *Ibidem*, vol. X, tom. A, pp. 800-801.

²⁰³ George Potra, *Documente București I*, p. 680, nr. 554.

²⁰⁴ În 1782, Constantin Moruzi poruncise repararea podurilor din Iași; taxa pentru poduri ajungea până la opt taleri de trăsură (*Călători străini*, vol. X, partea I, p. 627).

²⁰⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2004, p. 537, nr. 616.

²⁰⁶ *Ibidem*, vol. VII, p. 249, nr. 221; pp. 342-343, nr. 266.

²⁰⁷ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, pp. 292-293.

București, în timpul lui Nicolae Mavrogheni, în 1786²⁰⁸. Porunci asemănătoare au dat austriei (1790)²⁰⁹ dar și Mihai Șuțu²¹⁰, semn că efectele deciziilor luate erau minime. În 1791, ultimul domn amintit hotăra ca pentru munca la poduri și șanțuri să se apeleze și la „cei închiși la pușcărie și la grosul spătăriei și agiei”, ce urmau să-i ajute pe podari, iar un an mai târziu, același domn porunca ca țărani ce veneau cu carele în București să fie obligați să scoată pământul strâns în șanțuri (un car de fiecare). Nu știm în ce măsură aceste măsuri s-au aplicat. În același an, 1792, o anafora anunța pe domn că, deși tocmai se curățaseră cele patru poduri mari din București, se adunau în continuare mari grămezi de pământ pe margine, pe care ploile le duceau în șanțuri și le înfundau²¹¹.

Pentru aducerea și prelucrarea lemnului folosit la construcția podurilor erau obligați locuitori din anumite sate, care în schimb primeau o indemnizație și beneficiau de reduceri fiscale. În 1792, doi boieri scriu domnului că ispravnicii județelor Dâmbovița și Ilfov obligă pe oamenii din Slobozia, Băleni (ambele în jud. Dâmbovița) și Netezești (jud. Ilfov) să care sare la schele, deși aceștia aveau obligația de a face și căra podinile pentru podurile mari din București. Din alt act, aflăm că podinarilor din Văleni (jud. Dâmbovița) nu li se permitea să intre în păduri să taie lemn. Alt document ne arată că de poduri se ocupă și oameni din județul Vlașca, iar mai târziu chiar și din Buzău, Săcuieni și Prahova²¹². Faptul că podinarii erau strânși din rândul țăranilor și nu erau „profesioniști ai drumurilor” se reflecta negativ în activitățile de reparare a podurilor, ce întârziu sau se lungeau la nesfârșit. În 1794, Isaac Ralet scria domnului în legătură cu repararea Podului Târgului de Afară, ce nu putea fi dusă la îndeplinire din cauza unui motiv foarte simplu: podinarii se aflau la muncile câmpului²¹³.

²⁰⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 71.

²⁰⁹ *Ibidem*, pp. 405-406.

²¹⁰ *Ibidem*, vol. I, pp. 501-503; vol. IV, pp. 361-362.

²¹¹ *Ibidem*, vol. IV, pp. 361 și 364-365.

²¹² *Ibidem*, pp. 363-364, 366; vol. V, p. 380 (Vlașca); George Potra, *Documente București I*, p. 710, nr. 579 (celelalte județe).

²¹³ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, pp. 385-386.

Când se schimba lemnul la străzile mari, bârnele vechi erau folosite la acoperirea unor străzi mai mici²¹⁴, sistemul ajungând să acopere în secolul al XVIII-lea multe din străzile marilor orașe. Cu toate că în alte regiuni acest sistem de podire a străzilor fusese abandonat, în Țara Românească și Moldova principalul argument pentru păstrarea sa până după 1800 a fost starea terenului; se credea că terenul moale nu va permite pavarea cu piatră, deoarece pavajul se va afunda în sol, temeri ce se vor dovedi ulterior nejustificate²¹⁵. La începutul secolului XIX, Thomas Thornton reflecta asupra absurdității acestor concepții: „Locuitorii, e drept, au fost făcuți să creadă și să repete că nu este cu putință să se facă o pietruire solidă pe un sol mlăștinos [...]. Numai miopia despotismului [...] poate să se împace cu folosirea unor măsuri atât de distrugătoare ale averii și bunăstării țării”²¹⁶. William Wilkinson avea o părere asemănătoare: „Această idee, precumpănitoare printre localnici, este desigur greșită și nu poate exista dovadă mai convingătoare decât drumurile pavate cu piatră construite de către Traian și de romani, care au rezistat atât de bine acțiunii distrugătoare a vremii”²¹⁷.

Păstrarea acestor străzi avea efecte negative din punctul de vedere al sănătății publice. Fiecare stradă acoperită cu lemn avea dedesubt pe mijloc un canal (numit *savac* în Țara Românească)²¹⁸, lat de cel puțin 0,5-1 metru, la podurile mari căptușit cu cărămidă, la cele mici lăsat din pământ, prevăzut la fiecare cca 150 de metri cu haznale sau batacuri adânci de 2-3 metri, ce aveau rolul de a colecta apele reziduale²¹⁹. Când haznalele erau pline se goleau, însă deseori acest lucru nu se mai întâmpla, astfel încât se umpleau cu gunoaiile aruncate de orașeni; dacă nu erau ridicate, acestea putrezeau și deveneau adevărate focare de infecție. La ploile mari, acumularea de mizerie făcea ca bârnele podurilor să se ridice, afectând

²¹⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 502.

²¹⁵ Străzile podite au rezistat în Iași până spre mijlocul sec. al XIX-lea (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 295).

²¹⁶ *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 388.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 627.

²¹⁸ Într-un document din 1793 sunt amintite dimensiuni mai mari ale acestor șanțuri: un șanțen (cca 2 metri) adâncime și o jumătate de șanțen (cca un metru) lățime (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, pp. 383-384).

²¹⁹ *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 627; Paul I. Săndulescu, *op. cit.*, pp. 9-11.

buna circulație pe stradă și provocând accidente²²⁰. Circulația pe acest tip de străzi era ușoară și rapidă numai când bârnele din care erau construite erau noi, dar podurile se deteriorau destul de repede și cauzau mari neplăceri călătorilor. Exemplare sunt descrierea făcută de Lionardo Panzini, un italian obișnuit cu alt fel de orașe, aflat în București în 1776: „Ulițele principale sunt podite cu scânduri, fapt pentru mine nou și ciudat. Această podire este folositoare pentru a scăpa de noroi, care este îngrozitor când plouă, dar este foarte neplăcută pentru cel care merge cu trăsura, deoarece scândurile nefiind bine îmbinate între ele și nici netede și bine geluite, zdruncină atâta încât lecuiesc de obstrucție intestinală, chiar și pe cei care au suferit de ea zece ani în șir”²²¹, dar și prezentarea englezului William Hunter, care se alătura prejudecății legate de solul moale, ce nu ar fi permis așezarea de piatră pe străzi: „Toate ulițele sunt așternute cu dulapi groși, ce se întind de la o margine la cealaltă, formând tot mereu un fel de pod de lemn, sistem costisitor, neplăcut și nepotrivit, dar care a fost adoptat din cauza naturii solului, care este refractar oricărei legături și nu îngăduie nici un fel de bază solidă”²²². Cu toate aceste inconveniente, sistemul a rezistat, un alt motiv fiind acela că Principatele Române erau foarte bogate în lemn; abia după 1824, cu multe eforturi și obstacole, s-a început pavarea cu piatră a principalelor străzi din București²²³.

Pentru străzile cele mai importante din orașe, nu s-a folosit numai lemnul; în urma săpăturilor s-a descoperit că pentru consolidarea unora dintre ele s-a utilizat și piatra. Avem date despre folosirea unor pavaje din piatră de râu la acoperirea pieței orașului Baia sau la străzi din Suceava, în Moldova²²⁴. Pentru Țara Românească s-a păstrat o informație târzie referitoare la Târgul Jiului, unde boierii și neguțătorii locului se plâneau în 1793 domnului Alexandru Moruzi de faptul că vara și iarna noroaiele acopereau ulițele și se circula foarte greu. Se cerea să se poruncească

²²⁰ S-a păstrat o descriere pentru Iași (*Călători străini*, vol. X, partea a II-a, pp. 1271-1272).

²²¹ *Ibidem*, vol. X, partea I, p. 214.

²²² *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, p. 1102.

²²³ G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 314; vezi și *Documente privind istoria orașului București*, p. 272, nr. 166 și *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 906.

²²⁴ Vasile Neamțu, *op. cit.*, pp. 117-118.

ispravnicilor să oblige pe locuitorii din oraș și din satele din jur să aducă piatră pentru a se pune pe străzi. Domnul a scris caimacamului Costache Caragea, poruncindu-i să rânduiască un boier să meargă în oraș și să facă împreună cu orașenii un deviz al cheltuielilor necesare²²⁵. Piatra a fost probabil mai des utilizată la orașele din zona submontană, deoarece era la îndemână. În schimb, în orașele din zona de deal și câmpie, cum erau capitalele București și Iași, predomină lemnul, deoarece din albiile râurilor din aceste regiuni nu se putea extrage piatră. Curios este faptul că diverșii călători care au trecut prin Târgoviște, inclusiv cei care au stat mai mult în acest oraș, Paul de Alep sau Bakšić, nu pomenesc aici ulițe podite. Nici onomastica locală nu sugerează existența unor astfel de străzi²²⁶; probabil, arterele principale ale orașului erau pietruite. Când, în secolul al XVIII-lea, sistemul de acoperire cu lemn a străzilor s-a extins și la alte centre urbane, Târgoviștea își pierduse importanța.

În orașe, existau poduri nu numai pe străzi, ci și peste râuri. Mijloacele tehnice și starea economică a țării nu au permis ridicarea multor poduri fixe în interiorul sau la marginea centrelor urbane, majoritatea fiind din lemn, puține din piatră. Lângă Râmnicu Vâlcea, se afla un pod peste Olt, refăcut în timpul lui Matei Basarab²²⁷, un altul fiind mai jos de Câmpulung²²⁸; și lângă Târgoviște, Ialomița era traversată pe un pod de lemn²²⁹. Trecerea din Moldova în Țara Românească se făcea prin Focșani, pe un pod de piatră peste Milcov²³⁰, în timp ce la Buzău s-a făcut un alt pod, tot de piatră, pentru trecerea râului cu același nume²³¹. Lângă Gherghița, exista la sfârșitul secolului al XVI-lea un pod peste Prahova, lângă care a fost ridicată mănăstirea Malamuc²³², pod refăcut din piatră, probabil tot în vremea domniei lui Matei Basarab²³³. Peste Ialomița, un

²²⁵ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, p. 397.

²²⁶ Nici o stradă nu poartă numele de „pod” (*Atlas istoric al orașelor din România*, seria B, Țara Românească, fasc. 1, *Târgoviște*, coord. Gheorghe I. Cantacuzino, București, Editura Enciclopedică, 2006, planșa 16).

²²⁷ Acest pod a fost refăcut în timpul lui Matei Basarab (*Călători străini*, vol. VI, p. 180).

²²⁸ *Cartographia Hungarica*, I, ed. Klara Nemes, Budapesta, Magyar Helikon, 1972, harta nr. 2.

²²⁹ *Călători străini*, vol. VI, p. 140.

²³⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 119.

²³¹ Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, p. 109.

²³² *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 82, nr. 85.

²³³ *Călători străini*, vol. V, p. 120.

pod se afla lângă vărsarea în Dunăre, în apropierea orașului Floci²³⁴, un altul fiind lângă Cornățel, peste Mostiștea²³⁵. În București funcționau cel puțin cinci poduri mari, din lemn, trei la sud de oraș peste râul Dâmbovița (Mihai-Vodă²³⁶, Șerban-Vodă²³⁷ și podul de la începutul Căii Rahovei, fostă Podul Calicilor²³⁸) și două peste Colentina, la nord (un pod era lângă mănăstirea Plumbuita²³⁹ și un altul la Herăstrău²⁴⁰). Acestea erau podurile mari, domnești, însă lângă sau în orașe existau și poduri mai mici, majoritatea cu viață scurtă. Spre exemplu, un pod, numit „al lui Haidăm”, este amintit peste Dâmbovița într-un document din 1718²⁴¹. Unele poduri au funcționat cu intermitențe, altele neîntrerupt.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, domnii au încercat să modernizeze țările pe care le conduceau pornind de la noi principii. Primele încercări, rămase la nivel teoretic, le avem din timpul lui Ștefan Racoviță. Domnul încredințase lui Mihai Fotino misiunea de a redacta un proiect de cod general urban, din care a rămas doar un proiect de hrisov din 1765, făcut în vederea unei iminente întăriri domnești, ce nu s-a mai emis. Fotino a prezentat proiectul său și lui Scarlat Grigore Ghica, fără a obține vreo confirmare. În timpul lui Alexandru Ipsilanti proiectul de cod al lui Fotino fusese cuprins într-un proiect de cod general mai mare gândit de domn, dar nici acesta nu a fost vreodată promulgat. Din fericire, deși niciodată pus în aplicare, codul lui Fotino a supraviețuit fragmentar în numeroase manuscrise. Sursele sale nu erau de inspirație occidentală, cum ne-am fi așteptat în secolul iluminismului, ci erau de factură bizantină²⁴². În acest spirit se încadrează și câteva măsuri de reformare a

²³⁴ Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 12.

²³⁵ *D.I.R.*, XVII, B, II, p. 253, nr. 233.

²³⁶ În 1623, este amintit „podul răposatului Mihai voievod” (*ibidem*, IV, p. 252, nr. 268); podul făcea legătura între oraș și mănăstirea Mihai-vodă (George Potra, *Documente București I*, p. 131, nr. 53; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 206).

²³⁷ Acesta era principalul pod folosit pentru ieșirea din oraș spre sud (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 522, nr. 337; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 317).

²³⁸ George Potra, *Documente București II*, p. 457, nr. 378.

²³⁹ *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 212, nr. 224; *Călători străini*, vol. VIII, pp. 247-248.

²⁴⁰ Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 12. Harta lui Cantacuzino cuprinde 24 de poduri.

²⁴¹ George Potra, *Documente București I*, p. 282, nr. 191.

²⁴² *Legislația urbană a Țării Românești (1762-1782)*, ed. de Valentin Al. Georgescu și Emanuela Popescu, București, Editura Academiei Române, 1975, pp. 18-23.

comunicațiilor din orașe. Pentru prima dată s-a încercat alinierea și lărgirea străzilor, prin dărâmarea construcțiilor ce împiedicau circulația. În călătoria sa prin Țara Românească din 1792, William Hunter găsea câteva din ulițele din București „largi și regulat croite”, prin urmare unele din hotărâri s-au și pus în practică²⁴³. Se mai cerea, precum în 1787, limitarea vitezei trăsurilor, care puneau adeseori în pericol viața celor care circulau pe stradă²⁴⁴. Chiar și în aceste condiții mentalitatea medievală ce guverna încă în principate a împiedicat aplicarea unor măsuri cu adevărat reformatoare. Puținele porunci date pentru îndreptarea stării drumurilor aveau efect doar pe termen scurt, de vreme ce domnii erau nevoiți să ceară la nesfârșit prin acte respectarea deciziilor lor.

*

În final, trebuie să precizăm că starea proastă a drumurilor are o explicație ce ține și de modul în care erau organizate comunitățile urbane. Până în secolul al XVII-lea, orașele au beneficiat de un anumit grad de autonomie, comunitățile având dreptul de a alege un primar (*județ*) și un sfat format din 12 orașeni (*pârgari*); în orașele cu cea mai extinsă autonomie, în rândul cărora includem Câmpulung în Țara Românească și Baia în Moldova, organizate inițial după modelul saxon din Transilvania, putem presupune că au existat și reguli interne care prevedeau ca locuitorii să se ocupe de starea străzilor unde își aveau casele și magazinele. Din a doua jumătate a secolului XVII, domnii și-au extins tot mai mult autoritatea, eliminând-o pe cea a organelor alese orașenești, pe care le-au înlocuit cu propriii reprezentanți. În timpul lui Constantin Brâncoveanu se ajunge la dispariția județului în București²⁴⁵ și astfel s-a anulat aproape complet relativa autonomie a comunității de aici. Nu toate orașele cunosc această situație; instituția județului și a pârgarilor a

²⁴³ *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1102. Vezi și mărturia lui Ali Bey el Abbassi (pe numele său real Domingo Badia y Labricht): „ulițele sunt drepte, destul de largi și toate podite cu lemn” (*Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 396).

²⁴⁴ „Butcile, carele și căruțele să nu mai îmble iute pe ulițe, că s-au întâmplat și moarte de om” (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 74).

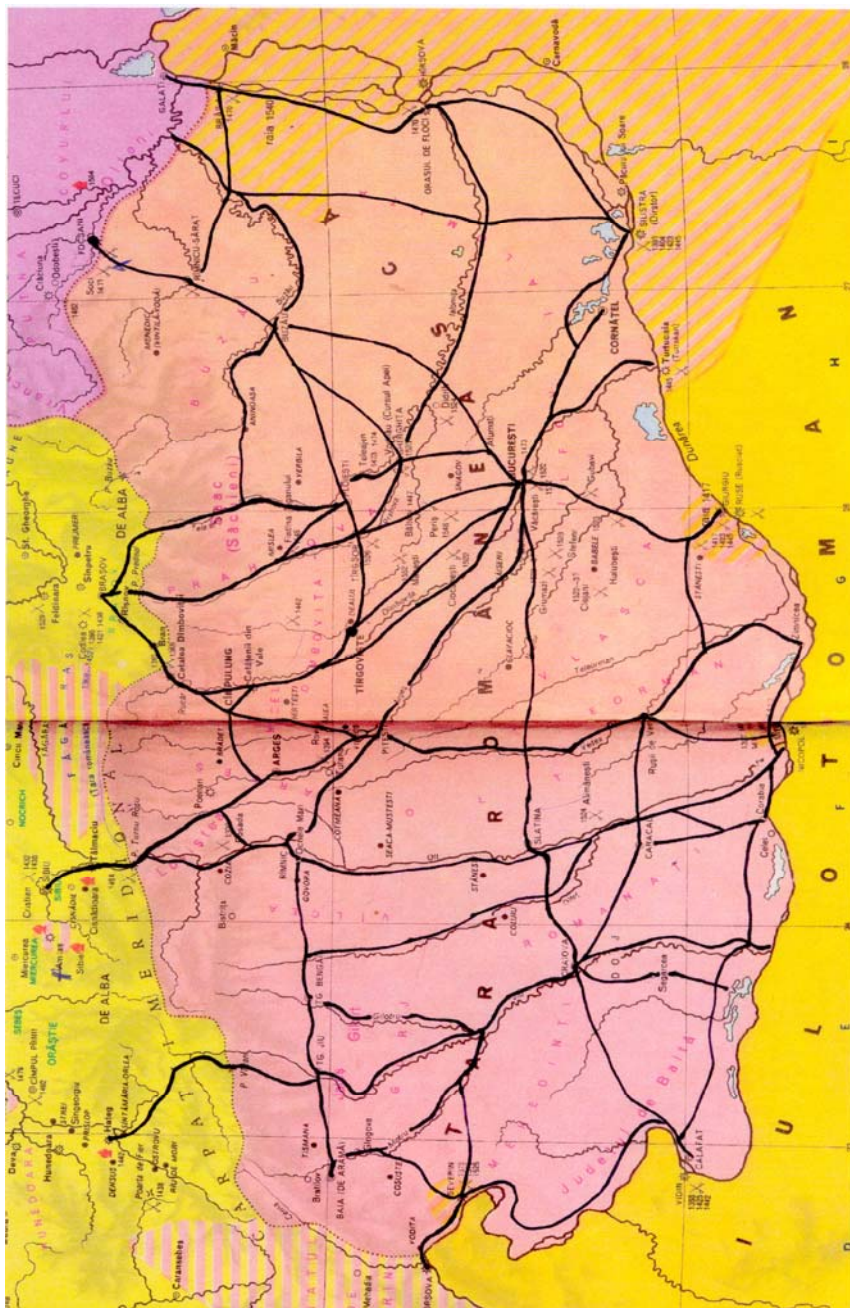
²⁴⁵ Unul dintre ultimii județi ai orașului a fost Stoica (1693) (*Documente privind istoria orașului București*, p. 54, nr. 18); județul, fără a i se da numele, apare și într-un act din 1701 (Dinu C. Giurescu, *Anatefterul*, p. 400, nr. 51).

supraviețuit, cu puteri reduse, în secolul al XVIII-lea în Câmpulung, Argeș, Pitești, Craiova și alte patru orașe, fiind subordonată marelui postelnic, banului (Craiova) sau ispravnicilor de județ²⁴⁶. Documentele epocii arată că principii își îndreptau periodic atenția către străzile din orașe, mai ales către cele importante, dar măsurile luate de ei aveau efecte temporare. Abia după 1821, când otomanii permit din nou alegerea unor principii locali, ca și după adoptarea *Regulamentelor Organice*, situația începe să se schimbe și principiile moderne încep să își facă loc și în domeniul străzilor sau podurilor din orașe. Primul pas a fost înlocuirea lemnului cu piatra.

Lista ilustrațiilor:

1. Harta generală a drumurilor Țării Românești (sec. XVII-XVIII); ca suport am folosit o hartă mai timpurie a Țării Românești din *Atlas istoric*, coord. Ștefan Pascu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, nr. 54; harta drumurilor are caracter orientativ.
2. *Via Carolina*, schiță pe harta Olteniei a lui Friedrich Schwantz, 1722; imagine preluată din *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, fig. 3.
3. Fuga din București a lui Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești, la venirea trupelor austriece (octombrie 1789), gravură în aramă (38 x 46 cm) după desenul lui Paulus Petritsch; imagine preluată din Adrian C. Corbu, *Bucureștii vechi. Documente iconografice*, vol. 1, București, 1936, planșa nr. 9.
4. Pod peste Dâmbovița în dreptul mănăstirii Mihai-Vodă, desen de Luigi Mayer, 1794, aquatinte (29,5 x 37,5 cm) de W. Wats, 1801; imagine preluată din *ibidem*, planșa nr. 2.

²⁴⁶ *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, pp. 176-179; *Pitești. Mărturii documentare. 1388-1944*, vol. I, ed. de Teodor Mavrodin ș.a., București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1988, p. 79, nr. 48.

ADMINISTRAȚIA ȘI ELITA ORAȘULUI SATU MARE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Judit Pál

Istoriografia tradițională a neglijat mai multe teme privind istoria urbană, printre care și viața internă a orașelor. În monografiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea există de obicei un mic capitol despre administrația orașelor, dar aici găsim de cele mai multe ori lista juzilor și primarilor sau o enumerare a evenimentelor considerate mai importante, care de multe ori n-au avut legătură organică cu viața respectivului oraș: vizitele domnitorilor, găzduirea dietelor, bătălii, semnarea unor tratate etc. Referitor la administrația orașului Satu Mare din perioada premodernă și modernă găsim un capitol într-o monografie reprezentativă de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹. Perioada de după cel de-al doilea război mondial n-a favorizat nici ea istoria orașelor, căci din cauza dogmatismului ideologic istoria urbană a fost substituită istoriei mișcării muncitorești. După 1989, istoria orașelor a fost revigorată și, printre alte teme, credem că este utilă și prezentarea administrației și elitei urbane din epoca premodernă.

Satu Mare în secolul al XVII-lea a fost un oraș locuit în majoritate de așa-ziiși *reformați* (protestanți). Prima ofensivă împotriva reformaților s-a produs la sfârșitul secolului al XVII-lea, când iezuiții, folosindu-se de situația politică favorabilă, au încercat să răstoarne sistemul de până atunci și să promoveze catolicii în conducerea orașului. În 15 decembrie 1690, un decret regal stipula ca alegerile din orașele libere regești să fie

¹ Samu Borovszky (red.), *Szatmár-Németi sz. kir. város* [Orașul liber regesc Satu Mare], Budapest, f.a.

conduse de un comisar regal. Comisarii erau de obicei funcționari ai Camerei ungare sau din Zips și aveau atribuții foarte largi: controlau economia orașului, activitatea administrativă și juridică a magistratului, situația bisericilor și a clerului și conduceau – și influențau – alegerile. Raportul comisarilor era trimis de la Camere către Cancelaria aulică ungară, iar deliberatul regesc era trimis înapoi la Camere, care trebuiau să-l pună în aplicare. În instrucțiunile date comisarilor se simte în mod evident tendința anti-protestantă². În Satu Mare, se pare că la început decretul n-a fost aplicat, până când iezuiții din oraș au cerut în 1694 de la Camera din Zips trimiterea unui comisar. Acesta a suspendat din funcție judele și doi senatori, numind în locul lor catolici. În anul următor orășenii au ținut alegerile după vechiul obicei și au ales din nou un jude reformat, dar iezuiții au depus și ei plângere. În 1695, a fost trimis drept comisar regal pentru alegeri *tricesimator*-ul din Satu Mare, omul de încredere al lui Károlyi, Gábor Erős. El a declarat nulă alegerea precedentă și a forțat alegerea unui jude catolic. În urma protestelor, pentru intimidarea orășenilor au fost verificate privilegiile orășenești și au fost pornite anchete împotriva membrilor sfatului³. Iezuiții au cerut și jumătate din vama pieței, care servea pentru întreținerea spitalului reformat, o parte din veniturile preoților reformați și retrocedarea clopotului mare. Sfatul intern era de părere că iezuiții ar trebui să fie satisfăcuți cu sfertul de dijmă, precum și cu localitatea Berence, care înainte aparținuse școlii reformate. Diferendul s-a adâncit și la un moment dat armata a intervenit în favoarea iezuiților⁴. Sfatul a încercat să-și găsească patroni sus-puși pentru propria cauză și a trimis probabil și o delegație la Viena. În arhiva orășenească găsim o scrisoare a palatinului

² István Nagy, *A magyar kamara 1686-1848* [Camera ungară 1686-1848], Budapest, Akadémiai, 1971, p. 39.

³ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României, F 20 Arhiva municipiului Satu Mare, Acte, nr. 1695/317, 321, 345 (în continuare se va cita AJC). Vezi și Ferencz Ágoston, *Közigazgatás* [Administrația], în Samu Borovszky, *Szatmár-Németi...*, p. 28.

⁴ Mihály Sarkadi Nagy, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Rendszerbe üttötte s kiegészítette Bartók Gábor [Istoria ecleziastică și civilă a orașului liber regesc Satu Mare], Szatmárt, 1860, pp. 125-126.

Pál Esterházy către *judex curiae*, în care îl roagă să asiste cauza dreaptă a sătmărenilor⁵.

În 1697, alegerile au fost iarăși asistate și manipulate de un comisar. *Tricesimator*-ul Mihály Skottka a eliminat cei mai de văză senatori din funcții, printre care și viitorul jude, Mihály Nánási, și a pus iarăși un jude catolic în fruntea orașului⁶. La protestele locuitorilor a fost ținută o anchetă, ale cărei întrebări sunt interesante, pentru că reflectă pe de o parte „gravaminele” (*gravamina*) orașului, pe de alta zvonurile legate de alegeri care circulau printre reformați. Printre întrebări găsim: dacă e adevărat că în ultimii ani mai mulți funcționari puși prin forță n-au fost cetățeni ai orașului, n-au avut casă și au plecat din oraș imediat după expirarea funcției; dacă e adevărat că unii comisari erau instruiți să numească senatori catolici pricepuți și calviniști nepricepuți; dacă a fost un „tumult” cu ocazia alegerilor etc.⁷ Nu cunoaștem rezultatele investigației, dar până la urmă, la finele anului 1697, Cancelaria aulică ungară a permis alegerea liberă a senatului și a funcționarilor⁸. Procesul de limitare a autonomiilor orășenești de către puterea centrală și de întărire a catolicilor a fost pentru un timp frânat de răscoala condusă de Francisc Rákóczi al II-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea situația celor două localități gemene despărțite de Someș, Satu Mare și Mintiu⁹, era destul de critică. Răscoala condusă de Francisc Rákóczi al II-lea a provocat mari distrugerii în regiune. În 1703, orașul a fost distrus și incendiat, locuitorii s-au refugiat în alte parte și s-au întors abia treptat. La comanda lui Sándor Károlyi, cel mai mare proprietar din regiune, unul din conducătorii militari ai armatei curuților, fusese distrusă și cetatea. După încheierea păcii de la Satu Mare (1711), au fost consemnați doar 101 de capi de

⁵ *Scrisoarea lui Pál Esterházy către István Csáky*, Viena, 24. apr. 1697, AJC, F 20, nr. 1697/373.

⁶ AJC, F 20, nr. 1696/350.

⁷ Punctele sunt fără dată, dar se găsesc lângă o scrisoare din 5 ianuarie 1697. Din păcate răspunsurile s-au pierdut (AJC, F 20, nr. 1697/373).

⁸ AJC, F 20, nr. 1697/293.

⁹ În text este destul de dificil să facem diferența între aceste localități, deoarece în limba română atât una dintre localitățile inițiale, Satu Mare (ung. Szatmár), cât și orașul unit cu Mintiu (ung. Némethi) poartă numele de Satu Mare (ung. Szatmárnémethi).

familie orășeni și 42 de jeleri, în timp ce numărul caselor nelocuite se ridica la 169¹⁰. În ciuda situației dezastruoase, sfatul orășenesc a profitat de ocazia favorabilă și a făcut noi demersuri pentru obținerea privilegiului de oraș liber regesc, după ce eforturile lui în acest sens din secolul precedent rămaseseră fără rezultat.

Deși „epoca de aur” a privilegiilor orășenești a fost evul mediu, dobândirea lor a fost posibilă și mai târziu. În Ungaria, rețeaua orașelor libere s-a format până la sfârșitul evului mediu, dar – deși în număr mai mic – și în secolele XVII-XVIII o serie de noi orașe au obținut privilegiile. Explicația constă în penuria cronică de bani a Curții, astfel că vistieria se folosea de orice mijloc pentru a-și mări veniturile, iar acordarea privilegiului orășenesc era o sursă considerabilă de venit¹¹.

Satu Mare a cerut acordarea privilegiilor de oraș liber regesc invocând mai multe argumente: privilegiile mai vechi ale celor două localități gemene obținute de la regii Ungariei și principii Transilvaniei, susținerea dată armatei habsburgice și distrugerea orașului în cadrul războaielor, foloasele aduse vistieriei etc. Obținerea privilegiului nu era numai o problemă de prestigiu, căci pentru viitorul orașului era foarte importantă emanciparea de sub comitat și de sub „stăpânul” puternic al acestuia, Sándor Károlyi, precum și obținerea monopolului economic asupra teritoriului orașului.

Străduințele sale în acest sens au fost susținute atât de Camera ungară (*Camera Hungarica*), cât și de Camera din Zips (*Camera Scepusiensis*). În ciuda acestora, orașul n-a avut o sarcină ușoară, cea mai urgentă problemă legată de obținerea noului titlu fiind răscumpărarea bunurilor fiscale. Prin acestea orașul obținea și așa-zisele *jura regalia minora*, care erau îngrădite de două parcele, respectiv conace nobiliare și crâșmele

¹⁰ Antal Szirmay, *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte* [Așezarea, istoria și cunoștințe civice despre comitatul Satu Mare], vol. I, Budán, 1809, p. 185. În arhiva orașului mai figurează în conscripție și 39 de văduve și 73 „profugos” (AJC, F 20, 1711/144). În 1715, au fost consemnați 244 capi de familie orășeni, printre care 126 meșteșugari și negustori și 38 de jeleri (Arhivele Naționale Ungare – Magyar Országos Levéltár, în continuare se va cita MOL), N 26 Archivum regni, N 78 1715. évi összeírás. 29. téka).

¹¹ Datoria de stat se ridica în 1711 la circa 49 milioane de florini, ceea ce explică parțial și atitudinea schimbată a curții.

aferente¹². O parcelă și crâșmă se afla în proprietatea comandantului de odinioară al cetății, Georg Pankratius Gückel (Gickl), iar cealaltă în proprietatea comitelui suprem al comitatului Satu Mare, Sándor Károlyi, care era unul din cei mai influenți și avuți magnaiți din Ungaria de Est. Lupta s-a dat nu numai pentru păstrarea prestigiului, ci avea o miză reală. La începutul secolului al XVIII-lea în Ungaria domnea o lipsă cronică de bani. Cârciumile constituiau una din sursele cele mai sigure și mai importante de venit atât pentru orașe, cât și pentru marile domenii. Însuși Károlyi susținea această idee, într-o scrisoare adresată fiului său numind cârciumile drept „cele mai profitabile mine ale moșierului”¹³. La fel de importante erau aceste venituri pentru Satu Mare. Partea cea mai importantă a veniturilor orașului, ruinat din punct de vedere economic, o constituiau sumele vărsate în urma vânzării vinului și rachiului¹⁴.

Nu vom insista aici asupra luptei pentru obținerea rangului de oraș liber regesc¹⁵. Orașul a trimis deputați la Viena și Pressburg (Pojon, azi

¹² Mutarea în număr mai mare a nobililor în orașe este legată de înaintarea turcilor spre Europa Centrală în veacul al XVI-lea, accentuându-se în secolul al XVII-lea și începutul secolului următor. Fenomenul cauza multe probleme orașelor, deoarece nobilii au încercat să se emancipeze de sub jurisdicția orașelor și au vrut să se sustragă de la obligația plății impozitelor sub pretextul privilegiilor nobiliare (vezi István Rác, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között* [Nobili orașeni din zona Alföld între 1541 și 1848], Budapeșt, 1988). La Satu Mare, în secolul al XVI-lea au fost donate mai multe parcele nobililor cu privilegii (Szirmay, *op. cit.*, pp. 158-159).

¹³ Ágnes Kovács, *Károlyi Sándor*, Budapeșt, 1988, p. 190.

¹⁴ După socotelile orașenești, la începutul secolului al XVIII-lea din cârciumărit se scoteau aproape trei pătrimi din venituri; cu timpul această proporție a scăzut. După calculele lui István Kállay, la mijlocul secolului al XVIII-lea în majoritatea orașelor libere regești această proporție era în jur de o pătrime (István Kállay, *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában* [Economia orașelor libere regești în timpul Mariei Tereza], Budapeșt, 1972). În 1696, la Satu Mare, taxa a adus un venit de 2100 florini domeniului regal. Dacă avem în vedere că venitul net al orașului era în 1707 de numai 2562 florini, atunci înțelegem importanța problemei (Bertalan Bagossy, *Szatmár-Németi története* [Istoria orașului Satu Mare], în Samu Borovszky (red.), *Szatmár-Németi...*, p. 232; AJC F 20, nr. 8).

¹⁵ Pentru obținerea statutului de oraș liber regesc, vezi Judit Pál, *Der Preis der Freiheit. Die freie königliche Stadt Szatmárnémeti am Anfang des 18. Jahrhunderts*, în *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Hrsg. Stefan Brakensiek–Heide Wunder, Köln–Weimar–Wien, 2005, pp. 123-143.

Bratislava), care prin diverse metode (printre care mituirea funcționarilor) au reușit să obțină diploma în 1712, după care, în 1715, și dieta a votat legea privitoare la ridicarea celor două localități la rangul de oraș liber regesc. Astfel, cele două localități s-au unificat oficial, dar conflictele dintre părți au continuat de-a lungul secolului al XVIII-lea.

În fruntea orașului găsim – ca și în cazul altor orașe – sfatul intern sau senatul (*magistratus, senatus*), compus din 12 membri, și sfatul extern (*electa communitas*), care înainte de unificare avea în Satu Mare 70, iar în Mintiu 50 de membri. În fruntea sfatului extern stătea „tribunul” (*tribunus plebis*, în izvoare *fürmender*, după denumirea germană *Vormund*), care avea rol de intermediere între cele două sfaturi, dar adesea și între Satu Mare și Mintiu. Sfatul extern se întrunea în cazul ivirii unor probleme importante legate de viața orașului, constituind și un for de apel în cazul proceselor. Pentru alcătuirea regulamentelor interne ale orașului cele două sfaturi țineau ședințe comune. Pe lângă atribuțiile administrative, sfatul intern avea și atribuții economice și juridice.

În fiecare an, la 1 ianuarie, sfatul extern alegea judele orășenesc și pe cei 12 senatori. Juzii care nu erau realeși deveneau din nou membri ai sfatului extern. După unificare și până la mijlocul secolului al XVIII-lea, numărul membrilor sfatului extern a variat în jurul cifrei de 60 de persoane (teoretic era 60). În 1758, sfatul extern a fost redus la 40 de membri, puterea centrală dorind probabil să diminueze astfel ponderea protestanților. În urma răscoalei conduse de Francisc Rákóczi al II-lea zelul anti-protestant a fost mai puțin simțit, dar tendințele de recatolicizare au reapărut după relativ scurt timp și au culminat în timpul domniei Mariei Tereza. Deși n-am reușit să stabilim decât parțial religia membrilor sfatului, se pare că la început funcțiile au fost monopolizate de către reformați, pentru ca după prima treime a secolului al XVIII-lea să apară catolici și, treptat, aceștia să ocupe teren¹⁶.

Un aspect interesant al dezvoltării orașelor din Europa Centrală și de Est l-a constituit prezența nobililor în orașe. În Ungaria și Transilvania prezența masivă a nobililor în orașe este legată de înaintarea otomanilor. Din teritoriile ocupate de turci mulți nobili s-au refugiat în Ungaria de nord și de vest, respectiv în Transilvania, dar procesul a continuat și în

¹⁶ Ferencz Ágoston, *op. cit.*, pp. 27-28; AJC, F 20. Procese verbale ale Sfatului orășenesc.

secolele XVII-XVIII. Cauza principală a conflictelor dintre orășeni și nobili o constituia faptul că nobilii au încercat să se sustragă de sub jurisdicția orășenească și de sub povara impozitelor sub pretextul privilegiilor nobiliare. Nobilii din Satu Mare, de exemplu, au cerut protecție de la comitele Sándor Károlyi împotriva orășenilor. În același timp, nobilii s-au integrat în societatea orășenească și au jucat un rol important în conducerea centrelor urbane.

Conform conscripției din 1715, în Satu Mare existau 244 de capi de familie cu drept de cetățenie în oraș și 38 de jeleri (adică fără drept de cetățenie); din totalul capilor de familie, 126 erau meseriași sau negustori. Din totalul celor care aveau drept de cetățenie, 14,3% erau nobili, pe când judele și șapte din cei 12 senatori (53,8%) erau nobili. Juzii erau aleși întotdeauna din rândul nobililor. Pe baza conscripției din 1715, din cei 42 de senatori din perioada 1704-1724 am putut identifica 16 nobili, iar în alte trei cazuri probabilitatea este mare, deci aproape jumătate (45,2%) din senatori, din primul sfert de secol, au fost nobili¹⁷.

Dacă ne uităm la meserii, cei mai mulți senatori erau negustori (12 din 42, adică 28,5%). Mai găsim trei tăbăcari, trei croitori, doi cizmari, câte un tâmplar, măcelar și orfevrar, iar la ceilalți meseria n-a fost consemnată. În cazul nobililor și/sau negustorilor probabilitatea realegerii era considerabil mai mare.

Din conscripția din 1720 se conturează și mai bine influența diferitelor bresle și participarea lor la conducerea orașului. Din cei 20 de negustori, 14 au fost membri ai sfatului extern, iar opt dintre ei au fost cel puțin o dată senatori. Printre breslele influente, care aveau mai mulți membri în sfatul extern, amintim: fierarii (din șapte fierari, trei au fost membri ai sfatului extern, dar foarte probabil și ceilalți patru), măcelarii (cinci din zece), croitorii (nouă din 21), jocarii (patru din opt) și cizmarii (șase din 21). În sfatul extern au mai fost reprezentați bărbierii, orfevrarii, curelarii și tăbăcarii. Pe de altă parte, nu găsim nici un membru din breslele țesătorilor, rotarilor, dogarilor, olarilor, cuțitarilor, tâmplarilor, lăcătușilor și năsturarilor¹⁸.

¹⁷ MOL, N 26 Regnicolaris levéltár, N 78 1715. évi összeírás, 29. téka.

¹⁸ MOL, N 79 1720, évi összeírás, 32. téka.

Deși între cele două conscripții există o diferență de numai cinci ani, este izbitoare îmbogățirea unora din cei de la conducerea orașului (desigur, diferențele se pot datora parțial și deficiențelor celor două conscripții, mai ales celei din 1715). Consulul János Losonczy, de exemplu, și-a triplat terenul arabil, iar dimensiunea fânețurilor sale a crescut de patru ori (de la opt care, în 1720 a ajuns să aibă 34); judele Miklós Nánási avea vii care dădeau 75 de butoaie de vin față de 16, anterior. Desigur, senatorii erau aleși dintre cei mai de văză și cei mai bogați oameni ai orașului, dar din studiul contractelor de vânzare și cumpărare se observă că membrii sfatului intern au cumpărat în număr mare terenuri și vii, mult peste media orașenilor. Serviciile aduse orașului erau, de asemenea, recompensate prin dăruirea unor terenuri. Printre beneficiari găsim de cele mai multe ori judele și notarii. În 1707, de exemplu, sfatul a dăruit judei un teren pentru foloasele aduse orașului, în speranța „că domnia sa va sluji fidel și cu folos nobilul oraș” și în continuare¹⁹.

Senatorii erau realeși foarte des la începutul secolului al XVIII-lea, se pare că de obicei o dată la doi ani, dar după 1717 alegerile au devenit formale: senatorii au fost aleși pe viață și numai locurile vacante au fost completate. Deși și notarii erau aleși formal, ei erau funcționari stabili și făceau parte din senat. Senatorii nu aveau o remunerație fixă, ci primeau o parte din diferitele taxe și amenzi. Notarii aveau un salariu fix, după înțelegere, însă primeau și ei o parte din taxe. În 1718, s-a iscat un conflict între jude și notar în privința taxei pentru cetățenie; până la urmă, rezoluția a fost ca „taxa de protocolare” să o primească notarul. Serviciile extraordinare ale notarilor au fost și ele recompensate. Notarului Mihály Váradi, care a fost unul dintre deputații orașului la Viena și Pressburg și avea merite deosebite în obținerea rangului de oraș liber regesc, i-au fost iertate datoriile către oraș și a mai primit și o parcelă și o vie²⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea s-a schimbat de mai multe ori denumirea unor funcții și modul lor de alegere. În fiecare an erau desemnați diverși funcționari, care aveau grijă de finanțele bisericii, de vii

¹⁹ AJC, F 20, nr. 8. Protocolul sfatului 1704-1724. În continuare ne vom referi la acest protocol.

²⁰ *Ibidem*.

(*judex promontorii*), de mori (*inspector molendinarum*), de piețe (*inspector fori publici*), de distribuția vinului și rachiului (*inspector educillorum*, *inspector foecum et cremati*), de paza orașului, de impozite etc., de obicei câte doi pentru o funcție. Ordinea era asigurată de un căpitan și de „decurionii” din fiecare cartier. „Inspectorii crâșmelor” (*inspector educillorum*), care aveau grijă de vinul orașului și de crâșme, controlau să nu fie introdus vin străin în oraș și în consecință administrau cei mai mulți bani. Erau aleși dintre senatori, în timp ce ceilalți puteau să fie ori senatori, ori centumviri (membrii senatului extern).

La începutul secolului al XVIII-lea funcțiile erau deținute de obicei doi ani consecutivi, rareori mai mulți ani; în anii '20, s-a consolidat obiceiul ca unul din funcționari să rămână pe loc, iar celălalt să fie nou ales. Pentru că era vorba de funcții de încredere, s-a dat o luptă continuă pentru ocuparea lor între Satu Mare și Mintiu, respectiv între sfatul intern și cel extern. Acesta a fost și unul din motivele principale ale conflictului între cele două părți ale orașului. La început, Mintiu a protestat de mai multe ori împotriva uniunii. În 1717 au înaintat jalbele lor constând în mai multe puncte. Au obiectat că numai trei-patru dintre conducătorii lor au căzut de acord cu sătmărenii privind uniunea, fără să aibă acordul întregului senat din Mintiu, ceilalți fiind puși în fața unui fapt împlinit. De asemenea, erau nemulțumiți de faptul că au fost înlăturați din funcții. Dacă la început în senatul unificat au fost patru membri din Mintiu, în 1717 numărul lor s-a redus la doi, pe când senatul unificat administra și treburile din Mintiu și dispunea de averea și veniturile părții respective²¹.

În arhiva familiei Károlyi au rămas mai multe propuneri pentru soluționarea conflictului, dar nu este clar care dintre ele a fost pusă în aplicare. Cei din Mintiu au propus printre altele ca fiecare parte să-și păstreze sigiliul – ca simbol al suveranității –, iar sfatul extern din Mintiu, compus din 25 de membri, să aleagă patru senatori și un notar. Acești senatori urmau să administreze averea părții Mintiu. Cei din Satu Mare au fost de părere că alegerile trebuie să decurgă la fel ca până atunci, adică în comun, iar numărul senatorilor din Mintiu să varieze în funcție de împrejurări. Într-un nou răspuns, cei din Mintiu au reafirmat dreptul lor la autonomie: au cerut notar separat „pentru treburile proprii” și ca „direcția

²¹ MOL, P 392 Károlyi család – Törzsanyag (Familia Károlyi). 167. fiók. Szatmár város.

economică să fie la conducătorii părții din Mintiu, la fel ca înainte de uniune”, treburile mai mici urmând să fie rezolvate de senatorii din Mintiu fără intervenția senatului. În urma conflictului, în anii '20 cei din Mintiu au fost reprezentați în număr mai mare la îndeplinirea diferitelor funcții, dar în 1744 s-au adresat din nou printr-o suplică împărătesei, deoarece de 30 de ani nu mai fusese ales un jude din partea lor.

Pentru împlinirea funcțiilor a existat un conflict și între sfatul intern și cel extern. La alegerile din anul 1731 – ținute în prezența unui delegat al Camerei din Zips – s-a stabilit să fie aleși trei „inspectori ai crâșmelor”, dintre care unul, precum și unul dintre „inspectorii morilor”, să fie ales dintre membrii sfatului extern.

Despre modul concret al funcționării administrației știm foarte puțin. Procesele-verbale ale sfatului de la începutul secolului al XVIII-lea sunt concise. Viața orașului a fost tulburată; după incendierea localității, localnicii s-au refugiat în vii sau în altă parte și a durat o perioadă până totul a revenit la normal. Primul proces-verbal din secolul al XVIII-lea datează din 1703, dar la începutul lui au fost consemnate hotărâri din a doua jumătate a secolului precedent²². Scurtele consemnări se referă la procese (furturi, bătăi, diferende legate de moșteniri sau de neplata impozitelor), la vânzări și cumpărări, la bresle și la acordarea dreptului de cetățenie. Paralel exista și un alt proces-verbal, în care au fost consemnate listele cu membrii sfatului, dar și, în majoritate, vânzări și cumpărări de case, terenuri și vii²³. Până în ultima treime a secolului al XVIII-lea, actele juridice n-au fost separate de cele administrative, așa cum nici administrația n-a fost separată de justiție.

Ședințele senatului nu s-au ținut regulat; de obicei, senatul se întrunea o dată pe lună, dar câteodată și de patru ori într-o lună, alteori nici o singură dată. De cele mai multe ori, sub o dată găsim consemnată o singură chestiune, alteori erau discutate mai multe probleme. Se pare că senatul se întâlnea numai când se ivea câte o problemă de rezolvat. De exemplu, în aprilie 1711 s-a întrunit de 10 ori, din care în patru zile au fost întâlniri consecutive. În 1709, din problemele consemnate majoritatea (13) se refereau la vânzări și cumpărări, dar întâlnim și două zălogiri

²² AJC, F 20, nr. 9.

²³ *Ibidem*, nr. 8.

(ipotecări), un schimb, un testament și o hotărâre a sfatului. La început, procesul-verbal are deficiențe mari: lipsesc nume, câteodată consemnările n-au fost terminate; din anul 1719 avem consemnate numai 3 vânzări și cumpărări. Până în anii '20 procesul-verbal a fost redactat ulterior, pentru că găsim și urmările unor cazuri²⁴.

În fiecare an la 1 ianuarie erau consemnate și dările de seamă. Veniturile orașului, la începutul secolului al XVIII-lea, nu erau prea mari: în 1705, 2794 florini, din care 1889 florini veniturile după cârciumi, 2787 florini fiind cheltuieli. Veniturile bisericii reformate au fost și ele consemnate în procesul-verbal al sfatului. Ele se ridicau în anul respectiv la 1781 de florini, majoritatea provenind din venitul morilor. Pentru că orașul era patronul bisericii, adesea cele două bugete s-au amestecat. În timpul războaielor conduse de Francisc Rákóczi al II-lea situația financiară a fost dezastruoasă. În 1707, din cauza devalorizării monedei de aramă bătută de Rákóczi n-au fost considerate necesare nici măcar dările de seamă. Judele a acoperit cheltuielile cele mai necesare din monedele de aur lăsate bisericii reformate de un cetățean.

Odată cu obținerea rangului de oraș liber regesc Satu Mare a răscumpărat și *jura regalia minora*, însă efortul financiar a dus la îndatorarea orașului. Pentru plata datoriilor, sfatul a fost nevoit să arendeze cârciumile orașenești pentru o sumă de 9 mii de florini către cei doi juzi care au îndeplinit consecutiv funcția și către câțiva senatori mai avuți. Aceștia au cumpărat și majoritatea locurilor de prăvălie care au fost vândute cu această ocazie.

Din cauza îndatorării și a gestiunii necorespunzătoare a banilor orașului, la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost trimisă o comisie ce avea menirea să controleze finanțele. Conform legii nr. XXXVI din 1715, Camera ungară supraveghea treburile orașenești, dar după 1724 o parte a atribuțiilor sale a fost împărțită cu Consiliul locotenențial (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*). În 1733 au fost delimitate atribuțiile: Camera se îngrijea de problemele economice, iar Consiliul de problemele administrative.

În instrucțiunile din 1752 date de către comisia camerală în urma controlului făcut au fost stabilite modul de strângere a impozitelor,

²⁴ *Ibidem*.

salariile funcționarilor etc. Comisia a încercat să modernizeze administrația, prin introducerea unei evidențe mai bune. S-a stipulat ca listele de impozit să fie redactate în două exemplare, unul să fie ținut la notar ca „authenticum”, iar fiecare plătitor de impozite să primească un caieteț în care să fie consemnate plățile, toate acestea pentru o mai bună supraveghere reciprocă. Judele și senatul erau responsabili pentru îndeplinirea rezoluției. Impozitele extraordinare puteau fi colectate numai în urma hotărârii senatului sau în caz de forță majoră la „asignarea scrisă” a judeului, dar trebuiau acoperite prin chitanțe, ca de altfel orice plată. Contravenția era sancționată cu amendă în bani. Impozitele plătite pentru întreținerea armatei trebuiau, de asemenea, documentate în scris; despre *militaris portio* collectorii de impozite trebuiau să deschidă un „diarium” care trebuia prezentat lunar judeului. Orice prestație trebuia notată în carnetelul de impozite al locuitorilor²⁵. Nu știm, însă, în ce măsură au fost duse la îndeplinire recomandările comisiei camerale.

Tot comisia sus-amintită a decis efectuarea unei conscripții pe teritoriul orașului. O comisie orașenească trebuia să consemneze fiecare parcelă împreună cu numele proprietarului. S-au stabilit și rubricile conscripției, care trebuia înaintată magistratului sub semnăturile și sigiliile celor care au efectuat-o. Conscripția era necesară, deoarece găsim cazuri în procesul-verbal când au fost enumerate terenurile arabile cumpărate de cineva cu doi ani înainte, pentru că la data cumpărării „n-au știut nici ei bine unde se află arabilul și cine sunt vecinii”. Din datele rămase nu putem stabili în ce măsură au fost consemnate în scris vânzările și cumpărările de teren. Între cazurile consemnate, un procent însemnat îl ocupă cumpărările de teren din partea membrilor sfatului, dar nu știm cât la sută din cazuri au fost consemnate în procesele-verbale, care serveau drept „loca authentica”. Procesele-verbale țineau loc de acte notariale, de aceea cetățenii mai precauți s-au străduit ca aici, pentru o siguranță mai mare, să fie consemnate și diferitele zalogiri și împrumuturi. De mai multe ori au fost copiate în procesele-verbale diferite contracte. Precauția era explicată de vremurile tulburi; în 1718 era

²⁵ *Instructio* (de către comisia camerală către orașul liber regesc Satu Mare), 2 oct. 1752. MOL, Melczer (kellemesi) család, P 1828 Melczer Pál (1741-81) 2. cs. 4. tétel. Szatmárnémeti város vizsgálati irata.

amintită o datorie, contractul original fiind pierdut în timpul ultimei incursiuni a tătarilor²⁶. Sfatul a încercat și el să contribuie la răspândirea scrisului în treburile oficiale. În 1710, senatul a hotărât ca aceia care „în afara bunului și înrădăcinatului obicei își fac testament fără deputați trimiși de către judele nobilului oraș” să fie pedepsiți cu 12 florini și testamentul lor va fi considerat nul²⁷.

Oralitatea, însă, a dominat încă multă vreme atât în administrație, cât și la nivelul inferior al justiției. Așa cum se vede deseori consemnat în procesul-verbal, părțile își prezentau cazul „cu limba vie” în fața sfatului. Numai în cazul proceselor mai importante au fost redactate replicile în scris. Prin oralitate, sfaturile încercau să reducă birocrăția și să evite surplusul de muncă²⁸. Asta arată și hotărârea senatului din 1711 prin care, pentru evitarea unor litigii inutile, s-a stipulat că dacă una dintre părți nu acceptă hotărârea „juzilor arbitri”, să poată continua procesul numai după ce a depus în decurs de 15 zile 36 de florini – o sumă considerabilă pe vremea respectivă, pentru care se putea dobândi chiar și o casă mai mică.

Senatul avea, deci, și atribuții juridice. Legea nr. XXXI din 1723 stipula ca la judecată să fie prezenți cel puțin doi senatori „știutori de legi”, iar în cazul proceselor penale, și mai mulți, dar nu știm în ce măsură legea a fost aplicată. Nu avem date nici despre studiile și pregătirea senatorilor.

La Satu Mare, un colegiu reformat funcționa încă de la începutul secolului al XVII-lea. La 1610, sfatul ordona ca atunci „când se ivește ocazia să fie angajat un profesor wittenbergian (adică un absolvent de la Wittenberg), iar când se duce lipsă de acesta, un diac care a studiat în țară”²⁹. În 1636, iezuiții au înființat propriul colegiu la Satu Mare. Deși în cazul colegiului reformat există listele studenților, este foarte greu de făcut identificarea senatorilor. Din numele celor 42 de senatori din primul sfert de secol pe liste se găsesc 13. În trei cazuri identitatea este exclusă,

²⁶ AJC, F 20, nr. 8.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ István Kállay, *Városi bíraskodás Magyarországon* [Justiția orășenească în Ungaria], Budapeșt, Osiris, 1996, p. 96.

²⁹ László Bura, *Szatzmári diákok 1610-1852* [Elevi din Satu Mare 1610-1852], *Fontes rerum scholasticarum*, V, Szeged, 1994, p. 3.

deci putem să presupunem că zece dintre senatori au urmat colegiul reformat. Dar în listele sus-menționate au fost cuprinse numai numele elevilor claselor superioare și ale celor interni, așa că este foarte probabil ca un număr mult mai mare să fi frecventat școala, cel puțin clasele elementare.

Școala făcea parte din viața cotidiană a locuitorilor. Într-o depunere de mărturie din 1675 unul din martori își aducea aminte de timpul când a fost elev. Într-un litigiu din 1707 dintre două burgheze, una a defăimat-o pe cealaltă că a furat caș de la ea și că și-ar fi recunoscut bucata de caș la fetița celeilalte în școală³⁰. Orașul susținea financiar colegiul reformat și plătea totodată și învățătorul fetelor. După distrugerea de la începutul secolului, și comitatul a dat ajutor financiar școlii. Cu atât mai mare a fost revolta nu numai a orașenilor, ci și a nobililor reformați din împrejurimi, când la propunerea comisiei camerale sus-amintite (din 1754) au fost interzise clasele superioare ale colegiului reformat. Sătmărenii au trimis petiții de mai multe ori pentru restabilirea lor, au trimis deputați la Pressburg și Viena, au încercat să-și promoveze cauza, au discutat cu diferiți consilieri și au fost în audiență la cancelar. De asemenea, au cerut protecție și de la Ferenc Károlyi, comitele catolic, cu care de altfel nu erau în relații foarte bune, existând și un proces între oraș și familia acestuia. Károlyi i-a liniștit spunându-le că deși școala nu va fi readusă la forma inițială, totuși vor primi consolare, căci ar fi spus la locurile „sus-puse” că dacă școala rămâne în starea actuală, nu se vor mai găsi nici măcar jurați în comitat. Până la urmă totuși cancelarul a respins cererea, motivând că și numărul școlilor superioare catolice este redus, iar pe de altă parte, „nu trebuie teologie pentru croitori și cizmari, e destul dacă sunt buni gospodari”³¹.

Din referirile indirecte reiese că la începutul secolului al XVIII-lea puteau fi aleși în sfatul intern și analfabeți, prin urmare lipsa de carte nu era un motiv de excludere din sfat. Cunoaștem și cazul altor orașe libere regești din Ungaria unde, la mijlocul secolului amintit, o parte din membrii senatului erau analfabeți. Notarii, însă, trebuiau să fie oameni cu studii solide. Ca profesioniști, ei trebuiau să cunoască nu numai limba

³⁰ AJC, F 20, nr. 8.

³¹ MOL, P392, 167, fiók.

latină și germană, să poată să redacteze diferite documente în aceste limbi, dar trebuiau să aibă și cunoștințe de drept. Alături de notar găsim și scribi, care nu apar regulat în statele de funcții. În disputa din 1717, reprezentanții din Satu Mare au fost de acord ca cei din Mintiu să aleagă patru senatori, dar au cerut ca respectivii să fie inteligenți, fideli, sânguincioși și să ducă o viață decentă; li se dădea totuși posibilitatea să plătească un translator care să știe să scrie în latină și germană. După cum arată procesele verbale și actele orășenești, notarii nu aveau probleme cu redactarea documentelor în maghiară și latină, aveau și cunoștințe de drept, dar aveau dificultăți cu limba germană. În 1754, notarul a făcut parte din delegația care s-a dus la Viena pentru a cere funcționarea în continuare a școlii reformatate; totuși, au fost nevoiți să roage un agent „să binevoiască să transfere suplica noastră în stil german”³². În 1725, comitele Sándor Károlyi a somat de două ori senatul pentru o problemă anume, iar senatul s-a scuzat pentru întârziere, „pentru că nu am găsit un translator potrivit pentru scrierile germane”³³.

La începutul secolului al XVIII-lea, Sfatul din Satu Mare a purtat o corespondență intensă cu Károlyi, dar în problemele cele mai importante doar notarul sau câțiva senatori erau trimiși personal la Károlyi cu o scrisoare de acreditare, pentru a discuta problema personal. Cei din Mintiu, de asemenea, de mai multe ori au fost personal la comite să ceară protecție împotriva sătmărenilor. Oralitatea și scrisul au persistat paralel mult timp, deși la început încă predomina oralitatea. Scrisul avea un prestigiu mare, iar cunoașterea sa a devenit cu timpul o condiție *sine qua non* pentru îndeplinirea funcțiilor; puterea centrală a încercat prin diferite ordine să întărească generalizarea scrisului în administrația orașelor. Încercările au dat roade mai mult în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Un punct de cotitură a intervenit o dată cu domnia lui Iosif al II-lea, când birocrăția a ajuns la dimensiuni necunoscute până atunci.

³² *Ibidem*.

³³ MOL, Károlyi család levéltára (Arhiva familiei Károlyi), P 398 Missiles, nr. 69412.

DESPRE VORNICII DE POARTĂ ȘI ATRIBUȚIILE LOR ÎN IAȘII SECOLULUI AL XVIII-LEA

Mihai-Cristian Amărieuței

I. Precum în toate târgurile medievale ale Țării Moldovei, și la Iași administrația orășenească era compusă dintr-un șoltuz și 12 pârgari. Primele mențiuni cunoscute ale organelor de conducere din acest important centru urban datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea¹. În decursul veacului următor, activitatea organismului de conducere al comunității ieșene se intensifică datorită, între altele, sporirii populației și numărului actelor de vânzare-cumpărare a proprietăților din oraș². Acest organism de conducere, ales în fiecare an din rândul negustorilor sau meșteșugarilor, apare în actele secolului al XVII-lea dând mărturie împreună cu „oameni buni și bătrâni” în diverse probleme ce privesc târgul: dani, împrumuturi de bani sau vânzări-cumpărări³. Alături de asemenea activități, de atribuția de a împărți anual târgoveților loturi de

¹ La 12 aprilie 1583, într-un hrisov al lui Petru Șchiopu pentru mănăstirea Socola, sunt menționați „șoltuzul și cu târgoveții din târgul Iași” (Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), Iași, Editura Dosoftei, 1999, nr. 21, pp. 30-35), la 13 februarie 1585 sunt amintiți șoltuzul și pârgarii (*ibidem*, nr. 27, pp. 42-44), pentru ca în 1590 să fie menționați într-un document latinesc Gheorghe șoltuzul și cei 12 pârgari (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a, revăzută, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2007, p. 79).

² La 20 octombrie 1602, „Gligorcea șoltuz din Iași și 12 pârgari ai lui” sunt martori la dăruirea unui loc de dughene din oraș către Mănăstirea Secul, dania fiind înregistrată, „după străvechiul obicei, în catastiful orășenilor, ca de acum înainte să nu mai aibă nimeni treabă cu acel loc” (Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 56, pp. 80-82).

³ Cf. *ibidem*, Indice de materii, *sub voce* **șoltuzi** de Iași.

pământ din moșia târgului, potrivit cu numărul de membri ai familiei, sau de competențe în privința dărilor, conducerea comunității orașului trebuia să-i înștiințeze în zilele de târg pe negustori și pe toți cei ce vindeau produse în Iași să plătească taxele cuvenite⁴. Activitatea șoltuzului și a pârgarilor din Iași este mult mai restrânsă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai ales spre sfârșitul intervalului, datorită extinderii rapide a atribuțiilor unei instituții domnești, anume vornicia de poartă, în probleme ce priveau târgul: vânzări-cumpărări, hotărnicii, cercetări privind starea unor imobile sau asupra unor locuri din vatra târgului și din hotarul acestuia, stabilirea prețului unor bunuri imobile, ba chiar, la începutul secolului al XVIII-lea, judecarea unor pricini dintre târgoveți⁵. Această situație este specifică Iașiului și se explică prin prezența permanentă în oraș a instituției domniei, care se va substitui cu totul, prin slujbașii ei, organismului de conducere al orașului⁶. În epoca fanariotă, atribuțiile administrației orășenești, mult diminuate încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, sunt practic desființate. În actele epocii aproape că nu se mai menționează vreo acțiune a acestui organism în legătură cu orașul⁷, deși șoltuzul de Iași mai este menționat la 8 februarie 1742⁸, iar pârgarii ajung

⁴ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 129-138; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 80.

⁵ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *loc. cit.*

⁶ Ca în toate târgurile țării, domnia a avut în Iași un reprezentant în persoana vornicului sau ureadnicului de târg, prezent în permanență alături de șoltuzi și pârgari la rezolvarea problemelor ce țineau de administrația târgului. Vorniciei de târg, reprezentată uneori de două persoane, îi revenea, pe lângă atribuții administrative, și sarcina de a aduce la îndeplinire poruncile domnești referitoare la obligațiile în muncă ale orășenilor față de domnie (lucrul la curte etc.) (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 138-144; ; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, pp. 81-82).

⁷ La 18 iulie 1740, Grigorie al II-lea Ghica îi scutește de toate dările și angăriile pe Gheorghe Ghiurghiu și pe soția acestuia, poruncind șoltuzului de Iași și pârgarilor să nu ia „căruța lui și țolurile de la casa lui la belic” (Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV (1726-1740), Iași, Editura Dosofoei, 2001, nr. 403, p. 299 (în continuare se va cita Ioan Caproșu, *Documente Iași*).

⁸ *Ibidem*, vol. V (1741-1755), Iași, Editura Dosofoei, 2001, nr. 186, p. 105.

o breaslă care numără într-un act din 15 ianuarie 1741 29 *liude*⁹. Autoritatea centrală instalată la curtea domnească intervine în administrarea orașului prin dregători numiți, prin înstrăinarea unor părți din moșia comunității, considerată proprietate domnească¹⁰, dar și prin daniile ce reflectă schimbarea regimului juridic al proprietății urbane¹¹.

⁹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 262. Odată cu șoltuzul dispăre și procedura de înregistrare în catastiful orașului, ce mai apare în mărturie doar ca o procedură revolută: la 6 martie 1743, la judecarea unei pricini de proprietate din Iași, se arată că nu „au aflat altă dovadă, adică scrisă pricina acestor casă în condica vechi a târgului, care să făce în vremile trecute de șoltuzul de Ieși” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 389, p. 206).

¹⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 154-169; Dumitru Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, II (1965), p. 193; *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea 1, București, Editura Academiei Române, 1984, p. 152. În cazul în care cineva își făcea case sau dughene pe un loc domnesc, acestea, „după buna dreptate și după sfânta pravilă, făcându-le fără de nici o voe de la domnie, să cade să fie domnești, să înfrâneze și alții a nu cuteza a să atinge neîntrebat de lucrul domnesc” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI (1756-1770), Iași, Editura Dosofoei, 2004, nr. 114, p. 99).

¹¹ Într-un document de la sfârșitul secolului al XVIII-lea se arată că „și din locurile târgurilor încă și din târguri întregi mai pe urmă stăpânitorii domni au dat daniile cui au vrut cu ispisoaice gospod de stăpânire” (Constantin Șerban, *Noi contribuții la istoria luptei târgoveților și a orașenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în „Studii și Articole de Istorie”, IV (1962), p. 75). În primele decenii ale secolului al XVIII-lea nu mai rămăsese prea mult teren nedăruit din fostul hotar al Iașilor, dar daniile au continuat. La 12 martie 1712, Nicolae Mavrocordat confirma mănăstirii Sf. Ioan Zlataust stăpânirea asupra a două bucăți de loc din hotarul târgului Iași, reprezentând daniile mai vechi din loc domnesc; se interzice dregătorilor de Iași, inclusiv șoltuzului și pârgarilor, să se mai amestece în dările acelor locuri (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III (1691-1725), Iași, Editura Dosofoei, 2000, nr. 424, p. 374). Printr-un hrisov din 27 noiembrie 1756, Constantin Mihai Racoviță întărea mănăstirii Precista din Roman „tot locul cât au fost domnescu, la târgul la Hârlău, câmpul și vatra târgului cât rămăsese nedat nimărui de alți domni mai denainte” (Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₂, Iași, 1915, pp. 223-228). Măsura a întâmpinat împotrivirea târgoveților, căci mult mai târziu, la 2 iunie 1796, vornicul de poartă Gheorghe Tăutul arăta într-o mărturie că a făcut o cercetare la Hârlău „ca să putem dovedi cât au fost din vechiu vatra târgului și cât acum s-au întins orașenii” (*ibidem*, pp. 253-256).

În Țara Moldovei, în cadrul aparatului dregătoresc al domniei, vorniciei de poartă reprezintă o categorie de slujbași specifică secolelor XV-XIX, până la *Regulamentul Organic*. Pe tot parcursul secolului al XVII-lea și în prima parte a veacului următor, ei au purtat două denumiri – vornici de poartă și vornici de gloată¹² – , mai târziu rămânând doar prima. Sarcina lor inițială a fost să trieze pricinile în fața Porții domnești¹³ și să le judece pe cele mici, ale oamenilor din popor: „Acești doisprezece vornici judecă trebile mărunte la porțile palatului domnesc; de aceea se numesc vornici de poartă. Aceștia de asemenea stau la divan, adică la judecățile domnești; se așează în fața domnului și slujesc ca niște patroni ai împlicinaților, aducându-i la judecată după catastif. Poartă un baston vâpsit cu o culoare unică. Ei sunt orânduți și pentru conacele de noapte și popasurile domnului, ale pașilor turci; de asemenea este obicei să fie trimiși pentru cercetări”¹⁴. Deși rangul lor era mic (fiind ultimii boieri de starea a treia), însemnătatea lor socială era ridicată, pentru că aveau scaun de judecată, pecete proprie și participau uneori la Divanul domnesc. Vornicii de poartă nu erau subalternii marelui vornic, ci țineau de Poarta domnească – simbol al domniei și al puterii domnești, după exemplul Porții otomane – și primeau ordine de la domn și de la marele logofăt; de acesta din urmă țineau „hotărniciele orașelor și satelor, a movilelor”¹⁵. Numărul vornicilor de poartă a variat în timp. În secolul al XVII-lea sunt 12¹⁶, iar la începutul veacului următor sunt amintiți patru astfel de dregători: „Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară de curte și judecă pricinile mai

¹² În două documente de la începutul lui 1756, Neculai Tiron este numit atât vornic de poartă, cât și vornic de gloată (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 2, p. 2; nr. 3, p. 3).

¹³ Despre Radu Mihnea, cel care ținea „giudețele cu mare dreptate și socoteală”, cronicarul arată: „Și la multe divanuri, cătră vorniciei cei de gloată dzicea: «Vornice, dzi celui om mâine să mai iasă la divan», ferindū să nu să hie greșit cumva giudețul” (Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 89).

¹⁴ *Ibidem*, p. 389. La 5 octombrie 1742, domnul țării poruncește unui vornic de poartă să meargă „pe supt Codru și să scoată oameni și cară cu boi, să tocască toate podurile de peste toate pâraile, de la Șanta și păr-aice, să fie toate tocmite când va sosi măria sa pașa ce merge la Hotin” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 322, p. 174).

¹⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 238.

¹⁶ „Doisprezece vornici deosebiți trebuie să stea în fața porții” (*ibidem*, p. 239).

mici, pedepesc femeile desfrânate, iar pe fecioarele care au greșit cu voia lor sau cu sila poruncește să le cunune cu făptașii, dacă și unul și altul sunt din norod; iar dacă vreuna din părți este de neam boieresc, atunci ei îl înștiințează pe domn și stau alături de domn când acesta șade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă și aduc părțile în divan. Când vreunul dintre aceștia zăbovește să vină cu pârâșul în ziua hotărâtă înaintea domnului, ei îl scriu în condicile lor. Căci cine nu se înfățișează la vremea hotărâtă se face vinovat de nesupunere față de domn și pierde pricina¹⁷. Ulterior, la o dată pe care nu o cunoaștem, numărul lor crește la opt¹⁸. Prin așezământul de la 1 septembrie 1776, Grigore Alexandru Ghica reduce la șase numărul vornicilor de poartă, cărora le dublează leafa¹⁹, situație ce rămâne neschimbată până dincolo de anul 1810²⁰.

Constatăm deci că vornicia de poartă aveau competențe de judecată, completate cu rolul de auxiliari ai justiției²¹. Până în secolul al XVIII-lea au avut dreptul să judece pricini mărunte, în timp ce cauzele mai importante (hotărnicii, revendicări, tulburări de posesie etc.) le judecau doar la poruncă; în calitate de auxiliari ai justiției făceau expertize și îi aduceau pe împricinați la judecata domnească. În secolul al XVIII-lea, își pierd atribuțiile în judecarea micilor pricini. Dacă la 11 octombrie 1741 mai primesc împuternicire să încaseze venitul vorniciei din ținuturile Iași, Cârlișura și Roman („pentru morți de om și pentru șugubină și să ia de față mare 12 ughi șugubină²²”), ulterior ei încetează să mai judece și să mai pedepsească femeile imorale, începând cu anul 23 noiembrie 1754, când deșugubina este desființată prin hrisovul lui Matei Ghica, „fiind un

¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. de Constantin Măciucă, București, Editura Tineretului, f.a., pp. 160-161.

¹⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII (1771-1780), Iași, Editura Dosoftei, 2005, nr. 129, p. 134.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 221, pp. 247, 266; nr. 266, pp. 341, 360.

²⁰ T.G. Bulat, *Boierii-slujbe din Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei”, IV (1932), nr. 1, p. 43.

²¹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei Române, 1988, pp. 512-513.

²² Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 59, p. 41.

obicéiu un lucru urât”²³. Se accentuează în schimb atribuțiile de cercetare și de judecată în pricinile importante, în special la hotărnicii de moșii²⁴.

Nu știm prea multe despre modul în care vornicii de poartă ajungeau în această funcție. La 12 decembrie 1692, este menționat ca vornic de poartă Golăe, care fusese până atunci dregător de sat, mai precis vătaf și aprod la Folești, unde avea proprietăți²⁵. Golăe a fost căsătorit cu Aftimia, fiica vornicului de gloată Nicolae Agarici²⁶, astfel încât putem explica accesarea sa în rândul acestor dregători prin înrudirea cu unul dintre ei. Pe Chiriac Poroschi, atestat în funcția de vornic de poartă la 23 februarie 1759²⁷, îl găsim semnând o mărturie hotarnică la un moment cuprins între 1 septembrie 1757 și 31 august 1758, când figurează ca fost mare căpitan²⁸.

Antiohie Luță, vornic de poartă la 22 mai 1767²⁹, provenea din rândul diecilor de divan, calitate în care scrie mărturii hotarnice³⁰ și intermediază stingerea unei datorii bănești la 30 decembrie 1764³¹. Despre Simion Turbatul, vornic de poartă la 11 iulie 1774³², știm că fusese la un moment dat vechilul marelui logofăt Ștefan Rusăt, în numele căruia participa la 4 iunie 1765 la hotărnicirea moșiei Bisericiani din „olatul Grecenilor”³³.

²³ *Ibidem*, nr. 820, p. 539; Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831)*, partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. II (1740-1831), București, Editura Academiei Române, 1981, p. 159.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, Editura Albatros, 2001, pp. 11-12.

²⁶ *Ibidem*, p. 12.

²⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 191, p. 166.

²⁸ *Ibidem*, nr. 117, p. 104.

²⁹ *Ibidem*, nr. 780, p. 684.

³⁰ *Ibidem*, nr. 436, p. 397; nr. 437, p. 399; nr. 460, p. 416; nr. 469, p. 424.

³¹ *Ibidem*, nr. 623, p. 544.

³² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XVII, Iași, 1891, pp. 238-242 (în continuare se va cita *Uricariul*).

³³ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. IX, *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea. 1751-1754. Cărți domnești și zapise*, vol. realizat de Larisa Svetlicinăi, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, Editura Civitas, 2004, nr. 140, p. 165 (în continuare se va cita *MEF*).

Într-o mărturie hotarnică din 2 octombrie 1782, dată pentru un loc de casă din mahalaua Muntenimea de Mijloc din Iași, vornicul de poartă Neculai Grosu mărturisește în cercetarea făcută la fața locului de doi dintre „colegii” săi de dregătorie „că în vremea când se afla el vataș la vistiernicul Filip Catargiu” a fost trimis de acesta să afle cine ridicase o casă pe un loc al Catargieștilor. Cum vinovatul, un oarecare Dima pietrarul, pretindea că-și făcuse casa pe loc domnesc, vatașul de la acel moment, Neculai Grosu, este trimis de stăpânul său „împreună cu vreo câțiva țigani, de i-au răsipit tălpile <casei>”³⁴. Numărul redus de exemple prezentate nu ne permite o generalizare pripită. Observăm totuși că unii vornici de poartă erau selectați dintre persoane care anterior îndepliniseră diverse activități (vataș, vataș de sat, vechil al marelui logofăt) ce le-au permis acumularea unei experiențe bogate în administrare, hotărnicire etc., de natură să-i ajute în funcția de la curtea domnească.

II.1. Hotărniciriile au constituit o problemă esențială, de ordin politic, economic și social-juridic, atât pentru sat, cât și pentru mediul urban. În materie de hotărnicii, statul medieval s-a substituit treptat obștii locale, fără însă a o putea îndepărta cu totul, aceasta rămânând în continuare un „martor colectiv de tip arhaic”. Domnul țării, ce devine „marele hotarnic” în virtutea dreptului de domeniu eminent, își delegă competențele în această privință „unor boieri și agenți domnești, pe de o parte, unor grupe reduse, specializate, și grupe largi de megieși, pe de altă parte”³⁵. În Moldova, hotărnicirea era una din atribuțiile marelui logofăt, care orânduia vornicii de poartă, subalternii săi, să îndeplinească efectiv această funcție³⁶. Procedura parcurgea mai multe etape³⁷.

³⁴ *Uricariul*, vol. XXV, Iași, 1895, pp. 229-230.

³⁵ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, *Procedura de judecată*, București, Editura Academiei Române, 1982, pp. 80, 93; *Instituții feudale din Țările Române...*, p. 222.

³⁶ Că era nevoie de o parte neutră în materie de hotărnicii o dovedește și cazul din 1714 a doi stăpâni de dugheni de pe Ulița Hagioaiei care, după un incendiu ce le-a distrus locuințele, „fiindure vii ei amândoi, au fost măsurat Toma locul cu fune sângur, el și cu omul dumisale, spătariul Ilie” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 472, p. 418).

Mai întâi, partea interesată se adresa domnului printr-o jalbă: „Preaînălțate doamne, jăluiesc mării tale că aice în Ieș(i), în mahalaua Muntenimii de Sus, am o casă cu locul ei, cumpăratură, și fiindcă locul nu este hotărât, mă rog mării tale să fiu rânduită la d(umnea)lui vel logofăt ca să rânduiască un vornic de poartă să-mi hotărască locul și să-l stâlpscă și cu pietre hotară și să-mi de și mărturii hotarnică de obicei, ca să-mi pot stăpâni locul fără) de supărare”³⁷. După ce primea cererea, domnul porunca unor înalți dregători, mai ales marelui logofăt³⁹, să pună în mișcare procedura hotărnicirii și aceștia, la rândul lor, se adresau unor subalterni, cel mai adesea vornicilor de poartă, să o efectueze sau să participe la ea în persoană⁴⁰: „D(u)m(nea)ta Ștefani Ciogole vornici de poartă, [...] iată te rânduiim să mergi la stare acestui loc [...]”⁴¹. Se putea întâmpla însă ca domnul să poruncească direct vornicului de poartă⁴².

³⁷ „În secolele XVII și XVIII marea majoritate a hotărniciiilor priveau încălcarea unor hotare sătești [...]. Pentru terenurile urbane, case și pivnițe din oraș, <hotărnicirea> era folosită mai rar sau cu unele adaptări simplificatoare” (Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, p. 95). Materialul documentar cercetat indică o creștere semnificativă a hotărniciiilor în mediul urban, în special începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

³⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII (1781-1790), Iași, Editura Dosoftei, 2006, nr. 411, p. 523.

³⁹ Pe verso-ul multor asemenea cereri se găsește trimiterea : „Mergi la d(u)m(nea)lui vel log(o)f(ă)”, făcută de marele clucer (*ibidem*, p. 524). Atunci când locul ce trebuia hotărnicit aparținea chiar marelui logofăt, vornicii de poartă erau orânduși de alți boieri, precum mării vornici (*ibidem*, vol. VI, nr. 130, p. 114).

⁴⁰ Pentru hotărniciiile din afara Iașului, porunca se adresa ispravnicilor ținutali. La 14 august 1787, Alexandru Ioan Ipsilanti porunca ispravnicului ținutului Soroca și lui Constantin Perju vornic de poartă să cerceteze pricina moșiei Nemțenii: „Deci fiind trebuință ca să aibă divanul o deplină știință, atât de starea locului și de semnele ce se cuprind prin scrisorile acestor moșii, la ce loc sunt, cât și de măsurile tuturor moșiilor ce sunt însemnate în hartă ...”, dregătorii trebuie să plece la fața locului „unde pre cu amărunt și cu luare aminte citind toate scrisorile, după ce le veți înțelege bine, să vedeți apoi starea locului și curgerea tuturor moșiilor, și de va fi harta aceasta ce s-au vedzut la divan, închipuită întocmai după starea locului, să o iscăliți, iar de n-a fi după starea locului, ce a fi greșită, să faceți altă hartă cu toată luarea aminte ca să fie potrivită întocmai după starea locului” (*Uricariul*, vol. XVII, pp. 165-170).

⁴¹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 411, p. 524.

⁴² *Ibidem*, vol. VI, nr. 717, p. 624.

La fața locului, vornicii de poartă stabileau hotarele, după o prealabilă cercetare⁴³, pe baza mărturiilor vecinilor („megieși”, „răzeși”, „împrejurași” sau „uliceni”) și a actelor prezentate de părțile interesate. Se constată o tot mai mare preocupare pentru justificarea pretențiilor asupra unui lot de pământ prin înscrisuri doveditoare. Cercetând, la 3 noiembrie 1702, pricina pentru o casă de pe Ulița Mare din Iași, vornicii de poartă nu pot desluși cazul pe baza depozițiilor unor martori („căci nime n-au știut acea poveste”), ci doar prin apariția unui zăpis vechi⁴⁴. În materie de hotărnicii, proba cu martori („oameni buni și bătrâni”, „oameni de cinste”) era foarte des utilizată, aceștia fiind audiați de hotărnicii desemnați în prezența părților⁴⁵. Cum exista posibilitatea ca prin proba cu martori să nu se poată ajunge la adevăr⁴⁶, „se recurgea adesea la un mijloc de presiune asupra conștiinței celui ce jura: blestemul”, mai ales în cazul în care părțile nu aveau alte dovezi⁴⁷. În Iași, jurământul cu brazda în cap este atestat la 6 iulie 1702, când vornicii de poartă hotărnicesc breslei mișeilor locul lor din capul Târgului de Sus⁴⁸, ulterior apelându-se la jurământul în biserică⁴⁹ sau la cartea de blestem⁵⁰.

⁴³ Cercetarea la fața locului prezenta două aspecte: 1. o simplă constatare a stării de fapt, prezentată de hotărnicul desemnat sub forma unui raport către autoritatea ce-l investise cu această atribuție; 2. o „așezare” sau „întocmire” făcută la fața locului, după cercetarea prealabilă „și după indicațiile autorității delegante, această judecată pregătitoare fiind supusă întăririi domnești sau apelului la domnie, în cazul unor nemulțumiri” (Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, pp. 47, 166).

⁴⁴ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 212, pp. 182-183.

⁴⁵ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, pp. 39, 155.

⁴⁶ Într-o pricină de hotar dintre mănăstirile Socola și Cetățuia, egumenul celei din urmă este acuzat că „ocărăști pe martori și sare să-i bată”, vornicii de poartă având poruncă să arate în mărturia lor dacă egumenul stă în continuare „împotriva dreptății” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 669, p. 428). Alteori, vornicii de poartă nu pot ajunge la nici un rezultat întrucât „mahalagii fiind prefăcuți, nu s-au putut îndrepta lucrul nice cum” (*ibidem*, vol. III, nr. 480, p. 424).

⁴⁷ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, pp. 41, 148.

⁴⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 159, p. 137.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IV, nr. 391, p. 288.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. V, nr. 380, p. 199.

Procedura jurământului se complica în cazul unor pricini apărute între membrii unor confesiuni diferite. La 20 iunie 1768, Grigore Ioan Calimah hotăra ca trei armeni fruntași din Iași să jure în biserica lor că cimitirul acesteia nu a încălcat terenul mănăstirii Dancul. În consecință, la 5 iulie același an, marele logofăt Lupu Balș porunea vornicilor de poartă Mihalachi Stârce și Neculai Mămăligă să ducă trei armeni în biserica lor din mahalaua Cizmărie, „undi li esti obicinuită ruga lor, și, după obiceiul legii lor” să-i pună să jure în limba țării („să grăiască moldovenești giurământul înfricoșat”), după care să dea o mărturie⁵¹. De altminteri, un vornic de poartă și un ispravnic de aprozi cercetează și dau mărturie asupra unui împrumut cu dobânda aferentă contractat de o armeană din Iași la epitropii bisericii armenesti, după jalba dată către Divan chiar de datornică⁵².

Următoarea etapă consta în stabilirea efectivă a hotarelor, prin măsurarea lotului în discuție și instalarea semnelor de hotar⁵³, ce delimitau bucata de pământ. Unitatea de măsură era palma domnească, pe baza căreia vornicii de poartă întocmeau stânjenul domnesc (în majoritatea cazurilor de opt palme, dar și de zece)⁵⁴, pasul de șase palme și, în cazul unor distanțe mai mari, funia de 20 de stânjeni⁵⁵. Era extrem de importantă precizarea în mărturia hotarnică a tipului de stânjen folosit, necesară în cazul unor hotărnicii ulterioare. Altminteri, se putea întâmplă precum la 29 iunie 1741, când vornicii de poartă sunt întrebați, la judecata unei pricini de încălcare de hotar, „cu ce măsură s-ar pute îndrepta acele locuri fiind pricină pentru stânjăn, că în ispisoace nu adeverește cu ce fel de stânjăn s-au fost măsurat locurile atunce, cu stânjăn g(os)p(o)d sau cu stânjăn mic”⁵⁶.

⁵¹ *Ibidem*, vol. VI, nr. 841, pp. 741-742; nr. 847, pp. 746-747.

⁵² *Ibidem*, vol. VIII, nr. 488, p. 620; nr. 490, pp. 621-622; nr. 490, pp. 622-623.

⁵³ La hotărnicirea unui loc de casă de pe Ulița Măjii din Iași, vornicii de poartă, „neputând puni acolo piatră”, au pus „de s-au bătut un par” (*ibidem*, vol. VI, nr. 144, p. 125).

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 94, p. 82.

⁵⁵ Pe marginea multor mărturii hotarnice apare însemnarea: „Palma cu cari s-au făcut stânjăn de s-au măsurat locul acesta” (*ibidem*, vol. VIII, nr. 167, p. 219), care putea fi a vornicului de poartă sau chiar a marelui logofăt (*ibidem*, vol. VI, nr. 131, p. 115).

⁵⁶ *Ibidem*, vol. V, nr. 34, p. 25.

La final, vornicii de poartă aveau obligația să încheie așa-numita „mărturie hotarnică”, în realitate un proces-verbal constatator, semnat de ei și purtând pecetea Porții domnești⁵⁷, act care era înmănat părții sau părților interesate⁵⁸. La o hotărnicire din 25 iulie 1759, vornicul de poartă Tănase Meleghi a dat mărturia sa hotarnică „și la o parte și la alta” pentru a se face drese domnești⁵⁹. În cazul în care nu era contestată, mărturia hotarnică era confirmată ulterior de domn, printr-o carte de hotărnicie în care se descria pe larg procedura stabilirii hotarelor⁶⁰.

Uneori, din diverse motive, apăreau greutăți la măsurarea de pe teren, precum se întâmplă la hotărnicirea unui loc de casă din mahalaua Muntenimii de Sus, unde vornicii de poartă nu găsesc semnele de hotar indicate în hrisov și în mărturiile mai vechi⁶¹. Când nu se putea realiza hotărnicirea, hotarnicul desemnat își declina competența instanțelor de

⁵⁷ Pe un zăpis din 1 martie 1713 găsim sigiliul Porții domnești, ce are pe „laturile unei cruci” inițialele: П Ч П П, adică P(e)c(etea) P(or)ț(ii) (*ibidem*, vol. III, nr. 440, p. 387, descrierea arheografică). Foarte mult timp va fi folosit sigiliul rotund (3 cm. diametru), având de o parte și de alta a unei cruci slovele: П-Ч/П-П (Pecetea Porții), iar dedesubt, cu cifre arabe, anul 1718, pe care-l găsim pe o mărturie hotarnică din 20 iunie 1777 (*ibidem*, vol. VII, nr. 292, p. 391, descrierea arheografică). Pe o altă mărturie, din 12 august 1777, apare o pecete rotundă (3,3 cm. diametru), având de o parte și de alta a unei cruci slovele: П-Ч/П-П (Pecetea Porții), cu anul 1767 scris dedesubt cu cifre arabe (*ibidem*, nr. 304, p. 400, descrierea arheografică), ce va fi înlocuită în primăvara anului 1783 cu un sigiliu de 3,5 cm. în diametru, cu legenda în exerga ce înconjoară un turn: „† Pecete Porții gospod. 1782” (*ibidem*, vol. VIII, nr. 151, p. 201, descrierea arheografică). Unii vornici de poartă aveau sigilii personale, precum cel octogonal cu monograma pe margini: G(li)g(orie) C(ucoran) v(ornic) glot(nii), ce stă alături de pecetea Porții domnești pe o hotarnică din 3 martie 1723 (*ibidem*, vol. III, nr. 626, p. 545, descrierea arheografică), sau cel rotund, având în centru o cruce, timbrată de o coroană deschisă, iar pe laturi, în bandă, slovele: А-М/В-П (Andrei Mogâlde vornic de poartă) (*ibidem*, vol. VIII, nr. 18, p. 37, descrierea arheografică).

⁵⁸ Mărturiile hotarnice se păstrau, se pare, la începutul secolului al XIX-lea, la ispravnicul de cămară, de unde vornicul de poartă Neculai Bucur face o copie de pe un act mai vechi la 10 iunie 1819 (*ibidem*, nr. 30, p. 49).

⁵⁹ *Uricariul*, vol. VIII, Iași, 1886, pp. 5-8.

⁶⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 192, p. 161-163; vol. IV, nr. 296, pp. 215-216; vol. VI, nr. 112-114, pp. 95-102.

⁶¹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 144, p. 192.

judecată. La 15 iunie 1787, fiind trimis pentru măsurarea unor părți de moșie la Borșa (ținutul Iași), vornicul de poartă Sandul Perjul nu a putut împăca părțile și nici desluși situația de la fața locului („am găsit lipsă o bucată de loc”), arătând în mărturia sa: „și văzând atâte pricini și împotrivire n-am îndrăznit a pune petri hotară, zicând că au să răspundă, ce am făcut hartă adevărată de stare locului, și am dat și mărturie de curgire pricinilor ... ca să-și caute cu judecată”⁶². Alteori, hotărnicirea era contestată din cauza unor „vicii de procedură” ale vornicilor de poartă⁶³. Într-o mărturie hotărnică din 12 martie 1796, la alegerea unui loc de casă din Muntenimea de Mijloc pretins de banul Ioniță Roset, se arată că este nevoie de o nouă cercetare a locului și de o nouă măsurătoare, întrucât o mai veche hotărnicire, din 2 octombrie 1782, făcută de Ioan Gordul vornic de poartă și Constantin Stâncescu, nu mai era valabilă, măcar că aceștia „arată la mărturia lor că au mai făcut o asemenea cercetare, și nimene nici o scrisoare sau altă dovadă asupra locului nu le-au arătat, atâta numai au răspuns că locul ar fi a lor”⁶⁴.

Se întâmpla ca o mărturie hotărnică prezentată într-o dispută de proprietate să nu fie semnată de vornicul de poartă și să nu poarte pecetea acestuia, caz în care actul era lovit de nulitate. Într-un act din 11 august 1777, una din părțile împlicate prezintă „o mărturie de la un Neculai Tiron vornic de poartă, care nimic nu s-au putut înțelege, căci nici cu iscălitura lui Neculai Tiron nu este, nici pecetea lui, ce numai pomenește

⁶² *Uricariul*, vol. VIII, pp. 211-212.

⁶³ După hotărnicirea făcută moșiei Negoiești (ținutul Bacău), la 25 august 1775, de către Toader Lupu vornic de poartă și răzeșii de acolo, postelnicul Nicolai Roset se plânge că s-ar fi încălcat hotarul satului său Rădiana, întrucât vornicul de poartă nu s-a uitat „nici la ispișoace vechi gospod, nici la alte scrisori, nici la stăpânirea veche, numai la gurile acelor răzeși”. Se reface hotărnicirea și se dovedește că cea veche era într-adevăr greșită, Toader Lupu recunoscând că „luând țărani moșinași din Negoiești brazda în cap, că-i a lor această bucată de loc, pentru aceea li-au dat-o lor, și o și stălpise cu pietre în hotarul Negoieștilor, numai că au luat brazda în cap, iar nu pe alte dovezi” (*Uricariul*, vol. XIV, Iași, 1889, pp. 374-379, 389-390). Mai târziu, într-o carte de judecată privitoare la o pricină pentru niște părți din moșia Țuțcani (ținutul Neamț), se arată că o hotărnicire făcută de Angheluță Agărici nu se poate lua în seamă deoarece s-a făcut „fără a să vede și a să lua în bagare de samă tote scrisorile vechi” (*ibidem*, vol. XV, Iași, 1889, p. 294).

⁶⁴ *Ibidem*, vol. XXV, pp. 220-225.

că este făcută de Neculai Tiron”⁶⁵. Nu rareori era nevoie să se refacă hotărniciiile unor locuri, din diverse motive, fie pentru că locul în cauză fusese între timp încălcat de vecini⁶⁶, fie pentru că, în urma cererii stăpânului unui loc de a-l îngrađi, se constată, la noua hotărnicire, că vechea hotarnică nu corespunde cu actul de danie, „fiind mai mult dat în hotarnică decât în hrisov”⁶⁷.

2. O altă atribuție importantă a vornicilor de poartă consta în stabilirea prețului corect al unui bun, mobil sau imobil, cu alte cuvinte, ceea ce am numi astăzi activitatea de expertiză. La 25 aprilie 1713, la poruncă domnească și orânduiți de marele logofăt, mai multe persoane, în frunte cu Neculai protopopul și Iane starostele de negustori, alături de care se află și Bejan Hudici vornicul de poartă, măsoară și stabilesc prețul unei case cu loc a lui Mihalache blănar din Iași⁶⁸. Mai găsim vornici de poartă stabilind prețul unor case la 24 septembrie 1716⁶⁹ sau la 25 iunie 1728, când întocmesc un izvod detaliat al cheltuielilor făcute de Ion Neculce fost hatman pentru casele de lângă Râpa Pevețoaiei cumpărate de la mănăstirea Neamț⁷⁰. O „bună casă cu cămară în casă, cămară în tindă, cu ogradă, cu grajdu de bârne” era evaluată la mijlocul secolului al XVIII-lea la 50 de lei⁷¹, pe când una din bârne și cu temelie de piatră „și dinnuntru tencuită, cu flori, și văruiță, și cu sobă de cărămidzi cu flori” prețuia 40 de lei⁷². La 29 iunie 1759, vornicul de poartă Chiriac Poroschi este însărcinat să evalueze o casă din Iași, făcută pe locul lui Costin Catargiu fost spătar al doilea. Împreună cu trei calfe, Poroschi stabilește un preț de 80 de lei pentru această casă cu două cămări și o tindă, dând proprietarului locului o mărturie iscălită și cu pecetea Porții domnești⁷³. O „cășișoară veche” este evaluată la 25 de lei⁷⁴, o dugheană cu „lemnul putred și îngropat în

⁶⁵ *Uricariul*, vol. XXII, Iași, 1893, pp. 245-250.

⁶⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 142, pp. 123-124.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 698, p. 606.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 443, p. 389.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 526, p. 458.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 58, p. 44.

⁷¹ *Ibidem*, vol. V, nr. 605, p. 384.

⁷² *Ibidem*, nr. 775, pp. 507-508.

⁷³ *Ibidem*, vol. VI, nr. 226, pp. 198-199.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 356, p. 306.

pământu până la ferestri” nu face mai mult de 12 lei⁷⁵, iar o „cășișoară din nuieli” din Târgul de Sus e prețaluită doar la 6 lei⁷⁶. În cazul în care un chiriaș era nevoit să plece dintr-o dugheană la care făcuse reparații, vornicii de poartă întocmeau un izvod detaliat cu toate cheltuielile făcute (cu materialele și „meșterșugul” teslarului) pentru a fi despăgubit⁷⁷.

O anafora a marilor boieri din 21 aprilie 1765 îi propunea lui Grigore Alexandru Ghica acordarea unor despăgubiri de 98 de lei și 105 bani într-o anumită pricină, dar acesta, prin rezoluția sa, admite ca jeluitorul să primească doar 30 de lei pe o vie, „după cum s-au prețaluit de vornic de poartă”, nu și pe casă și livadă⁷⁸. O evaluare completă asupra unei construcții din Iași este făcută de Angheluță Agărici la 19 ianuarie 1775, asistat de meșteri pietrari și teslari, prețuindu-se deopotrivă materialele și manopera⁷⁹. Cu „socoteală ce am făcut în frica lui Dumnezeu, nepărtinind nici uniia părți”⁸⁰ trebuie să fi evaluat vornicii de poartă și locurile de dughene ale lui Sandul armean, care nu a vrut să le vândă cu prețul de la mezat în octombrie 1781⁸¹. Se mai evaluează trei dughene cu beciurile lor ce au ars lângă poarta mănăstirii Barnovschi⁸² sau pierderile de lemn de la casa construită de mănăstirea Dobrovăț pe Ulița Fânăriei⁸³.

Abilitățile de evaluatori ale vornicilor de poartă erau prețuite mai ales în cazurile de vânzare la mezat⁸⁴ (sultan-mezat), prin licitație publică, a unor bunuri, mai ales imobile. De obicei, cererea de scoatere la mezat era făcută de proprietar sau de embaticar, din varii motive (imposibilitatea plății datoriilor, ieșirea din indiviziune în cazul proprietății în comun, când nu exista acordul copărtașilor asupra împărțirii), precum și de creditorii neplătiți. Cererea se adresa domnului, care porunca marelui

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 367, p. 314.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 380, p. 351.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 526, pp. 462-463.

⁷⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, p. 199.

⁷⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 133, pp. 153-154.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 17, p. 35.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 56, p. 79.

⁸² *Ibidem*, nr. 416, pp. 528-530.

⁸³ *Ibidem*, nr. 540, p. 670.

⁸⁴ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, p. 201; *Instituții feudale din Țările Române, sub voce mezat*, p. 295.

logofăt să facă verificările pe teren și să stabilească cui aparține bunul, dacă acesta poate fi înstrăinat, dacă cel care îl folosește este proprietar sau chiriaș și dacă înstrăinarea este oportună. Pentru cercetarea actelor doveditoare, stabilirea stării imobilului și a dimensiunilor acestuia, marele logofăt delega de obicei un vornic de poartă⁸⁵. Acesta se deplasa la fața locului, făcea cercetările de rigoare, dădea o mărturie la mâna jeluitorului și înștiința logofeția.

Printr-o carte domnească din 20 mai 1752, Constantin Mihail Racoviță îl împuternicește pe Arghirie vătaf de aprozi să scoată la vânzare casa lui Vasile abăger, după ce fusese evaluată de vornicii de poartă la 150 de lei⁸⁶. Din niște socoteli bănești privitoare la vânzarea unor case și dughene din Iași ale Ursei Radomețchi aflăm că o sumă de 5 lei trebuie să se dea „telalului ce au strâgat casa și dughenile la mezat care și acești bani pot(ronici) ce sint rânduïț(i) la împărțală ca să se dea vornicilor de poartă și altora ce-au ostenit la împărțala lor”⁸⁷. O carte de judecată a lui Grigore Ioan Calimah arată că, în urma unei datorii neplătite, „s-au rânduitu pe vornicii de poartă cu poronca g(os)pod de au pus cruce cașai să să vânză la mezat”⁸⁸. În august 1784, vornicii de poartă și două calfe de teslari evaluează la 62 de lei o casă făcută pe un loc care „4 ani s-a fost strigat în zadar la mezat”⁸⁹. La 16 martie 1807, Divanul poronca Vorniciei de aprozi să vândă la mezat o casă cu loc din Muntenimea de Mijloc, întrucât stăpânul acestor bunuri le amanetase în urma contractării unei datorii ce nu fusese plătită. Lui Ioniță Carage, vornic de poartă, îi revine misiunea de a face convenita cercetare la fața locului, urmând să arate în mărturia sa „de este casa și cu locul dreaptă” a datornicului în culpă, mărimea locului,

⁸⁵ Într-o anafora a marilor boieri privitoare la niște case amanetate se propune domnului vânzarea acestora la mezat, în acest scop trebuind „să meargă doi vornici de poartă dimpreună cu o calfă de teslari ca să prețaluiască aceli case” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 833, p. 734).

⁸⁶ *Ibidem*, vol. V, nr. 694, p. 445.

⁸⁷ *Ibidem*, vol. VI, nr. 198, p. 171; nr. 336, p. 288; nr. 337, p. 289.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 471, p. 426. În încercarea de a-și plăti datoriile, un Radu croitor pune „cruci dughenilor și au șăzut trii luni cu cruci și s-au strigat și la mezat” (*ibidem*, nr. 801, p. 705).

⁸⁹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 240, p. 311.

precum „și de nu este vreo pricină despre mahalagii” sau dacă proprietarul mai are și alte datorii neachitate⁹⁰.

Partea interesată se prezenta cu raportul dregătorului la domn, iar acesta porunca Agiei, mai târziu Vorniciei de aprozi, să rânduiască pe telal-bașa să „strige” bunul la mezat. După strigare timp de 40 de zile pe ulițele orașului, în Divan precum și prin publicații la isprăvniciei (perioadă care se putea prelungi, la cererea creditorilor, până la șase luni), se făcea vânzarea către licitantul care oferea mai mult, moment după care rudele și megieșii nu mai puteau exercita dreptul de preemțiune.

3. Vorniciei de poartă își exercitau competențele și în alte chestiuni ce țineau de bunul mers al treburilor în capitala Țării Moldovei, ceea ce arată că atribuțiile lor erau destul de variate și complexe. Toader Stârcea judeca în martie 1728 o pricină legată de o vie de la Copou stricată de vitele unui megieș și hotărăște totodată plata unor despăgubiri⁹¹. Gavril Pilat este orânduit zapciu pentru ca un împricinat ce pierduse o judecată să-și îndeplinească până la soroc obligațiile impuse⁹², iar Ion Meleghi este însărcinat să transfere actele unor case cu loc între părțile implicate într-un conflict de proprietate⁹³. Vorniciei de poartă duc doi împricinați la o cercetare în fața mitropolitului, după care prezintă un raport boierilor ce judecau acest caz⁹⁴, cercetează starea unei ulițe dintre Podul Vechi și mănăstirea Golia⁹⁵, măsoară și îndreaptă Ulița Sării din mahalalele Muntenimea de Sus și de Mijloc⁹⁶ sau poruncesc unui împricinat să nu-și construiască o casă pe un loc aflat în dispută până la judecată⁹⁷. Tot un vornic de poartă este „orânduit la datul banilor” pentru stingerea unei pricini de datorie bănească⁹⁸ și la cercetarea unui conflict apărut între un boier ieșean și doi negustori greci în privința vânzării unei cantități de

⁹⁰ *Uricariul*, vol. XVII, pp. 234-238.

⁹¹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 49, p. 36.

⁹² *Ibidem*, vol. V, nr. 256, p. 141.

⁹³ *Ibidem*, nr. 876, p. 601.

⁹⁴ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 557, p. 485.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 121, p. 107.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 306, pp. 395-396.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 268, p. 232.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 564, p. 492.

vin⁹⁹. Doi târgoveți ieșeni se învoiesc asupra unui loc de casă din mahalaua Feredeelor în prezența vornicului de poartă care cercetase pricina¹⁰⁰, în timp ce tot vornicilor de poartă li se cere să descâlcească ițele unei complicate pricini legate de o moștenire¹⁰¹. Vornicul de poartă Ion Gordul este orânduie de marele logofăt să cerceteze dacă o casă, pe care proprietarul dorește să o amaneze, este fără pricină¹⁰², în timp ce un alt vornic dă o mărturie privitoare la fructele culese fără drept din livada mănăstirii Aron Vodă¹⁰³. În sfârșit, datorită competențelor lor și prestigiului implicit, vornicii de poartă apar în numeroase documente ca martori sau chiar în calitate de scriitori de zapise¹⁰⁴.

III. În ceea ce privește veniturile obținute de vornicii de poartă de pe urma activităților desfășurate în slujba Curții domnești, știm că la începutul secolului al XVIII-lea „vornicii de poartă primesc leafă venitul ținutului Roman”¹⁰⁵ și încasează amenzi precum deșugubina. La 20 februarie 1714, Nicolae Mavrocordat poruncește vornicilor de poartă să lase în pace oamenii de pe moșia mănăstirii Socola și să nu încaseze, așa cum se cuvenea („pentru moartea de om ce s-au făcut luați după obicei”), taxa pentru uciderea unei cătane, întrucât stareța mănăstirii se plânsese că slujbașii cu pricina luaseră doi boi de la niște oameni săraci¹⁰⁶.

În așezământul său pentru desetină din 20 iulie 1728, Grigore al II-lea Ghica nu-i menționează în mod special pe vornicii de poartă, așa încât putem bănuie că aceștia plăteau „de dzéce bucate un leu”, întocmai ca ceilalți „boiarinași de curte până în vtorii ușeri”¹⁰⁷. La 11 octombrie 1741, vornicii de poartă sunt împuterniciți să încaseze venitul vorniciei din ținuturile Iași, Cârlișura și Roman, „pentru morți de om și pentru

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 563, pp. 490-491.

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. VII, nr. 487, p. 637.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 378, pp. 483-485.

¹⁰² *Ibidem*, vol. VIII, nr. 10, pp. 24-25.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 563, p. 693.

¹⁰⁴ *Ibidem*, vol. VI, nr. 71, p. 63; nr. 865, p. 757; vol. VIII, nr. 24, p. 42, nr. 25, p. 43, nr. 43, p. 64, nr. 59, p. 81.

¹⁰⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 161.

¹⁰⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 463, p. 410.

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. IV, nr. 59, pp. 45-46; nr. 60, pp. 46-48.

șugubină și să ia de față mare 12 ughi șugubină și 2 ughi ciobotele feciorilor și de văduvă 12 lei i 2 ughi ciobotele feciorilor”¹⁰⁸. Odată cu desființarea acestei amenzi, prin hrisovul din 23 noiembrie 1754 deja amintit, Matei Ghica stabilește și veniturile tuturor dregătorilor domnești, despre vornicii de poartă neprecizându-se decât faptul că „își vor lua venitul lor, păzind pre deplin acele ce-s hotărâte în condica domnească”¹⁰⁹. Cu toate acestea, despre venitul vornicilor de poartă aflăm mai multe dintr-un act ieșit din cancelaria domnească la 30 ianuarie 1760, când Ioan Theodor Calimah îl scutește de dări pe Tănase Meleghi, vornic de poartă. Amintind de desființarea deșugubinei, obicei „rău și urât”, se arată în continuare că vornicii de poartă, „fiind și ei vechi la orânduiala boierii”, sunt scutiți de bir și răsplătiți cu o leafă lunară de la vistierie în sumă de 5 lei, beneficiind și de facilități la plata unor dări (deseatină și goștină), dar și de dreptul de a avea câte un scutelnic. În calitate de hotarnici „pentru moșii sau dughene”, vornicii încasau câte un galben de fiecare piatră de hotar, „afară de galbenul ce iaste să dea di vinitul vtori logofăt după testamentu”, datoria vornicului fiind să păzească la curtea domnească „slujba lui precum să cadé”¹¹⁰. La 2 noiembrie 1756, Constantin Mihail Cehan Racoviță dă dreptul lui Tănase Meleghi vornic de poartă să aibă un scutelnic la casa lui, ca răsplată pentru buna sa slujbă domnească („aflându-să el de a p(u)r(u)rea la slujba curții domnii meli”)¹¹¹. Nu mult mai târziu, la 1 iulie 1762, Grigore Ioan Calimah confirma lui Lupu Hadâmbul, fiul protopopului Ioan Hadâmbul, fost preot la biserica domnească, scutirile de dări (bir, angării, facilități la plata deseatinei, goștinei, pogonăritului, vădrăritului, văcăritului și a cuniței) de care beneficia anterior, precum și dreptul de a avea trei scutelnici¹¹².

Constatăm așadar că vornicii de poartă, asemenea altor dregători și slujitori ai Curții domnești, beneficiau de scutiri și facilități fiscale. La 1 septembrie 1783, Alexandru Constantin Mavrocordat confirma scutirile de dări acordate de domnii anteriori boierilor, clerului înalt, precum și

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. V, nr. 59, p. 40-41.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr. 820, p. 541.

¹¹⁰ *Ibidem*, vol. VI, nr. 262, pp. 225-226.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 63, pp. 54-55.

¹¹² *Ibidem*, nr. 454, pp. 411-412.

altor slujitori de la curtea domnească. Alături de logofeții de vistierie, marele căpitan de darabani, diecii de vistierie și de divan, marele căpitan de Iași, porușnic și polcovnic, vornicii de poartă sunt „iertati” pe deplin de plata deseatinei, goștinei și vădrăritului¹¹³. După cum aflăm dintr-o carte a Divanului către goștinarii de la ținutul Bacău, datată 11 aprilie 1809, vornicii de poartă, alături de alți slujbași ai curții domnești, erau scutiți de plata goștinei pentru oile lor¹¹⁴.

Atenția acordată salarizării dregătorilor și slujbașilor curții domnești reprezintă o măsură preponderent politică, specifică secolului al XVIII-lea, și reprezintă unul din elementele cu pronunțat caracter reformator ale activității unor domni fanarioți. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vornicii de poartă primesc leafă lunară, beneficiind însă și de tarife fixate pentru „expertize” și pentru stâlpirea hotarelor moșiilor hotărnicite de ei¹¹⁵. Aceste venituri sunt reglementate cu precizie de Grigorie Alexandru al III-lea Ghica prin condicile sale pentru veniturile și lefurile dregătorilor și slujbașilor domniei și ale slujitorilor curții. Prima dintre ele, cea din anul 1775, prevede ca cei opt vornici de poartă să primească o leafă lunară de 5 lei fiecare de la Vistierie, pe lângă dreptul de a avea câte un scutelnic. Totul se adăuga la veniturile convenite pentru activitățile lor specifice: 2 lei pentru fiecare piatră instalată la hotărnicii, 2 lei pentru evaluarea unui bun imobil (casă, dugheană, loc sterp sau vie) „de frunte” și un leu pentru cel „mai prost”, 60 de bani pentru evaluarea unei vite mari (cal, bou sau vacă) și 30 de bani pentru vita mică, precum și jumătate de ban pentru fiecare 10 bani din prețul stabilit pentru haine și alte „pojijii” ale casei; la evaluările din afara orașului, pentru „cheltuiala și osteneala” lor

¹¹³ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 180, pp. 234-235.

¹¹⁴ *Uricariul*, vol. VI, Iași, 1876, p. 465.

¹¹⁵ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea I, vol. II, p. 160. Dintr-o carte domnească de la 20 mai 1767 aflăm că în urma unei hotărniciri nu s-au plătit cele convenite nici vornicului de poartă, nici logofătului al doilea, adică un galben de fiecare piatră hotar. În consecință, vornicul Ștefan Tabără este împruternicit „să apuce pe acei ce au înblat rău piste hotărâțul vechiu, și să înlănească atât venitul logofeții al doile, câte un galbăn de toată piază hotar, cât și cheltuiala și osteneala numitului vor(nic), după hotărâre dum(nealui) vel logofăt” (*MEF*, vol. IX, nr. 172, p. 198).

hotăra Divanul¹¹⁶. Prevederile condicii sunt reluate, într-o formă mai completă și mai organizată, în actul de aceeași factură emis la 1 septembrie 1776¹¹⁷. Motivat de dorința de „îndreptare stării și buneii rânduiei”, reformatorul domn își propune să-i „îndestuleze” pe boierii săi „de trebuincioasele lor cheltuiiale ce încă și oareșcare câștig să aibă spre răsplătire ostinelilor și a purtării de grij a dregătoriei lor”. Astfel, fiecare va încasa, „după stepena și rânduiala boierii sale”, o leafă¹¹⁸ lunară precum și alte venituri¹¹⁹ „ce sunt rânduite la fiiștecare dregătorie”¹²⁰. În ceea ce privește vornicii de poartă, aceștia, acum în număr de șase, primesc câte 10 lei pe lună drept leafă¹²¹, așadar dublu față de ceea ce primeau până atunci, o sumă totuși destul de mică cu care se plasează în

¹¹⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 129, p. 134. Așa după cum reiese și din două *sămi* de vistierie recent editate, ce cuprind cheltuielile pe anul 1776, fiecare vornic primise pentru lunile mai-august câte o leafă de 5 lei (idem, *Sama Vistieriei Moldovei din 1776*, în „Revista de Istorie Socială”, I (1996), p. 558; idem, *Sama Vistieriei Țării Moldovei din 1777 (II)*, în „Arhiva Genealogică”, V(X) (1998), nr. 1-2, p. 226). În plus, fiecare dintre ei beneficia și de alte înlesniri, precum dreptul de a avea câte un scutelnic pentru care nu se plătea bir la vistierie (idem, *Sama Vistieriei Moldovei din 1776*, pp. 516, 530).

¹¹⁷ Importanța condicii „constă atât în faptul că prezintă o imagine cuprinzătoare asupra întregului personal angajat la curtea domnească (despre care informațiile de până atunci erau lacunare și disparate), cât mai ales în caracterul ei «programatic», în măsura în care oferă un cadru organizatoric, instituționalizat în problema recompensării de la curtea domnească, cadru care se va menține și la care vor trebui să se refere toți domnii fanarioți” (Monica Mihaela Busuioc, *Munca și răsplata ei. Secolele XVII-XVIII. Studiu de terminologie*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, vol. I, 2001, p. 131).

¹¹⁸ În epocă, „termenul **leafă** este utilizat în mod predilect și obișnuit în documentele oficiale în toate situațiile în care munca este depusă în interesul statului sau al domnului” și se referă la toate categoriile de persoane ce intră sub incidența unei angajări la curte” (*ibidem*, pp. 126-131).

¹¹⁹ Menționate în condică separat și înaintea lefurilor, veniturile erau obținute în baza „autorității pe care o dă deținerea unei dregătorii”, titularul acesteia primind „de fapt ceea ce revine de drept dregătoriei respective (și nu unui dregător anume pentru o activitate anume), conform unei vechi tradiții, a unei practici consacrate de obicei, acel «obicei al pământului» invocat adesea în documente și de care fiecare domn trebuia să țină cont” (*ibidem*, pp. 111, 114).

¹²⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 221, pp. 237-238.

¹²¹ *Ibidem*, p. 266.

coada listei dregătorilor și slujbașilor de la curtea domnească din acest punct de vedere; în schimb, veniturile pe care le puteau obține din hotărnicii și „prețeluri” erau destul de importante, acestea rămânând în cuantumurile stabilite în condica din 1775: „iar de s-a întâmpla să se trimită afară din orașul Iașii ca se prețaluiescă, atunci să se hotărăască cheltuiala și ostenia de vel log(ofăt), însă lucruri ce va prețalui pentru banii Visteriei să nu ia nimică”¹²². Condica de venituri și lefuri de la 1 aprilie 1777 nu aduce nimic nou, reiterând prevederile celei anterioare, inclusiv pentru vornicii de poartă¹²³.

La 15 aprilie 1779, Constantin Dimitrie Moruzi întărește veniturile dregătorilor moldoveni după hrisovul și condica lui Grigore Alexandru Ghica din aprilie 1777, întrucât, după ce cercetase „cu cea mai mare luare aminte toată așezarea și rânduiala hrisovului și a condicii” o aflase „cu dreptate și cu bună așezare”¹²⁴.

Într-un document de la începutul secolului al XIX-lea, intitulat *Vedomostie pentru toate locurile cele de slujbă, sau dregătorie, ce să află în cnejie Moldovei...*, se prezintă printre altele și veniturile aferente fiecărei slujbe. Documentul reflectă situația din acest domeniu de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cu formulări preluate din condica lui Grigore Alexandru Ghica, cuantumurile veniturilor fiind, evident, actualizate. Vornicii de poartă, în număr de șase „pe lângă Divanul giudecătorii”, rânduți de către marele logofăt de Țara de Jos, hotărnicesc moșii, evaluează prețul unor imobile și cercetează pricini de hotar. Pentru fiecare semn de hotar cu care stâlpesc moșiile primesc câte 3 lei; în cazul evaluării unor bunuri, vornicii de poartă încasează câte 5 lei, dacă dugheana sau casa este „de frunte”, sau 2 lei și 60 de bani pentru casa sau dugheana „mai proastă”, 60 de bani pentru vita mare și 30 pentru vita mică, în timp ce prețaluirea hainelor și a altor „pojijii casnice” asigura încasarea unei jumătăți de ban pentru fiecare 10 bani din prețul stabilit¹²⁵. În cazul în care erau trimiși cu porunci în afara Iașului „le se hotărăște ostenia” de către marele logofăt de Țara de Jos,

¹²² *Ibidem*, pp. 247-248.

¹²³ *Ibidem*, nr. 266, pp. 341, 360.

¹²⁴ *Ibidem*, nr. 396, pp. 528-529.

¹²⁵ T.G. Bulat, *op. cit.*, pp. 39, 43.

„după cuviințe”, în afară de leafa pe care o primește fiecare lunar de la casa răsurilor, în cuantum de 360 de lei pe an; iată de ce „din veniturile hotărâte lor ce să arată mai sus afară de leafă, nu să poate socoti cât poate prinde unul pe an, urmând aceasta după întâmplările slujbelor”¹²⁶.

Ne este greu să evaluăm ce sume putea încasa un vornic de poartă într-un an, informațiile în acest sens fiind destul de puține. La 29 mai 1756, domnul întărește hotărârea marelui logofăt în pricina dintre mai multe neamuri de răzeși, anume ca partea care pierduse să plătească 65 de lei „cheltuiala hotarnicilor, ce-au îmblat în trei rânduri”¹²⁷. În anul 1778, vornicul de poartă Grigorie Beldiman primea de la mănăstirea Sf. Spiridon suma de 3 lei și 60 de bani pentru hotărnicirea unui loc al mănăstirii din mahalaua Surlărie¹²⁸. O chitanță, datată 2 septembrie 1786, confirmă că Ștefan Ciogole, vornic de poartă, și Toader Condrachi ar fi primit de la Paraschiva, mama lui Toderășco, suma de „șaptezăci lei plata ostenelei noastre pe hotărătura moșii ce au hotărât lui Toderășco”, operațiune ce a durat cu totul nu mai puțin de nouă săptămâni¹²⁹, informație care confirmă, odată în plus, cât de costisitoare putea fi o hotărnicire, mai ales în afara Iașului.

Pentru slujba lor, vornicii de poartă puteau fi răsplățiți și cu daniile domnești. Astfel, Lupu Hadâmbul primește în toamna anului 1760, de la Ioan Theodor Calimah, un loc de casă în Muntenimea de Sus, „de la dealu de Păcurariu, unde este locul domnescu, afară din târgu, necuprinsu de nime”, loc ce-i va fi hotărnicit de „colegii” săi de funcție¹³⁰. În luna mai a anului 1775, Grigore Alexandru Ghica voievod confirmă Todosiei, soția lui Antiohie Luță vornic de poartă, probabil mort la această vreme, dreptul de stăpânire asupra unui loc din mahalaua Broșteni, lângă curtea domnească. Locul fusese dăruit soțului ei de către Grigore Calimah, dar actele fuseseră furate din biserica Curelari de soldații ruși¹³¹.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 44.

¹²⁷ *MEF*, nr. 34, p. 64.

¹²⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 384, p. 512.

¹²⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, p. 160.

¹³⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 318, p. 274; nr. 329, p. 283.

¹³¹ *Ibidem*, vol. VII, nr. 139, p. 158. Situația materială a Todosiei se vede că nu era dintre cele mai bune, întrucât primește mii în bani de la mănăstirea Sf. Spiridon în anul

Cert este că pe baza acestor venituri, prin moșteniri sau căsătorie, unii vornici de poartă puteau ajunge să dețină proprietăți în țară. La 18 februarie 1752, Simeon Turbatul¹³² și fratele său Sava se judecă pentru niște părți din Recămuși (ținutul Fălciu)¹³³. În vara anului 1754, marele logofăt Radu Racoviță se judecă cu „subalternul” său Ștefan Popăscul vornicul de poartă, Carp diacul de divan „și cu alți frați a lor” pentru satul Cârstănicii (ținutul Fălciu), întrucât aceștia îi încălcau hotarul, „făcându-se că sunt și ei răzăși în Cârstănici, și neam cu Cihăneștii”, strămoșii marelui logofăt¹³⁴. Unii vornici de poartă dețineau chiar mici averi, precum Ștefan Tabără, căruia Grigore Alexandru Ghica îi întărește, la 2 ianuarie 1765, stăpânirea asupra moșiilor sale, „anumi satul Cincăul și pol satu de Cuciuru Micu, și a patra parte de Ivancăuți, și a patra parte din Vilance, și a opta parte din Lucoviți, ce-s la Cernăuți, și a triia parte din Jadova, ot Suceavă, și a patra parte din Adășeni, și pol satu din Văscăuți, ce-s la Dorohoiu”¹³⁵.

La 22 septembrie 1766, după o judecată la domnie, Neculai vornic de poartă, fratele său Gavril și alți răzeși vând mănăstirii Galata tot satul Vovințenii (ținutul Lăpușna), pe care îl stăpâniseră până atunci¹³⁶. Patru ani mai târziu, la 25 august 1780, Constantin Dimitrie Moruzi trimitea episcopului de Huși un zăpis de vânzare din 1756 pentru verificarea autenticității unei semnături, procedură necesară pentru lămurirea unei pricini între Neculai, fiul lui Grigore Agărici, fost vornic de poartă, și Toader Huiban, condicar de temnițe, asupra moșiei Budești din ținutul Fălciu. Cel din urmă reclama faptul că pe zăpisul prin care tatăl său ar fi vândut moșia în cauză lui Grigore Agărici, iscălitura ar fi fost falsificată

1774, alături de altă soție de vornic de poartă, cea a lui Carp Picioaroagă (*ibidem*, nr. 131, pp. 147-148).

¹³² Atestat documentar în funcția de vornic de poartă într-o hotarnică din 11 iulie 1774 (*Uricariul*, vol. XVII, pp. 238-242).

¹³³ *Ibidem*, vol. VI, p. 182.

¹³⁴ *Ibidem*, vol. XI, Iași, 1889, p. 308. Interesant este faptul că, după cum precizează cartea de judecată din 22 august 1754, părâții, în ciuda faptului că numără printre ei un „specialist” în materie, nu pot arăta dovezi în sprijinul pretențiilor lor: „afară din gurile lor alt n-au la mânele lor nici scrisori, nici marturi; n-am putut crede zisele lor, nici s-au putut cu judecată a să face răzăși” (*ibidem*, p. 309).

¹³⁵ *MEF*, vol. IX, nr. 110, p. 148.

¹³⁶ *Ibidem*, nr. 165, pp. 190-192; nr. 166, pp. 192-193.

(„ce zăpăsul este făcut cu iconomie”), drept care se cere opinia episcopului de Huși, ce cunoștea semnătura preotului Mihalachi Huiban¹³⁷.

Faptul că vorniciei de poartă erau legați prin natura funcției lor de curtea domnească reprezintă motivul pentru care aceștia își achiziționează multe proprietăți în Iași. La 6 septembrie 1710, vornicul de poartă Bejan Hudici cumpăra cu 100 de lei bătuți doi țigani cobuzari din Iași de la mănăstirea Todireni (ținutul Suceava), care nu avea nici un folos de pe urma lor, căci „nice la lucru, nice la altul ajutor nu da, ce înbla tot meșterșuguri făcându și dosindu”¹³⁸, în timp ce în 1735 Toader Stârce lua pe Ulița Sârbească o casă care la un moment dat aparținuse lui Ghiorghită, de asemenea vornic de poartă¹³⁹. În 1774, Angheluță Tăbârță dă hatmanului Vasile Razul o jumătate de pivniță cu cârciumă de pe Ulița Hagioaiei în schimbul a trei pogoane de vie la Spărieți și a 1100 de lei¹⁴⁰. În special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea numeroase documente atestă înmulțirea tranzacțiilor imobiliare în Iași în care sunt implicați vornici de poartă, precum Neculai Grosul¹⁴¹, Andrei Mogâldea¹⁴² sau Ștefan Ciogolea¹⁴³. Ca orice alți târgoveți, și vorniciei de poartă aveau probleme legate de încălcarea de către vecini a locurilor în stăpânire. Spre exemplu, Ștefan Ciogolea se plânge la 19 martie 1786 că un vecin îi încălcase locul său de dugheană din Târgul de Sus cu cerdacul altei dughene, „ce încă și streșina cerdacului ce face vine mai pe jumătat(e) pe drept locul meu”¹⁴⁴.

IV. Datorită transformărilor care s-au produs spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în capitala Moldovei au apărut dregătorii noi, unele preluând din atribuțiile vornicilor de poartă. Una dintre acestea este marea vornicie

¹³⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 486, pp. 635-636.

¹³⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 390, p. 350.

¹³⁹ *Ibidem*, vol. IV, nr. 238, p. 171.

¹⁴⁰ *Ibidem*, vol. VII, nr. 99, pp. 90-91. Câteva ani mai târziu, la 14 iulie 1778, „neputincios la vederea ochilor de vreo doi ani”, Angheluță Tăbârță dă o mărturie privitoare la un loc de casă din același loc din Iași, „nevrând eu ca să-mi vatăm cugetul mieu cu strâmbătatea” (*ibidem*, nr. 361, pp. 469-470).

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. 456, pp. 607-608.

¹⁴² *Ibidem*, vol. VIII, nr. 25, pp. 42-43; nr. 120, p. 150; nr. 215, pp. 287-288; nr. 219, p. 291; nr. 508, p. 643.

¹⁴³ *Ibidem*, nr. 478, p. 612.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 353, pp. 445-446.

de obște, înființată prin hrisovul din 1 ianuarie 1803, însă mai importantă, din perspectiva cercetării de față, a fost vornicia de politie, înființată de Scarlat Calimah la 6 decembrie 1813. În sarcina vornicului de politie cădea, în primul rând, reglementarea construcțiilor (căci zidurile din oraș se făceau fără orânduială) și alinierea străzilor din oraș „cu dréptă linie care este cuviincioasă”. În subordinea sa se aflau „arhitectorul” orașului, starostii și toți meșterii lucrători implicați în activitatea de construcții (teslari, pietrari sau cărămidari). El dădea aprobarea și în fața lui se făceau toate tranzacțiile între meșteri și proprietari privind diferite construcții, ce erau trecute într-o condică păstrată la vornicie. Se îngrijea de hotărnicirea tuturor locurilor din oraș, în ajutorul său fiind rânduit de marele logofăt de Țara de Jos și un vornic de poartă, ce se afla în slujba Divanului. Tot vornicul de politie veghea la păstrarea curățeniei și împiedicarea izbucnirii epidemiilor¹⁴⁵.

În materie de hotărnicii, începând chiar cu sfârșitul secolului al XVIII-lea se recurge la oameni cu o anumită pregătire tehnică, „nu numai la boiernași care își asimilasera în mod empiric un minimum de cunoștințe de specialitate”¹⁴⁶. Spre exemplu, în 1813, pentru o hotărnicire și pentru ridicarea planului „megieșitelor moșii”, alături de hotarnicul ales este desemnat și un inginer¹⁴⁷.

Treptat, în mai toate activitățile pe care le îndepliniseră în secolul al XVIII-lea, secol în care s-au manifestat pe deplin, locul vornicilor de poartă este luat de specialiști, în sensul pe deplin modern al termenului. În rândurile de mai sus am încercat să oferim doar schița unui „portret de grup” pentru vornicia de poartă, o categorie de slujbași esențială pentru bunul mers al treburilor în Țara Moldovei, cu atribuții „importante și bine plătite”, beneficiind de o considerație „mai mare decât aceea cuvenită rangului lor”¹⁴⁸.

¹⁴⁵ T. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, pp. 198-200; *Istoria orașului Iași*, Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon (red. responsabili), Iași, Editura Junimea, 1980, pp. 202-203.

¹⁴⁶ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea a II-a, p. 167.

¹⁴⁷ *Uricariul*, vol. XX, Iași, 1892, p. 284.

¹⁴⁸ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, partea I, vol. II, p. 160. În perioada de care ne ocupăm, la mesele domnești de Crăciun, alături de mari boieri, erau invitați și doi vornici de poartă (*Instituții feudale din Țările Române, sub voce vornic de poartă*, pp. 512-513).

*

Mai jos oferim un tabel cu vornicii de poartă atestați în secolul al XVIII-lea, ordonați alfabetic după prenume. Deoarece această încercare de sistematizare nu s-a făcut prin „cernerea” întregului corpus documentar aflat la dispoziție, demersul nostru prezintă un caracter orientativ, ce poate oferi însă o bază de pornire pentru cercetările ulterioare asupra diverselor aspecte ce țin de activitatea vornicilor de poartă în Moldova secolului fanariot. Întrucât cercetarea noastră acoperă doar intervalul cronologic al veacului al XVIII-lea, precizăm că în cazul vornicilor ce debutează în această funcțiune înainte de anul 1700 dăm prima atestare cunoscută de după această „bornă” cronologică; la fel am procedat pentru dregătorii ce își continuă activitatea dincolo de granița anului 1800. Atunci când în intervalul secolului al XVIII-lea avem o singură mențiune documentară cunoscută pentru un vornic de poartă, am trecut-o la *Prima atestare documentară*.

Nr. crt.	Vornicul de poartă	Prima atestare documentară	Ultima atestare documentară
1.	Adam Lupu	15 mai 1765 ¹⁴⁹	-
2.	Alexandru Haciul	Septembrie 1760 ¹⁵⁰	8 iulie 1768 ¹⁵¹
3.	Ananie	6 octombrie 1750 ¹⁵²	-
4.	Andrei Cogălniceanu	11 mai 1781 ¹⁵³	-
5.	Andrei Iov	2 aprilie 1777 ¹⁵⁴	-
6.	Andrei Mogâldea	26 aprilie 1781 ¹⁵⁵	8 septembrie 1792 ¹⁵⁶

¹⁴⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 645, p. 568.

¹⁵⁰ *Ibidem*, nr. 313, pp. 268-269.

¹⁵¹ *Ibidem*, nr. 849, p. 747.

¹⁵² „Arhivele Basarabiei”, II (1930), nr. 2, p. 236.

¹⁵³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 24, p. 42.

¹⁵⁴ *MEF*, vol. X, *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea. 1775-1786. Cărți domnești și zapise*, vol. realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, Editura Civitas, 2005, nr. 42, p. 65.

¹⁵⁵ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 17, p. 35.

¹⁵⁶ *Uricariul*, vol. XIX, Iași, 1891, pp. 97-105.

7.	Anghel	8 martie 1774 ¹⁵⁷	-
8.	Anghelache	30 noiembrie 1722 ¹⁵⁸	1 mai 1728 ¹⁵⁹
9.	Angheluță Agărici	5 februarie 1774 ¹⁶⁰	Înainte de 12 august 1775 ¹⁶¹
10.	Angheluță Tăbărtă	1 decembrie 1773 ¹⁶²	18 februarie 1774 ¹⁶³
11.	Antiohie Luță	3 aprilie 1766 ¹⁶⁴	12 februarie 1770 ¹⁶⁵
12.	Bejan Hudici	6 iulie 1700 ¹⁶⁶	24 septembrie 1716 ¹⁶⁷
13.	Carp Picioroagă	23 aprilie 1745 ¹⁶⁸	10 iunie 1768 ¹⁶⁹
14.	Chiriac Poroschi	23 februarie 1759 ¹⁷⁰	22 septembrie 1762 ¹⁷¹
15.	Constantin Paiul	13 iulie 1790 ¹⁷²	-
16.	Constantin Perjul (I)	24 septembrie 1716 ¹⁷³	-
17.	Constantin Perjul (II)	1 iunie 1784 ¹⁷⁴	14 august 1787 ¹⁷⁵

¹⁵⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 104, p. 94.

¹⁵⁸ *MEF*, vol. VIII, *Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea. 1711-1750. Cărți domnești și zapise*, volum întocmit de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, 1998, nr. 40, pp. 68, 72.

¹⁵⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 54, p. 40.

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. VII, nr. 98, p. 90. Un Angheluță, acesta sau Tăbărtă, dă un raport la 23 noiembrie 1773 (*ibidem*, nr. 91, p. 76).

¹⁶¹ *Ibidem*, nr. 161, p. 175.

¹⁶² *Ibidem*, nr. 92, p. 77. Poate fi acel Angheluță ce dă un raport mai sus, dacă nu cumva este Angheluță Agărici (*ibidem*, nr. 91, p. 76).

¹⁶³ *Ibidem*, nr. 99, p. 91. La 14 iulie 1778 este menționat ca fost vistiernic (?) (*ibidem*, nr. 360, pp. 469-470).

¹⁶⁴ *Uricariul*, vol. XIV, pp. 253-257. În anul 1762 este diac de divan (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 116, p. 101).

¹⁶⁵ *Ibidem*, vol. VI, nr. 865, p. 758. Este mort în anul 1775, când soția lui primește mile de la mănăstirea Sf. Spiridon (*ibidem*, vol. VII, nr. 131, p. 147).

¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. III, nr. 159, p. 137.

¹⁶⁷ *Ibidem*, nr. 526, p. 458.

¹⁶⁸ *Ibidem*, vol. V, nr. 473, p. 270.

¹⁶⁹ *Ibidem*, vol. VI, nr. 840, p. 741.

¹⁷⁰ *Ibidem*, vol. VI, nr. 191, p. 166.

¹⁷¹ *Ibidem*, nr. 469, p. 424.

¹⁷² *Ibidem*, vol. VIII, nr. 550, p. 675.

¹⁷³ *Ibidem*, vol. III, nr. 526, p. 458.

¹⁷⁴ *Ibidem*, vol. IV, nr. 118, p. 290.

¹⁷⁵ *Uricariul*, vol. XVII, p. 165.

18.	Constantin Stâncescu	2 octombrie 1782 ¹⁷⁶	11 iulie 1790 ¹⁷⁷
19.	Costandin Botezatul	20 septembrie 1782 ¹⁷⁸	14 octombrie 1784 ¹⁷⁹
20.	Darie Lupu	9 octombrie 1765 ¹⁸⁰	-
21.	Dimitrie	30 august 1783 ¹⁸¹	25 iunie 1784 ¹⁸²
22.	Dumitrașcu Săcară	16 mai 1784 ¹⁸³	27 septembrie 1785 ¹⁸⁴
23.	Dumitru Chicoș	15 mai 1779 ¹⁸⁵	1782 ¹⁸⁶
24.	Florea	8 iunie 1767 ¹⁸⁷	-
25.	Gavril	13 februarie 1786 ¹⁸⁸	-
26.	Gavril Pilat	8 aprilie 1731 ¹⁸⁹	15 mai 1753 ¹⁹⁰
27.	Gheorghe Stârcea	8 mai 1742 ¹⁹¹	-
28.	Gheorghe Străzescul	11 octombrie 1701 ¹⁹²	-
29.	Gheorghe Tăutul	18 septembrie 1795 ¹⁹³	11 martie 1800 ¹⁹⁴
30.	Gheorghe (Gheorghies)	6 iulie 1700 ¹⁹⁵	10 august 1709 ¹⁹⁶
31.	Gheorghe (Gheorghită) Ungureanul	24 septembrie 1716 ¹⁹⁷	18 august 1723 ¹⁹⁸

¹⁷⁶ *Ibidem*, vol. XXV, p. 223.

¹⁷⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 548, p. 674.

¹⁷⁸ *Ibidem*, nr. 114, p. 145. Între 27 mai 1783 și 1 iunie 1784 este în slujba vistieriei (*ibidem*, nr. 155, p. 205; nr. 216, p. 289).

¹⁷⁹ *Ibidem*, nr. 248, p. 318. Între 6 martie 1786 și 12 octombrie 1790 îl găsim iarăși slujbaş la vistierie (*ibidem*, nr. 349, p. 444; nr. 568, p. 698).

¹⁸⁰ *Ibidem*, vol. VI, nr. 671, p. 586.

¹⁸¹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 176, p. 229.

¹⁸² *Ibidem*, nr. 222, p. 293 (toate mărturiile sale hotarnice sunt semnate în limba greacă).

¹⁸³ *Ibidem*, nr. 213, p. 285.

¹⁸⁴ *Ibidem*, nr. 317, pp. 404-406.

¹⁸⁵ *MEF*, vol. X, nr. 59, p. 92 (menționat drept Chiroșco, probabil o lectură greșită pentru Chicoș).

¹⁸⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 67, p. 89; nr. 224, p. 295.

¹⁸⁷ *Ibidem*, vol. VI, nr. 788, p. 691.

¹⁸⁸ *Uricariul*, vol. XV, pp. 273-286.

¹⁸⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 118, p. 86.

¹⁹⁰ *Ibidem*, vol. V, nr. 745, p. 484.

¹⁹¹ *Ibidem*, nr. 237, p. 131.

¹⁹² *Ibidem*, vol. III, nr. 183, p. 154. La 22 martie 1703 apare ca fost vornic de poartă (*ibidem*, nr. 222, p. 191).

¹⁹³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, p. 249.

¹⁹⁴ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 432, p. 546.

¹⁹⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 159, p. 137.

¹⁹⁶ *Ibidem*, nr. 370, p. 331.

¹⁹⁷ *Ibidem*, nr. 526, p. 458.

¹⁹⁸ *MEF*, vol. VIII, nr. 44, pp. 77-79. La 29 aprilie 1728 îl găsim atestat ca fost vornic de poartă (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 52, p. 38).

32.	Ghiorghe Rosăt	28 februarie 1782 ¹⁹⁹	20 septembrie 1782 ²⁰⁰
33.	Gligorie Cucoranul	20 iulie 1714 ²⁰¹	28 noiembrie 1733 ²⁰²
34.	Grigore Agărici	25 mai 1743 ²⁰³	8 noiembrie 1756 ²⁰⁴
35.	Grigore Beldiman (Belde)	1 mai 1775 ²⁰⁵	17 iulie 1779 ²⁰⁶
36.	Ilie Buzni	3 mai 1758 ²⁰⁷	-
37.	Ioan Meleghi	27 mai 1754 ²⁰⁸	29 octombrie 1764 ²⁰⁹
38.	Ioan Batcu (?)	12 iunie 1784 ²¹⁰	-
39.	Ioan Iani	8 aprilie 1786 ²¹¹	28 iulie 1786 ²¹²
40.	Ioan Rale	17 iunie 1783 ²¹³	7 iulie 1787 ²¹⁴
41.	Ion Corbul	20 iulie 1714 ²¹⁵	28 august 1715 ²¹⁶
42.	Ion Gândul	13 martie 1781 ²¹⁷	10 aprilie 1783 ²¹⁸
43.	Ion Gordul	15 august 1765 ²¹⁹	24 iunie 1784 ²²⁰

¹⁹⁹ MEF, vol. X, nr. 96, p. 136.

²⁰⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 114, p. 145.

²⁰¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 472, p. 419.

²⁰² *Ibidem*, vol. IV, nr. 191, p. 135.

²⁰³ *Ibidem*, vol. V, nr. 403, p. 217.

²⁰⁴ *Ibidem*, vol. VII, nr. 486, pp. 635-636.

²⁰⁵ *Ibidem*, vol. VII, nr. 140, p. 159.

²⁰⁶ *Ibidem*, nr. 416, p. 546.

²⁰⁷ Atestat ca fost vornic de poartă (MEF, vol. IX, nr. 47, p. 82).

²⁰⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 784, p. 514.

²⁰⁹ *Ibidem*, vol. VI, nr. 615, p. 537.

²¹⁰ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 218, p. 290.

²¹¹ *Ibidem*, nr. 359, p. 452.

²¹² *Uricariul*, vol. XX, p. 178.

²¹³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 157, p. 205.

²¹⁴ *Uricariul*, vol. XXV, p. 223.

²¹⁵ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 472, p. 419.

²¹⁶ *Ibidem*, nr. 498, p. 438.

²¹⁷ MEF, vol. X, nr. 78, p. 115.

²¹⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 146, p. 195. La 8 aprilie 1786 este condicar de temniță, dar aflăm din acest document că la 29 octombrie 1777 era postelnicul și că a mai fost în slujba domniei, la Țarigrad (*ibidem*, nr. 368, pp. 451-452, 460-461).

²¹⁹ *Uricariul*, vol. XVII, pp. 127-132.

²²⁰ L.T. Boga, *Acte privitoare la mănăstirea Hâncu*, în „Arhivele Basarabiei”, II (1930), nr. 1, p. 108.

44.	Ion Grosul	5 iunie 1781 ²²¹	25 mai 1783 ²²²
45.	Ion Iordan	mai 1775 ²²³	-
46.	Ion Stârci	9 decembrie 1728 ²²⁴	-
47.	Ion Todur	25 august 1784 ²²⁵	-
48.	Ioniche Muste	10 martie 1778 ²²⁶	-
49.	Jisăcri (?)	20 august 1775 ²²⁷	-
50.	Lupu Hadâmbul	15 ianuarie 1760 ²²⁸	29 august 1764 ²²⁹
51.	Manolachi	7 iunie 1714 ²³⁰	-
52.	Mihalachi Stârce	5 iulie 1768 ²³¹	-
53.	Mihălache Pătrău	6 august 1732 ²³²	8 decembrie 1734 ²³³
54.	Neculai	22 septembrie 1766 ²³⁴	12 iunie 1783 ²³⁵
55.	Neculai Banul	29 iunie 1741 ²³⁶	27 noiembrie 1756 ²³⁷
56.	Neculai Ciolpan	21 iunie 1745 ²³⁸	24 iulie 1749 ²³⁹
57.	Neculai Grosul	12 iulie 1775 ²⁴⁰	21 noiembrie 1780 ²⁴¹
58.	Neculai Ichim (?)	19 noiembrie 1766 ²⁴²	-

²²¹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 29, p. 47.

²²² Probabil că el este acel Ion Grosul dator unei oarecare Sofica cu suma de 4 lei (*ibidem*, nr. 153, p. 203).

²²³ *Ibidem*, vol. VII, nr. 139, p. 158.

²²⁴ *MEF*, vol. VIII, nr. 68, pp. 98-99.

²²⁵ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 238, p. 310.

²²⁶ *MEF*, vol. X, nr. 52, p. 82.

²²⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 163, p. 177.

²²⁸ *Ibidem*, vol. VI, nr. 259, p. 223.

²²⁹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 167, p. 218.

²³⁰ *Ibidem*, nr. 506, p. 640.

²³¹ *Ibidem*, vol. VI, nr. 847, p. 746.

²³² *MEF*, vol. VIII, nr. 84, p. 117; nr. 89, p. 121.

²³³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 223, p. 160.

²³⁴ *MEF*, vol. IX, nr. 165, pp. 190-192; nr. 166, pp. 192-193.

²³⁵ *Ibidem*, vol. X, nr. 111, p. 150.

²³⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 34, p. 26.

²³⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, pp. 223-228.

²³⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 484, p. 279.

²³⁹ *Ibidem*, nr. 606, p. 385.

²⁴⁰ *Uricariul*, vol. XXV, p. 222.

²⁴¹ *MEF*, vol. X, nr. 71, p. 104.

²⁴² Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 749, p. 654.

59.	Neculai Izmană	14 decembrie 1766 ²⁴³	-
60.	Neculai Jora	26 ianuarie 1777 ²⁴⁴	-
61.	Neculai Lupu	21 aprilie 1768 ²⁴⁵	-
62.	Neculai Luță	23 martie 1769 ²⁴⁶	-
63.	Neculai Mămăligă	28 iunie 1766 ²⁴⁷	5 iulie 1768 ²⁴⁸
64.	Neculai Tiron	13 iunie 1741 ²⁴⁹	19 mai 1760 ²⁵⁰
65.	Neculai Trele	9 iulie 1781 ²⁵¹	-
66.	Neculai Ureche	11 martie 1776 ²⁵²	-
67.	Nicolai Hacıul	21 aprilie 1768 ²⁵³	-
68.	Pavel Ciocârlan ²⁵⁴	-	-
69.	Părău	14 mai 1750 ²⁵⁵	-
70.	Petre Bogza	8 octombrie 1761 ²⁵⁶	-
71.	Poloboc	24 iunie 1775 ²⁵⁷	-
72.	Postolache Bâgul	7 martie 1776 ²⁵⁸	2 august 1776 ²⁵⁹
73.	Sandul Perjul	22 martie 1786 ²⁶⁰	15 iunie 1787 ²⁶¹
74.	Simeon Turbatul	4 iunie 1765 ²⁶²	11 iulie 1774 ²⁶³
75.	Simion Arămăscul	20 august 1760 ²⁶⁴	6 iulie 1767 ²⁶⁵

²⁴³ *Ibidem*, vol. VI, nr. 757, p. 664.

²⁴⁴ *MEF*, vol. X, nr. 37, p. 57.

²⁴⁵ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 829, p. 731.

²⁴⁶ *Ibidem*, nr. 857, p. 752.

²⁴⁷ *Ibidem*, vol. VII, nr. 456, p. 608.

²⁴⁸ *Ibidem*, vol. VI, nr. 847, p. 746.

²⁴⁹ *Ibidem*, vol. V, nr. 29, p. 21.

²⁵⁰ *Ibidem*, vol. VI, nr. 291, p. 252.

²⁵¹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 41, p. 60.

²⁵² *MEF*, vol. X, nr. 18, p. 40.

²⁵³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VIII, nr. 341, p. 434.

²⁵⁴ La 23 iunie 1741 este decedat (*ibidem*, vol. V, nr. 32, p. 23, nr. 35, p. 27).

²⁵⁵ *Ibidem*, nr. 625, p. 399.

²⁵⁶ *MEF*, vol. X, nr. 108, p. 146.

²⁵⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 152, p. 168.

²⁵⁸ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 238, p. 309. Mai înainte a fost copil în casă (*ibidem*, nr. 348, p. 443; nr. 506, p. 640).

²⁵⁹ *Ibidem*, vol. VII, nr. 218, p. 235.

²⁶⁰ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 353, p. 446.

²⁶¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, pp. 211-212.

²⁶² *MEF*, vol. IX, nr. 140, p. 165.

²⁶³ *Uricariul*, vol. XVII, pp. 238-242.

²⁶⁴ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VI, nr. 309, p. 265.

²⁶⁵ *Ibidem*, nr. 801, p. 706.

76.	Stavăr	31 martie 1783 ²⁶⁶	4 octombrie 1789 ²⁶⁷
77.	Ștefan Ciogolea	1 iunie 1780 ²⁶⁸	17 mai 1795 ²⁶⁹
78.	Ștefan Mercea (Mirce)	20 și 22 aprilie 1777 ²⁷⁰	-
79.	Ștefan Pilat	6 iulie 1700 ²⁷¹	5 iulie 1711 ²⁷²
80.	Ștefan Popăscul	25 martie 1752 ²⁷³	12 martie 1764 ²⁷⁴
81.	Ștefan Tabără	2 ianuarie 1765 ²⁷⁵	22 mai 1767 ²⁷⁶
82.	Tănase	30 iulie 1728 ²⁷⁷	-
83.	Tănase Meleghi	20 aprilie 1751 ²⁷⁸	19 noiembrie 1765 ²⁷⁹
84.	Thoderașco Scantîr	24 august 1777 ²⁸⁰	-
85.	Toader	14 iulie 1700 ²⁸¹	-
86.	Toader Arhip	24 iunie 1775 ²⁸²	-
87.	Toader Cujbă	28 august 1715 ²⁸³	30 iulie 1728 ²⁸⁴
88.	Toader Muste	19 decembrie 1779 ²⁸⁵	4 ianuarie 1780 ²⁸⁶
89.	Toader Pivniceru	7 octombrie 1775 ²⁸⁷	9 aprilie 1777 ²⁸⁸

²⁶⁶ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 144, p. 193.

²⁶⁷ *Ibidem*, nr. 510, p. 644.

²⁶⁸ *Ibidem*, vol. VII, nr. 473, p. 624. La 26 septembrie 1776, este prezent ca martor, în calitate de mazăl, lângă curtea domnească (*ibidem*, nr. 222, p. 272).

²⁶⁹ *Uricariul*, vol. XXI, Iași, 1892, pp. 320-321.

²⁷⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 274, p. 373; vol. VIII, nr. 93, p. 126.

²⁷¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 159, p. 137.

²⁷² *Uricariul*, vol. XVII, pp. 190-195.

²⁷³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 683, p. 438. La 31 ianuarie 1743, un Ștefan Popescul era rânduit să strângă banii milosteniei patriarhului Ierusalimului la ținutul Tutova (*ibidem*, nr. 379, p. 198).

²⁷⁴ *Ibidem*, vol. VI, nr. 564, p. 492. La 25 octombrie 1765 este menționat ca fost vornic de poartă (*Uricariul*, vol. XXII, pp. 111-117).

²⁷⁵ *MEF*, vol. IX, nr. 110, p. 148.

²⁷⁶ *Ibidem*, nr. 174, p. 200. Este răposat la 20 aprilie 1777 (Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, ed. îngrijită de Ioan Caproșu, vol. VIII, Iași, Editura „Taida”, 2006, nr. 95, p. 93).

²⁷⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, nr. 61, p. 49.

²⁷⁸ *Ibidem*, vol. V, nr. 650, p. 416.

²⁷⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, pp. 131-132.

²⁸⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, nr. 309, p. 406.

²⁸¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 160, p. 138.

²⁸² *Ibidem*, vol. VII, nr. 152, p. 168.

²⁸³ *Ibidem*, vol. III, nr. 498, p. 438.

²⁸⁴ *Ibidem*, vol. IV, nr. 61, pp. 49-50.

²⁸⁵ *Ibidem*, vol. VII, nr. 439, p. 568.

²⁸⁶ *Ibidem*, nr. 450, p. 603.

²⁸⁷ *Ibidem*, nr. 167, p. 180.

²⁸⁸ *Ibidem*, nr. 270, p. 370. La 5 iunie 1781 este menționat ca fost vornic de poartă (*ibidem*, vol. VIII, nr. 29, pp. 45, 47).

90.	Toader Stârcea	15 martie 1728 ²⁸⁹	13 decembrie 1742 ²⁹⁰
91.	Tudor Lupu	3 iulie 1763 ²⁹¹	15 martie 1778 ²⁹²
92.	Tuduri (Tudorache)	21 aprilie 1765 ²⁹³	1 august 1765 ²⁹⁴
93.	Ursul	5 martie 1742 ²⁹⁵	22 februarie 1743 ²⁹⁶
94.	Vasilachi Stârce	8 iulie 1768 ²⁹⁷	-
95.	Vasile Carp	28 noiembrie 1733 ²⁹⁸	23 august 1740 ²⁹⁹
96.	Vasile Gâlcă	5 iulie 1711 ³⁰⁰	-
97.	Vasile Rojniță	2 septembrie 1712 ³⁰¹	13 decembrie 1717 ³⁰²
98.	Vasili Buhăescul	10 octombrie 1707 ³⁰³	-
99.	Vidrașcu Cantir	2 aprilie 1777 ³⁰⁴	12 mai 1790 ³⁰⁵

²⁸⁹ *Ibidem*, vol. IV, nr. 49, p. 36.

²⁹⁰ *Ibidem*, vol. V, nr. 358, p. 189.

²⁹¹ *Ibidem*, vol. VI, nr. 514, p. 455.

²⁹² *Uricariul*, vol. XVI, Iași, 1891, pp. 314-318.

²⁹³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, p. 199.

²⁹⁴ *Uricariul*, vol. XIV, pp. 372-374.

²⁹⁵ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. V, nr. 199, p. 113.

²⁹⁶ *Ibidem*, nr. 385, p. 202.

²⁹⁷ *Ibidem*, vol. VI, nr. 849, p. 747.

²⁹⁸ *Ibidem*, vol. IV, nr. 191, p. 135.

²⁹⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, pp. 64-65.

³⁰⁰ *Uricariul*, vol. XVII, pp. 190-195.

³⁰¹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, nr. 433, pp. 380-381.

³⁰² *Ibidem*, vol. VIII, nr. 151, p. 200.

³⁰³ T.G. Bulat, *Din documentele mănăstirii Văratec*, în „Arhivele Basarabiei”, VI (1934), nr. 1, p. 86.

³⁰⁴ *MEF*, vol. X, nr. 42, p. 65.

³⁰⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV₂, pp. 146-153.

TURNUL BISERICII SFÂNTUL SPIRIDON DIN IAȘI, UN MONUMENT ÎNTRE DOUĂ LUMI

Sorin Iftimi

Peisajul urban al Iașiului, capitala Moldovei, a avut de-a lungul secolelor un aspect mai puțin oriental decât cel al Bucureștiului. Puținele clădiri construite după modele răsăritene apăreau amintite ca niște excepții și erau consemnate ca fiind zidite „pe forme de Țarigrad”, adică după moda existentă în capitala Imperiului Otoman. Aceasta nu înseamnă că Iașiul avea un aspect conturat de oraș occidental. O anumită arhitectură „vernaculară” (deci de sorginte locală), izvorâtă mai mult din spirit practic, minimalist, decât din influența unor curente artistice, a predominat până în epoca modernă. În veacul XVIII, doar în domeniul arhitecturii ecleziastice s-a manifestat așa numitul „baroc oriental”, ilustrat printr-o serie de biserici: Sfinții Teodori, Curelari, Talpalari, Sf. Gheorghe, Sf. Atanasie și Chiril ș.a. Lor li se adaugă cișmelele de la mănăstirile Golia și Sfântul Spiridon, ale căror forme și decorațiuni amintesc de construcțiile similare de pe ulițele Istanbulului sau din alte orașe aflate între hotarele stăpânirii osmane. Problema existenței unei arhitecturi tipic fanariote în Țările Române a făcut obiectul unui studiu special, dar în care referirile sunt făcute mai ales la monumentele din Muntenia¹.

¹ Victor Stancu, *L'architecture dans les Pays Roumanis à l'époque phanariote et les monuments représentatifs les plus importants de cette époque*, în volumul *Symposium. L'époque phanariote. À la mémoire de Cléobule Tsourkas*, 21-25 octombrie 1970, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, pp. 265-294; vezi și Maria Ana Muzicescu, *Y-a-t-il un art „phanariote” dans les Pays Roumains? Quelques considérations préliminaires*, în *Symposium. L'époque phanariote*, pp. 255-263.

Clasicismul a apărut în arhitectura din Moldova în ultimul sfert al secolului XVIII, când a avut loc o „veritabilă revoluție arhitectonică”, în sensul occidentalizării edificiilor². Au apărut la Iași arhitecți și meșteri din țările apusene care au adus cu ei modele tipice pentru gustul și confortul epocii moderne. Un specific este dat de faptul că în cazul multor edificii influența clasicismului a venit pe filieră rusească, având în vedere repetatele perioade de instituire la răsărit de Carpați a administrației rusești, cu prilejul diverselor campanii antiotomane.

Multe dintre clădirile vechi nu s-au conservat sub aspectul lor original, ci au plătit tribut modelor și timpului, suferind în timp diverse modificări. Forma ferestrelor și acoperișurilor sau decorațiunile fațadelor au fost cele mai sensibile la astfel de transformări. Adesea, sub o tencuială modernă se ascund zidurile unor clădiri vechi, ce conservă încă structura inițială a edificiilor, stând mărturie în privința împărțirii spațiului casnic (legat de vechile funcțiuni), precum și asupra unui mod de viață azi dispărut. Există monumente arhitectonice marcate de două, trei sau mai multe asemenea „epoci” distincte. De aici și dilema pe care o au specialiștii între o restaurare „arhitecturală”, menită să redea aspectul original al monumentelor (puritatea stilistică), sau o restaurare „istorică”, dispusă să accepte aspectele hibride ale unei clădiri, dacă acestea constituie etape din evoluția monumentului. Studiarea devenirii unor asemenea edificii, diferențierea elementelor valoroase din punct de vedere artistic, dobândite în timp, de adaosurile parazitare (care trebuie înlăturate) reprezintă o provocare incitantă pentru orice istoric.

Semnificativ sub aspectul celor expuse mai sus este ansamblul arhitectonic al Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași. Biserica acestui așezământ a fost zidită pe la 1752³, având drept ctitori pe Ștefan Bosie, Vasile Ruset⁴

² Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, vol. I (până la 1821), ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, pp. 312 și urm. Cronologia bisericii dată de anii înscrisi pe pisania aflată pe frontoanele lăcașului: „La 1704, 1758 și 1857 s-a zidit din nou, în locul alteia mai vechi mănăstiri, iar acum, în zilele prea înălțatului Domn Mihail Grigorie Sturdza s-au întocmit cu turn și cu frontoane, sub Epitropia boierilor Alecu Sturdza vistier, spătarul Iacovachi Veisa și vornicul Grigore Crupenschi. Leat 1847” (N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. a III-a, Iași, Editura Tehnopress, 1997, p. 225).

³ Prima atestare a hramului Sf. Spiridon în Iași este 20 aprilie 1723: Vasile din Iași vinde lui Mihai bucătar o casă în Iași, din deal de Sf. Spiridon, cu 13 lei”; iscălește: „Eu,

și Anastasie lipscanul. Acesta din urmă, cunoscut până acum doar cu prenumele, poate fi identificat cu Anastasie Popahristu Celehur⁵. Un document de la Biblioteca Academiei Române, achiziționat de la anticarul Kupermann din Iași, păstrează însă amintirea unui alt ctitor însemnat, despre care nu s-a vorbit până acum. Este vorba despre șetrarul Vasile Cozma, prezumtivul tată al șetrarului Toma Cozma, ctitorul bisericii cu același nume din Iași. Între anii 1752 și 1756, Vasile Cozma a donat pentru construirea bisericii Sf. Spiridon peste 10000 de lei (bani lichizi!), o sumă foarte însemnată la acea vreme⁶. Prin comparație, jitnicerul Ștefan Bosie, considerat adesea ca fiind principalul inițiator, este amintit în același interval temporal cu donații echivalente la 3595 lei, iar contribuția lui Anastasie lipscanul era evaluată la 9913 lei. Breasla neguțătorilor, cea care se va îngriji mai târziu de biserică, contribuise doar cu suma de 480 lei.

În anii următori, la această ctitorie s-a asociat și domnia, prin inițiativele lui Constantin Racoviță vodă⁷. Forma inițială a monumentului

Vasile bucătar la Sfeti Spiridon” (Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 547, nr. 629). Acest document unic, mai vechi cu trei decenii față de momentul cunoscut al fundării mănăstirii, a ridicat semne de întrebare asupra vechimii reale a acesteia. Ca soluție a dilemei a fost formulată ipoteza potrivit căreia un paraclis cu hramul Sf. Spiridon ar fi putut exista pe același amplasament, în casele Carp sau în alte case boierești ce existaseră anterior pe locul respectiv (vezi și Valerian Brânzei, *Precizare în legătură cu data zidirii bisericii Sf. Spiridon din Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, XXXIV (1958), nr. 7-8, pp. 661-662).

⁴ Vasile Ruset a fost un mare filantrop, el fiind amintit drept ctitor, în afară de Sf. Spiridon, la bisericile „40 de Mucenici” și „Metohul Maicilor” din Iași, precum și la schitul Doljești de lângă Roman (unde își are și mormântul).

⁵ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, Iași, Editura Dosoftei, 2001, p. 489, nr. 752. Atanasie lipscanul a devenit ctitor la Sf. Spiridon, dăruind majoritatea odoarelor de argint cu care trebuia înzestrată biserica.

⁶ A.L. [Alexandru Lapedatu], *Cât a costat zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iași?*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București, V (1912), p. 95. Spre comparație, casele de rând aflate pe terenul viitoarei mănăstiri erau echivalente la sume între 45 și 60 lei, iar cele mai mari, „boierești”, la 200-250 lei.

⁷ Constantin Cehan-Racoviță vodă (1749-1753; 1756-1657). Letopisețul lui Ioan Canta consemnează faptul că „în zilele acestui domn au început a zidi mănăstirea Sfântului Spiridon în orașul Iași”. N.A. Bogdan consideră că sfințirea bisericii, după gătire, a fost în 1758, anul din inscripție (N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 225).

nu ne este cunoscută. Fiind zidită înainte de ultimul sfert al veacului XVIII, biserica inițială de la Sf. Spiridon trebuie să fi urmat modelele mai vechi (eventual cu influențe ale „barocului oriental”). Marele cutremur din 14 octombrie 1802 a afectat serios lăcașul, care după 1804 a fost demantelat și reconstruit⁸. Cu acest prilej, biserica a devenit un monument de stil clasicist, sub influența arhitecturii ruse, fiind considerată un etalon al arhitecturii clasiciste din Moldova⁹. Pictura catapetesmei, aparținând cunoscutului pictor Eustatie Altini, era și ea în ton cu arhitectura edificiului, fiind executată în stil neoclasic, o noutate a acelor ani¹⁰. De altfel, Eustatie Altini este cunoscut ca cel dintâi pictor neoclasic din Moldova.

Nu se știe exact de ce a fost ales hramul Sfântul Spiridon pentru noul așezământ. Probabil că s-a avut în vedere chiar de la început amenajarea unor „bolnițe” în incinta mănăstirii și punerea veniturilor acesteia în slujba vindecării bolnavilor. Totuși, la data construirii așezământului erau disponibile la Iași toate celelalte hramuri de sfinți vindecători: Haralambie, Pantelimon, Cozma, Damian ș.a. O lucrare recentă pune

⁸ *Biserica Sfântului Spiridon din Iași*, în vol. *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, coord. Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974, p. 341; N.A. Bogdan, *op. cit.*, pp. 225-227; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, pp. 285-388 (biserica), pp. 290-291 (cișmelele). „Din cauza cutremurului din 14 octombrie 1802, biserica Sf. Spiridon era crăpată, iar după doi ani se vătămase așa de mult, încât începuse să se dărâme. Epitropii Gh. Cantacuzino, Mihai Sturdza, Gheorghe Studrza au dispus dărâmarea bisericii din temelii rezidind o nouă mănăstire, pe care au sfințit-o în 1805, cheltuind numai cu praznicul 331 lei (V. Râșcanu, V. Năstase, S. Bârsan, G. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași. În cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, București, Editura Medicală, 1959, p. 93. Vezi și Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, nr. 294).

⁹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, pp. 385-388. Pe o icoană a Sf. Spiridon din zestrea bisericii se poate citi anul „1704” (N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 225), fapt ce a dat istoricilor prilej să gloseze asupra momentului fundării lăcașului. Ipoteza vechimii se baza pe presupunerea că icoana a fost pictată special pentru a înzestra noua biserică. Acesta este doar un indiciu, care și-a dovedit uneori utilitatea. Nu este exclusă posibilitatea ca o biserică să primească în dar o icoană mai veche decât propria sa existență.

¹⁰ Vezi Remus Niculescu, *Eustatie Altini*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, *Artă plastică*, I (1965), pp. 31-32 și 45-48.

acest fapt pe seama tipăririi *Canonului Sf. Spiridon*, la 1750, în tipografia din Iași a lui Duca Sotiriovici, cu cheltuiala marelui vornic Constantin Razu: „Influența acestei cărți asupra contemporanilor lui Duca va fi atât de mare, încât Ștefan Bosie, logofăt de Vistierie, a cumpărat un loc din Iași, «ca să facă o sfântă rugă pomenire Sfântului Spiridon», adică să înalțe o biserică cu acest hram»¹¹. Radu Ciuceanu observa că Sfântul Spiridon pare să fi fost patronul spiritual al familiei domnitoare Ghica, existând, în ambele Principate, vreo șase ctitorii ghiculești cu acest hram destul de puțin frecvent (la Comănești, Onești, Iași, Lețcani, București și Roșiorii de Vede)¹². Sf. Spiridon Nou din București este chiar o necropolă de familie, având o galerie de portrete ale Ghiculeștilor.

*

Din toate timpurile, turnurile au constituit unul din capitolele cele mai spectaculoase ale Arhitecturii. Orașul Iași a avut turnurile sale, care i-au marcat spiritualitatea și discursul despre propria identitate. Vechile turnuri, cu patina lor nobilă de istorie, au contribuit din plin la atmosfera romantică a urbei. Cât de impresionante trebuie să fi părut turnurile masive din piatră, într-un oraș în care casele erau mai mult din lut și lemn și unde doar câteva zeci de mici „palate”, cu un singur etaj, ilustrau ambițiile nobilei locale în materie de arhitectură! Incendiile periodice schimbau adesea fața orașului, făcându-l să arate când mai aproape de Orient, când mai aproape de Occident. Doar turnurile din piatră reușeau uneori să rămână în afara modelor de tot felul.

Spre deosebire de biserica Sf. Spiridon, în care regăsim un singur stil, cel clasicist, ce marchează o singură vârstă a monumentului (chiar dacă este o vorba despre o reconstrucție), turnul-clopotniță al bisericii păstrează urmele trecerii sale prin mai multe epoci istorice¹³. Acest turn a

¹¹ Elena Melinte, *Duca Sotiriovici, tipograful de la Thassos – primul editor particular din Țările Române*, în „Cercetări istorice”, Iași, XVI (1997), p. 152.

¹² Radu Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, pp. 212, 217, 237, 242, 244.

¹³ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, Fundația „Regele Ferdinand I”, București, 1933, p. 438 (secțiune transversală a turnului și patru planuri ale etajelor); Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României*

cunoscut în existența sa mai multe stadii de evoluție, cu refaceri la 1786, 1807, 1843 și 1862. Nu s-au păstrat imagini sau descrieri privitoare la aspectul clopotniței dinainte de 1807. O analiză a construcției existente astăzi evidențiază faptul că partea inferioară a turnului datează din această primă epocă. Înfațișarea avută între anii 1808 și 1862 este cunoscută dintr-o gravură datorată lui J. Rey (1845)¹⁴. Deasupra părții vechi, de factură mai greoaie, folosită ca un fel de soclu, s-a refăcut camera clopotelor, construcție zveltă și elegantă, după moda clasicismului rusesc. Volutele masive ce sprijină colțurile părții superioare a construcției (ca un fel de contraforți) sunt elemente ale stilului baroc și rezonează cu volutele capitulurilor ionice care împodobesc pseudo-pilaștrii din colțurile camerei clopotelor. Poate fi remarcată, deci, o ruptură stilistică între partea superioară și cea inferioară a turnului-clopotniță.

Arcul bolții de la intrare este decorat cu bolțari împodobiți cu rozete geometrice și vegetale. Acest tip de decor este mai vechi decât epoca în care se știe că a fost construit turnul (1786) și apare la începutul veacului XVII, mai întâi la mănăstirea Dragomirna. În Iași mai poate fi văzut la turnurile mănăstirilor Golia și Cetățuia. Bolțarii cu rozete ar indica un turn zidit în veacul XVII, sau un gust arhaizant, acel conservatorism marcant pe care îl sesizăm la arhitectura turnurilor (în special la clădirile fortificate). Secțiunea pătrată (și nu dreptunghiulară), cu laturi de 10x10 m, încadrează și ea monumentul în seria vechilor turnuri medievale. Contraforții proeminenți sau micile ferestre, sub formă de guri de tragere, care subliniază aspectul de fortificație a construcției, sunt tot semne de vechime.

Probabil că aceste elemente au fost avute în vedere și de Comisiunea Monumentelor de la București, care recomanda, prin arhitectul Ștefan

de-a lungul veacurilor, București, Editura Academiei, 1982, p. 450 (schiță de ansamblu, turnul cu cele două cișmele).

¹⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iași, Stampe și fotografii, nr. 1142, copie (stampa lui J. Ray, cu o parte din Ulița Hagioaiei, în albumele Gh. Băileanu). Alte ilustrații privitoare la Sf. Spiridon, la nr. 1141-1145 (în continuare se va cita DJIAN).

Balș, cu prilejul restaurării din 1936¹⁵, decaparea părții inferioare a turnului, pentru a pune în evidență vechea zidărie de piatră a turnului original: „Toate părțile turnului, construite din piatră de talie, și anume arcurile bolților de la intrare, picioarele lor, cadrele ferestrelor, cornișele, pilaștri fațadei și contraforții cu copertinele, se vor curăți cu îngrijire de tencuiala lor, băgându-se de seamă să nu se strice cu dalta sau ciocanul și se vor lăsa netencuite, rostuindu-se cu mortar de var gras amestecat cu ciment”¹⁶.

Decaparea tencuiei de pe fațadele unui turn dezvăluie, de regulă, surprize mai mari sau mai mici. Inginerul Kissler, șeful serviciului tehnic al Epitropiei Sf. Spiridon, arăta într-un memoriu că, în realitate, „clopotnița este construită din cărămidă, iar portalul parterului este construit din piatră nisipoasă, în forma în care a ieșit din carieră, necioplită și de mărimi diverse. Calitatea pietrei este aceea a carierei din împrejurimile Iașilor” (adică foarte slabă și nepotrivită pentru fațade). Construcția aceasta din piatră brută ar fi avut un aspect oribil, cu totul neestetic. El arată că *înfățișarea inițială a turnului nu era a unor ziduri cu piatră aparentă*, fasonată, ci a unei clădiri tencuite (chiar dacă în Iași existau, la acea vreme, cioplitori în piatră pricepuți). A modifica acest fapt cu ocazia lucrărilor de restaurare ar fi falsificat monumentul¹⁷. Inginerul

¹⁵ Executantul lucrărilor de renovare a turnului-clopotniță a fost firma arhitecților ieșeni Stan&Klepper, cu sediul pe str. Lăpușeanu (DJIAN, Epitropia Generală a Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, ff. 42, 49, 56).

¹⁶ DJIAN, Epitropia Generală a Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, f. 51 (22 septembrie 1936). În arhiva Comisiunii se păstrează și un deviz al lucrărilor de restaurare, din 1936, a turnului-clopotniță de la Sf. Spiridon (semnalare în „Revista Monumentelor Istorice”, LXVIII (1999), nr. 1-2, *Inventarul Arhivei Comisiunii Monumentelor Istorice (1892-1948)*, p. 106, nr. 2008).

¹⁷ DJIAN, Epitropia Generală a Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, ff. 53-53 (6 octombrie 1936). Kissler denunța rețeta unică a Comisiunii Monumentelor, aceea de a „jupui tencuielele de pe toate clădirile importante din vremea aceea, declarate astăzi monumente istorice”. Tencuite au fost și acele monumente „pe care astăzi Comisiunea Monumentelor Istorice le dezbracă de tencuiala lor, schimbându-le cu totul aspectul pe care l-au avut în momentul de origine [...]”. Așa cum se procedează, are aerul că Comisiunea Monumentelor Istorice a luat dispozițiunea inexplicabilă de a dezbrăca toate monumentele istorice de tencuiala lor și de a crea un singur tip – *sui generis* –

Kisser menționează și faptul că turnul-clopotniță avea și elemente de piatră sculptată (medalioanele și inscripțiile de pe ambele laturi ale portalului, ornamentele coloanelor de la partea superioară a turnului), care nu au fost niciodată acoperite cu tencuială, spre a fi descoperite cu ocazia restaurării. Așadar, tencuiala părții inferioare a turnului nu ascunde un turn „medieval”, din piatră fățuită, după modelul celor care se zideau pe la 1600, ci o construcție din piatră nefasonată, destinată de la început pentru a fi tencuită.

*

Datarea actuală a turnului – unanim acceptată, deocamdată – se bazează pe anul aflat sub stema lui Alexandru Mavrocordat Firaris: 1786. Aceasta a fost și data aniversărilor de până acum. Credem însă că acest reper cronologic poate fi reevaluat, deoarece există suficiente indicii pentru a considera că turnul este mai vechi decât se crede.

Despre multe construcții de zid se spune, prin tradiție, că au fost înălțate pe locul unui edificiu similar din lemn. În cazul de față, afirmația se bazează pe o ilustrație, datată 1755¹⁸. Nu se poate admite că, până la 1786, mănăstirea Sf. Spiridon avea un turn de lemn¹⁹. Se consideră că zidul de incintă al mănăstirii a fost construit de Constantin vodă Racoviță după 1757²⁰. Nu întâmplător, la 1770, rușii au ales pentru încartuire

pentru monumentele istorice din România”. Poziția inginerului Kisser în privința păstrării formei existente a monumentului, fără intervenții hazardate, a fost deosebit de fermă, acesta arătându-se dispus chiar să sisteze cu totul lucrările de renovare.

¹⁸ S-a susținut că vechiul turn de lemn de la intrare s-a transformat în 1786 în turn de zid, ceea ce nu corespunde realității (*Istoricul spitalului orășenesc*, pp. 84-85).

¹⁹ DJIAN, Colecția Stampe și fotografii, nr. 1234/28. Pentru turnul de lemn al *paraclisului* spitalului („bolnițelor”) de la Sf. Spiridon, vezi C. Bobulescu, *O viață trăită. Viața de paraclise*, București, 1931, pp. 130-136. Acest turn este diferit de monumentul care face obiectul studiului de față.

²⁰ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, 1974, p. 521, nr. 168. La 1 ianuarie 1757, Constantin Racoviță vv. dăruia venituri pentru a se face casele necesare și „zid împrejurul mănăstirii, până se vor isprăvi”. Pentru a explica neconcordanțele cronologice dintre anii de construcție a diverselor componente din

acest punct fortificat și nu incinta altei mănăstiri din Iași²¹. Un alt argument este reprezentat de faptul că cele două elegante cișmele ce încadrează turnul actual au fost construite, potrivit inscripțiilor, la 1765, cu douăzeci de ani înaintea inscripției de pe stema aflată astăzi pe turn. Nu putem admite că aceste cișmele lucrute în piatră, cu decorațiuni luxuriante, au flancat inițial o clopotniță de lemn.

Specificul acestui turn constă tocmai în cele două cișmele gemene, situate de o parte și de alta²². Corpul lor este dat chiar de vechile rezervoare în care se aduna apa adusă pe olane, din vârful Copoului, din izvoarele ce se află astăzi în incinta Grădinii Botanice. Aceste podoabe ale Iașului au fost construite la 1765, în domnia lui Grigore III Ghica, ale căruia oseminte se află sub piatra sa de mormânt din biserică. Aceste cișmele sunt reprezentative pentru formele și decorația lor barocă, de origine orientală mediteraneană. Fenomenul ca atare, un baroc ortodox venit pe filieră otomană (balcanică), deși a fost enunțat de mult de G. Balș, merită să fie studiat mai îndeaproape, dar acest obiectiv depășește cadrul articolului de față.

Cișmelele sunt construite din piatră, sub forma unor portaluri oarbe. „Gura prin care țâșnește apa, prinsă într-un panou trilobat, compus din ciubuce decorative fasonate sub formă de vrejuri și flori, încadrată de pilaștrii care susțin un coronament încheiat cu un fronton realizat din ornamente în formă de vrejuri dispuse în curbe și contracurbe. Motivul

ansamblul Sfântului Spiridon, s-a afirmat că „zidul început la 1761, care încingea mănăstirea de jur împrejur, se completează în 1786, cuvintele «leat 1786» putându-se citi sub stema domnească de pe turn” (*Istoricul spitalului orășenesc*, pp. 84-85). Nu știm de unde au luat autorii anul 1761, care implică realizarea zidurilor de incintă ale mănăstirii în domnia lui Ioan Teodor Callimachi, sau a fiului său, Grigore Callimachi, deși se știe că acest obiectiv și-l propusese Constantin vodă Racoviță, la 1755.

²¹ Este posibil ca în alegerea mănăstirii Sf. Spiridon pentru încartuire să fi contat nu doar soliditatea zidurilor, ci și statutul juridic al așezământului, diferit de cel al mănăstirilor închinat la Locurile Sfinte. În 1763, patriarhul Samoil de Constantinopol a dat un decret prin care ridică mănăstirea Sf. Spiridon din Iași la rangul de „stavropighie” (mănăstire de sine stătătoare, cu drept de a avea un egumen arhieru).

²² *Istoricul spitalului orășenesc*, p. 52.

acesta central este încadrat, la rându-i, într-un panou de aceeași formă și compus cu același fel de ornamente ca și frontonul²³.

Nu avem date asupra meșterilor care au realizat sculptura decorativă a cișmelelor. Deși în capitala Moldovei sunt atestați mai mulți cioplitori în piatră²⁴, a căror activitate trebuie să fi lăsat urme pe monumentele orașului, calitatea deosebită a sculpturii ce decorează cișmelele indică activitatea unor sculptori străinii. Este posibil ca decorațiunile sculptate ale cișmelelor să fi fost lucrate la Constantinopol, fiind transportate apoi la Iași în stare finită. Din documente, știm că s-a procedat astfel în cazul mai multor pietre de mormânt, a căror execuție tehnică este remarcabilă.

Marcate cu stema domnului Grigore III Ghica, cișmelele poartă inscripții în trei limbi: română (cu scriere chirilică), greacă și osmană. Una dintre ele, prezentă în două variante, română și greacă, are următorul conținut:

*„Io Gr. A. Ghica Vv.
Fântâna lui Siloam, scăldătoare lui Solomon,
Pârăile făcătorului de minuni Spiridon
Izvorăsc sănătate într-a bolnavilor lăcaș
Desfătare, viață tuturor în Iaș.
A triilea Grigorie Alecsandru Ghica dăruiește
Și cătră toți de obște darul de înmulțește.
Însetaților, vedeți să dobândiți viața apelor!*

²³ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1965, pp. 226-228.

²⁴ La 1 ianuarie 1793, pe când erau epitropi Iordache Ghica și Lascarache Ruset, între cheltuielile anuale trecută și suma de 206 lei, cheltuită pentru a se face „parmaclăcurile de la cișme”. O însemnare de pe o *Psaltire* în limba greacă a consemnat: „Să se știe când am fost eu, Ion, și Vasile Crășmaru la hindichiu, când au făcut haznaua la Sf. Spiridon și am săpat, în domnia întâia a lui Alexandru [?] Voievod, la leat 7273 [1765] iunie 5, dni, ziua Vinerea”. Anul arătat, 1765, corespunde primei domnii moldovenești a lui Grigore Alexandru Ghica. Cei doi nu erau sculptori în piatră, ci credem că au participat la săparea șanțului pentru olandele pe care a fost adusă apa de la Copou până la Sf. Spiridon (N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Universitară Iași*, II, Iași, 1974, p. 104, nr. 153; însemnarea se păstrează pe o *Psaltire a lui David*, în limba greacă, tipărită la 1744, însemnare de la p. 3).

*Întru al doilea an al domniei sale,
Letu 1765”.*

Cele două cartușe ovale cuprind, înscrise tot cu litere aurii, următoarele inscripții în limba osmană²⁵:

În stânga: *„Sub domnia lui Ghica bey, fiu al lui Alexandru binefăcător, care a stăpânit cu dreptate, a izvorât în Moldova această apă ce curge limpede și curată ”*, iar în dreapta: *„Acei cărora le este sete se mulțumesc văzând această cișmea cu două țevi, din care curge apa ca și din cei doi ochi ai unui iubit și vor pomeni că Grigore bey a făcut fericit orașul Iași aducându-i această apă dulce ca mierea, 1765 ”*.

S-a arătat că „unui model tipic baroc îi aparține lespeda funerară a lui Grigore Ghica (1777). Aproape întreaga suprafață a lucrării este înfrumusețată de un cadru compus din *rocaille*-uri juxtapuse, articulate cu frunze de acant, ce se înmănunchează într-un scut decorativ, în care a fost incizată inscripția de comemorare. În partea superioară, aceleași motive dispuse în forma literei S, împreună cu plastice vrejuri vegetale, alcătuiesc un cadru decorativ plin de exuberanță pentru stema de alianță a Moldovei și a Țării Românești, încadrate de o sabie și un sceptru”²⁶. Inscripția, prudentă, redactată în limba greacă, amintește doar de „moartea prematură” a lui Grigore III Ghica, fără a oferi detalii. Prezența ramurilor de palmier („finic”) în decorația pietrei de mormânt dezvăluie însă moartea sa de martir, domnitorul fiind executat de „păgâni” pentru atitudinea curajoasă în chestiunea cedării Bucovinei către austrieci. Finicul a fost folosit ca un simbol al martirajului în iconografia creștină.

²⁵ Th. Burada, *Inscripțiile arabe de la biserica Sf. Spiridon*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare”, Iași, 1904; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 155-156 (cișmelele) și p. 156-161 (biserica).

²⁶ N. Sabău, *Sculptura barocă în România (secolele XVII-XVIII)*, București, Editura Meridiane, 1992, p. 223-224. La p. 225 este descrisă și fântâna de la mănăstirea Golia (1766), arătându-se că schema compozițională a decorațiunii este aproape identică cu aceea de la Sf. Spiridon.

*

Clopotnița de deasupra porții avea inițial un acoperiș de mai mici dimensiuni, la mijlocul căruia se găsea un glob și, deasupra lui, o semilună. S-a considerat că însemnul otoman servea drept scut împotriva armatelor turcești, care au jefuit orașul de nenumărate ori. Fiind partea cea mai dinamică a unei clădiri, acoperișul a cunoscut mai multe modificări. Clopotnița bisericii a fost reclădită în 1807, când semiluna din vârf a fost înlocuită cu ochiul în triunghi²⁷ („Ochiul Divin”²⁸, „atoatevăzător”).

În 1862 a fost modificată forma cupolei. S-a spus că noua formă a fost inspirată de aceea a culionului (pălăriei de papură) purtat de Sfântul Spiridon, patronul lăcașului, în majoritatea reprezentărilor sale din icoane. Din punct de vedere estetic, noua formă reprezintă o scădere, cupola căpătând un aspect mai greoi decât în epoca anterioară. Din gravurile mai vechi știm că turnul avea un acoperiș mai ușor și mai elegant, specific arhitecturii clasiciste. Justificarea oferită pentru această calotă masivă a fost una simbolică: ea ar reproduce forma *culionului* purtat de Sfântul Spiridon. Culionul de papură împletită individualizează, în iconografie, pe Sfântul Spiridon. Dar care este explicația unui acoperământ de cap atât de puțin obișnuit? Credem că este una etimologică: se știe că în limba greacă „Spiridon” însemna tocmai „coșuleț împletit din nuiele”. Se vede că pictorii de icoane, plecând de la această semnificație, au creat culionul împletit, care se aseamănă cu un coșuleț. El este o convenție grafică, ce nu are legătură cu hagiografia sfântului Spiridon.

Regulamentul Orașului Iași din 1830 (inclus în *Regulamentul Organic*) recomanda la art. 51 ca „pe turnurile bisericilor mai înalte din fiecare cvartal să se monteze câte un *ceasornic* pentru cunoașterea

²⁷ *Istoricul spitalului orășenesc*, p. 93.

²⁸ În *Socoteala banilor ce s-au cheltuit cu facerea și zidirea Clopotniței la mănăstirea Frumoasa, în anul 7328 (1819-1820)*, spre final, se arată că a costat 1000 de lei „Ochiul ci esti în vârful Clopotniței, făcut pe tablă de alamă și cu razii și poleit cu 30 galbeni” (arh. Martin Koubelka) în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, Iași, III (1923), p. 135.

orelor”²⁹. Astfel, în turnul-clopotniță de la Spiridonie a fost instalat un orologiu parizian. La 30 decembrie 1840, Comitetul Epitropiei cerea „așezarea unui clopot la poarta ogrăzii”, urmând a se plăti cinci galbeni pentru această manoperă³⁰. Epitropia avea în serviciul său doi ceasornicari (1835-1837), frații Franț și Iohann Horlogher („orologari”?). Știm că cel dintâi avea o leafă de 16 lei pe lună³¹.

*

În cunoscuta sa monografie dedicată orașului Iași, N.A. Bogdan a publicat o pisanie cu stema Moldovei, sub explicația: „Marmură cu inscripția pusă de Grigore Ghica Vodă la cișmeaua de la poarta mănăstirii Sf. Spiridon, 1731”³². Este vorba despre o pisanie ce are capul de bour încadrat de o inscripție în limba română, cu slove chirilice, alături de care se află o inscripție în limba osmană, datată cu anul erei islamice. Anterior, Scarlat Pastia, fostul primar al Iașilor, într-un cunoscut studiu privitor la aducerea apelor în Iași, oferă detalii despre aceeași pisanie de cișmea³³. Autorul arată că descoperise piesa respectivă în 1908, pe stradela Sărărie nr. 20, „la un fost funcționar al Casei Sf. Spiridon, care a dus-o în curtea sa, atunci când la clopotnița de la Sf. Spiridon s-au făcut reparații radicale”³⁴. Placa de marmură a fost păstrată la „Muzeul Etnografic” din curtea mănăstirii Golia, cel fondat de inginerul Virgil Hălăceanu. În 1913 se afla la Muzeul Municipal Iași, care funcționa în incinta aceleiași mănăstiri și care a preluat cea mai mare parte a patrimoniului așa-numitului „Muzeu Etnografic”³⁵. În 1969, pisania era zidită în *lapidarium*-ul amenajat lângă Palatul Culturii, pentru ca, în 1983, locul acesteia să fie gol³⁶. Scarlat Pastia a reprodus traducerea inscripției osmane, în traducerea lui Selim Courdy, fost consul la Iași:

²⁹ *Ibidem*, p. 234.

³⁰ *Ibidem*, p. 229.

³¹ *Ibidem*, p. 230.

³² N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 408.

³³ Scarlat Pastia, *Despre originea apelor la Iași (1877-1896)*, Iași, 1896, *passim*.

³⁴ Aurelia Ignat, *Urme turcești în Iași*, Iași, 1983, p. 6; DJIAN, Manuscrise, nr. 2636.

³⁵ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 408.

³⁶ Aurelia Ignat, *op. cit.*, p. 6.

„Numai El <Dumnezeu> trăiește!
De Gligorie este această poezie,
Închinată vremii când s-a făcut această cișmea.
Apa care curge este curată și limpede.
Bea pentru iubirea trimisului lui Dumnezeu”.

Piesa nu s-a pierdut, ci se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași și face parte din expoziția permanentă. Nu știm însă ca între timp vreun istoric să se mai fi aplecat asupra acestei inscripții pentru a-i lămuri originea. Dorim să clarificăm faptul că acest frumos ornament de cișmea nu are legătură cu biserica Sf. Spiridon. Inscripția include clar anul 1731 (leat 7339), caz în care cișmeaua căreia i-a aparținut a fost făcută de Grigore II Ghica și nu de Grigore III Ghica, cel înmormântat la Sf. Spiridon. Se știe însă că Grigore II Ghica a zidit cișmele în poarta mănăstirii Frumoasa și în fața curții domnești din Iași. Din aceste locuri ar putea proveni piesa de la Muzeul de Istorie.

*

Frumoasele cișmele care încadrează turnul porții de la Sf. Spiridon au fost construite de Grigore III Ghica și sunt reprezentative pentru ceea ce a însemnat „barocul otoman” în Țările Române³⁷. De un deosebit interes sunt *stemele* care împodobesc turnul și cișmelele. Fenomenul heraldic este unul tipic occidental, astfel încât prezența acestor blazoane în asociere cu barocul oriental este una surprinzătoare. Totuși, stemele au însemnătate atât prin indiciile oferite privitoare la ctitori, cât și ca elemente de datare a etapelor de refacere ale turnului. Cromatica identică a stemelor (câmpul albastru)³⁸ lasă impresia că ar fi contemporane, lucrate în același an, dar în realitate ele marchează momente diferite.

În cazul stemelor de pe cișmele, avem de a face aparent doar cu stema Moldovei – capul de bour –, flancată de doi lei rampanți. Nu se văd însemnele din epoca modernă (secolul XIX) ale familiei Ghica: *lacrimile*

³⁷ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României*, p. 449.

³⁸ Culoarea albastră a câmpului stemelor de la Sf. Spiridon sugerează o raportare la heraldica franceză, unde scutul de azur reprezintă regula, smalțul de bază.

cu *bezanți* sau *cei patru vulturași*. Înainte de însemnele amintite, în veacurile XVII-XVIII, familia Ghica a folosit ca stemă *leul*. La 1643, înainte de a deveni domn, marele vornic Gheorghe Ghica folosea un sigiliu cu doi lei rampanți, care susțineau o cruce de procesiune; deasupra capetelor leilor erau prezente două stele cu șase raze³⁹, ceea ce arată că stelele care însoțesc stema de la Sf. Spiridon nu sunt o decorațiune întâmplătoare, căci ele identifică leul ca fiind „ghiculesc”. Astfel se explică de ce pe piatra de mormânt a logofătului Constantin Ghica (1818), din interiorul bisericii Sf. Spiridon, figurează ca stemă *un leu rampant*, spre stânga⁴⁰. În acest mod se conturează o chestiune de „preistorie” a heraldicii familiei Ghica, căreia nu i s-a acordat o atenție suficientă până în prezent. Leii care apar ca suportați ai stemelor familiei Ghica, după 1820, nu sunt doar decorativi, ci își au originea în vechile steme sigilare ale Ghiculeștilor.

Cine privește cu atenție stema aflată deasupra bolții turnului de intrare în incinta de la Sf. Spiridon are ocazia de a descoperi una din rarele reprezentări ale stemei Mavrocordaților care au domnit în Moldova. Prin amplasarea pe trunchiul inferior al zidăriei, se lasă impresia că această stemă, însoțită de anul „1786”, ar data prima fază de construcție a turnului aflat astăzi în picioare. Scutul heraldic se află pe pieptul unei păsări reprezentate din față, cu aripile ușor desfăcute, având poziție și aspect de acvilă. Din alte reprezentări similare se știe că Mavrocordații din Moldova au folosit ca suport al scutului *un păun*, dacă nu chiar o pasăre Phoenix. Păunul este cunoscut drept un însemn imperial bizantin. Scutul este împărțit în patru cartiere. În primele două, recunoaștem simbolurile Moldovei și Țării Românești, „steme de pretenție” ale Mavrocordaților, care au domnit în ambele principate. Simbolul din cartierul al treilea este un înger, ce ține la piept un disc pe care este inscripționată o cruce cu brațe egale. În reprezentările de mai mici dimensiuni, această mobilă

³⁹ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 411, fig. 7; idem, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere de Livia Sârbu, Brăila, Editura Istros, 2005, p. 252; Radu Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 39, fig. 5.

⁴⁰ *Istoricul spitalului orășenesc*, p. 95, fig. 23.

heraldică era mai dificil de identificat; s-a scris că ar putea fi vorba despre un „scarabel sacru”, simbol al nemuririi la vechii egipteni. Sugestia venea însă din simbolul aflat în ultimul cartier al stemei. În ciuda dimensiunilor mari, pe stema de la Sf. Spiridon nu se distinge clar simbolul din cartierul 4. Știm că este vorba de stema propriu-zisă a familiei Mavrocordat: o pasăre Phoenix ieșind din flăcări („Nemurire”). Această pasăre mitologică se înfățișează, de obicei, în smalt negru, pe scut de aur. De acea credem că a fost, inițial, o „stemă grăitoare”, „Mavros” însemnând „negru” în limba greacă. Alegerea unui Phoenix sugerează ambițiile Mavrocordaților, care își asumau un efort de reînviere a Împărăției Bizantine. În epocă, Alexandru Mavrocordat fusese poreclit „Firaris”, adică „Fugarul” (sau „Pârlea-Vodă”), pentru că a fost izgonit de mai multe incendii din palatele în care își fixase reședința.

*

În concluzie, chiar dacă astăzi poartă inscripția cu anul 1786, credem că turnul de zid al bisericii Sf. Spiridon din Iași a fost zidit, în prima sa formă, pe la 1757, concomitent cu incinta de zid datorată domnului Constantin Racoviță. Turnul era mai vechi de anul 1765, când Grigore III Ghica a adăugat cișmelele gemene. Din construcția originară a rămas cel puțin parterul bolții de intrare în incinta mănăstirii, care a fost lucrat din piatră nefasonată, calcar de Repedea, cu o slabă rezistență, și care a fost tencuit încă de la început. Bolțarii înflorați ce decorează arcele porții turnului sunt doar elemente de gust arhaizant, ele singure neputând coborî datarea construcției în veacul XVII, după cum ar indica tipologia acestora. De la 1786 s-a conservat doar primul etaj al turnului, ce reprezintă tainița. Este vorba despre o încăpere boltită, realizată din cărămidă (și nu din piatră), cu o tehnică remarcabilă. De altfel, pisania lui Alexandru Mavrocordat (1786) este așezată chiar la exteriorul acestui compartiment, marcând nivelul de la care s-a înălțat contribuția reală a acestui domnitor la zidirea turnului. În Moldova, cărămida a pătruns la construcția unor astfel de monumente mai târziu decât în Țara Românească. Din exterior, cele două nivele dau impresia unui corp comun, crenelurile din zidărie și contraforții conferindu-le un aspect medieval. Camera clopotelor, de factură clasicistă (cu elemente baroc), datează de după cutremurul din

1802, adică din a doua domnie a lui Alexandru Moruzi (1802-1806). Analogia cu refacerea turnului mănăstirii ieșene Trei Ierarhi, căzut tot la cutremurul din 1802, este grăitoare. Nu se cunoaște exact contribuția renovării din 1843, datorată domnului Mihail Sturdza. Am amintit deja că forma actuală a acoperișului, care imită culionul Sfântului Spiridon, datează din 1862, prin urmare turnul propriu-zis conservă cel puțin trei etape de construcție, din epoci diferite. La acestea se adaugă o altă etapă semnificativă, aceea a cișmelelor orientale, adăugate de Grigore III Ghica la 1765, construcții reprezentative pentru „barocul constantinopolitan” din Moldova. Ceasornicul parizian, instalat cândva după 1830, marchează o altă vârstă a edificiului. Putem astfel urmări evoluția acestui monument prin epocile premodernă și modernă vreme de două secole. Restaurările ulterioare nu au făcut decât să respecte și să conserve aceste etape din evoluția istorică a monumentului. Astfel, avem în Iași acest ansamblu arhitectonic, în care cișmele de gust oriental sunt asociate cu steme heraldice occidentale, în care inscripțiile chirilice stau alături de cele grecești și osmane, în care turnul central reunește elemente de arhitectură medievală și modernă într-un tot care definește însăși devenirea istorică a capitalei Moldovei.

TRADIȚIONALISM ȘI MODERNITATE ÎN SOCIETATEA ȘI MUZICA ROMÂNEASCĂ (1750-1830)

Claudiu Neagoe

Cu jumătatea veacului al XVIII-lea, pe măsură ce influența Iluminismului european se făcea tot mai simțită în Principatele Române¹, elitele politice și culturale românești au fost „cuprinse de voluptatea culturii moderne și de febra europenizării”². Dacă la început boierii și cărturarii munteni și moldoveni au fost preocupați mai mult de asimilarea ideilor și valorilor europene și prea puțin de o reevaluare și reafirmare a tradițiilor culturale autohtone³, către sfârșitul secolului situația avea să se schimbe. Acum, o „inteligenție” românească, deopotrivă laică și ecleziastică, puternic influențată de ideile revoluționare franceze⁴, și-a manifestat în mod vădit nemulțumirea, provocată de faptul că Țările Române erau în viziunea occidentalilor la „periferia Europei”⁵. Studiul de față își propune să arate cum occidentalizarea civilizației românești a devenit, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, tot mai evidentă. Subiectul este unul foarte vast,

¹ A se vedea pe larg lucrarea lui Vlad Georgescu, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române (1750-1831)*, București, Editura Academiei Române, 1972, pp. 35-39, 59-61.

² Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, Editura Antet, 1996, p. 136.

³ Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, Editura All Educational, 1999, p. 158.

⁴ Vezi Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2000, pp. 164-171.

⁵ Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 160.

astfel încât ne vom îndrepta atenția în primul rând spre probleme ce țin de tradiționalismul ce caracteriza societatea românească și, pe de altă parte, spre muzica vremii (ca aspect particular), ca mod de transmitere a influenței culturale occidentale. Mediul predilect de manifestare a aspectelor pe care le vom analiza în rândurile de mai jos este cel urban, astfel că cercetarea noastră va evidenția și felul în care se prezenta lumea orașului la jumătatea secolului al XVIII-lea, *secolul fanariot*, până după reintroducerea domniilor pământene.

În așa-zisul *secol fanariot*, societatea românească era în cea mai mare parte „orientalizată”. Boierii, precum și celelalte categorii sociale privilegiate preluaseră mai toate deprinderile și obiceiurile otomanilor în port și vestimentație, în moravuri, în atitudini și comportamente, în artă și arhitectură, în muzică etc.⁶ Spre deosebire de societățile occidentale, care erau ierarhizate pe ranguri, onoruri și funcții⁷, societatea otomană nu se structura după „noblețea de neam”⁸. La otomani, slujbele erau cele care dădeau „noblețe”, pe timpul cât erau exercitate. Ieșirea din slujbă ori moartea aduceau cu sine pierderea „nobleței”. Spre deosebire de turci însă, fanarioții nutreau totuși respect pentru marile familii, considerate de ei „nobile”, prin numărul mare de domni și înalți dregători ce se ridicaseră din rândul acestora. Printre familiile nobile ale Fanarului se numărau Mavrocordații, Racovișteștii, Ghiculeștii și Caragea. Dintre acestea, familia Ghica se împământenisise din secolul al XVII-lea⁹. Mavrocordații, deși erau greci, invocau o înrudire mai îndepărtată cu domnii Moldovei¹⁰.

⁶ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini despre țările române* [titlurile sau subtitlurile au fost preluate *ad-literam* din colecția *Călători străini*], vol. X, partea I, p. 150.

⁷ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol. I, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1986. pp. 52-53.

⁸ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 212.

⁹ Charles-Claude de Peyssonnel, [*Comerțul Mării Negre*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 407.

¹⁰ Nicolae și Ioan Mavrocordat își revendicau, pe linie maternă, originea din familia Mușatinilor: mama lor, Sultana Hrisoscoaleu, era nepoata de fiică a lui Alexandru Iliăș, nepotul lui Alexandru Lăpușneanu; Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române, 1711-1821. Mică enciclopedie*, cuvânt înainte de Pashalis M. Kitromilides, București, Editura Omonia, 2004, p. 98; vezi și Dan Berindei, *Domnii fanarioți și înalți dregători*

Racovițeștii¹¹ și Callimachii¹² erau moldoveni grecizați, iar cei din familia Caragea erau greci veritabili¹³. Descriind această elită politică și socială, abatele Lionardo Panzini arată următoarele: „este o nobilime bazată pe un criteriu subiectiv, care nu are valoare decât printr-o convenție între greci. Ea nu este recunoscută și nici admisă de turci și deci e lipsită de orice efect, căci ea nu dă nici rang, nici drepturi, nici privilegiu, nici un tratament deosebit acelor familii care se laudă că o au”¹⁴. În ceea ce privește burghezia românească, ea nu e bine definită¹⁵, confundându-se adesea, sub aspect ideologic, cu boierimea mică și mijlocie¹⁶.

Până pe la 1780, societatea românească a resimțit destul de acut lipsa unui segment autohton consistent „de literați, savanți și artiști”¹⁷. După relatările unor călători străini, în Țările Române ar fi domnit multă vreme „neștiința”¹⁸. Fanarioții au încercat să schimbe această stare de lucruri. Primii care au făcut-o au fost Mavrocordații, care, în calitate de domni ai

în *Principatele Române (1711-1821)*, în idem, *România și Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I, *Secolele XVIII-XIX*, București, Editura Museion, 1991, p. 8.

¹¹ Mihail Racoviță, zis și Cehan, domn al Moldovei (1703-1705, 1707-1709, 1715-1726) și al Țării Românești (1730-1731, 1741-1744), era fiul lui Ioan Racoviță, un mare dregător moldovean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și al Anastasiei Cantacuzino; Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 138.

¹² La origine, moldoveni din ținutul Orheiului, se trăgeau din boierul Vasile Călmaș (cca 1640). Acesta a avut doi fii: pe Theodor sau Toader, căsătorit cu Roxana, fiica lui Grigore I Ghica, domn al Țării Românești în secolul XVII, și Nicolae. Din primul se trag Callimachii, grecizați din veacul al XVIII-lea; *Ibidem*, pp. 47, 51.

¹³ *Ibidem*, p. 58.

¹⁴ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 212.

¹⁵ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Minerva, 1972, pp. 42-43.

¹⁶ Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți*, în „Revista de istorie”, tom. 40 (1987), nr. 5, p. 481; vezi și Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1997.

¹⁷ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 151.

¹⁸ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 213.

Țărilor Române, s-au bucurat nu numai de încrederea Înaltei Porți, dar și de o oarecare apreciere din partea boierimii pământene.

Nicolae-vodă Mavrocordat, domn al Moldovei (1709-1710), „știa multe limbi, în chip desăvârșit, ca și tatăl său Alexandru”¹⁹. Ca domn al Țării Românești (1715-1716, 1719-1730), „a adus meșteri tipografi atât pentru slovele grecești, cât și pentru cele slavonești, și clădind case la mănăstirea Sf. Sava a așezat acolo tipografia”²⁰, unde apoi a pus să se tipărească „drept a sa, o lucrare manuscris mai veche, din biblioteca părintelui său”²¹, tratând despre datoriile creștinilor (*De Christiani hominis officio*), apoi alta, *Filoteu Parerga*, tradusă de Ioannes Clericus”²². Biblioteca domnească, aflată la mănăstirea Văcărești, ctitorită de domn în răstimpul 1719-1722, cuprindea 154 de volume, potrivit „catalogului” din anul 1723, cele mai multe dintre ele adunate de-a lungul vieții de către tatăl său, Alexandru Mavrocordat-Exaporitul²³.

¹⁹ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție critică de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 75.

²⁰ *Ibidem*, p. 177.

²¹ Alexandru Mavrocordat-Exaporitul (1641-1709), mare dragoman al Porții (1673-1683, 1685-1699); Mihai Țipău, *op. cit.*, pp. 97, 116.

²² Mihail Schendos van der Beck, *Apologia [Despre venirea sa la București și despre purtarea lui Nicolae Mavrocordat]*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 84. Prima a fost tipărită în limba greacă la București în 1719 (Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, I, 1536-1830, Galați, Editura Alma, 2000, p. 229). Cea de-a doua lucrare a fost scrisă în timpul prizonieratului din anii 1717-1719 (*ibidem*, p. 119) și trimisă în manuscris, în 1719 sau 1720, teologului, filosofului și literatului francez, stabilit la Amsterdam, Jean Le Clerc (1657-1736), cu care Mavrocordat a întreținut corespondență vreme de șase ani; vezi pe larg, la Jacques Bouchard, *Relațiile epistolare ale lui Nicolae Mavrocordat cu Jean Le Clerc și William Wake*, în idem, *Nicolae Mavrocordat, domn și cărturar al Iluminismului timpuriu (1680-1730)*, trad. din franceză și neogreacă de Elena Lazăr, București, Editura Omonia, 2006, pp. 11-38.

²³ Andrei Pippidi, *Aux confins de la République des Lettres. La Valachie des antiquaires au début du XVIIIe siècle*, în idem, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube du l'âge moderne*, București-Paris, Editura Academiei Române – Éditions du C.N.R.S., 1980, pp. 218-222.

Domnul a angajat și a adus la curte pe dascălul italian Antonio Epis, ca să se îngrijească de educația fiului său cel mare, beizadeaua Alexandru²⁴. În scurtă vreme acesta avea să învețe, pe lângă greacă și turcă, latină, franceză și italiană, dobândind „frumusețea și caracterul părintelui său”²⁵.

Grigore al II-lea Ghica, domn al Moldovei între 1726 și 1733, se bucurase de tânăr de o educație aleasă, căci știa foarte bine „limbile greacă și turcă, precum și celelalte limbi europene”²⁶. Urcat pe tronul Moldovei, a reușit în numai șase luni să învețe moldovenește²⁷. La poarta cea mare a curții domnești de la Iași, a pus să se ridice un turn, unde a fost montat „un ceas mare ca să bată orele și să se audă în tot Iașul”²⁸. În al doilea an al domniei (1727), cu sprijinul patriarhului Ierusalimului, Hrisant, aflat atunci la curtea Moldovei, domnul a înființat școli pe cheltuiala sa, „ca să învețe gratuit limbile elinească, grecească și moldovenească nu numai copiii oamenilor săraci, care nu puteau plăti dascăl, dar și copiii boierilor, și celor mari și celor mici”²⁹. Influențat de arta și arhitectura orientală, „a făcut o grădină frumoasă, în care a zidit case domnești după modelul celor din Constantinopol, cu meșteri aduși anume, și lângă case a făcut havuzuri și chioșcuri, iar în față, de partea cealaltă, o grădină desfătătoare cu fel de fel de flori”³⁰.

Constantin Mavrocordat s-a arătat cu adevărat demn de numele pe care îl purta. Ca domn al Țării Românești³¹, acesta n-a urmărit decât „buna cârmuire, dreptatea și îngrijirea poporului”³². S-a străduit „să facă să

²⁴ Mihail Schendos van der Beck, *Apologia*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 85, nota 26.

²⁵ Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II, ediție critică de Gabriel Ștrempele, București, Editura Minerva, 1994, p. 331.

²⁶ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, p. 253.

²⁷ *Ibidem*, p. 261.

²⁸ *Ibidem*, p. 259.

²⁹ *Ibidem*, p. 287.

³⁰ *Ibidem*, p. 291.

³¹ A domnit de șase ori: 1730 oct. – nov.; 1731 oct. 13/24 – 1733 mai; 1735 nov. 16/27 – 1741 sept. 5/16; 1744 iul. – 1748 apr.; 1756 febr. 8/19 – 1758 aug.; 1761 iun. 5/16 – 1763 mart. 9/20; Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 102.

³² *Cronique de Constantine Maurocordato et de son fils Alexandre*, în Nicolae Iorga, *Textes post-byzantins*, Bucurest, Institut D'Études Byzantines, 1939, p. 29.

propășească negoțul și artele”³³. Domnul, care „vorbea perfect italiana și germana și înțelegea foarte bine franceza”³⁴, avea o bibliotecă „bogată și aleasă”, cunoscând, pe baza lecturilor constante, nu numai operele cronicarilor munteni și moldoveni³⁵, dar și pe cei mai de seamă scriitori ai vremii³⁶. Pe unii dintre aceștia i-a adus la curtea sa de la București sau de la Iași, oferindu-le stipendii importante și slujbe potrivite cu abilitățile de care dădeau dovadă³⁷. Doctorul Bertin, de exemplu, a fost, în timpul celei de-a doua domnii în Moldova (1741-1743), „primul medic al domnului și unul din cei 40 membri ai Academiei din Paris”³⁸, iar marchizul de Magnan era folosit de domn în calitate de secretar „pentru afacerile politice”³⁹. Lazăr Scriba din Trapezunt, un vestit „om de știință”⁴⁰, fusese adus tot acum la Iași și ținut de domn pe leafă mare pentru „a face școală” cu beizadelele și cu odraslele boierilor de la curte⁴¹. Medicul Depasta fusese însărcinat cu îngrijirea bibliotecii domnești de la Iași, unde Constantin Mavrocordat „obișnuia să stea ziua întreagă și parte din noapte, pentru a studia”⁴². François Liotard, pictor originar din Geneva, fusese adus de domn de la Istanbul „spre a face portretul lui, pe acele ale

³³ Jean Claude Flachet, (*Călătorie prin Țara Românească*), 1740, în *Călători străini*, vol. IX, p. 254.

³⁴ *Ibidem*, p. 255.

³⁵ Domnul luase chiar inițiativa alcătuirii unei „istorii” a românilor (Andrei Veress, *Istoricul marele serdar Gheorge Saul (1743-1785)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secției literare”, tom V, 1930-1931, pp. 85-86).

³⁶ Jean Claude Flachet, (*Călătorie...*), 1740, în *Călători străini*, vol. IX, p. 256.

³⁷ Markos Antonios Katsaitis, 1742, *Iași*, [*Portretul domnului <C. Mavrocordat>*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 285.

³⁸ *Ibidem*, pp. 285-286. A se vedea despre acest personaj și la V. Mihoarea, *Un medic francez la curtea lui Constantin Mavrocordat, doctorul Bertin, 1741-1743*, în „Revista istorică”, 1933, nr. 4-6, pp. 139-155.

³⁹ Markos Antonios Katsaitis, 1742, *Iași*, [*Portretul...*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 286.

⁴⁰ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric a oamenilor însemnați din secolul XVIII...*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, Editura Cronicar, 2003, p. 225.

⁴¹ Markos Antonios Katsaitis, 1742, *Iași*, [*Portretul...*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 288.

⁴² *Ibidem*, p. 289.

doamnelor – mama și soția – precum și ale beizadelelor și domnițelor”⁴³. Era vorba despre mama sa vitregă și cea de-a treia soție a lui Nicolae Mavrocordat, Smaranda Stavropoleos, de cea de-a doua soție a sa, Ecaterina Rosetti și de cei șase copii: Alexandru, Ioan, Dimitrie, Maria, Ecaterina și Smaranda⁴⁴.

Printre marii boieri de la curtea lui Constantin Mavrocordat erau câțiva dregători greci mai învățați. Andronachi (Antonachi) Vlasto, „primul secretar” al domnului, în timpul celei de-a treia domnii în Țara Românească (1735-1741)⁴⁵, era un adevărat protector „al artiștilor și scriitorilor”. Cărturar el însuși, Andronachi Vlasto „vorbea perfect italiana și germana și înțelegea foarte bine franceza, în care însă se exprima cu greutate”⁴⁶. Biblioteca acestuia era aleasă și extrem de bogată: „avea mai multe tablouri de preț, câteva sculpturi minunate, o mulțime de scule de tot felul și mai multe piese ale unor mecanisme cu totul neobișnuite aduse de el din Germania sau din Anglia”. Flachat îl considera un „om de gust” și un adevărat „savant fără idei preconcepute și fără vreo părtinire”⁴⁷. Un alt fanariot, Iacovache Rizo, fost mare cămăraș (1735), apoi mare portar (1741), care își făcuse studiile în Italia între 1730 și 1735, se număra printre sfetnicii de seamă ai domnului, pentru care făcea, pe baza cărților și diferitelor publicații venite din Occident, „o serie de observații” despre Germania, Olanda, Anglia, Franța și Italia⁴⁸.

Misionarul franciscan Blasius Kleiner întâlnea la București, pe la 1764, o diversitate de neamuri și de limbi, atât din Europa, cât și din Asia⁴⁹. Erau negustori unguri, polonezi, germani și francezi, negustori greci din

⁴³ *Ibidem*, p. 285.

⁴⁴ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 110.

⁴⁵ Antonache Vlasto a ocupat și două mari dregătorii, cea de vel vistier (28 ian. – 7 iul. 1732), apoi cea de vel clucer (12 apr. 1737); Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum (II)*, în „Revista Arhivelor”, an. XLIX (1972), vol. 34, nr. 2, pp. 298 și 302.

⁴⁶ Jean Claude Flachat, (*Călătorie...*), 1740, în *Călători străini*, vol. IX, p. 254.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 256.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 255.

⁴⁹ Blasius Kleiner, *Cronica provinciei franciscane bulgaro-române, 1764*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 433.

Iannina și Constantinopol, secretari particulari francezi și italieni, dar și greci aflați în slujba domnilor fanarioți. Iată-i de pildă pe Maurice Linchou și fiul său cel mare, François-Thomas Linchou, veniți în Moldova în timpul primei domnii a lui Constantin Racoviță (1749-1753), cu acordul căruia înființaseră o „casă de comerț” la Galați⁵⁰. Un an mai târziu, în 1754, François-Thomas Linchou, împreună cu alți trei frați mai mici, înființa o a doua „casă de comerț” la București⁵¹.

Domnul Moldovei, Ioan Teodor Callimachi (1758-1761), ținea la curtea sa, în calitate de secretar privat, pe un anume Pierre La Roche⁵². Sub cea de-a doua domnie a lui Grigore Callimachi în Moldova (1767-1769), staroste de Cernăuți era Ianacachi Millo, un francez grecizat, bun cunoscător al limbilor italiană și franceză⁵³.

Deși marii boieri munteni și moldoveni continuau să imite obiceiurile și felul de a fi al fanarioților⁵⁴, un număr mic de boieri⁵⁵ și negustori, ce călătoriseră prin Europa, au început să se deprindă a vorbi fie italienește, fie franțuzește ori nemțește⁵⁶. Numărul cunoscătorilor de limbă franceză avea să crească în timpul ocupației rusești din anii 1769-1772⁵⁷.

Cu anii 1774-1775, s-a deschis o epocă nouă pentru Principate. Tratatul de la Kuciuc-Kainargi (10/21 iulie 1774) a reafirmat „privilegiile” avute de acestea în trecut față de Înalta Poartă și le-a adus tot mai mult în sfera de influență a Rusiei⁵⁸.

⁵⁰ Charles-Claude de Peyssonnel, [*Comerțul Mării Negre*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 404.

⁵¹ *Ibidem*, p. 404, notele 61-63 și 66.

⁵² *Ibidem*, p. 414.

⁵³ Ruggiero Giuseppe Boscovich, *Jurnalul călătoriei de la Constantinopol în Polonia, 1762*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 477.

⁵⁴ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 223.

⁵⁵ După 1760, doi fii de boieri moldoveni, Vasile Balș și Scarlat Sturdza, ajungeau la Viena și Lipsca (Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 142).

⁵⁶ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 151.

⁵⁷ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 219.

⁵⁸ A se vedea Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional, vol. I, București, Editura

În toamna anului 1774, domn în Țara Românească era numit Alexandru Ipsilanti, fost mare dragoman al Porții (9 aug. – 15/16 sept. 1774)⁵⁹. În vremea acestuia, aflăm de la episcopul Chesarie al Râmnicului, „s-au învrednicit țara a câștiga în scris de la prea puternica împărăție așezământuri pentru a sa oblăduire”⁶⁰. Noul domn, „fiind domn înțelept și cu minte înaltă, au pus toate trebile țării cu rânduială bună”⁶¹. Eforturile sale au fost apreciate și laudate de către contemporani. Friedrich Wilhelm von Bauer arăta cum acest principe mărunț, aproape necunoscut în Europa, căuta „să facă statul său să înflorească” și să-l scoată „din neștiința și barbaria” în care fusese cufundat multă vreme. „După ce a orânduit sistemul politic intern al principatului, după ce a asigurat libertatea personală și patrimonială a supușilor săi, degrevându-i de greutatea enorme și de arbitrarul sub care zăceau, trezindu-i puțin câte puțin la ideea de ordine și de rânduială, supunându-i jugului blând al unor legi înțelepte, drepte și omenoase, însuflețind agricultura, industria și comerțul, după toate acestea râvnește a-i face să se adape la izvorul științelor, să trezească în ei voința de se instrui, de a se lumina și de a ieși din noroiul și din rugina în care se află cufundați de mai multe veacuri”⁶².

La curtea acestuia se vorbea greaca și italiana⁶³. Domnul arăta învățaților străini o mare considerație⁶⁴. El a adus în Țara Românească cărțurari învățați, asemenea lui Neofit Cavsocalvitis, devenit profesorul

Politică, 1971, doc. 45, pp. 228-230 și Adam Neale, *Relația călătoriei prin Moldova (1805)*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 178.

⁵⁹ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 88.

⁶⁰ *Mineiul pe noiembrie (Râmnic, 1778)*, în *Cărți românești vechi. Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Craiova, Scrisul Românesc, 1994, p. 110.

⁶¹ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, ediție de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei Române, 1987, p. 37. Vezi și idem, *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ediție de Natalia Trandafirescu, București, Academia Română, 2004, p. 19.

⁶² Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 212-213.

⁶³ *Ibidem*, p. 214.

⁶⁴ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 463.

celor două beizadele domnești, Constantin și Dimitrie⁶⁵. Căutând să-și „lumineze” supușii prin învățătură, domnul „a înființat o școală publică”⁶⁶, asigurând anual toate cheltuielile necesare pentru întreținerea și educația unor elevi nevoiași⁶⁷.

Pentru cărturarii din ultimele trei decenii ale secolului XVIII, limba română a devenit cu adevărat importantă, dovadă fiind atenția tot mai mare acordată studierii ei în școlile domnești, boierești și mânăstirești⁶⁸, dar mai ales apariția primei *Gramatici românești*, la Râmnic, în 1787, avându-l ca autor pe Ienăchiță Văcărescu⁶⁹. „Acesta – spunea Ion Heliade Rădulescu – a stăut cel dintâi în Țara Românească ce a dăschis drumul rumânilor spre cultura limbii și pă urmă a lăsat ca o datorie fiilor și nepoților săi cercetarea și îndreptarea limbii [...]”⁷⁰. Nevoia de învățătură se resimțea tot mai puternic în rândul elitelor, drept mărturie stau cuvintele pline de înțelepciune ale marelui boier cărturar Iordache Golescu: „Unde învățătura mult ea se lățește și legea împărățește, acolo dreptatea singură stăpânește. Unde învățătura nicicum se cinstește, acolo orbirea minții peste toți se lățește. Unde învățătura se ivește, d-acolo neștiința de sineși se izgonește”⁷¹.

Cu toate acestea, vechile obiceiuri de la curtea Țării Românești n-au putut fi înlăturate. În fiecare dimineață boierii cei mari, cu sau fără slujbă, se adunau la curte, într-una din sălile palatului domnesc, „făcând cerc și stând de vorbă”. Până și negustorii se molipsiseră „de această boală”. Cel

⁶⁵ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 218.

⁶⁶ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 213.

⁶⁷ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric al domnilor însemnați din secolul XVIII...*, în Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 188.

⁶⁸ Matei D. Vlad, *Iluminismul în politica școlară a unor domni fanarioți din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, LVII-LVIII (1988), pp. 199-207.

⁶⁹ D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, București, Editura Minerva, 1971, p. 39.

⁷⁰ Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească. Prefață*, în idem, *Scieri alese*, ediție îngrijită de Vladimir Drimba, București, Editura Albatros, 1984, p. 173, notele 1-2.

⁷¹ Iordache Golescu, *Proverbe comentate*, ediție îngrijită de Gheorghe Paschia, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 279.

care nu participa la aceste întruniri mondene era considerat „un om de rând”⁷².

Numărul străinilor stabiliți la curțile Moldovei și Țării Românești avea să crească după 1775. Unii veneau și se puneau în slujba domnilor fanarioți ca secretari particulari sau profesori pentru copiii acestora, alții ca oameni de știință sau negustori atrași de ideea unei îmbogățiri rapide. La 1776, „un oarecare Macri, mecanic italian”, căuta să perfecționeze în cele două Principate „mașinile de la ocne”⁷³. Nicolae Caragea, domnul Țării Românești (1782-1783), adusese la curte pe un oarecare domn Weber, în calitate de „*maestro di lingua*”⁷⁴. Sub domnia lui Mihai Suțu (1783-1786), un anume Michel sau Michele, venețian la origine, aflat în slujba consulului rus la București, deschidea o sală de biliard și o cofetărie⁷⁵. Chirurgical Felice Bartolozzi și medicul Beneveni se bucurau în 1782 de protecția domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Deli-bey (1782-1785)⁷⁶. În grațiile acestuia se mai aflau albanezul Miscio, care fusese numit „postelnic sau mareșal de curte”, abatele Marquis, care avea calitatea de „secretar” domnesc, și evreul Comodo, principalul creditor al domnului, venit de la Constantinopol⁷⁷. Francezii aveau se pare ceva mai multă trecere la curțile domnilor fanarioți, mai ales că adeseori Poarta ținea cont de recomandările Franței cu privire la unii domni fanarioți⁷⁸. Cei mai mulți dintre francezii ajunși în Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea erau de origine nobilă, asemenea lui Alexandre Maurice, conte d’Hauterive, secretarul particular al lui Alexandru

⁷² Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 505.

⁷³ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 463.

⁷⁴ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații...*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 510.

⁷⁵ Jeremy Bentham, [*Călătoria în Țara Românească și Moldova*], 1786 ianuarie 8, Iași, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 711.

⁷⁶ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații... <1788>*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, pp. 518-519.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 519.

⁷⁸ A se vedea pe larg despre, la Germain Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier*, Paris, 1955.

Mavrocordat Firaris, domnul Moldovei (1785-1786)⁷⁹, sau Pierre De La Roche, secretarul lui Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești (1786-1790)⁸⁰. Un oarecare Martinot, venit la București prin 1789, ajunsese profesor în casa boierului Mihail Manu (Mano)⁸¹. Alți doi emigranți francezi, stabiliți la Iași în 1794, au devenit dascăli particulari ai unor odrasle boierești. În 1796, Jean-Baptiste și François Trécourt se bucurau de ospitalitatea domnului moldovean Alexandru Callimachi (1795-1799)⁸².

În ultimele trei decenii ale veacului al XVIII-lea, lucrările iluminiștilor francezi s-au bucurat de o atenție deosebită în rândul elitelor laice și eclesiastice fanariote și pământene⁸³. Boierii de la curtea lui Alexandru Ipsilanti (1775-1782) îl citeau cu mare interes pe Voltaire. Sub domnia acestuia, Chesarie, episcopul Râmnicului, traducea mai multe texte din *Enciclopedia franceză*⁸⁴. Unul dintre cei mai însemnați dregători de la curtea lui Ipsilanti, boierul cărturar Ienăchiță Văcărescu deținea o bogată și valoroasă bibliotecă, al cărei număr de volume avea să fie sporit de

⁷⁹ Ivan Ivanovici Severin, *Jurnal ieșean, <1784, decembrie, Iași>*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 659.

⁸⁰ Idem, *Însemnare din 1786, iulie 20/31, București*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 660.

⁸¹ Se trăgea dintr-o familie italiană originară din Sicilia, stabilită în secolul al XVI-lea în Peloponez și grecizată pe la jumătatea secolului al XVII-lea. În 1779 îl găsim la curtea lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei (1777-1782) în dregătoria de mare logofăt, apoi, în 1784, revine la Constantinopol, pentru ca în 1786 să treacă în Țara Românească, alături de noul domn, Nicolae Mavrogheni (1786-1790). Se stabilește aici, căsătorindu-se cu Smaranda Bărcănescu (Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări de Mateiu Caragiale, ediție îngrijită de Alexandru Condeescu, București, Editura Muzeul Literaturii Române, f.a., p. 634.

⁸² Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 20.

⁸³ Vezi și studiul nostru: Claudiu Neagoe, *Carte, cultură și societate în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Analele Brăilei”, serie nouă, V (2004), nr. 5, p. 126.

⁸⁴ Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 147.

către fiul său, Nicolae Văcărescu⁸⁵. În veacul al XVIII-lea însă a poseda o bibliotecă „nu implica și obligația de a-i citi toate cărțile”⁸⁶. Domnii și boierii fanarioți au fost preocupați mai degrabă de achiziționarea și tezurizarea cărților și prea puțin de împărtășirea unor experiențe de pe urma citirii lor. Cartea n-a fost altceva decât „un produs de lux și un obiect de colecție”⁸⁷. Ea era achiziționată după cele mai însemnate „cataloage” europene⁸⁸. Tot sub domnia lui Alexandru Ipsilanti, în anul 1776, s-a instituit oficial funcția de *bibliotecar*, acesta având în grijă „condica” în care erau înregistrate toate cărțile bibliotecii Școlii domnești de la Sf. Sava⁸⁹.

Nicolae Caragea, domn al Țării Românești (1782-1783), deținea în biblioteca sa „7 volume din *Histoire générale de Voltaire*”, traduse de el din franceză în greacă, încă de pe vremea în care era mare dragoman al Înaltei Porți (1777-1782)⁹⁰. Începând cu domnia acestuia, tinerii boieri și boiernași începură a se arăta tot mai dornici de învățătură. Unul dintre ei, junele Mihai Călinescu, din dorința de a-și ostoi setea de cunoaștere și de învățătură, a îndrăznit să plece din țară fără pașaport și în ciuda interdicției ce-i fusese pusă de către marele spătar Ienăchiță Văcărescu⁹¹. Potrivit relatărilor raguzanului Stephan Ignaz Reicevich, marele spătar refuzase, se pare fără motiv, să-i elibereze tânărului Călinescu un pașaport de liberă trecere pentru Viena, drept care acesta „a găsit cu cale să plece

⁸⁵ Vezi M. Caratașu, *Livres et documents des Vacaresco (Sources documentaires inédites)*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, XII (1974), nr. 3, pp. 387-394.

⁸⁶ Daniel Barbu, *op. cit.*, p. 61.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Istoria românilor*, vol. VI, *Români între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 778.

⁸⁹ Vasile Alexandrescu Urechia, *Cele mai importante documente școlare din Țara Românească și Moldova*, ediție critică de Gheorghe Pârnuță și Ștefan Trâmbaciu, București, Editura Ars Docendi, 2003, doc. 19, p. 95.

⁹⁰ Jacob Jonas Björnstaahl, *«Despre fanarioți»*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1351.

⁹¹ Serghei Lazarevici Laskarev, *1782, septembrie 8/19. București. Raport și copie către ambasadorul Iakov Ivanovici Bulgakov*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 551.

clandestin”. Mâniat, marele spătar⁹² a poruncit, având mână liberă de la Nicolae-vodă Caragea, ca fratele mai mare al acestuia, Toma Călinescu, fostul vătaf al păhărniceilor domnești, să fie închis⁹³. Mama celor doi frați a înnebunit, se pare din cauza maltratărilor la care a fost supusă⁹⁴. Chemat înaintea Divanului să dea socoteală pentru acțiunile sale, marele spătar a afirmat că, de fapt, adevăratele intenții ale tânărului Călinescu erau acelea de a trece în Rusia la ruda sa, fostul mare ban Mihai Cantacuzino, devenit între timp general țarist, chipurile „pentru a face intrigi (cabale)”⁹⁵. Drept urmare, imediat ce a fost readus în țară, prin intermediul comandantului de Sibiu, baronul Friedrich von Preiss, tânărul Mihai Călinescu a fost pedepsit „cu 270 de lovituri cu nuiua la tălpi”, iar apoi „trimis în surghiun la mănăstirea ce se numește Snagov”⁹⁶.

Sub domnia lui Mihail-vodă Suțu (1783-1786), un oarecare Constaki sau Costachi, grec fanariot cultivat care vorbea fluent franceza și citea destul de bine în limba engleză, și care întemeiasă la București un „Teatru italian”⁹⁷, împreună cu alți patru tineri boieri de la curte se considerau „discipolii lui Helvetius”. Ei reușiseră să atragă în cercul lor și pe unul din fiii domnului⁹⁸.

Ocupațiile militare austriece și rusești din anii 1788⁹⁹-1791 au adus societatea românească în contact direct cu valorile culturii și civilizației europene. Ele au schimbat într-o oarecare măsură comportamentul, mentalitatea și moravurile elitei boierești muntene și moldovene. Primele care s-au emancipat au fost femeile. Ele s-au eliberat înainte de toate „de

⁹² Ianache Văcărescu a fost mare spătar în intervalele 26 iun. 1779 – 26 mai 1781 și 5 iul. – 26 dec. 1782 (Theodora Rădulescu, *op. cit.*, p. 295).

⁹³ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații... <1788>*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 513; vezi și V.A. Urechia, *Istoria românilor*, II (1774-1786), București, 1891, p. 246.

⁹⁴ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații... <1788>*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 513.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 514.

⁹⁶ Serghei Lazarevici Laskarev, *Raport și copie...*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 552.

⁹⁷ Jeremy Bentham, [*Călătoria...*], 1786, ianuarie 8, Iași, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 709.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 710.

⁹⁹ În Moldova, ocupația a început în 1788, în Țara Românească în anul următor [n.n.].

sub claustrarea mai mult sau mai puțin riguroasă pe care o impuseseră moravurile orientale”, apoi și-au cucerit dreptul de a duce o viață mai liberă, „îndeosebi pe tărâmul eroticii și al divertismentelor de societate”¹⁰⁰. Curtea și capitala reprezentau pentru acestea centrul vieții mondene. Potrivit relatărilor ducelui de Richelieu, boieroaicele moldovene vedeau la 1790-1791 în Iași ceea ce vedeau doamnele franceze din provincie în Paris¹⁰¹.

Datorită ocupațiilor militare străine, boierii, împreună cu soțiile lor, încep să vorbească franceza, italiana și germana¹⁰², dar nu se rup cu totul de obiceiurile orientale, cel puțin sub aspect vestimentar. Bărbații se îmbracă în continuare după moda orientală (de fapt grecească), în schimb femeile încep să adopte elemente de vestimentație occidentală. Cele tinere, mai cochete, mai îndrăznețe, încep să se îmbrace aproape în totalitate „europenește”¹⁰³.

Deși în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea numărul profesorilor și al preceptorilor străini a crescut¹⁰⁴, educația tinerilor a continuat să fie destul de precară. Învățământul public din Moldova, aflăm de la medicul sas Andreas Wolf, era la sfârșitul secolului al XVIII-lea într-o stare deplorabilă, profesorii specializați lipseau, metodele de învățare erau ineficiente și neatrăgătoare pentru tinerii fii de boieri, aceștia din urmă manifestând prea puțină aplecare către învățătură¹⁰⁵.

Scriind despre realitățile moldovene, viceconsulul francez Joseph Parant arată în 1798 că imaginea Iașului s-a schimbat considerabil sub

¹⁰⁰ Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975, p. 115.

¹⁰¹ Armand-Emmanuel du Plessis, duce de Richelieu, *Relatarea călătoriei prin Moldova, decembrie 1790 – ianuarie 1791*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 928.

¹⁰² Iona Ghedevanișvili, [*Călătorie în Moldova*] (1790-1792), în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 986.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Contele Johan von Hofmannsegg, «*Călătoria prin Banat și Transilvania*», 1794, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1189.

¹⁰⁵ Andreas Wolf, *Contribuții la o descriere statistico-istorică a principatului Moldovei, - Extrase -*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, pp. 1265-1266.

aspect arhitectonic după războiul din 1787-1791¹⁰⁶. În Moldova sfârșitului de secol XVIII însă – afirmă același diplomat francez –, „nu există sentiment public, nu există nici o idee politică, nici un simțământ de libertate”¹⁰⁷, în ciuda faptului că unii boieri, care știau să judece, manifestau interes pentru ideile revoluționare franceze¹⁰⁸. La Iași nu erau decât „deprinderi rele și prejudecăți” printre boieri, „multă trufie și multă umilință, multă sclavie, ba chiar superstiție, dar și mai mult desfrâu și imoralitate”. Poporul de rând „este în ultimul grad de îndobitocire, mizeria îl distruge zi de zi, trupul lui este acoperit de sudoare și de țărână, sufletul său zace în noroiul neștiinței și pare să nu mai fie deschis decât superstiției care l-a cufundat în ignoranță”¹⁰⁹.

Prea multe nu s-au schimbat nici în Țara Românească, în ciuda influențelor „evropenești” ce se făcuseră simțite în timpul ocupațiilor militare din anii 1789-1791. Iată de pildă cum erau descriși boierii și negustorii munteni din vremea lui Mihai Șuțu (1801-1802), într-una din *scrisorile* lui Ion Ghica către Vasile Alecsandri: „Boierii cei tineri și eleganți și feciorii de boier mare purtau în cap un glob rotund de hărșie¹¹⁰ brumărie; mărimea aceluia balon era aproape patru coți în circumferență și avea la unul din poli o gaură pe unde intra capul până deasupra sprincenelor și la celălalt pol un fund de postav de mărimea și forma unui cuib de rândunică, de unde boierul, plecându-și nițel gâtul la dreapta, putea să-și apuce ișlicul¹¹¹ cu patru degete. Boierii mai în vârstă purtau ișlic tot atât de umflat, dar sfera nu era întregă, era tăiată neted orizontal, ceva mai sus de cercul cel mare, iar pe acel șes era întins un fund de postav. Ișlicul acesta se lua din cap cu ajutorul amânduror mâinilor.

¹⁰⁶ Joseph Parant, *Memoriu despre Moldova, 1798, 11 iunie, Iași*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1305.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 1310.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 1311.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 1312.

¹¹⁰ Piele fină de miel din care se făceau calpacele boierești la începutul secolului al XIX-lea (Alexandru Alexianu, *Mode și Veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1971, p. 359).

¹¹¹ Căciulă orientală, la origine tătarască (Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol II, *Vocabularul*, București, 1900, p. 229) lucrată fie din piele de miel, fie din catifea sau blană de samur (Alexandru Alexianu, *op. cit.*, p. 360).

Calemgiii, ciocioiașii, slugile de dindărătul caleștilor boierești și negustorii cei mari purtau ișlic mic, de forma unui borcan întors cu gura în jos și de un diametru mult-mult de o jumătate de cot și deasupra o pernă mare în patru colțuri, umplută cu bumbac sau cu păr de cal. Boierii cei mari se îmbrăcau cu ceacășiri¹¹² roșii cu meși, papuci sau cizme galbene de meșină, cu botul ascuțit, întors în sus și fără toc; antiriile¹¹³ erau de ghermeșit¹¹⁴, de citarie¹¹⁵, calemcheriu¹¹⁶, cutnie¹¹⁷, selimie¹¹⁸ sau sevai¹¹⁹; se încingeau la brâu cu șal de Indii; vara, feregea¹²⁰, și iarna, contoș¹²¹; baș-boierul purta hanger la brâu; boierii cei hlea stau împrejurul domnului cu bastoane lungi în mână. Numai vodă cu beizadelele purtau fund alb la gugiuman¹²². La zilele mari, domnul îmbrăca cabanița¹²³, care era un fel de contoș cu ceaprazuri de fir și cu

¹¹² Pantaloni sau nădragi largi roșii, orientali (Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 119).

¹¹³ Antiriul sau antereul era o haină purtată de boieri peste cămașă, lungă până la glezne, încinsă cu brâu de stofă sau mătase și peste care se îmbrăca *giubeaua*, o haină lungă de postav cu mânecile despicate, iar apoi *binișul*, o haină lungă de ceremonie, tot din postav, fără mâneci sau cu mânecile despicate și îmblănite pe margini (*ibidem*, pp. 20-21).

¹¹⁴ Postav de atlas din Alep, cu sau fără înflorituri (*ibidem*, p. 180).

¹¹⁵ Citareaua era o stofă vărgată țesută din mătase și bumbac (Alexandru Alexianu, *op. cit.*, p. 356).

¹¹⁶ Stofă scumpă orientală cu țesătură înflorată în mai multe culori (*ibidem*, p. 354).

¹¹⁷ Stofă scumpă de bumbac și mătase, adusă de negustori de la Constantinopol (*ibidem*, p. 356).

¹¹⁸ Stofă orientală scumpă (*ibidem*, p. 363).

¹¹⁹ Stofă cu țesătură albă de mătase fabricată în Orient și împletită cu fir de argint (*ibidem*, p. 364).

¹²⁰ Haină sau manta lungă orientală, cu mâneci largi, deschisă în față, îmbrăcată atât de domni și boieri (Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 169), cât și de doamne și boieroaice, pe deasupra altor veșminte (*ibidem*, p. 357).

¹²¹ Haină de ceremonie, după moda orientală, elegantă și foarte scumpă (*ibidem*, p. 356).

¹²² Căciulă de samur, purtată de domnii și marii boieri încă din veacul al XVI-lea (*ibidem*, p. 359).

¹²³ Mantie din stofă scumpă lucrată cu fir de aur și îmblănită, primită de domni în momentul investirii la Poartă (*ibidem*, p. 353).

profiruri de samur. La alaiuri, boierii cei mari mergeau călări pe cai arăpești acoperiți cu harșa mare cusută cu fir”¹²⁴.

„Înalta nobilime” a Moldovei, potrivit relatărilor unui călător maghiar din anul 1805, era formată din cei care făceau parte din Divanul domnesc și toți boierii care dețineau funcții efective sau nominale. Burghezia era inexistentă, totuși meșteșugarii și negustorii din mediul urban formau „un fel de clasă mijlocie”¹²⁵. Portul și comportamentul boierilor moldoveni era unul de tip oriental. La Iași, călătorul nostru găsea o atmosferă constantinopolitană: pretutindeni, acesta vedea „capete tunse chilug”; boierii stăteau turcește, cu picioarele încrucișate și trăgeau tot timpul din lulea; se îmbrăcau și se purtau după moda turcească¹²⁶.

Începând cu 1800, ceva totuși se schimbă. Așa cum europenii occidentali fuseseră atrași de mirajul Răsăritului, tot astfel românii au început să simtă tot mai puternic atracția Apusului. Tot mai mulți fii de boieri călătoresc prin Europa, mânați de dorința de a-și desăvârși educația primită de la dascălii lor, dar și de dorința de a vedea alte locuri și alți oameni. La Paris ajungea în 1803 Gheorghe Bogdan, iar după el, un an mai târziu, în 1804, Iancu Văcărescu și Costache Fălcoianu. În 1809, frații Costachi și Grigore Cantacuzino își făceau apariția la Viena¹²⁷.

Numărul străinilor în cele două principate românești avea să crească după 1800, mai ales cu instituirea administrației rusești din anii 1806-1812. Mulți dintre aceștia, veniți în calitate de preceptori și profesori particulari, erau francezi de condiție umilă care nu se rușinau să încaseze sume importante de bani pentru „serviciile lor”¹²⁸.

Boierii au început să vorbească câte două sau trei limbi, mai ales franceză. Au început să adopte o parte din manierele și obiceiurile europene. Referindu-se la atitudinea și comportamentul elitei boierești din

¹²⁴ Ion Ghica, *Băltărețu*, în idem, *Scrisori către V. Alecsandri*, volum îngrijit de Al. George, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, pp. 156-157.

¹²⁵ Vicenz Batthyány, *Călătoria prin Transilvania și Moldova (1805)*, *Scrisoarea a zecea, Iași*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 102.

¹²⁶ *Ibidem*, *Scrisoarea a unsprezecea, Iași*, p. 105.

¹²⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 142-143.

¹²⁸ Dimitri Bantâș-Kamenski, *Călătoria în Moldova, Țara Românească și Serbia, Scrisoarea a XVI-a, Iași, 23 mai (1808)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 403.

Principate, călătorul englez Thomas Thornton relatează: „Ei confundă tot ce e mai degradant în lux cu roadele atrăgătoare ale civilizației și, în felul lor grosolan de a adopta manierele europene, se aruncă până în gât în toate destrăbălările și se complac până la exces într-o patimă neîngrădită pentru jocul de cărți”¹²⁹.

După încheierea în 1812 a păcii ruso-turce de la București și restaurarea domnilor fanarioți Ioan Gheorghe Caragea în Țara Românească și Scarlat Callimachi în Moldova, s-a revenit la vechile obiceiuri orientale, încă adânc înrădăcinate în sânul elitei boierești. Sub Ioan Gheorghe Caragea, aflăm de la contele Auguste de Lagarde, portul boierilor valahi se asemăna cu cel al turcilor: pe cap vestitul calpac, „un fel de bășică în formă de pară, acoperită cu blană de miel de culoare cenușie sau neagră, cu o circumferință nu mai mică de trei picioare și cu înălțimea de aceleași proporții”¹³⁰. Boieroaicele, în schimb, se purtau în ton cu moda de la Paris și Viena¹³¹. În privința modei cel puțin acestea erau mai deschise, spre deosebire de soții lor, care continuau să se îmbrace după moda orientală.

Cunoștințele de limbă franceză ale boierilor erau superficiale, ei necunoscând scrierea sau gramatica acestei limbi¹³². Numărul știutorilor de carte, cel puțin la nivelul elitelor, este în creștere mai ales după înființarea școlii de la Sf. Sava în 1817¹³³. Încă din primul an de funcționare, școala a avut, după unele informații 200¹³⁴, iar după altele 300 de elevi¹³⁵, cei mai mulți fii de boieri, boiernași și negustori¹³⁶. La Sf.

¹²⁹ Thomas Thornton, *Moldova și Țara Românească, <1807>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 390.

¹³⁰ Auguste de Lagarde, *Scrisori către Jules Griffith (1813)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 564-565.

¹³¹ *Ibidem*, p. 565.

¹³² William Wilkinson, *Relațiile despre Principatele Țării Românești și Moldovei*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 637.

¹³³ Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, București, Editura Universității București, 1999, pp. 35-44.

¹³⁴ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 637.

¹³⁵ François Recordon, *Scrisori despre Țara Românească, 1815-1821, Scrisoarea a VIII-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 688.

¹³⁶ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 637.

Sava mai exista și o bibliotecă publică, unde cele mai multe cărți erau în limbile greacă și română, iar foarte puține în franceză sau în alte limbi¹³⁷. Alte două biblioteci publice funcționau la Sf. Gheorghe Vechi¹³⁸ și la Mitropolie¹³⁹. Lor li se adăugau apoi cele de pe lângă marile mănăstiri ale Țării Românești, de la Câmpulung¹⁴⁰, Curtea de Argeș¹⁴¹, Cernica¹⁴², Cozia și Tismana¹⁴³. Cât despre bibliotecile boierești, cele mai vestite erau, pe lângă cele ale boierilor Văcărești, biblioteca Marietei Cantacuzino, bogată în dicționare franțuzești și cărți italienești, și biblioteca boierului cărturar Dinicu Golescu¹⁴⁴. În Moldova, cea mai însemnată bibliotecă era aceea a boierilor Sturdza¹⁴⁵.

Dacă multă vreme educația fusese apanajul unor clerici a căror știință se reducea „la opinii absurde și superstițioase”¹⁴⁶, acum, în vremea lui

¹³⁷ François Recordon, *Scrisori...*, *Scrisoarea a VIII-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 713.

¹³⁸ Aceasta exista încă din 1776, după cum aflăm din hrisovul lui Alexandru Ipsilanti (vezi *Introducere* la Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. XX).

¹³⁹ *Ibidem*. Din relatările unui călător englez, de la începutul secolului al XIX-lea, aflăm că în timpul mitropolitului Dositei Filitti (1793-1810), biblioteca Mitropoliei era rău întreținută, cărțile zăcând în dezordine. Răspunzător pentru această stare de lucruri era însuși domnul țării, Mihai Șuțu (1801-1802), „care dădea exemplul și celorlalți, care ori de câte ori împrumutau cărți și manuscrise de la bibliotecă, nu se îngrijeau să le mai înapoieze” (Edward Daniel Clarke, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania, 1802*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 62-63).

¹⁴⁰ Vezi Gheorghe Pârnuță, *Câmpulung Muscel, străveche vatră de cultură a Țării Românești*, Câmpulung Muscel, 1974, p. 53.

¹⁴¹ Această bibliotecă de la Argeș, descrisă prima oară de călătorul italian Domenico Sestini, în 1780, ca fiind o aglomerare de lăzi mai mici sau mai mari, ce conțineau câteva „manuscrise grecești” și câteva „tipărituri latinești”, se afla într-o „săliță mică, întunecoasă și rău mirositoare” a mănăstirii (*Călători străini*, vol. X, partea 1, p. 347). A se vedea și Claudiu Neogoe, *Mănăstirea Curtea de Argeș văzută de călătorii străini din veacul al XVIII-lea*, în „Lumină lină”, Curtea de Argeș, XIV (2003), p. 23.

¹⁴² Claudiu Neogoe, *Carte, cultură și societate*, p. 129.

¹⁴³ *Istoria românilor*, vol. VI, p. 782.

¹⁴⁴ Claudiu Neogoe, *op. cit.*, p. 129.

¹⁴⁵ Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în secolul al XIX-lea*, în „Revista Arhivelor”, an. XII (1969), nr. 1, p. 49-51.

¹⁴⁶ Thomas Thornton, *Moldova și Țara Românească, <1807>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 389.

vodă Caragea, rolul dascălilor și profesorilor laici a crescut. Cu toate acestea însă, studiul tinerilor fii de boieri sau negustori se limita „la învățarea, de la opt până la 20 de ani, a limbii grecești moderne și, în general, a oarecăror cunoștințe de greacă veche, franceză, geografie și aritmetică”. Cât despre limba maternă, română, n-o învățau „decât din practică”, mulți dintre ei neștiind „nici s-o scrie, nici s-o citească”¹⁴⁷. Tinerile boieroaice, de asemenea, se mulțumeau „să vorbească puțin, să citească și să scrie greaca modernă”. Foarte puține dintre acestea, care treceau drept mai bine educate, cântau la pian și vorbeau franțuzește¹⁴⁸.

Sub Caragea, boierii au început a se deprinde și mai mult a vorbi franțuzește și nemțește¹⁴⁹. Sub influența administrațiilor rusești din timpul ocupațiilor militare, dar mai ales sub influența legăturilor strânse cu rezidenții oficiali ai puterilor occidentale în Principate, multe din obiceiurile barbare ale boierilor munteni și moldoveni au fost înlăturate. Sub Ioan Gheorghe Caragea și Scarlat Callimachi au fost introduse obiceiuri și instituții menite să schimbe manierele înapoiate și, de cele mai multe ori, triviale¹⁵⁰ ale boierilor, să le imprime „o eleganță demnă de națiunile cele mai luminate”¹⁵¹. Luxul european a stârnit, acum, în vremea lui Caragea, interesul boierilor. Potrivit lui François Recordon, secretar pentru limba franceză al lui Ioan Caragea, cea mai mare plăcere a acestora era să se îmbrace cu veșminte bogate, strălucitoare, să se înconjoare de o liotă de servitori și să se plimbe în trăsurile luxoase¹⁵². Dacă bărbații continuau să se poarte după moda constantinopolitană, soțiile și fiicele lor se îmbrăcau după moda franceză¹⁵³.

¹⁴⁷ François Recordon, *Scrisori...*, *Scrisoarea a VIII-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 686.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 687.

¹⁴⁹ Feodor Káracsay, *Despre Moldova, Țara Românească, Basarabia și Bucovina*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 758.

¹⁵⁰ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 643.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 658.

¹⁵² François Recordon, *Scrisori...*, *Scrisoarea a VIII-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 714.

¹⁵³ Feodor Káracsay, *Despre Moldova, Țara Românească...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 757.

Până la 1821, și chiar până pe la 1830, influența culturii și civilizației de tip oriental a continuat să fie dominantă în societatea românească. Descriind societatea bucureșteană de la sfârșitul epocii fanariote, călătoarea engleză Sophie Johnson relatează următoarele: „Boierii se plimbă în trăsurile minunate sau joacă *faraon*, asistă la exercițiile de călărie ale gărzii de arnăuți, se duc la comedia germană. Câțiva nobili posedă biblioteci foarte frumoase și imită de departe pe aristocrații ruși, în formele exterioare ale civilizației. Grecii veniți de la Constantinopol se îmbracă cu un fel de eleganță și exploatează finanțele țării, <care este> denumită Peru-ul fanarioților. Medicii greci, care au adus gustul studiilor în universitățile germane, l-au răspândit în sânul societății și gimnaziul grec ia amploare. În lumea mare se vorbește turcește și greaca modernă, puțină italiană și franceză. Cucoanele, care după obicei sunt lăsate singure între ele, se bucură de o mare libertate și se poartă încântător cu străinii. Ele imită moda de la Constantinopol, își acoperă capul cu văluri de cașmir și diamante, ca sultanele, și-și petrec vremea vorbind împreună, așezate cruciș, ca și turcoaicele”¹⁵⁴. Iată deci o descriere cu totul diferită de cea a emigrantului francez Auguste de Lagarde din 1813 care pune sub semnul îndoielii relativa deschidere a boieroaicelor față de moda și obiceiurile Occidentului.

Societatea românească între rural și urban

La jumătatea secolului al XVIII-lea, imaginea orașelor românești și în special a celor două capitale de la București și Iași continuă să fie una rustică, înapoiată, cel puțin în comparație cu imaginea metropolelor occidentale din acea vreme.

Vizitând Iașiul pe la 1742, Markos Antonios Katsaitis, un călător grec, originar din insula Corfu, îl descria astfel: „Orașul este o întindere mijlocie, dar complet deschis, iar casele oarecum împrăștiate. Locuințele sale sunt joase și toate după uzul țării, adică cu un număr mare de camere fără ordine și toate acoperite cu stuf și șindrilă, pentru a nu îngreuna acoperișurile, care în cea mare parte a anului sunt acoperite de zăpadă”¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Sophie Johnson, *Scrisoarea a XXX-a, Ante (1821)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 913.

¹⁵⁵ Markos Antonios Katsaitis, [*Orașul Iași*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 286.

Așadar, o imagine destul de modestă pentru un „oraș” din secolul al XVIII-lea, un secol în care orașele europene occidentale au cunoscut o dezvoltare semnificativă¹⁵⁶. Dar, pe cât de modestă se arăta imaginea capitalei moldovene, pe atât de pestriță, de eterogenă era populația sa: unguri, polonezi, germani și un număr însemnat de supuși ai Imperiului Otoman, mai ales greci din Iannina și Constantinopol, unii aflați în serviciul domnului Constantin Mavrocordat (1741-1743), alții veniți pentru negoț¹⁵⁷. Potrivit catagrafiei din 1755¹⁵⁸, în Iași existau 113 negustori și 271 de meșteri¹⁵⁹. Numărul negustorilor avea să crească în 1774 la 288, apoi în 1808 la 429, pentru ca în 1820 să scadă la 404¹⁶⁰. Cel al meșteșugarilor a crescut în 1774 la 536, în 1808 la 1125, iar în 1820 la 1365¹⁶¹. Potrivit surselor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, situația numerică a populației ieșene ar fi fost următoarea: 6765 de locuitori în 1755¹⁶², 4670 de locuitori în 1774¹⁶³, 15995 de locuitori în 1803¹⁶⁴ și, respectiv 16410 în 1808¹⁶⁵. Potrivit altor surse, populația Iașului ar fi fost în realitate mult

¹⁵⁶ A se vedea pe larg despre, la Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, vol. I, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1986.

¹⁵⁷ Markos Antonios Katsaitis, [*Orașul Iași*], în *Călători străini*, vol. IX, p. 287.

¹⁵⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Catastihul Iașilor din 1755*, extras din „Ion Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași, 1921.

¹⁵⁹ *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 372. A se vedea și lucrarea lui Gheorghe Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub redacția lui Ștefan Pascu, Cluj, Editura Dacia, 1972, Anexa II, pp. 309-310 și Anexa III, pp. 311-315.

¹⁶⁰ *Ibidem*, Anexa II, p. 310.

¹⁶¹ *Ibidem*, Anexa III, p. 315.

¹⁶² Număr obținut prin înmulțirea numărului de case existent la acea dată (*Ibidem*, p. 267), cu 5, coeficientul demografic admis în genere de către istorici pentru această perioadă. Șerban Papacostea consideră acest coeficient ca fiind ales în mod arbitrar (*Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, în „Studii. Revistă de istorie”, 19 (1966), nr. 5, p. 930).

¹⁶³ La această dată erau 934 de case (Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 269).

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 272.

¹⁶⁵ *Ibidem*, Anexa VII, p. 320..

mai numeroasă: 20975 de suflete în 1772 și vreo 60670 de suflete în 1803¹⁶⁶.

Imaginea celeilalte capitale românești, de la București, nu era cu mult diferită de cea a capitalei ieșene. Potrivit relatărilor abatelui Lionardo Panzini, preceptor și profesor de limba italiană și franceză al beizadelor lui Alexandru Ipsilanti, la 1776 Bucureștiul aducea mai degrabă a sat decât a oraș: „În afară de o mahala, în care sunt adunați toți negustorii și care este alcătuită după moda nemțească, tot restul are înfățișarea unui sat casele sunt împrăștiate ici și acolo, și aproape fiecare e cu grădina sau curtea sa. Ulițele principale sunt podite cu scânduri, fapt pentru mine nou și ciudat. Această podire este folositoare pentru a scăpa de noroi...”¹⁶⁷.

Arhitectura capitalei bucureștene s-a schimbat într-o oarecare măsură sub domnia lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782): s-au clădit „multe palate¹⁶⁸ și case de piatră, mari și încăpătoare”, chiar dacă doar „cu un

¹⁶⁶ Ștefan Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, p. 73.

¹⁶⁷ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, pp. 213-214.

¹⁶⁸ De fapt acesta a ridicat Curtea Nouă de pe Dealul Spirii (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 95; Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, Cluj, Editura Dacia, 1974, pp. 85-86. Vezi și Alexandru Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea fanarioșilor: Curtea Nouă din București*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XXI (1929), fasc. I, pp. 123-127). Palatul construit de Alexandru Ipsilanti a fost distrus de un incendiu în 1790 (Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1168). Nicolae Mavrogheni ar fi început se pare, în același an, construirea unui nou palat din cărămidă arsă (Jenne-Lebprecht, [*Călătoria pe Dunăre și în Țările Române*], în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 743), pe dealul Mihai Vodă (William Hunter, *Călătoria din anul 1792 prin Franța, Turcia și Ungaria până la Viena*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1105, nota 54). În realitate însă, Mavrogheni a locuit tot la Curtea Nouă, dar s-a îngrijit și de refacerea caselor domnești de la Mihai Vodă (Ștefan Ionescu, *op. cit.*, pp. 86-87). După unele relatări, în vremea lui Mavrogheni, Curtea Nouă de pe Dealul Spirii avea o oarecare „măreție” (Joseph-Gabriel Monnier, *Călătoria prin Țara Românească, Transilvania și Banat în septembrie 1786*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 787), după altele „o înfățișare sărăcăcioasă” (John Sibthorp, <*Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească*>, 1794, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1207). Cât despre Curtea Veche, ultima mențiune este datată 1 septembrie 1791 (Panaghiotis Kodriakas, *Efemeride, 1791*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1053). Sub domnia lui

singur cat, fără simetrie și ordine”, acoperite cu olane de pământ ars, înalte și țuguiate. În 1776, orașul de pe malul Dâmboviței număra vreo 7000 de case și aproape 20000 de locuitori, în cea mai mare parte români, greci și bulgari, apoi germani, câțiva italieni și francezi¹⁶⁹. Zece ani mai târziu, în 1786, Bucureștiul număra 25000 de locuitori¹⁷⁰. Piața din centrul acestui oraș¹⁷¹ era amenajată după modelul turcesc, cele mai multe dughene fiind din lemn și pământ, tencuite cu var¹⁷². Aici se putea găsi o varietate de produse, unele aduse din Europa, altele din Asia¹⁷³. Imaginea bazarului bucureștean, desprinsă parcă din lumea celor *O mie și una de nopți*¹⁷⁴, a rămas aproape neschimbată până la începutul secolului al XIX-lea¹⁷⁵.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, orașul de pe malul Dâmboviței a rămas aproape neschimbat. Potrivit relatărilor unui călător englez de la

Constantin Hangerli, în 1798, Curtea Nouă a fost restaurată, iar o parte din terenurile Curții vechi, care se aflau în imediata apropiere a Dâmboviței, au fost scoase la vânzare. Apoi, în octombrie 1802, un puternic cutremur a năruit o mare parte din zidurile clădirilor de la Curte, aici mai rămânând doar câteva case unde se întrunea Divanul și erau primiți ambasadorii străini (Ștefan Ionescu, *op. cit.*, p. 91).

¹⁶⁹ Lionardo Panzini, *Scrisori...*, <1776>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 214.

¹⁷⁰ Lazzaro Spallanzani, *Călătoria în Orient [Relația călătoriei prin Țara Românească și Transilvania, 1786]*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 766.

¹⁷¹ În jurul hanului și bisericii Sf. Gheorghe Nou (William Hunter, *Călătoria din anul 1792 prin Franța, Turcia și Ungaria până la Viena*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1102).

¹⁷² Ștephan Ignaz Raicevich, *Observații...*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 507. Prima descriere a bazarului bucureștean în veacul al XVIII-lea a făcut-o pe la 1740, sub cea de-a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat (1735-1741), industriașul și negustorul francez Jean Flachet: „o clădire mare, pătrată, în felul hălelor, având de jur împrejur dughene”; (*Călătorie...*), 1740, în *Călători străini*, vol. IX, p. 254.

¹⁷³ John Sibthorp, <*Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească*>, 1794, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1209.

¹⁷⁴ Robert Stockdale, [*Scrisori și fragmente din jurnal privind Banatul, Transilvania și Țara Românească*], în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1247.

¹⁷⁵ În vremea lui Constantin Ipsilanti (1802-1806) acesta era descris astfel: „Bazarul sau piața mare constă din mai multe ulițe acoperite cu o baracă de scânduri; prăvăliile sunt numeroase și de obicei bine îndestulate cu mărfuri și obiecte de orice fel” (Thomas Thornton, *Moldova și Țara Românească*, <1807>, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 388).

1794, Bucureștiul avea prea puțin din aspectul urbanistic specific altor capitale europene. El nu este altceva decât „o aglomerare de sate fără nici o regularitate sau plan”¹⁷⁶. Potrivit unei gravuri realizate în 1793-1794 de către pictorul italian Luigi Mayer, Bucureștiul era la vremea aceea un oraș mare ca întindere, răsfirat și foarte populat¹⁷⁷. Cele mai multe case erau, de fapt, bordeie îngropate în mare parte sub pământ și acoperite cu paie și scoarță de copaci. Puține din ele, aparținând boierilor, construite din piatră și acoperite cu șindrilă, erau „clădite și rânduite după moda orientală”¹⁷⁸.

Evoluția Iașiului a fost oarecum diferită, în comparație cu cea a Bucureștiului. Sub Grigore al III-lea Ghica (1774-1777), Iașiul se arăta a fi un oraș mizerabil și nesănătos, un izvor nesecat de boli¹⁷⁹. Din cele 5000 de case¹⁸⁰, 200 erau din piatră, iar dintre acestea doar 40 cu un cat, celelalte fiind construite din lemn sau nuiete și lut¹⁸¹. În 1774 existau la

¹⁷⁶ James Dalaway, *«Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească», 1794*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1218.

¹⁷⁷ Luigi Mayer, *«Călătoria prin Țara Românească» (1794)*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1225.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 1226.

¹⁷⁹ Andreas Wolf, *Contribuții...*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1271.

¹⁸⁰ Numărul pare exagerat de mare în comparație cu cel oferit de catagrafia din 1774, de 943 de case (vezi *Istoria orașului Iași*, vol. I, pp. 90, 373).

¹⁸¹ Andreas Wolf, *Contribuții...*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1273. Curtea domnească din Iași a fost distrusă de un incendiu în 1784, sub Alexandru Mavrocordat, fiind refăcută abia în 1805 sub Alexandru Moruzi (Vicenz Battyány, *Călătoria..., 1801, Scrisoarea a unsprezecea*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 106); domniii fanarioți și-au avut reședința până la această dată în casele lui Costache Ghica și Lupu Balș (*Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 291, nota 43). Noul palat domnesc atrăgea atenția călătorilor străini prin numărul ferestrelor sale, care corespundeau numărului zilelor anului, și numărul ușilor, același cu cel al săptămânilor (Dimitri-Bantăș Kamenski, *Călătoria..., Iași, 23 mai (1808)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 403), dar și prin construcția sa frumoasă (J.M. Tancoigne, *«Călătoria prin Țara Românească», 1809*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 530) sau interioarele mobilate cu bun gust, pe jumătate după moda orientală, pe cealaltă jumătate după moda europeană (William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 626; Ignati Iakovenko, *Situația actuală a Principatelor Moldova și Țara Românească (1820)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 819).

Iași 695 dughene și 68 de cârciumi¹⁸². În schimb, la iarmarocul ținut aici se găseau, pe la 1788, mărfuri de tot felul: stofe, museline, țesături fine, pietre scumpe și mărgăritare din India, Alep și Chios, postavuri, mătăsuri, catifea, dantele și broderii din Germania, Franța, Olanda și Anglia, blănuri scumpe din Rusia¹⁸³.

După războiul austro-ruso-turc din anii 1787-1791, imaginea celor două capitale românești avea să se schimbe semnificativ. La Iași, în locul vechilor case, în mare parte afectate de pe urma războiului, au apărut altele noi, chiar dacă multe dintre ele clădite fără gust și la întâmplare de acei câțiva arhitecți aduși special din Germania¹⁸⁴. Potrivit informațiilor oferite de un diplomat rus, Iașiul avea, la 1793, cam 1800 de case și 14000 de locuitori¹⁸⁵. La București, refacerea orașului a fost dublată și de o creștere a populației, evaluată, în vremea lui Alexandru Moruzi (1793-1796), la 43000 de locuitori¹⁸⁶, pentru ca apoi ea să scadă, în timpul domniei lui Constantin Hangerli (1797-1799), la aproximativ 30000-35000 de locuitori¹⁸⁷, și să crească extrem de rapid, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1799-1801), la peste 80000 de suflete¹⁸⁸.

De la 1800 și până pe la 1814, capitala Țării Românești a cunoscut un oarecare regres. Mai întâi, în mai-iunie 1802, Bucureștiul, care avea, potrivit relatărilor unui călător englez, o populație de aproximativ 80000

¹⁸² *Istoria orașului Iași*, vol. I, p. 373.

¹⁸³ Baltazar Hacquet, «Călătoria a doua» 1788-1789, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 844.

¹⁸⁴ Joseph Parant, *Memoriu...*, 1798, 11 iunie, Iași, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1305.

¹⁸⁵ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a VII-a, Iași, 25 iunie 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1154.

¹⁸⁶ *Ibidem*, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1167.

¹⁸⁷ Joseph Parant, *Memoriu...*, 1798, 11 iunie, Iași, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1305. Potrivit catagrafiei din 1798, orașul București era împărțit în 93 de mahalale, existau 6006 case și 30030 de locuitori (G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 316-319; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 98).

¹⁸⁸ Vicenz Battány, *Călătoria...*, 1801, *Scrisoarea a 25-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 90.

de locuitori¹⁸⁹, a fost părăsit de cea mai mare parte a boierilor, negustorilor și oficialilor străini, refugiați la Brașov de teama venirii pazvangiilor¹⁹⁰. La 14 octombrie 1802, mai multe biserici, case și hanuri bucureștene au fost afectate de un puternic cutremur. Apoi, la 28 august 1804, un incendiu izbucnit la o spițerie din mahalaua Șelari a cuprins întreg târgul Bucureștiului¹⁹¹. Potrivit unei însemnări de epocă, aflăm că: „La leatu 1804 la avg(ust) 28, în domnia mării sale lui vod(ă) Co(stan)din Ipsilanti, s-au întâmplatu de s-au aprinsu Bucureștii și au arsu Târgu din Năuntru totu, 1900 de case, cu prăvălii cu totu”¹⁹².

Războiul ruso-turc din 1806-1812 i-a făcut pe mulți să plece din București. Călătorii străini oferă informații contradictorii cu privire la situația numerică a orașului în această perioadă: în 1807 Bucureștiul ar fi avut aproximativ 60000-70000 de locuitori¹⁹³, iar un an mai târziu, în 1808, după unii aproape 100000 de suflete¹⁹⁴, după alții vreo 50000 de suflete¹⁹⁵. În opinia reputatului istoric Dan Berindei, numărul real al populației bucureștene la această dată ar fi fost de aproximativ 60000 de

¹⁸⁹ Edward Daniel Clarke, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania 1802*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 62.

¹⁹⁰ William Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 130. Despre „deșărtarea” Bucureștilor a se vedea și Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, trad. de George Sion, tom II, București, 1859, p. 199; Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Istoria Țării Românești de la domnia lui Alexandru-vodă Ipsilanti până la sfârșitul domniei lui Ioan-vodă Caragea, 1796-1818*, în idem, *Opere complete*, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996, pp. 67-71.

¹⁹¹ Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII (1966) pp. 320-321.

¹⁹² Idem, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975, nr. 8, pp. 233-234.

¹⁹³ Ali Bey el Abbasi, *«Călătoria prin Țara Românească», 1807*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 396.

¹⁹⁴ Pavel Gavrilovici Didov, *Scurte însemnări despre Țara Românească. Cu privire la numărul populației, venituri, dări, fertilitatea și comerțul acestei țări (1808)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 448; vezi și Alvina Lazea, Paul Cernovodeanu, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, în „Revista Arhivelor”, an. L (1973), vol. 35, nr. 1, p. 70.

¹⁹⁵ Minas Băjășkian, *«Călătoria în Țările Române», 1808*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 464-465.

locuitori¹⁹⁶. Fără îndoială că, în contextul distrugerilor provocate de războiul ruso-turc, acest număr s-a diminuat¹⁹⁷.

După război au urmat epidemiile. În 1811 a fost foamete mare, iar în 1813 cutremur¹⁹⁸. Între 1813 și 1814, o puternică epidemie de ciumă a făcut nenumărate victime în București¹⁹⁹. În cronica sa, meșteșugarul Ioan Dobrescu descrie acest groaznic eveniment astfel: „Iar când fu la octombrie se întări o groaznică moarte, care nici nu s-au pomenit să mai fi fost vreodată măcar și alocurea. Și să sparse orașul și să duseră care încotro le-au văzut ochii. Și rămase târgul pustiu [...]. Muriseră preoți du pre la sfintele biserici. Alții fugiră. Rămaseră sfintele biserici fără slujbe și ți-era o jale a privi. Se pustii ră mahalalile [...].”²⁰⁰. Nu numai Bucureștiul a avut de suferit de pe urma acestei epidemii, ci și întreaga țară, după cum aflăm din *Topografia Țării Românești* a doctorului Constantin Caracaș: „Sate întregi s-au pustii; mulți oameni n-au avut parte nici de înmormântare, făcându-se pradă câinilor și fiarelor sălbatice, pentru că mureau cum îi apuca timpul, pe drumuri, pe lângă garduri, pe câmp. Mult populatul București²⁰¹ ar fi pierdut nu mai puțin de 40000 locuitori (deci jumătate din populația existentă atunci, respectiv 80000 de

¹⁹⁶ *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești 1459-1862*, București, Editura Științifică, 1963, p. 143.

¹⁹⁷ Potrivit catagrafiei din 1810-1811, în București mai erau 1813 case, respectiv 9065 de locuitori (Ion Ionașcu, *Date statistice noi despre București în anii 1810-1811, culese din Arhivele Moscovei*, în „Revista Arhivelor”, LI (1959), nr. 1, Anexa 1, p. 183.), un număr totuși greu de acceptat în condițiile în care, potrivit unei alte statistici, din anul 1810, populația orașului București se ridica la aproximativ 32185 de suflete (vezi Oliver Velescu, *O pagină din istoria burgheziei bucureștene (1807-1812)*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, Muzeul Municipiului București, XIII (1999), p. 93).

¹⁹⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, pp. 336-337.

¹⁹⁹ Ludwig von Stürmer, *Călătoria prin Transilvania și Țara Românească, 1816*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 710.

²⁰⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, pp. 430-431.

²⁰¹ La această dată, orașul ar fi avut în jur de 80 000 de locuitori (Căpitanul Thomassin, *Itinerar de la Constantinopol la București, trecând prin Adrianopol...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 602).

locuitori²⁰²) în curs de șase luni”²⁰³. La 1816 mai erau aproape 50000 de locuitori²⁰⁴.

Cu venirea pe tron a lui Ioan Gheorghe Caragea, în 1812, imaginea Bucureștiului avea să se schimbe considerabil. În cea mai mare parte a sa orașul a fost reclădit. Numărul caselor din cărămidă și piatră, acoperite cu șindrilă, țiglă sau tablă a crescut simțitor. Majoritatea erau înconjurate de o curte și dependințe, care le dădeau aparența unor case de la țară²⁰⁵. Cele mai însemnate și mai arătoase dintre ele se aflau pe Podul Mogoșoaiei²⁰⁶ și aparțineau unor boieri veliți asemenea lui Scarlat Ghica, Grigore Brâncoveanu, Dimitrie (Dinicu) Golescu, Grigore Romaniti, Filip Lenș (Linchoux), Cantacuzino și Villara²⁰⁷. La 6 iulie 1814, Podul Mogoșoaiei a fost prima uliță luminată din București. Noaptea, boierii străbăteau podul la lumina purtată de *masalagii*²⁰⁸, care alergau dinaintea caleștilor deschizând calea.

Curtea Nouă din Dealul Spirii a fost și ea refăcută²⁰⁹, numai că în anul următor, la 3 ianuarie 1813, ea a căzut din nou pradă focului. Martor al

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ Pompei P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei. „Topografia Țării Românești de dr. Constantin Caracș (1800-1828)”*, București, 1937, p. 78. Numărul victimelor pare exagerat de mare, dacă ne gândim că, la 1808, populația orașului București fusese evaluată la aproximativ 50 000 de locuitori (Minas Băjășkian, *«Călătoria în Țările Române», 1808, în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, pp. 464-465*).

²⁰⁴ Ludwig von Stürmer, *Călătoria..., 1816, în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, p. 710*.

²⁰⁵ Căpitanul Thomassin, *Itinerar, în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, p. 602*.

²⁰⁶ Primele case boierești au fost construite aici încă de la 1689-1690, în vremea lui Constantin Brâncoveanu, când a apărut această importantă uliță a Bucureștilor (Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, Editura Meridiane, 1986, pp. 18 și 38).

²⁰⁷ François Recordon, *Scrisori..., Scrisoarea a II-a, în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, p. 663*; vezi și Ludwig Kreucheley von Schwerdtberg, *«Despre trecerea prin Țara Românească a contelui Friedrich Leopold von Schalden», (1820), în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, pp. 946-947*.

²⁰⁸ Erau cei care purtau torțe pe timp de noapte. În număr destul de mare, aceștia se aflau în serviciul domnului, al marilor boieri și al consulilor străini (Ludwig Kreucheley von Schwerdtberg, *Note la „Lămuriri (privind) boierii din Țara Românească”*, p. 949).

²⁰⁹ Mai întâi sub domnia lui Constantin Hangerli (1797-1799) și parțial sub cea a lui Alexandru Moruzi (1799-1801). La începutul secolului al XIX-lea însă, Curtea domnească era „clădită fără nici un gust și înconjurată, după obiceiul otoman, de ziduri înalte” (Vicenz Battyány, *Călătoria..., 1801, Scrisoarea a 25-a, în Călători străini. Sec. XIX, vol. I, p. 91*).

acestui eveniment, emigrantul francez Auguste de Lagarde relatează: „La ceasurile cinci de dimineață, un zgomot asurzitor m-a trezit pe neașteptate. Am crezut că orașul era prădat; în odaie strălucea o lumină extraordinară. Am alergat la fereastră și am văzut, chiar în fața mea, palatul domnului Țării Românești în flăcări. Așezat pe un deal, îmi evoca Vezuviul în toată urgia sa; limbile de foc ce se revărsau de acolo amenințau să aprindă întreg orașul [...]”²¹⁰. Până la sfârșitul domniei, Caragea-vodă și-a avut reședința în casele marelui ban Dumitrache Ghica de pe Podul Mogoșoaiei²¹¹.

Orașul oferea călătorilor străini o priveliște încântătoare: un oraș mare ca întindere, cu o vegetație bogată, cu ulițe podite cu bârne mari și groase, bine întreținute, cu clădiri mari și nu lipsite de un oarecare gust, la care se adăugau mai bine de douăzeci de hanuri și peste o sută de biserici, apoi un număr însemnat de cafenele după moda turcească, trei băi publice, tot turcești. Numărul populației bucureștene se ridica, în 1815-1816, după unele mărturii la aproximativ 50000 de locuitori²¹², iar după altele la 60000²¹³, pentru ca în jurul anului 1821 să crească la 80000 de locuitori²¹⁴. În aceeași perioadă, Iașiul ar fi avut vreo 5000 de case și o populație care nu depășea 15000 de locuitori²¹⁵, cifră nesigură pentru că,

²¹⁰ *Scrisori către Jules Griffith (1813)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 563.

²¹¹ Vezi William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 626, nota 92.

²¹² Ludwig von Stürmer, *Călătoria...*, 1816, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 710.

²¹³ Feodor Káracsay, *Despre Moldova, Țara Românească...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 777.

²¹⁴ François Recordon, *Scrisori...*, *Scrisoarea a II-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 663-664. După alte informații la această dată Bucureștiul ar fi avut 16000 de case și o populație de cca 100000 de locuitori (Ludwig Kreuchelei von Schwerdtberg, *Note... <1822>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 946). Călătorul nostru pare să exagereze numărul populației bucureștene, pentru că, dacă înmulțim numărul de case cu 5, coeficientul demografic în genere acceptat, obținem 80000 de locuitori, nicidecum 100000. Cifra de 80000 de locuitori apare și în *Observatorul austriac*, nr. 121/1 mai 1821 (Dumitru Zaharia, *Două documente din arhivele italiene despre mișcarea revoluționară de la 1821*, în „Revista Arhivelor”, an. XLVII (1970), nr. 2, p. 609). O călătoare engleză din aceeași perioadă ne oferă o cifră care pare, cel puțin în opinia noastră, mai apropiată de realitate, de 60000 de locuitori (Sophie Johnson, *Scrisoarea a XXX-a, Ante <1821>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 912).

²¹⁵ *Ibidem*.

în urma unui calcul simplu, o familie ar fi fost formată în medie din 3 membri, situație improbabilă pentru acea epocă.

În ciuda unor transformări importante înregistrate în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, cele două capitale românești au continuat să fie asemănate, cel puțin de către călătorii și oficialii străini de la începutul secolului al XIX-lea, mai degrabă cu niște sate mari decât cu niște orașe²¹⁶. Casele boierești, de dimensiuni mari și construite din cărămidă tencuită și spoită, cu acoperișuri din țiglă, contrastau cu locuințele extrem de modeste și mizerabile ale poporului de rând²¹⁷.

Ramurile importante ale economiei de tip urban, respectiv industria și comerțul, care ar fi trebuit să dea un impuls procesului de urbanizare, erau slab dezvoltate, ca să nu spunem aproape inexistente. Localnicii, incapabili să acționeze în aceste domenii de activitate, din cauza ignoranței, dar mai ales a lenei, au lăsat multă vreme meseriile și profesiile, de la cele mai banale și până la cele ce țin de artă și știință, pe seama străinilor²¹⁸. Abia cu primul deceniu al secolului al XIX-lea, românii au început să acorde o atenție tot mai mare îndeletnicirilor meșteșugărești și negustorești²¹⁹. Potrivit unei statistici oferite președintelui celor două Divane din Principate, Vasili Ivanovici Krasno-Milașevici, de către Divanul Țării Românești, în 1810 existau la București 2981 de prăvălii²²⁰, din care 2215 aparțineau românilor, 268 rușilor, 172 austriecilor și 126 francezilor²²¹.

²¹⁶ Thomas Thornton, *Moldova și Țara Românească, <1807>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 387.

²¹⁷ *Ibidem*, pp. 387-388.

²¹⁸ Charles Frédéric Reinhard, *Raport asupra Țării Românești și Moldovei (1807)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 252.

²¹⁹ Ioana Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IX (1978), pp. 9-42.

²²⁰ Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *București. Pagini de istorie*, București, Societatea pentru răspândirea științei și culturii, 1964, pp. 48-49. Potrivit unei alte statistici contemporane, în București erau 3525 de prăvălii (vezi Oliver Velescu, *op. cit.*, p. 93).

²²¹ Mihail Ilarionovici Kutuzov, *București 1 iunie 1811. Scrisoarea lui M.I. Kutuzov către N.P. Rumianțev*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 420.

Pe la 1778, comerțul local era în mâinile armenilor și evreilor²²². Primii erau zarafi și cămătari, iar cei din urmă întrețineau legături negustorești cu Lipsca. Comerțul extern, în cea mai mare parte apanajul negustorilor greci, era orientat în mare parte către Constantinopol²²³. La începutul domniei lui Nicolae Mavrogheni, în 1786, existau deja „două case de comerț austriece”, una la București, alta la Galați, întemeiate de către un nobil ungar, contele Festetics²²⁴. Prin intermediul celor două case de comerț erau aduse, în Țările Române, diferite articole și produse meșteșugărești din Austria, Cehia, Ungaria și Triest. Acest tânăr ingenios a mai înființat la București și „un depozit de trăsură”. Gustul de a ține echipaje se răspândise atât de mult la acea vreme în rândul boierimii, încât această afacere a prosperat, trăsurile ajungând să se vândă cu până la 2000 de galbeni²²⁵. Aceste vehicule nu numai că erau la modă, dar erau și foarte necesare, în condițiile în care ulițele orașului, deși pavate, erau mai tot timpul pline de noroi²²⁶.

Prima inițiativă în domeniul industriei a avut-o domnul Moldovei, Grigore al III-lea Ghica (1764-1767), care a adus doi meșteri nemți pentru face o „postăvărie” la Chiperești²²⁷. Încă din 1763, în Țara Românească începea să funcționeze o manufactură de hârtie pe moșia de la Fundeni a vistierului Dumitrașcu Racoviță, unde lucrau 40 de lucrători străini²²⁸. Domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti (1774-1782), aducea la București, în 1776, meșteri sticlari germani pentru deschiderea unei sticlării. Pe lângă aceasta, domnul intenționa să mai facă și o

²²² Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*] <1778>, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 161.

²²³ Charles Frédéric Reinhard, *Raport... (1807)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 274.

²²⁴ Jenne-Lebprecht, [*Călătoria...*], în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 744; Giovanni Bartolomeo Frontali, (*Relație mai târzie*) <1764>, în *Călători străini*, vol. IX, p. 404.

²²⁵ Jean Lebprecht, [*Călătoria...*], în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 744.

²²⁶ Louis Allier de Hauteroche, *Călătoria de la Constantinopol la Paris, septembrie 1805*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 194.

²²⁷ Pseudo-Enache Kogălniceanu, <*Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*>, în *Cronici moldovenești*, ediție de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 120.

²²⁸ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 103.

„manufactură de postav”. Temându-se însă ca nu cumva turcii să-i impună plata unei dări pentru acest lucru, nu și-a dus intenția la bun sfârșit²²⁹. Abia zece ani mai târziu, în timpul domniei lui Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768), marele comis Radu Slătineanu ridică pe moșia sa de la Pociovaliște, de lângă București, o astfel de manufactură²³⁰. Alexandru Moruzi, domn în Țara Românească (1793-1796), stabilea în 1793 un număr de 122 de postăvari²³¹, iar în 1794 a refăcut postăvăria din temelii²³², stabilindu-i totodată și statutul de funcționare²³³.

Până la 1821 numărul fabricilor și manufacturilor a crescut²³⁴, fără însă ca acestea să producă în Țările Române o așa-zisă „revoluție industrială”, asemănătoare celei din Europa apuseană²³⁵.

Dacă ar fi să dăm crezare afirmațiilor unor călători străini, s-ar părea că românii nu aveau nici o înclinație pentru diferitele meserii. Trăiau după cum apucaseră de multă vreme, fără să-i intereseze în vreun fel cele ce se petreceau prin alte părți. Cei mai răsăriți meseriași se arătau armenii și evreii²³⁶, dar și lucrătorii nemți²³⁷.

Potrivit catagrafiilor și condițiilor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, și în Moldova numărul meseriașilor a crescut substanțial: de la 271 de meșteri în 1755, la 536 în 1774, 1125 în 1808 și 1365 în 1820²³⁸.

²²⁹ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească*], [1780], în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 441.

²³⁰ John Sibthorp, *«Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească», 1794*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1208.

²³¹ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei Române, 1961, doc. 465, pp. 573-574.

²³² John Sibthorp, *«Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească», 1794*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1208.

²³³ George Potra, *op. cit.*, doc. 473, pp. 581-585.

²³⁴ *Vezi Istoria românilor*, vol. VI, pp. 210-211.

²³⁵ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, vol. II, trad. de Dinu Moarcăș, București, Editura Meridiane, 1994, pp. 73-82.

²³⁶ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 151.

²³⁷ Georg Lauterer, *Călătoria de la Kerson la Viena, adică de la 28 octombrie până la 16 decembrie 1782*, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 332.

²³⁸ Gheorghe Platon, *op. cit.*, Anexa III, p. 315.

Imaginea celor două capitale românești s-a schimbat destul de mult după 1821, în timpul domniilor pământene. În București de pildă, sub Grigore-vodă Ghica s-au pavat primele străzi cu piatră, cu pavajul ce purta numele de „caldarâm”²³⁹. Potrivit relatărilor unor călători străini, Bucureștiul a cunoscut cam din doi în doi ani creșteri demografice semnificative, orașul având, în 1822, 8000 de case și cocioabe și vreo 60000 de locuitori²⁴⁰, în 1824 o populație de vreo 80000 de locuitori²⁴¹, iar în 1826 cam 100000 de locuitori²⁴². În cazul orașului Iași situația se prezenta astfel: 6000 de case și 20000 de locuitori în 1822²⁴³, ajungându-se la 8000 de locuințe și 35000 de locuitori în 1828²⁴⁴.

Cântecele de lume și folclorul urban

De la mijlocul secolului al XVIII-lea, lăutarii munteni și moldoveni au început să răspândească pe la curțile domnilor și boierilor, prin târguri și orașe, un nou gen de cântece, de dragoste și de petrecere, așa-numitele *cântece de lume*²⁴⁵. Melodiile acestora, melancolice și tărăgănite, specifice și cântecelor și poeziilor populare balcanice, au fost neîndoielnic influențate de ariile cântecelor turcești, cunoscute sub numele de *manele*²⁴⁶.

Prin improvizațiile lor, lăutarii au făcut legătura între cultura muzicală cultă („feudală”) și cea populară (urbană sau de mahala), în care a

²³⁹ Antoine Béchamp, în *Călători străini. Sec. XIX*, serie nouă, vol. II (1822-1830), p. 140.

²⁴⁰ *Structura topografică și statistică a Moldovei și Țării Românești, de căpitanul de Stat Major Radisitz. 1822 – după protocolul secțiunilor 1789*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 85.

²⁴¹ Clausewitz, *Scurtă trecere prin Transilvania și Țara Românească 1824*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 97.

²⁴² James Edward Alexander, *Capitolul XIV, ... Intrarea în Țara Românească...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 157.

²⁴³ *Structura topografică... de căpitanul de Stat Major Radisitz*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 85.

²⁴⁴ Consulul Charles Lagau, *Notiță statistică asupra Moldovei (1828)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 354.

²⁴⁵ Gheorghe Ciobanu, *Folclorul orășenesc*, în „Studii de muzicologie”, III (1967), pp. 53-54.

²⁴⁶ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, I, *Introducerea*, p. CXVII.

supraviețuit vechiul stil oriental, dovadă fiind numeroasele ornamentații, gamele cromatice, dar și modul de interpretare²⁴⁷.

Cântecele de lume s-au născut în mediul orașelor, unde pulsa întreaga viață socială. La mijlocul veacului al XVIII-lea, viața la oraș devenise din ce în ce mai animată. În fiecare zi de târg sau în zilele de sărbătoare, ulițele orașelor și mai ales ale celor două capitale românești, București și Iași, forfoteau de o mulțime de țărani veniți din satele învecinate ca să-și vândă produsele la târg, meșteșugari și negustori cu produsele și mărfurile lor, slujitori domnești care vegheau la păstrarea liniștii obștești, o mulțime de gură cască și călători străini aflați în trecere. Printre ei, câțiva lăutari, care căutau să-și încânte auditoriul cât mai bine cu puțință cu instrumentele și cântecele lor. Deveniți artiști profesioniști, unii lăutari, puțini la număr, au încercat să-și dobândească independența materială și să nu mai depindă atât de mult de mărinimia unor mecena, fie ei boieri sau domni²⁴⁸.

Cântecele de lume au fost rezultatul unor încercări relativ stângace ale unor poeți prea puțin cunoscuți, unii chiar uitați, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, precum Dimachi, Matei Millo și Ioan Cantacuzino²⁴⁹, dar mai ales rezultatul unor eforturi literare reușite ale unor boieri cărturari, precum Alecu Văcărescu sau Costachi Conachi²⁵⁰. Cele mai multe dintre ele s-au transmis atât pe cale orală, cât și prin intermediul manuscriselor, ajunse pe mâinile unor lăutari sau ale unor cântăreți amatori. În decembrie 1795, boierul Alecu Văcărescu își prefața și semna o „condicuță de stihuri” grecești și românești, în majoritate compoziție proprie²⁵¹. La fel făcea, prin 1797, și poetul necunoscut semnat cu inițialele I. C. (probabil Ioan Cantacuzino)²⁵².

²⁴⁷ Gheorghe Ciobanu, *Despre factorii care înlesnesc evoluția muzicii populare*, în idem, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1979, p. 34.

²⁴⁸ Ovidiu Papadima, *Anton Pann, „Cântecele de lume” și folclorul Bucureștilor. Studiu istoric-critic*, București, Editura Academiei Române, 1963, pp. 15-16.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 19.

²⁵⁰ Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975, p. 119.

²⁵¹ Idem, *Anton Pann*, p. 42.

²⁵² *Ibidem*, p. 43.

Manuscrisele acestor autori, precum și ale altora, au fost copiate și transmise de la un lăutar la altul. Cântecurile lor dezvăluiau publicului sentimente și situații intime. Ele exprimau nu atât iubirea, cât mai ales suferințele pe care aceasta le provoca. Iubirea era percepută ca o „boală”, ca un foc ce mistuie întreaga ființă a celui ce iubește, îi topește deopotrivă trupul și sufletul. Iubirea este o stare de „lângoare”, de apatie, provocată mai ales de dorul arzător pentru ființa iubită:

„Spune inimioară, spune
Ce durere te răpune?
Arată ce te muncește
Ce boală te chinuiește?
Fă-o cunoscută mie,
Ca să-ți caut dohtorie!
Te rog, fă-mă a pricepe
Boala din ce ți se-ncepe?”²⁵³.

Versurile, aparținând lui Ienăchiță Văcărescu, care le dedicase probabil doamnei Zoe Moruzi, ajunseseră să fie cântate de mai toți lăutarii din București, împreună cu acel frumos epitaful închinat de către poet acesteia:

„Zilele ce oi fi viu
Vrednic aş vrea ca să fiu
Oftând ca să te slăvesc
Dar cum poci să îndrăznesc?
Iscusit aş trebui
Să fiu să poci zugrăvi
Chipul tău care dă rază
Soarelui și-l luminează;
Oi putea oare vreodată
Pân’ nu merg pe lume-ailaltă

²⁵³ Idem, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, p. 122.

Măcar pe scurt să-ți vorbesc
 Să vezi cum mă chinuiesc?
 Oftările-mi sărcinează
 Peptul viața-mi scurtează
 Răpaus poate-oi avea
 Numai Stixul când o vrea!”²⁵⁴.

Chinuit de focurile amorului se arăta și Alecu Văcărescu, iar chinurile sale au fost atât de bine exprimate în stilul poeziei erotice românești de la sfârșitul veacului al XVIII-lea:

„Dă lacrimi vărs pâraie
 Cu groaznică văpaie,
 Și sufletul îmi iese
 Dă ohtături adese.

Un ceas nu văd odihnă
 Nu dorm vrodată-n tică,
 Durerile-mi sunt hrană,
 Și mângâieri la rană.
 Mă arz peste măsură!
 Slăbesc fără căldură!
 Sunt bolnav în picere,
 Și mor făcând tăcere!
 Când nu te văz am chinuri
 Și când te văz leșinuri;
 Și-un ceas nu-mi prisosește
 Să-ți spui ce mă trudește!”²⁵⁵.

Poeziile boierilor Văcărești, cele ale logofătului Costachi Conachi și ale altor poeți mărunți sau necunoscuți stau, în opinia lui Ovidiu

²⁵⁴ Alexandru Piru, *Poezii Văcărești*, București, Editura Tineretului, 1967, pp. 32-33.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 59.

Papadima, „la interferența cântecelor de lume cu literatura citadină”; în ele găsim atât motive specifice liricii universale vechi, cât și din cele ale epocii respective²⁵⁶.

Vestit în Bucureștiul sfârșitului de secol XVIII era cântecul *Mititica*, fredonat de „femeile publice” ale orașului „cu glasul lor de sireună” și pus pe strune de lăutari:

„Mititico, mititico, vino-ncoace!
Ba eu, neică, n-am ce face!
Mititico, vii la noi?
Ba eu neică nu te voi!
Mititică ești la gură,
Dă-i la neica băutura!
Mititică ești la stat,
Și cu haz la sărutat!”²⁵⁷.

Pe baza acestui cântec cu o largă circulație în Principate, compozitorul și violoncelistul german Bernhard Heinrich Romberg (1767-1841)²⁵⁸ avea să compună și să interpreteze la Iași, în 1806-1807, în fața boierilor moldoveni și a generalilor ruși, o variantă mult mai elaborată a acestuia:

„Frunzuliță bob năut
Mititico, of!
De te-ar prinde neica-n crâng
Mititico, of!
Să te mușc, să te sărut
Mititico, of!
Mijlocelu’ să ți-l strâng
Mititico, of!

²⁵⁶ Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 119.

²⁵⁷ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1169.

²⁵⁸ Despre Romberg, vezi *l'Enciclopedia della musica*, coord. Sandro Tanga, Novara, Istituto Geografico De Agostini S.p.A., 1995, p. 790.

Și trei costițe de-a rând
 Mititico, of!
 Să pleci la mă-ta plângând,
 Mititico, of!
 Cu lacrimile ciuruind
 Mititico, of!
 Și la tat-tău jeluind
 Mititico, of!
 Mititică ești la stat
 Mititico, of!
 Și dulce la sărutat
 Mititico, of!
 Mititică ești d-o lună
 Mititico, of!
 Și dușmanii îți fac vâlvă.
 Mititico, of!
 Frunzuliță ș-o lalea
 Mititico, of!
 Mânca-ți-ar ochii neica
 Mititico, of!
 Că sunt dulci și frumoșei,
 Mititico, of!
 De moare lumea de ei
 Mititico, of!²⁵⁹

Un alt cântec vechi, cântat de lăutari pe ulițele Bucureștiului pe la începutul secolului al XIX-lea, suna astfel:

„Dâmboviță, apă dulce, cin’ te bea nu se mai duce”²⁶⁰.

²⁵⁹ Gheorghe Ciobanu, „*Capriciul*” de B. Romberg și cântecul moldovean „*Mititica*”, în idem, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, p. 231.

²⁶⁰ Minas Băjășkian, «*Călătoria în Țările Române*», 1808, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 465.

În vremea lui Caragea, prin cârciumile și hanurile bucureștene se auzeau cântece de dragoste (*Cine la amor nu crede; Ah, amor drăgălaș; Ardă-ți rochița pe tine; etc.*)²⁶¹ dar și cântece de revoltă socială împotriva regimului fanariot (*Sub poale de codru verde; Jianul*)²⁶².

Sub domnia primului domn pământean, Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828), Bucureștii a redevenit orașul animat și zgomotos dinainte de revoluția din 1821. Atât Eteria grecească, cât și răscoala lui Tudor „făcuseră să zbârnâie în tinerii români coarda vitejiei”²⁶³. Armele, vânătoarea și călăria deveniseră ocupațiile lor preferate: „cuconașii – aflăm de la Ion Ghica – nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi²⁶⁴, cu mintean și cu cepchen²⁶⁵; a se lega la cap cu *tarabolus* (s.a.)²⁶⁶ și a-și încărca *sileahul* (s.a.)²⁶⁷ de la brâu cu pistoale și cu iatagan [...]”²⁶⁸. Pe lângă acestea, distracțiile și aventurile galante au continuat să fie la modă. Junii boieri „petreceau ziua în Cișmegiu cu lăutari pe iarbă verde și, cum răsărea luna, plecau cu ghitare și cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor și a nevestelor frumoase”²⁶⁹. Cele mai cântate și mai vestite melodii la acea vreme erau *Frumoasă vecina noastră*//*Scoate capul pe fereastră*²⁷⁰ și *Văduviță grasă*//*Tânără rămasă*²⁷¹. Pe lângă

²⁶¹ Tudor Vianu, *Anton Pann (fragment)*, în volumul *Muzică și literatură. Eseuri*, București, Editura Muzicală, 1966, p. 237.

²⁶² Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești*, în idem, *Culegeri de folclor și cântece de lume*, vol. 1, București, Editura Muzicală, 1976, pp. 224-226.

²⁶³ Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea*, în idem, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 59.

²⁶⁴ Un fel de pantaloni largi, purtați odinioară de arnăuții domnești (Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 297).

²⁶⁵ Haină scurtă de postav sau de catifea, cu mâneci largi despicate, împodobită cu găitane de fir și cu înflorituri de mătase (Alexandru Alexianu, *op. cit.*, vol. II, p. 355).

²⁶⁶ Un șal oriental de mătase vărgată.

²⁶⁷ Sileful sau sileahul era un chimir în care se țineau pistoalele (Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 321).

²⁶⁸ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 59.

²⁶⁹ *Ibidem*.

²⁷⁰ Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (nr. 1062-1380), întocmit de Gabriel Ștrempel (redactor responsabil), Fl. Moisil, L. Stoianovici, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 79, nr. 1086, Sec. XIX, f. 1^{r-v}. Vezi și Ovidiu Papadima, *Anton Pann*, p. 39.

acestea se mai puteau auzi cântece precum: *Astăzi bură, mâine bură//Leliță leliță*²⁷², *Și noi și noi la Ilinca, Bordeiaș, bordei, bordei, Jianul, Tunsul și Căpitane de județ*²⁷³. Celebre printre lăutarii bucureșteni erau și „hora mitocanilor” (tinerii care se purtau după moda occidentală) și cântecul *Fătul Nae*:

„Fătul Nae însă cu-a sa căciuliță
La pantofi cu tocuri îl vezi neiculiță
Chiar un mitocan”²⁷⁴.

Cei mai „artăgoși și tulburători” dintre junii boieri din vremea lui Grigore al IV-lea Ghica erau „Iancu, feciorul lui beizadea Costachi Caragea și al Raliței Moruzoaiei, frații Bărcănești, Barbucică, nepot de fată al banului Barbu Văcărescu și câțiva alții carii se țineau de ștregării”²⁷⁵.

Influențe occidentale în muzica românească

În veacul al XVIII-lea, singurele muzici care se auzeau la curțile principilor fanarioți erau muzicile militare și de ceremonial și, mai ales, muzica lăutarilor țigani. Cât despre muzica de tip occidental, știri nu prea avem decât de pe la 1740.

Ajuns la curtea lui Constantin Mavrocordat, domn în Țara Românească în 1740, industriașul și negustorul francez Jean Claude Flachet avea să susțină primele recitaluri de muzică occidentală. Spre deosebire de bucațile muzicale italiene, cântate de acesta la flaut, cele franceze erau mult mai admirate și aplaudate, ele trezind în sufletele tinerilor boieri de la Curte, prin duișia și patetismul lor, „o impresie încântătoare, pe care vioiciunea și strălucirea scurtelor cântece italienești nu o puteau șterge”. Simțindu-și sufletul mișcat și lăsându-se cucerii de farmecul muzicii

²⁷¹ *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, p. 79, ff. 2^v- 4; Gheorghe Ciobanu, *op. cit.*, p. 247.

²⁷² *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, p. 79, ff. 1^v- 2^v.

²⁷³ Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 37.

²⁷⁴ *Ibidem*, pp. 37-38.

²⁷⁵ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 59.

occidentale, mulți dintre ei hotărâseră să aducă „muzicanți” din Franța. Aveau însă de luptat cu prejudecățile și conservatorismul boierilor mai vârstnici, al căror orizont cultural muzical era extrem de limitat și în cea mai mare parte influențat de genurile muzicii orientale²⁷⁶.

Lucrurile aveau să se schimbe în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, mai ales în timpul ocupațiilor militare din anii 1769-1774 și 1788-1791. Prezența oficialilor și ofițerilor austrieci și ruși în cele două Principate avea să influențeze într-o oarecare măsură gustul muzical al boierilor munteni și moldoveni. Pentru a fi pe placul maimarilor zilei, aceștia au adoptat rapid moda, obiceiurile și genurile muzicale occidentale, fără a renunța la cele autohtone tradiționale care, de altfel, au atras atenția rușilor²⁷⁷.

La 18 iulie 1775, prințul Nicolae Vasilevici Repnin, ambasadorul Rusiei la Înalta Poartă, cu ocazia trecerii sale prin Iași, organiza un minunat ospăț în cinstea lui Grigore al III-lea Ghica, domnul Moldovei (1774-1777)²⁷⁸. Cu această ocazie muzicanții moldoveni au avut ce învăța de la muzicanții care făceau parte din „capela ambasadei”²⁷⁹.

Printre multele schimbări pe care a încercat să le introducă, Alexandru Ipsilanti (1774-1782) a căutat să „reformeze” și muzica românească prin introducerea muzicii occidentale²⁸⁰. Capela sau formația sa, compusă din

²⁷⁶ Jean Claude Flachat, (*Călătorie...*), 1740, în *Călători străini*, vol. IX, p. 255.

²⁷⁷ Încântat de muzica lăutarilor moldoveni, generalul Rumianțev trimitea, în 1770-1771, la Petersburg, trei lăutari vestiți, Ivăniță lăutarul cu fratele său, al cărui nume nu-l cunoaștem, care cântau din cobze, și Stancu lăutarul, care cânta la fluiere (Alexandru Vianu, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în Țările Române (1769-1774)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), pp. 242-243).

²⁷⁸ Atât în Țara Românească, cât și la Înalta Poartă, Grigore al III-lea Ghica era bănuțat nu numai ca simpatizant, dar și ca agent al Rusiei (vezi Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*, Editura Universității din București, 1999, p. 47).

²⁷⁹ Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 121.

²⁸⁰ Maria-Ana Musicescu, *Relații asupra muzicii de curte și muzicii țărănești în «Geschichte des Transalpinischen Daciens» de F.I. Sulzer*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. II (1955), nr. 1-2, p. 297.

10 instrumentiști²⁸¹, era cunoscută la acea vreme sub numele de „musica europeană”²⁸² sau „muzica germană”²⁸³.

Ajuns în Țara Românească, în 1784, călătorul englez John Petty avea să participe, împreună cu soția și fiica sa, la un bal dat cu prilejul unei cununii boierești. Cele două englezoaice, mari amatoare de distracție și talentate dansatoare, au dat un adevărat spectacol cu această ocazie. Boierii erau siliți să danseze menuet în tempoul dat de doamna Petty. În ciuda faptului că-și dădeau toată silința, în ochii celor două doamne boierii păreau amuzanți și chiar ridicoli. În schimb, soțiile acestora au reușit ușor să prindă ritmul celor două dansatoare²⁸⁴.

Cu toate acestea, dansurile orientale, cele grecești și autohtone continuau să fie la modă în rândurile elitei boierești²⁸⁵. Multe dintre acestea treceau, în ochii călătorilor și oficialilor străini, drept amuzante și caraghioase. Pentru generalul rus Alexandre de Langeron, de pildă, cel mai caraghios părea așa-numitul „dans național” (hora), descris de el astfel: „Se strâng în cerc bărbați și femei, mână în mână, cu picioarele întoarse cu vârful înăuntru; șalvării lungi, roșii ai bărbaților care le atârnă pe picioare îi fac să semene cu niște porumbei încălțați. Doamnele sunt acoperite de la umeri până la brâu cu o blană purtată pe din afară. Și unii și altele țin burta înaintea și își dau capul pe spate. În această postură care nu le dă grație, li se văd brațele mișcându-se metodic, ca și cum ar fi trase pe sub umeri cu sârme, ca la marionete. Picioarele și brațele lor merg în

²⁸¹ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești. Epoca străveche, veche și medievală*, vol. I, București, Editura Muzicală, 1973, p. 408.

²⁸² *Alaiul la intrarea lui Ipsilante. 3 Februarie, 1775*, în V.A. Urechia, *Istoria românilor*, Tom. II (1774-1786), București, 1892, p. 11.

²⁸³ Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 297.

²⁸⁴ John Petty, *Scrisori. 2 <august> 1784*, București, în *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 669.

²⁸⁵ Prințul Charles-Joseph de Ligne, *Scrisori din Iași din anul 1788*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 916; Armand-Emmanuel du Plessis, duce de Richelieu, *Relatarea călătoriei prin Moldova, decembrie 1790-ianuarie 1791*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 928.

același timp dinapoi înainte și dinainte înapoi. Privirea rămâne năucă și fixă și capul este întors spre dreapta”²⁸⁶.

Boierii munteni au arătat mai mult interes pentru muzica și dansurile europene, în timpul ocupației austriece din anii 1789-1791. După ce au ocupat Bucureștii și mai apoi Craiova, austriecii – aflăm din cronică lui Dionisie Eclesiarhul – „s-au apucat de muzici și de baluri, după obiceiul lor”. Boierii și „mai vârtos” boieroaicele, cărora „balurile nemțești” le erau pe plac, s-au alăturat ofițerilor și generalilor austrieci „la ceale veselitoare”²⁸⁷. Saloanele boierești și domnești răsunau, în această vreme, numai de ariile din operele franceze sau germane și de romanțele italiene, iar dansurile apusene treceau înaintea celor autohtone²⁸⁸. Balurile și petrecerile, la acea vreme singurele mijloace de „socializare”²⁸⁹, au continuat până în iunie 1790, când a început campania asupra Giurgiului²⁹⁰.

Între 1787 și 1791, perioadă în care Moldova s-a aflat sub ocupație rusească, Iașiul a ținut-o numai în baluri și neconținute serbări²⁹¹. Din primul număr al ziarului *Courrier de Moldavie*, apărut la Iași, la 18 februarie 1790, aflăm că prințul-mareșal Grigori Alexandrovici Potemkin a organizat la palatul domnesc, în cinstea boierilor moldoveni, un ospăț, la care muzicanții săi au interpretat compozițiile italianului Sarti²⁹². La

²⁸⁶ Generalul Alexandre de Langeron, *Jurnalul campaniilor făcute în serviciul Rusiei în 1790*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 938.

²⁸⁷ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 52. A se vedea și Dionisie Eclesiarhul, *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ediție critică de Natalia Trandafirescu, București, Editura Academiei Române, 2004, pp. 49-50.

²⁸⁸ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, p. 60.

²⁸⁹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Focul Amurului. Despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750-1830)*, București, Editura Humanitas, 2006, pp. 175-176.

²⁹⁰ Dionisie Eclesiarhul, *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, p. 54.

²⁹¹ Joseph Parant, *Memoriu...*, 1798, 11 iunie, Iași, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1311.

²⁹² Giuseppe Sarti (1729-1802), compozitor și talentat instrumentist italian, care, odată cu stabilirea sa la curtea de la Sankt-Petersburg a Ecaterinei a II-a în 1784, s-a implicat activ în organizarea vieții muzicale ruse (*Larousse-Dicționar de mari muzicieni*, sub coord. lui Antoine Goléa și Marc Vignal, trad. de Oltea Șerban-Pârâu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, pp. 412-413).

rândul lor, boierii au dat o mare petrecere în casele vornicului Ghica, unde s-au interpretat piese vocale și instrumentale din repertoriul clasic italian.²⁹³ Cele mai animate și mai fastuoase au avut loc în 1791, cu ocazia tratativilor ce urmau să pună capăt războiului dintre austrieci, ruși și turci. În toamna lui 1791, solii celor trei puteri și-au făcut apariția cu mare alai în capitala Moldovei. Deschiderea tratativilor de pace s-a făcut printr-o serie de baluri și sărbători date la palatul domnesc. Cea mai animată dintre ele a avut loc la 25 noiembrie, de Sf. Ecaterina, când s-a celebrat cu mare fast ziua numelui țarinei Ecaterina a II-a. Dis-de-diminează, locuitorii Iașiului au fost treziți de bubuitul tunurilor. Ofițeri și militari ruși, boieri, negustori și numeroși târgoveți moldoveni au luat parte la slujba religioasă ținută la mitropolie. După terminarea slujbei, mulțimea a umplut piețele orașului. Aici s-au încins focurile, iar în jurul lor mulțimea se strângea pentru a petrece cu mâncare, băutură și voie bună: „se frigeau boi întregi, expuși mulțimii și umpluți cu pui, rațe, sitari și împodobiți bogat cu panglici și cu <monede de> aur care s-au împărțit în dar poporului”²⁹⁴.

Doi ani mai târziu, în 1793, ulițele Iașiului s-au animat din nou. La 24 iunie, generalul Kutuzov, ambasadorul Rusiei la Înalta Poartă, sosea împreună cu o impunătoare suită în capitala Moldovei. Mai bine de zece zile, acesta s-a bucurat de ospitalitatea principelui Mihail Suțu (1793-1795). „Fiecare zi – aflăm de la Johan Christian von Struve – își avea serbarea sa deosebită și puținele clipe care mai prisoseau, după petreceri de tot felul, au fost folosite la vizitarea curiozităților orașului ca și ale împrejurimilor sale [...]”²⁹⁵. Șederea soliei rusești la Iași s-a încheiat cu două mari ospețe, unul dat generalul Kutuzov, celălalt de Mihail-vodă Suțu. Mai întâi, domnul, împreună cu familia sa și cu cei mai de seamă boieri de la curte, au răspuns invitației ambasadorului rus, luând parte la un ospăț și un bal, unde boieroaicele i-au învățat pe ofițerii ruși „jocurile

²⁹³ Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pământul țării noastre*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 347.

²⁹⁴ Johan Christian von Struve, *Călătoria de la Viena la Iași (1791)*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1119.

²⁹⁵ Idem, *A doua călătorie prin Moldova (1793)*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1126.

naționale moldovenești”. La rândul lor, au fost inițiate cu pricepere și eleganță „în arta dansurilor *Anglaise*²⁹⁶ și *Polonaise*²⁹⁷ (s.n.) de către tinerii membri ai soliei”²⁹⁸. Instrumentiștii din „orchestra ambasadei” și-au arătat cu această ocazie măiestria în arta interpretării²⁹⁹. Dar nici muzicanții moldoveni nu s-au lăsat mai prejos, ei susținând petrecerea până dimineață. A urmat apoi serbarea dată de domn, mult mai strălucitoare. După o masă de prânz îmbelșugată, servită în grădina palatului domnesc sub corturi special amenajate, spre seară s-a dat un bal mult mai reușit decât primul³⁰⁰.

Aceeași atmosferă avea s-o cunoască și Bucureștiul, odată ce solia generalului Kutuzov a ajuns aici, la 29 iulie (9 august) 1793. La București, ca și la Iași, distracțiile s-au ținut lanț: „ospetele mari, muzicile, balurile, plimbările și artificiile alternau între ele zi de zi”³⁰¹. Cu puțin timp înainte de plecarea ambasadei ruse din București spre Constantinopol, principele Țării Românești, Alexandru Moruzi (1793-1796), l-a invitat pe generalul Kutuzov mai întâi la un ospăț, apoi „la un bal și un supeu în conacul său din preajma orașului”³⁰². La prânzul dat de domn în cinstea solului rus a avut loc și o reprezentație de circ, dată de

²⁹⁶ Dans popular englez care a pătruns în Franța la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea sub denumirea de „contradans” (*country dance* – *dans țărănesc*). Era un dans vioi, vesel, în tempo *allegro* și în măsură de $\frac{2}{2}$ (Dumitru Bughici, *Dicționar de forme și genuri muzicale*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Muzicală, 1978, p. 18).

²⁹⁷ Dans popular apărut în Polonia secolului al XVI-lea și răspândit la curțile Europei în secolele XVII-XVIII. Poloneza era un dans de perechi care începea cu prezentarea dansatorilor, apoi se executau diferite mișcări, printre care o fandare. Melodia era în tempo *allegro* în măsură de $\frac{3}{4}$ (*ibidem*, p. 264).

²⁹⁸ Johan Christian von Struve, *A doua călătorie... (1793)*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1126.

²⁹⁹ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a VIII-a, Iași, 25 iunie 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1155.

³⁰⁰ Johan Christian von Struve, *A doua călătorie... (1793)*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1127.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 1129.

³⁰² *Ibidem*, p. 1130.

trupa condusă de un anume Mahieux³⁰³. Seara, la bal, „jocurile naționale” au alternat cu „contradansurile” și „cadrilurile” europene³⁰⁴. Se pare că aceste dansuri nu le erau tocmai necunoscute boierilor munteni. Există la această dată, în grădina din apropierea orașului (Herăstrău), o „sală de baluri” unde se adunau, în zilele de sărbătoare sau cu alte ocazii festive, toți nemții (de fapt supușii austrieci și prusaci) stabiliți în București, împreună cu familiile lor. Aici bărbații jucau „popice” și fumau, potrivit obiceiului nemțesc, în timp ce soțiile și fiicele acestora se plimbau prin grădină. Seara, se adunau cu toții în sala de bal unde „valsau vârtos”³⁰⁵.

Românii, mari iubitori de muzică și petreceri, au început a se deprinde tot mai mult cu dansurile europene în primele decenii ale secolului al XIX-lea³⁰⁶. O contribuție deosebită în acest sens a avut-o ocupația rusească în cele două principate românești (1806-1811). Constantin Ipsilanti, domnul Țării Românești (1802-1806), care găsisse de cuviință că e mai bine să se dea cu rușii, hainindu-se astfel față de turci, o ținea numai în „zăefeturi” cu generalii ruși și tare „se bucura și să trufia că iaste domnu de doao țări”³⁰⁷. În timpul administrației rusești, aflăm dintr-o scrisoare aparținând unui agent diplomatic rus, Bucureștiul era un oraș extrem de zgomotos. Pe lângă sunetul produs de ciocanele fierarilor, scârțâitul roților de căruță sau de trăsură, strigătele și pocniturile din bici ale surugiiilor, se auzeau „cântecele nedeslușite, cântate cu voce tare ale

³⁰³ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1168.

³⁰⁴ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1168. *Cadrilul* era un dans popular franco-spaniol de două perechi apărut la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, alcătuit din 5 figuri, comandate de un maestru de balet sau de perechea care conducea dansul. La începutul secolului al XIX-lea s-a adăugat a șasea figură, care îi obliga pe dansatori să execute mișcări combinate cu salturi, imitând galopul cailor (Dumitru Bughici, *op. cit.*, p. 55; Iosif Sava, Luminița Vartolomei, *Dicționar de muzică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 36).

³⁰⁵ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a, București, 9 august 1793*, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1169.

³⁰⁶ Dimitri Bantăș-Kamenski, *Călătoria..., Iași, 23 mai 1808*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 403.

³⁰⁷ Dionisie Ecclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, p. 92.

lăutarilor, care colindau străzile și cârciumile³⁰⁸. Până pe la 1810-1811, românii și rușii au ținut-o tot în petreceri și baluri, până când însuși țarul Alexandru I a intervenit și le-a pus capăt, oprind muzicile cu totul și poruncind ofițerilor săi, „înfricoșându-i cu pedeapsă împărătească”, să continue războiul cu turcii³⁰⁹.

Schimbări semnificative la nivelul culturii muzicale în Țara Românească au avut loc în timpul domniei lui Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818). Bun cunoscător al realităților românești din această perioadă, William Wilkinson, reprezentant diplomatic britanic în Principate (1814-1818), arată că, deși boierii aveau o înclinație deosebită pentru muzică, n-o studiau niciodată. Ea era lăsată pe seama țiganilor lăutari. Numai femeile, și nici dintre acestea foarte multe, arătau ceva mai mult interes, învățând să cânte la pian. Lipsa de exercițiu și lipsa de încurajare le împiedicau însă „să atingă un anumit grad de perfecțiune”³¹⁰.

Boierii de la curtea lui Caragea-vodă căutau să-și petreacă timpul cât mai plăcut cu putință. Iarna se întâlneau în „cluburi publice”, după modelul cluburilor vieneze. De trei sau patru ori pe săptămână, aici aveau loc „baluri mascate” ori „serate muzicale (*soirée-uri*)”³¹¹. Cel mai însemnat dintre cluburi era cel „boieresc”, unde se aduna protipendada Bucureștiului și a țării, precum și oficialii străini. Principala delectare a boierilor și invitaților lor era un joc de cărți, la modă în acea vreme, numit „Pharaon”. La acea vreme, toți locuitorii Bucureștiului erau „atât de dedați la viciul jocului de cărți și în general la cheltuială, ca și cei din capitala Moldovei”³¹². Vara, boierii și negustorii munteni se plimbau prin parcul de la marginea orașului (Herăstrău)³¹³. Aici exista o cafenea unde,

³⁰⁸ Dimitri Bantâș-Kamenski, *Călătoria..., Scrisoarea a XXII-a, București, iunie 12 (1808)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 409.

³⁰⁹ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 105.

³¹⁰ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 640.

³¹¹ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul*, vol. II, 1784-1823, București, Editura Muzicală, 1974, p. 111.

³¹² William Mac Michael, *Relația călătoriei prin Moldova și Țara Românească (1817 decembrie 26 – 1818 ianuarie 7)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 747.

³¹³ Aici existase cândva un vechi turn, transformat în primele decenii ale secolului al XIX-lea în moară de vânt (Dimitrie Papazoglu, *Istoria fondării orașului București, capitala Regatului Român de la 1330 până la 1850*, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 70).

în zilele foarte călduroase, aceștia se puteau răcori servind înghețată și diferite băuturi răcoritoare³¹⁴. Un alt parc pentru recreere fusese amenajat în pădurea Băneasa, pe moșia marelui boier Iancu Văcărescu³¹⁵. Poporul de rând se aduna în grădina Cișmigiu, grădina Deșliului, grădina Scufa sau în Dealul Spirii³¹⁶.

Primele reprezentații teatrale în Țara Românească avuseseră loc în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea; în 1778 este menționată trupa italiană condusă de Livio Cinti, în 1787 trupa lui Francesco, iar în 1790 trupa sasului Seipp, directorul teatrului din Sibiu, venit la București la chemarea prințului de Coburg³¹⁷. Înainte de teatrul domniței Ralu Caragea, funcționase un teatru în aer liber, pe o scenă amenajată în grădina de la Podul Mogoșoaiei unde între anii 1810 și 1813 elevii școlii grecești din București au jucat fragmente din opere și tragedii franceze și grecești³¹⁸. Prima reprezentație teatrală în limba română, pastorală *Mirtil și Hloe*, prelucrată de Gheorghe Asachi, a avut loc la Iași în seara zilei de 27 decembrie 1816, pe o scenă improvizată în salonul caselor lui Costache Ghica³¹⁹.

Sub domnia lui Caragea, distracțiile boierimii din Țara Românească s-au diversificat. În 1817, o trupă de artiști germani³²⁰ a deschis la București primul „teatru regulat”³²¹, ținut la început în „clubul” boieresc³²², care avea „o sală frumoasă de petreceri (Reunion-Sal)”³²³, mutat apoi în 1818,

³¹⁴ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 641-642.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 642.

³¹⁶ Dimitrie Papazoglu, *op. cit.*, p. 70.

³¹⁷ Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 292.

³¹⁸ Ana Maria Popescu, *Începuturile teatrului cult în Țara Românească. Primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. VII (1960), nr. 2, p. 145.

³¹⁹ Mihai Vasiliu, *Istoria teatrului românesc*, Iași, Editura Albatros, 1972, p. 14.

³²⁰ Această trupă, aflată sub conducerea lui Johann Gerger, a jucat pe scena teatrului din București până în 1820 (F.G. Laurençon, *Noi observații asupra Țării Românești (1822)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 36).

³²¹ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 642.

³²² Prima reprezentație a fost dată, se pare, într-unul din hanurile bucureștene (William Mac Michael, *Relația călătoriei... <1817 decembrie 26 – 1818 ianuarie 7>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 747).

³²³ Ludwig von Stürmer, *Călătoria..., 1816*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 715. Prima reprezentație a trupei germane a fost o scenetă comică, adaptare după o farsă

în sala de la Cișmeaua Roșie, cu o capacitate de o mie de locuri³²⁴, pusă acestora la dispoziție de către domnița Ralu Caragea³²⁵. Aici s-au pus în scenă mai multe „opere germane și comedii traduse în limba română”³²⁶, iar instrumentiștii care formau „muzica germană”, introdusă la Curtea Țării Românești încă din vremea lui Alexandru Ipsilanti³²⁷, au interpretat piese vocal-instrumentale aparținând lui Haydn, Mozart și Beethoven³²⁸. Ele au atras un public numeros, din rândul tuturor categoriilor sociale, de la boieri și oficiali străini, la orășeni și gură-cască. După o vreme însă, interesul pentru aceste reprezentații a scăzut în rândul stărilor inferioare, care nu prea înțelegeau mare lucru din ele³²⁹. Boierii cei mari de la Curte, „îmbrăcați cu toții la fel, purtând calpăce foarte mari, cu caftane lungi care fâlfâiau în voie”, împreună cu boieroaicele lor, îmbrăcate cu „veșminte franțuzești și orientale”³³⁰, și cei câțiva rezidenți străini au continuat să-l frecventeze și chiar să-l susțină material. Ei considerau acest teatru mai degrabă un loc de întâlnire pentru înalta societate decât un loc de distracție și, cu atât mai puțin, un loc de culturalizare³³¹.

populară engleză, intitulată *Croitorul călărind spre Brentford* (William Mac Michael, *Relația călătoriei... <1817 decembrie 26 – 1818 ianuarie 7>*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 747).

³²⁴ François Recordon, *Scrisori...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 682.

³²⁵ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 17. În iarna anului 1817, domnița Ralu Caragea poruncise transformarea unei săli de club, aflat pe ulița Mogoșoaiei, în mahalaua Biserica Albă, într-un local de teatru, care avea să poarte numele de „teatru de la Cișmeaua-Roșie”. Iancu Văcărescu a fost principalul susținător material al acestui teatru (Ioan Massoff, *Domnița Ralu*, în idem, *Actorul de la miezul nopții. Oameni și întâmplări din lumea teatrului de altădată*, București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 248).

³²⁶ William Wilkinson, *Relațiile...*, *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 642. În 1819, școlarii de la Sf. Sava, conduși de Gh. Lazăr, au jucat în românește *Hecuba* de Euripide, tradusă de A. Nănescu. Rolul principal a fost jucat, în travesti, de Ion Heliade Rădulescu (Mihai Vasiliu, *op. cit.*, p. 14).

³²⁷ Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 296.

³²⁸ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 22.

³²⁹ William Wilkinson, *Relațiile...*, *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 642.

³³⁰ François Recordon, *Scrisori...*, *Scrisoarea a II-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 748.

³³¹ William Wilkinson, *Relațiile...*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 642.

Principalele locuri de întâlnire și distracție ale poporului de rând sub domnia lui Caragea-vodă erau cafenelele europene, unde se juca șah, dame sau biliard și cele turcești, unde se fuma și se bea cafea. Câteodată, în aceste cafenele, unde domnea o tăcere adâncă, atmosfera era animată de „cântecul și muzica țiganilor, panglicarilor și lăutarilor”³³².

Știri despre un prim concert susținut la București în toamna anului 1820, le avem din timpul domniei ultimului fanariot în Țara Românească, Alexandru Suțu (1818-1821). La 19 noiembrie 1820, a avut loc nunta domniței Ruxandra, fiica lui Alexandru-vodă, cu Manoil Arghiropol, unul din marii boieri de la Curte. În timpul ospățului muzica lăutarilor domnești a alternat cu cea a unei trupe italiene. Spre sfârșitul mesei, „cele două orchestre s-au reunit și în zgomotul acestei groaznice armonii s-au închinat paharele” în cinstea mirilor³³³. Apoi, membrii trupei italiene, violoniști de profesie, acompaniați și de câțiva muzicanți amatori, au susținut un concert și un bal. Oaspeții, deși fețe alese, în cea mai mare parte boieri și câțiva oficiali străini³³⁴, nu păreau să le acorde acestora o atenție prea mare. În timp ce muzicanții cântau, aceștia stăteau în încăperile alăturate, unde fie jucau cărți, fie trăgeau din lulele și sorbeau băuturi plăcute³³⁵. În ochii englezului Sir Robert Ker Porter, prezent și el la acest concert, boierii apăreau atât de caraghioși cu uriașele lor căciuli și în costumele lor obișnuite, după moda turcească. Spre deosebire de aceștia, soțiile lor erau cât se poate de drăguțe și plăcute la vedere în costumele lor elegante, după moda pariziană. Toată această adunare, distinsă de altfel, n-a fost deloc atentă la concert. Adeseori muzica instrumentiștilor era acoperită de convorbirile purtate cu voce tare de

³³² François Recordon, *Scrisori..., Scrisoarea a II-a*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 664.

³³³ Marie Louis de Martin du Tyrac, *Relația călătoriei prin Țara Românească și Transilvania, 1820*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 909.

³³⁴ Este vorba despre consulii Prusiei și Rusiei la București, baronul Ludwig Kreucheley von Schwerdtberg, respectiv Aleksandr Pini, precum și de reprezentantul Prusiei la Înalta Poartă, contele Friedric Leopold von Schladen, împreună cu soția sa (Ludwig Kreucheley von Schwerdtberg, *Despre trecerea prin Țara Românească...*, (1820), în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, pp. 917-918).

³³⁵ Sir Robert Ker Porter, [*Călătoria în Țara Românească și Moldova*], 6 februarie 1820, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 806.

către boieri, sau de forfota servitorilor și slujitorilor arnauți³³⁶. După concert, a urmat balul, și acesta desfășurat într-o mare debandadă. „Dansatorii nerăbdători într-o clipă au fost gata; uriașele căciuli ale boierilor au fost aruncate cât acolo, splendidoarele lor blănuri au avut aceeași soartă și fiecare locuitor al acelei minunate panoplii a apărut iute lângă partenera sa într-o jachetă elegantă și de bun-gust, roșie, cenușie sau de altă culoare brodată cu multă fantezie. Această îmbrăcămintă îngustă și lipită grațios de trup se potrivea foarte bine cu largile cute ale poalelor strânse în jurul mijlocului de o cingătoare splendidă, nici o parte a acestei îmbrăcăminți ușoare nu era nepotrivită cu mișcărilor elastice ale dansului. Restul însă nu era de aceeași armonie tinerească. Toți bărbații erau rași pe cap, purtând o tichie mică, roșie, care lăsa să se vadă cea mai mare parte a țestei, ca și niște urechi clăpăuge de toată frumusețea care, împreună cu mustățile și bărbile de toate culorile și firele, dădeau întregului grup o înfățișare atât de neobișnuită, încât atunci când săltau la cadril și cotilon, se amestecau în contradansuri englezești și se învârteau în iuțea amănunțită a valsului, nici o priveliște nu era mai grotescă. Capete asiatică, siluete italienești, austriece precum și engleze, precum și alți rezidenți străini în redingote obișnuite și doamnele îmbrăcate toate după moda pariziană și rusă, ofereau un spectacol în continuă mișcare, ca și o mascaradă a figurilor dintr-o lanternă magică [...]”³³⁷. Vânzoleala a devenit și mai mare când, după încheierea „dansurilor europene”, s-au dansat și „dansuri naționale românești, grecești, albaneze”³³⁸. Unul dintre acestea i-a atras atenția lui Sir Robert Ker Porter în mod deosebit: un cerc în mișcare, format din bărbați și femei care „plesneau din palme, iar când și când făceau o piruetă înceată, în ritmul muzicii, al cărui tempo însă a devenit tot mai iute până când toți au început să danseze, să sară, să se învârtească și să-și plesnescă palmele ca nebunii”³³⁹.

³³⁶ *Ibidem*, pp. 806-807.

³³⁷ *Ibidem*, p. 807.

³³⁸ Ludwig Kreucheley von Schwerdtberg, *Despre trecerea prin Țara Românească...*, (1820), în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 918.

³³⁹ Sir Robert Ker Porter, [*Călătoria...*], 6 februarie 1820, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 808.

Viața muzicală românească a devenit din ce în ce mai animată la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul veacului următor, prin contribuția diferitelor trupe de teatru sau a instrumentiștilor sosiți în cele două capitale românești. În 1790, o trupă de actori și muzicanți nemți, condusă de Cristoph Ludwig Seipp, sosită la București la invitația prințului de Coburg, avea să susțină primul concert de muzică³⁴⁰, interpretând, probabil, din repertoriul compozitorilor și muzicienilor austrieci și germani din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La Iași, primul concert a fost susținut în 1807 de către Bernhard Heinrich Romberg³⁴¹, un violoncelist și compozitor german, care avea să conducă între 1816 și 1819 capela de curte din Berlin³⁴². Același Romberg avea să susțină alte două concerte la București, *Variațiuni pe tema populară Mititica* (1807) și *Capriciul pentru violoncel pe arii moldovenești și valahe, cu două viori, alto și bas sau piano* (1812)³⁴³. Tot prin 1812 sau 1813, o altă trupă, condusă de Johan Gerger, încânta auditoriul moldovean adunat în casele de la Iași ale lui Grigore Ghica, cu fragmente din repertoriul lui Mozart și Rossini³⁴⁴. Aceași trupă avea să susțină concerte și la Cișmeaua Roșie din București, în 1819³⁴⁵.

La 8 septembrie 1818, trupa vieneză condusă de un anume Georgi, prezenta în fața curții, a principelui fanariot Ioan Gheorghe Caragea și a fiicei sale, domnița Ralu, opera lui Rossini *Italianca în Alger*³⁴⁶. În anul următor, 1819, aceeași trupă susținea în fața lui Alexandru Suțu și a curții sale, opera lui Mozart *Flautul fermecat*³⁴⁷.

După 1800, numărul artiștilor, muzicanților și profesorilor de muzică a crescut și datorită interesului acordat muzicii occidentale de către boierii și domnii Țărilor Române. Iată de pildă, în 1806 erau prezenți la București trei muzicanți italieni ori italianizați, Giovanni Mangli,

³⁴⁰ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, vol. II, p. 152.

³⁴¹ *Ibidem*, p. 141.

³⁴² *L'Enciclopedia della musica*, p. 790.

³⁴³ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 141.

³⁴⁴ *Ibidem*, p. 170.

³⁴⁵ *Ibidem*, pp. 174-175.

³⁴⁶ Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, ediție îngrijită de Ionel Maftei, Chișinău, Editura Universitas, 1991, p. 265.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 266.

Carabichi și Francesco Truseschi³⁴⁸. Trei ani mai târziu, în 1809, își făceau apariția la București alți trei muzicanți și instrumentiști, Wenzel, Franz (François) și Ruzitska (Ruzitski). Aceștia au activat în cadrul „orchestrei de curte” a Țării Românești până în 1813, când, nu se știe de ce, Caragea-vodă ar fi desființat-o³⁴⁹.

Pe lângă acești instrumentiști, în cele două capitale românești și-au făcut apariția și primii profesori de muzică. În 1804, un anume Nemesi dădea lecții de clavier în București³⁵⁰. Lecții de muzică dădeau prin 1809-1811 și cei doi instrumentiști menționați mai devreme, Wenzel și Ruzitska³⁵¹. În 1810, în casele marelui spătar moldovean Gheorghe Catargi, poposea Marie Lachapelle-Labouloy, care urma să se ocupe vreme de 6 ani de educația muzicală și nu numai a fiicelor acestuia³⁵². Cam în aceeași perioadă, vornicul Mihail Sturdza aducea ca educatoare a odraslelor sale pe Elena Tayber. Dar nu numai boierii arătau interes pentru educația muzicală a fiicelor lor, ci și unii negustori, precum Ioan Băluță, mare negustor moldovean, care în 1810 o trimitea pe fiica sa, Zmărăndica, la Sibiu pentru a deprinde cântatul la clavier³⁵³. Unii însă nu vedeau cu ochi buni astfel de preocupări ale odraslelor sau soțiilor lor. În vremea domniei lui Caragea-vodă, de pildă, o boieroaică din București a avut de pățimit de pe urma acestei plăceri de a cânta la clavier, văzută cu o oarecare suspiciune de către soț. Episodul este povestit de Ion Ghica: „O fată de boier mare, întoarsă dintr-un claster³⁵⁴ de la Viena, unde fusese crescută și unde dobândise un talent muzical extraordinar la clavier, a adus cu dânsa în casa bărbatu-său prețiosul instrument. Într-o seară, boierul,

³⁴⁸ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 107.

³⁴⁹ *Ibidem*, p. 107, nota 6 și p. 108, nota 1. De remarcat, însă, că aceasta mai era încă menționată la 1822 de Kreuchelej, consulul Prusiei la București (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București*, vol. X (1763-1844), publicate de Nicolae Iorga, București, 1897, p. 537).

³⁵⁰ George Breazu, *Pagini din istoria muzicii românești*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1970, p. 64.

³⁵¹ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 116.

³⁵² George Breazu, *op. cit.*, p. 74.

³⁵³ *Ibidem*.

³⁵⁴ Aici cu sensul de pension sau școală de fete de pe lângă o mănăstire [n.n.].

zărind câțiva inși cari se pitulasera lângă uluci ca să asculte frumoasele melodii ale junei diletante, s-a zbârlit de gelozie, și când a doua zi tânăra femeie s-a trezit, nenorocita! ... a găsit clavirul spart cu toporul în mii de bucăți. Mâhnirea ei a fost atât de mare, încât peste câteva săptămâni o duse la groapă. Ea a lăsat cu limbă de moarte să-i facă coșciugul din scândurile clavirului, dar popa s-a împotrivit, zicând că fusese *vasul Necuratului*³⁵⁵.

Pe la 1812, în saloanele ieșene concertau și dădeau lecții de pian două profesoare autohtone, Smaranda Șaptesate și Eufrosina Lătescu³⁵⁶. La București, în vremea lui vodă Caragea erau solicitați ca dascăli într-ale muzicii pentru copii boierilor și domnului un anume Mondonville și o madame de Belleville³⁵⁷. Tot la București, între 1813 și 1819, aveau să apară primele școli românești de „musicie”³⁵⁸.

Cu toate acestea, arta muzicală părea să rămână „lucru necunoscut”. În vremea lui Caragea, aflăm de la Ion Ghica, în tot Bucureștiul nu se găsea „decât un singur piano și o harpă”. Muzica era lăsată pe seama lăutarilor și a cântăreților de la biserici. Numai domnița Ralu, mezina lui Caragea-vodă, era singura persoană „cu inspirații artistice”, cultivată și cu mult bun-gust, „admiratoare a muzicii lui Mozart și a lui Beethoven, hrănită cu scrierile lui Schiler și Goethe”³⁵⁹.

Viața artistică n-a încetat nici în timpul zaverei din 1821. Șeful eteriștilor, Alexandru Ipsilanti, instalat la Colentina, în casele banului Ghica³⁶⁰, după ce acorda audiențe se ducea la teatru, unde „trupa italiană” puneă în scenă diferite piese, printre care și tragedia lui Voltaire, *Brutus*³⁶¹. Retras apoi la Târgoviște, Alexandru Ipsilanti continua să-și

³⁵⁵ Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 57-58.

³⁵⁶ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 139.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 116.

³⁵⁸ *Ibidem*, p. 216.

³⁵⁹ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 58.

³⁶⁰ *Jalnica cântare a lui Zilot*, în Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, p. 153; a se vedea și Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 352.

³⁶¹ Bargrave Wyburn, [*Raport către ministrul de Externe al Marii Britanii, Lord Stewart, 1821*], în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. I, p. 994.

petreacă timpul pe de-o parte cu audiențele și cu exercițiile militare ale eteriștilor săi, iar pe de altă parte cu ospețe, baluri și concerte³⁶².

Sub domnia lui Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828), muzica părea să fie la mare preț, cel puțin în rândul fiicelor de boieri. În București se găseau numeroși „maeștri de vioară, de chitară, de flaut și de pianoforte”, dar cu toate acestea cultura muzicală a tinerelor boieroaiice continua să rămână superficială, căci „din pricina nepăsării sau delăsării obișnuite, domnișoarele care se ridicaseră la înălțimea unui cadril sau a unui vals se credeau de pe acum muziciene desăvârșite și se mărgineau la atât”³⁶³.

Principalul loc de distracții continua să fie, ca și în trecut, curtea domnească. La 5-6 mai 1824, diplomatul danez Clausewitz, primit cu mare cinste de către Ghica-vodă, a fost invitat la un bal dat de domn într-o casă boierească. Sala de bal, deși cam joasă din tavan, era foarte încăpătoare. Pe lângă aceasta mai erau patru saloane mai mici „bine mobilate cu sofale și scaune”. Toate erau pline de boieri și cucoane frumoase, elegant îmbrăcate și bine crescute. Majoritatea vorbeau limba franceză. În deschiderea balului s-a dansat mai întâi o „poloneză”, după care au urmat „dansuri engleze, contradansuri și valsuri, ca la orice bal occidental [...]”³⁶⁴.

Sub Grigore-vodă Ghica, boierii căutau în fel și chip să-și afișeze luxul, întreținut cu mari cheltuieli, prin trăsurile lor, prin amenajarea interioarelor conacelor lor și prin îmbrăcămintea lor bogată și elegantă. Femeile acestora urmau cu strictețe moda de la Paris, lucru care le costa până la 5 – 6000 de piaștri (echivalentul a 4 – 5000 de franci)³⁶⁵. Portul boierilor continua să rămână în cea mai mare parte oriental: „Un calpac, sau tichie înaltă ca o căpățână de zahăr cu vârful tăiat, stând cu partea îngustă pe cap, o feregea sau șubă căptușită și tivită cu blană, un brâu dintr-un șal scump în jurul mijlocului, șalvari largi, cizme deschise de piele colorată și papuci cu vârful ascuțit în sus”³⁶⁶.

³⁶² F.G. Laurençon, *Noi observații... (1822)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 51.

³⁶³ *Ibidem*, p. 36.

³⁶⁴ Clausewitz, *Scurtă trecere... 1824*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 97.

³⁶⁵ F.G. Laurençon, *Noi observații... (1822)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, pp. 34-35.

³⁶⁶ Clausewitz, *Scurtă trecere... 1824*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 112.

Marea plăcere a boierilor și a soțiilor lor era fie o plimbare cu caleașca pe ulițele mari ale Bucureștiului, fie o plimbare după siestă în grădina de la Herăstrău. Poporul de rând se aduna duminicile și în zilele de sărbătoare pe promenada de la Filaret, aflată în spatele Mitropoliei, unde se găseau alei destul de frumoase și trei bazine de apă la mijloc³⁶⁷. În Moldova însă, sub domnia lui Ioniță Sandu Sturdza (1822-1828), singurele plăceri ale boierilor și cucoanelor lor „constau din schimbarea toaletelor de mai multe ori pe zi, în vizite, conversații despre intrigi și scandaluri și plimbări pe o câmpie (întindere cu totul stearpă) în trăsurile splendide, cu 2 cai și conduse de 4 vizitii îmbrăcați la întâmplare”³⁶⁸.

Iată deci în ce condiții și în ce forme occidentalizarea civilizației românești a devenit, începând cu prima parte a secolului al XIX-lea, tot mai semnificativă. Cei care au jucat un rol foarte important au fost străinii pripășiți pe la curțile domnești și boierești, agenții și reprezentanții diplomați ai puterilor vremii, profesorii și artiștii ai trupelor de teatru, dar și, într-o măsură din ce în ce mai semnificativă, tinerii români școliți în marile centre culturale ale Europei.

³⁶⁷ F.G. Laurençon, *Noi observații... (1822)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 37.

³⁶⁸ Consulul Charles Lagau, *Notiță statistică... (1828)*, în *Călători străini. Sec. XIX*, vol. II, p. 355.

MĂRTURII ASUPRA ORAȘELOR-CETĂȚI DE LA FRONTIERA RĂSĂRITEANĂ A EUROPEI CONSEMNAȚE DE OFIȚERUL FRANCEZ LAZOWSKI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Sorin Șipoș

Pe fondul creșterii interesului Franței pentru spațiile aflate sub dominația Imperiului Otoman, numeroși ofițeri francezi au fost trimiși pentru a îmbunătăți capacitatea de apărare a armatei otomane. O atenție specială a fost acordată sistemului de fortificații controlat de turci pe linia Nistrului, locul pe unde forțele rusești au atacat în nenumărate rânduri teritoriile românești aflate sub influența Porții.

Memoriile redactate de ofițerul francez Joseph Félix Lazowski conțin informații asupra unei părți însemnate din frontiera europeană a Imperiului Otoman. Concret, Lazowski descrie sistemul de fortificații otoman dinspre frontiera cu Imperiul Țarist, respectiv cetățile Ismail, Bender, Cetatea Albă (Akkerman) și Chilia¹. Cele patru rapoarte întocmite cu acea ocazie au fost înaintate Directoratului, fiind întregite de un al cincilea raport, un fel de sinteză privind situația politico-militară a Imperiului Otoman, intitulat *Observații cu privire la starea actuală a Turciei și la raporturile politice ale acestei puteri cu Republica*

¹ Service historique de l'armée de Terre, Château de Vincennes, fond Turquie d'Europe, *Mémoire sur la forteresse d'Ismail*, cota 1M 1617/28, 8 p.; *Mémoire sur Bender*, cota 1M 1617/29, 8 p.; *Mémoire sur la forteresse d'Akerman*, cota 1M 1617/30, 10 p.; *Mémoire sur la forteresse de Kilia*, cota 1M 1617/31, 4 p.

*Franceză*². Dacă în cazul rapoartelor despre sistemul de fortificații de pe linia Nistrului și a Dunării este consemnată doar luna și anul redactării, ianuarie 1798, pentru ultimul raport avem și ziua, respectiv 4 ianuarie 1798.

Parcurea informațiilor din rapoarte ne demonstrează faptul că ofițerul francez a străbătut efectiv locurile despre care scrie. Ținând cont de faptul că acesta a luat contact direct cu frontiera răsăriteană a țărilor române, putem afirma că avem de-a face cu o sursă documentară de primă însemnătate pentru istoriografia românească, ce merită toată atenția din partea noastră. De asemenea, credem că pentru o analiză pertinentă a sursei documentare trebuie să stăruim asupra datelor biografice și a personalității ofițerului francez, pentru a înțelege totodată cât mai exact rațiunile și scopurile pentru care Republica l-a desemnat să inspecteze frontiera otomană de pe linia Nistrului, precum și motivația însemnărilor cuprinse în rapoartele trimise autorităților franceze.

Joseph Félix Lazowski s-a născut la Lunéville, departamentul Meurthe, în nord-vestul Franței, la 20 septembrie 1759³. Până în stadiul actual al cercetărilor, am găsit puține date privind originea familiei sale. La finalul propunerii făcută de Comisia lucrărilor publice, Secțiunea geniu, către Comitetul Salvării Publice, se află un post-scriptum, redactat într-o grafie diferită de restul raportului, cu următorul conținut:

*Comisia consideră că ar trebui să atragă atenția Comitetului că cetățeanul Lazowski, fiind polonez, ar putea resimți ostilitate la adresa rușilor, un anume spirit de răzbunare, care ar fi, în fond, de înțeles, dar care ar putea să influențeze măsurile pe care le-ar propune să fie luate de Ministerul otoman*⁴.

² Service historique de l'armée de Terre, Château de Vincennes, fond Turquie d'Europe, *Observations sur l'état présent de la Turquie et sur les rapports politiques de cette Puissance avec la République Française*, cota 1M 1617/32, 15 p.

³ Service historique de l'armée de Terre, Château de Vincennes, Dossier No 7 yd 498 Lazowski Joseph Félix, Services du Lazowski (Joseph Félix); Brevet de Chef de Brigade du Génie.

⁴ *Ibidem*, Proposition au Comité de Salut public, 11 decembrie 1794.

Cu alte cuvinte, membrii comisiei atrăgeau atenția asupra faptului că ostilitatea arătată de polonezi rușilor ar putea să se repercuteze asupra obiectivității rapoartelor ce urmau să fie elaborate de către Lazowski. Este singura informație privind originea poloneză a ofițerului, evocată într-o anumită conjunctură. Faptul că se face caz de originea sa ne conduce către presupunerea că legăturile sentimentale ale lui Lazowski cu Polonia erau încă strânse. Este posibil ca personajul nostru să facă parte din a doua generație de polonezi stabiliți în Franța. Oricum, legăturile cu Polonia probabil erau destul de puternice, din moment ce membrii comisiei au luat în considerare posibilitatea ca Lazowski să manifeste resentimente față de Imperiul Țarist.

Din puținele informații de care dispunem privind viața celui care va ajunge să călătorească în spațiul românesc, aflăm că la 1 martie 1779 și-a început pregătirea la Școala Națională de Drumuri și Poduri⁵. Raportul solicitat cetățeanului Lamblardie de către Comisia lucrărilor publice, Secțiunea geniu, precizează că în perioada școlii Lazowski a urmat cursuri de chimie, fizică, istorie naturală și hidrodinamică. A studiat de asemenea geometria și algebra⁶. Dintr-o autobiografie redactată de Lazowski și înaintată Comitetului Salvării Publice aflăm că în perioada studiilor a urmat și cursuri privind fortificațiile, care nu făceau parte din obligațiile de serviciu ale inginerilor civili⁷. Revenind la raportul redactat de Lamblardie, precizăm că acesta este elogios la adresa activității desfășurate de inginerul Lazowski. Sunt trecute în revistă strădaniile elevului Lazowski din perioada școlii, premiile obținute la diverse concursuri de specialitate⁸, precum și ucenicia făcută pe șantierele navale din Franța⁹.

⁵ *Ibidem*, Services du Lazowski (Joseph Félix); Brevet de Chef de Brigade du Génie; État de services de M. Lazowski (Joseph Félix).

⁶ *Ibidem*, Rapport du Citoyen Lamblardie sur le mémoire ci-joint du Citoyen Lazowski.

⁷ „A obținut două premii pentru hărți, un premiu întâi la peisaj și un premiu al doilea la decorațiuni. De asemenea, premiul întâi la arhitectură” (*ibidem*, Au Comité de Salut public de la Convention nationale).

⁸ *Ibidem*, Rapport du Citoyen Lamblardie sur le mémoire ci-joint du Citoyen Lazowski.

⁹ „A fost implicat în lucrările la portul din Dieppe ca elev în 1781. A făcut controlul inspecției la Joigny și Provins în 1782 și, în același an, a concurat la un proiect de ecluză de navigație. În 1783 a fost trimis, în calitate de elev, la portul din Cherbourg și

După finalizarea studiilor, Lazowski a fost numit director la Inspekția Canalelor din Orléans, Loing și Ourcq, unde a executat, ca și pe Marne, diferite lucrări hidraulice¹⁰. Nu mai avem informații despre el până în primii ani de după Revoluție. Nu cunoaștem împrejurările și nici perioada în care Lazowski este arestat, dar știm că este pus în libertate printr-o decizie a Comitetului Siguranței Generale din 25 octombrie 1794¹¹. În perioada tumultuoasă și agitată din primii ani ai Revoluției nu trebuia neapărat să fii dușmanul Republicii pentru a fi arestat. Faptul că a fost eliberat și că, mai apoi, a primit însărcinări importante pentru Republică în Imperiul Otoman ne face să credem fie că arestarea a fost o greșeală, fie că fusese reclamat de cineva, dar nu s-au găsit probe. Oricum, din datele aflate în dosarul său de militar, credem că Lazowski a fost marcat de ceea ce i s-a întâmplat. În consecință, pentru a nu mai trece prin situații similare, este probabil să fi luat decizia de a se pune la dispoziția Comitetului Salvării Publice, pentru a-și dovedi astfel fidelitatea față de Republică¹². Nu excludem nici ipoteza existenței unei înțelegeri între autoritățile franceze și Lazowski, primele propunându-i să intre în serviciul Republicii pentru a fi eliberat. Lazowski cunoștea faptul că Republica avea mare nevoie de ingineri specializați în construcții. În cererea trimisă Comitetului Salvării Publice, el scria următoarele: „Aflând că Sublima Poartă a cerut ingineri Comitetului Salvării Publice, a considerat potrivit să vă aducă la cunoștință faptul că ar putea îndeplini această misiune, fie pentru construcții civile, fie pentru construcții militare, rămânând, desigur, inginer al republicii, în serviciul și la ordinele căreia va rămâne”¹³. Avea cunoștință și de solicitarea făcută de Poartă către Franța de a trimite ingineri specializați în construcții militare. Deși în scrisoare inginerul Lazowski invocă și o altă oportunitate de

în aprilie 1784 a fost numit inginer în urma lucrărilor la rada acestui port” (*ibidem*, Rapport du Citoyen Lamblardie sur le mémoire ci-joint du Citoyen Lazowski).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, Au Comité de Salut public de la Convention nationale.

¹² „Cere să fie pus în serviciul Republicii, fie în armată, fie în interior, la lucrări portuare și de fortărețe, fie în străinătate, la aliații Republicii” (*ibidem*).

¹³ *Ibidem*.

lucru, respectiv supravegherea activităților de pe șantierul de la Toulon¹⁴, totuși, precizările din final nu lasă nici o îndoială în privința locului unde dorea să-și desfășoare activitatea¹⁵. Mai rămâneau de rezolvat problemele de ordin financiar care, în eventualitatea plecării, trebuiau clarificate de către Republică. Demnă de interes este și precizarea din finalul scrisorii, din care rezultă dorința lui Lazowski de a pleca în Turcia, singura problemă fiind de ordin financiar, și nicidecum lipsa sa de voință¹⁶.

Cererea lui Lazowski a fost dată spre analiză Comisiei lucrărilor publice, Secțiunea geniu. Comisia urma să analizeze cererea și să recomande, mai departe, Comitetului Salvării Publice ce poziție să adopte. Membrii comisiei au solicitat, așa cum s-a precizat mai sus, referințe despre Lazowski de la cetățeanul Lamblardie, probabil pentru a-și fundamenta cât mai temeinic propunerea¹⁷. Concluzia la care se ajunge îi este favorabilă lui Lazowski¹⁸. Comisia recomanda Comitetului Salvării Publice ca, dacă l-ar considera potrivit pe cetățeanul Lazowski pentru misiune, „să îi acorde acestuia postul de inginer militar în slujba Sublimei Porți, numindu-l în gradul de căpitan de geniu, clasa a 3-a, brevetul acestui grad urmând a-i fi expediat înainte de plecare”¹⁹.

Operațiunile birocratice în vederea trimerii de ofițeri în Imperiul Otoman s-au derulat cu maximă rapiditate. Lazowski este admis în armata

¹⁴ „În fine, cum marile lucrări de la Toulon necesită o supraveghere activă a muncii în tot ceea ce se construiește, se consideră, de asemenea, foarte potrivit pentru acest serviciu” (*ibidem*).

¹⁵ „Joseph Félix Lazowski menționează că, neavând niciodată un alt venit decât cel de pe urma posturilor deținute, i-ar fi imposibil să plece într-o misiune în străinătate fără un avans potrivit circumstanțelor distanței, călătoriei, echipamentului și instrumentelor pe care ar fi obligat să și le procure” (*ibidem*).

¹⁶ „Devotamentul său este deplin, dar soarta nu-i surâde deloc” (*ibidem*).

¹⁷ „Înainte de a propune Comitetului Salvării Publice cererea cetățeanului Lazowski, comisia a considerat necesar să se informeze asupra muncii sale ca inginer și, mai ales, asupra capacităților sale” (*ibidem*, Proposition au Comité de Salut public).

¹⁸ „În urma informațiilor primite, rezultă că pe lângă cunoștințele teoretice însușite de cetățeanul Lazowski la Școala de Drumuri și Poduri, unde a fost admis la 1 martie 1779, el a dat dovadă de talent în execuția diverselor lucrări cu care a fost însărcinat, mai ales la Cherbourg și Dieppe” (*ibidem*).

¹⁹ *Ibidem*.

franceză, la arma geniu, cu gradul de căpitan, în 11 decembrie 1794²⁰. Interesant este faptul că a fost numit căpitan de geniu de prima clasă, deci instituția care avea puterea de decizie nu a urmat în totalitate propunerile Comisiei lucrărilor publice²¹. Odată încheiate formalitățile administrative, plecarea ofițerului era doar o chestiune de zile. Într-adevăr, la 18 decembrie 1794, el părăsește Parisul, luând drumul Turciei²². Din rațiuni de securitate, cel mai probabil s-a preferat ruta maritimă, prin Mediterana²³, însă nu avem informații certe despre traseul urmat. Știm că a ajuns cu bine la destinație și că s-a achitat de însărcinările primite. Rapoartele redactate de ofițerul francez pentru superiori, precum și corespondența schimbată cu diferite instituții din Franța sunt dovezi în acest sens.

Lazowski a făcut parte din corpul de ofițeri trimiși de Franța în Turcia, pentru întărirea capacităților de apărare ale imperiului, aflat într-o profundă criză. Principala însărcinare pe care Lazowski a primit-o din partea oficialilor otomani a fost „îndeosebi inspecția și proiectarea apărării cetăților sale de la frontierele de pe Nistru și Dunăre”²⁴. Rapoartele prezentate ministrului de război după întoarcerea în Franța confirmă aceste lucruri. Din textul scrisorilor trimise de Lazowski ministrului de război, aflăm că perioada petrecută în Turcia, de aproximativ doi ani și șapte luni, nu a fost ușoară. Pe un ton aspru și critic, ofițerul îi reproșa ministrului că nu a fost plătit pe durata misiunii din Turcia. Reproducem părți din scrisoarea respectivă, deoarece credem că, dincolo de informațiile importante pentru destinul lui Lazowski, ne dezvăluie anumite laturi ale personalității sale mai greu de surprins din alte surse:

²⁰ *Ibidem*, Brevet de Chef de Brigade du Génie, donné à Paris, le [ziua și luna lipsesc din document – n.n.], l’an neuf de la République.

²¹ *Ibidem*, Le Citoien Lazowski, officier du génie, Au Ministre de la guerre, 15 ianuarie 1798.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, Services du Lazowski (Joseph Félix); Brevet de Chef de Brigade du Génie; État de services de M. Lazowski (Joseph Félix).

²⁴ *Ibidem*, Le Citoien Lazowski, officier du génie, Au Ministre de la guerre, 15 ianuarie 1798.

Numit printr-o decizie a Comitetului Salvării Publice, la 28 frimair anul 3 [18 decembrie 1794, n.n.], pentru a merge la Constantinopol în serviciul Sublimei Porți, în calitate de căpitan de geniu de clasa întâi, nu am primit din acea perioadă și până azi remunerația corespunzătoare acestui grad de campanie. Vă rog să ordonați să-mi fie dați banii, precum și cei pentru drumul meu de la Constantinopol la Paris, așa cum ați găsit just ca ei să fie acordați cetățenilor Aubert și Cuni, șefi de batalioane de artilerie în Turcia, în aceeași perioadă cu mine. Vă atrag atenția, cetățene ministru, asupra faptului că nu numai că nu am primit nici un ban pentru călătorie precum camarazii mei, dar am și fost reținut șase luni în serviciul Porții otomane, după reformarea altor ofițeri francezi, fără a primi vreo indemnizație din partea acestei puteri pentru toată durata serviciului meu. În ciuda cererilor ambasadorului în această privință, am mai fost nevoit, la plecarea spre Turcia, să mă echipiez cu instrumente de matematică, cărți și alte obiecte costisitoare necesare specializării mele; de asemenea, nu am primit gratificația acordată de guvernul francez tuturor ofițerilor²⁵.

Lazowski reclama că statul francez nu i-a plătit solda în perioada misiunii din Imperiul Otoman, nu a primit bani pentru drum, nu a beneficiat de gratificația de campanie și, în plus, și-a cumpărat din banii proprii aparatura și instrumentele necesare pentru inspecția fortificațiilor. Era nemulțumit și pentru faptul că, la solicitarea Porții, a rămas cu șase luni în plus, spre deosebire de ceilalți ofițeri francezi, fără să fie plătit. Chiar și în aceste condiții, s-a achitat de însărcinările primite, activitatea sa fiind elogiată de către Divan, într-o scrisoare adresată ministrului de externe al Franței²⁶. Faptul că guvernul otoman a solicitat prelungirea cu șase luni a perioadei de serviciu a ofițerului, în condițiile în care restul ofițerilor francezi aflați în slujba Porții s-au reîntors în țară, arată că

²⁵ *Ibidem*, Citoien Ministre, 1 ianuarie 1798.

²⁶ *Ibidem*, Le Citoien Lazowski, officier du génie, Au Ministre de la guerre, 15 ianuarie 1798.

Lazowski s-a implicat efectiv în rezolvarea unor probleme importante pentru Poartă.

Lazowski părăseşte capitala Imperiului Otoman la 4 iulie 1797²⁷. Drumul de întoarcere s-a făcut pe cale maritimă, prin Mediterana, până la Genova și a durat, potrivit propriei mărturii, 46 de zile. După debarcare, a rămas în carantină, operațiune obligatorie pentru toți cei care intrau pe teritoriul Franței. Aflat la Genova, Lazowski trimite o scrisoare ministrului de război, pentru a-l anunța de reîntoarcerea în Franța, „unde voi avea onoarea să mă prezint de îndată la ordinele dumneavoastră și pentru a vă da seama despre îndatoririle cu care am fost însărcinat în Turcia în fortărețele de pe graniță”²⁸. Lazowski își informa superiorul că va părăsi Genova în 25 septembrie și că, în călătoria spre Paris, va trece prin Lunéville, pentru a-și vedea familia²⁹. Nu știm câte zile i-au trebuit căpitanului Lazowski să străbată drumul de la Genova la Paris, luând în considerare și escafa de la Lunéville. Îl regăsim însă cu noi solicitări la adresa autorităților chiar din prima zi a anului 1798, când, așa cum am văzut, îi reproșa ministrului de război că nu a fost plătit în perioada în care a servit ca ofițer în Imperiul Otoman. La 7 ianuarie 1798, ministrul de război îl autoriza pe căpitanul Lazowski să rămână la Paris, după întoarcerea de la Constantinopol, până urma să primească noi ordine³⁰. Ziua următoare, secretarul particular al ministrului de război îi comunica lui Lazowski decizia³¹. În 15 ianuarie, ofițerul trimite o altă scrisoare ministrului de război, unde face o trecere în revistă a misiunii și a rezultatelor obținute în Turcia. Din textul acesteia rezultă că personajul nostru și-a prezentat deja ministrului de externe documentele privind misiunea din Turcia³². Este vorba chiar de rapoartele privind sistemul de

²⁷ *Ibidem*, Citoien Ministre, 24 septembrie 1797.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, Decizia ministrului de război ca ofițerul de geniu Lazowski să rămână la Paris până la noi ordine, 7 ianuarie 1798.

³¹ *Ibidem*, Scrisoarea adresată de secretarul particular al ministrului de război lui Lazowski, 8 ianuarie 1798.

³² „Cetățene ministru, v-am prezentat, dumneavoastră și comisiei de geniști, rezultatul acestei munci și anexez aici scrisoarea pe care Divanul mi-a dat-o pentru ministrul afacerilor externe drept dovadă a satisfacției sale față de serviciul meu în Turcia”

fortificații al Porții de pe Nistru și Dunăre. În scrisoare, Lazowski își exprima nemulțumirea pentru faptul că nu a reușit să avanseze în carieră în perioada în care a servit în Turcia: „Cu toate acestea, la acest aliat nu m-am bucurat de avansarea de care aș fi avut parte dacă mi-aș fi făcut datoria, cu același zel, într-una din armatele Republicii. Sper că îmi veți face dreptate, cetățene ministru, și că veți binevoi să-mi acordați gradul de șef de batalion”³³. Lazowski considera că și-a îndeplinit sarcinile de serviciu, dar nu a fost răsplătit precum alți ofițeri francezi care au activat în serviciul Republicii.

Nemulțumit, probabil, de reacția ministrului de război, Lazowski solicită Directoratului să-i confere gradul de șef de batalion. Pare să fie încurajat în acest demers de anumite semnale pe care le-a primit la momentul întoarcerii din Turcia³⁴. În linii generale, ofițerul reia o parte din argumentele utilizate și în scrisoarea trimisă ministrului de război, dar face referire și la altele noi. Nu ezită să aducă în discuție situația dificilă și, oarecum, paradoxală în care se găsește, tocmai fiindcă și-a servit țara cu credință și a ascultat ordinele Republicii³⁵. Directoratul decide să trimită scrisoarea Ministerului de Război, cu următoarea rezoluție:

(*ibidem*, Le Citoyen Lazowski, officier du génie, Au Ministre de la guerre, 15 ianuarie 1798).

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Vă cer permisiunea de a vă aminti ceea ce ați binevoit a-mi spune satisfăcător ultima oară când am avut onoarea de a vă prezenta omagiile și de a relua cererea pentru gradul de șef de batalion, pe care v-am adresat-o după întoarcerea mea din Turcia de acum aproximativ două luni. [...] În integritatea dumneavoastră, sper, cetățene Director, că îmi veți acorda, înainte de apropiata mea plecare, gradul de șef de batalion, pe care ați avut bunăvoința să mă faceți să sper a-l obține atunci când v-am comunicat despre munca mea din Turcia, ca și scrisorile ambasadorului Republicii și ale lui Reis-Effendi, care stau mărturie asupra serviciilor mele în acea țară; doresc să vă fiu îndatorat mai ales dumneavoastră pentru acest semn de bunăvoință a guvernului, iar aceasta ar fi pentru mine o nouă obligație de a-i da dovadă de întregul meu devotament” (*ibidem*, Citoyen Directeur, Paris, 2 martie 1798).

³⁵ „Nu veți considera just, cetățene Director, să fiu victima ascultării pe care o datorez mereu ordinelor guvernului și că, după toate eforturile depuse pentru a îndeplini într-un mod util interesele Republicii, misiunea ce mi-a fost încredințată, să fiu singurul ofițer care să nu aibă parte de dreptate” (*ibidem*).

„Trimis ministrului de război pentru a face raportul pe care îl consideră convenabil³⁶.

Insistența lui Lazowski s-a dovedit a fi de bun augur. Este promovat extraordinar la gradul de șef de batalion printr-o decizie a Directoratului din 13 martie 1798. Din luna mai, potrivit datelor de care dispunem, Lazowski îl însoțește pe Napoleon în campania din Egipt. Aici, conform *Listei serviciilor*, a luat parte la bătălia de la Alexandria, din 1 iulie. A participat mai apoi la bătălia de la Abukir, din 1 august, unde amiralul Nelson a distrus flota franceză, fapt care a condus la blocarea legăturilor armatei franceze din Egipt cu Franța³⁷. În același an, a fost prins în acțiunile militare secundare pe care armata franceză le-a desfășurat în Delta Nilului³⁸. Anul următor, Lazowski participă la puternicele confruntări militare din fața cetăților El-Arich și Jaffa, unde a fost rănit la umăr, precum și la asediul cetății Accra, unde a fost rănit la cap. Asediul a durat 62 de zile, fără succes însă pentru armata franceză³⁹. Comportamentul lui Lazowski pe câmpul de luptă, îndeosebi „serviciile făcute în timpul campaniei din Siria, mai ales pe timpul asediilor din Jaffa și Accra”⁴⁰, îi aduc promovarea la gradul de șef de brigadă⁴¹. Numirea în acest grad a fost confirmată de Napoleon prin decretul din 8 februarie 1801, în calitate de prim-consul⁴². De asemenea, în perioada campaniei din Egipt, Lazowski a participat la bătăliile de la Heliopolis și Damietta, precum și

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, État de services de M. Lazowski (Joseph Félix).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, Damas, general de divizie, șef al Statului-Major General al Armatei. Extras din registrele Statului-Major General din 15 mai 1799. Numirea cetățeanului Lazowski, șef de batalion, la gradul de șef de brigadă.

⁴¹ „Generalul șef [...] îl numește în gradul de șef de brigadă. În consecință, se va bucura începând din ziua numirii sale de avantajele corespunzătoare noului său grad. Ministrul de război are cunoștință de această numire și i s-a cerut confirmarea, precum și brevetul definitiv. Semnat Alex Berthier” (*ibidem*).

⁴² „Bonaparte, prim-consul al Republicii, Asupra raportului ministrului de război, hotărăște, art. 1. Cetățeanul Lazowski, șef de batalion de geniști, e confirmat în gradul de șef de brigadă, în care a fost numit extraordinar de către generalul-șef al Armatei din Orient, la 15 mai 1799” (*ibidem*, Bonaparte, prim-consul al Republicii, 8 februarie 1801).

la asediul de la Cairo⁴³. În 28 martie 1800, primul-consul îl numește director adjunct al fortificațiilor⁴⁴, pentru ca la 24 noiembrie 1801 să fie numit director al fortificațiilor⁴⁵. Ultima avansare a fost, se pare, inițiativa lui Napoleon. Raportul înaintat de Alex Berthier, ministrul de război, este limpede în acest sens:

Conform intențiilor manifestate de întâiul consul de a-l plasa într-o manieră convenabilă pe cetățeanul Lazowski, șef de brigadă de geniu, întors din armata din Orient, l-am desemnat pe acest ofițer la una din cele două subdirecții ale Direcției din Paris ce trebuia să cuprindă toate stabilimentele destinate Gărzii Consulilor și celor ce execută serviciul militar în departamentele Oise, Loiret, Loir, Cher, Sena și Marna⁴⁶.

În plus, ministrul de război i-a propus lui Lazowski să facă parte din Statul-Major al Gărzii Consulare, în calitate de comandant de geniu⁴⁷. La 20 martie 1801, Bonaparte, prim-consul al Republicii, decidea că „șeful de brigadă de geniști Lazowski e numit comandant de geniu în Garda Consulară și va face parte din Statul-Major al acesteia. Pentru a-și activa serviciul și a regulariza contabilitatea fondurilor ce ar putea fi puse la dispoziția sa de către ministrul de război, el va ocupa acest post ca director al fortificațiilor”⁴⁸. În 15 august 1806, Lazowski este numit general de brigadă⁴⁹, iar prin decretul din 21 iulie 1809, Napoleon îl numește general de divizie⁵⁰. Între anii 1807 și 1809 a servit ca general în

⁴³ *Ibidem*, État de services de M. Lazowski (Joseph Félix).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, Raport către consul al ministrului de război, 3 februarie 1801.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, Bonaparte, prim-consul al Republicii, asupra raportului ministrului de război, 20 martie 1801.

⁴⁹ État de services de M. Lazowski (Joseph Félix).

⁵⁰ *Ibidem*, Napoleon, împăratul francezilor, rege al Italiei și protector al Confederației Rinului, 21 iulie 1809.

armatele din Germania, iar din 21 aprilie 1810 și până în 20 aprilie 1811 a servit în armata franceză din Portugalia⁵¹.

Din nefericire pentru Lazowski, sănătatea nu-i mai permitea să facă față rigorilor campaniilor militare. Este posibil ca rănila să-i fi creat probleme pe măsură ce înainta în vârstă. La fel, e posibil să fi suferit de alte afecțiuni. Oricum, la 20 aprilie 1812 este disponibilizat pentru a-și reface sănătatea⁵². Într-o scrisoare trimisă cel mai probabil ministrului de război, datată 20 iunie 1811, Lazowski își manifesta optimismul în privința însănătoșirii sale cât mai grabnice. Evoluția bolii nu a fost însă cea scontată. În anul următor, la 1 septembrie 1812, Lazowski recunoștea situația dificilă în care se găsea. Tonul nu mai era deloc optimist: „Starea foarte proastă a sănătății mele m-a obligat să mă aflu momentan în mijlocul familiei”⁵³. Totuși, Lazowski nu era lipsit de speranțe, din moment ce îi solicita ministrului de război permisiunea să rămână în familie aproximativ o lună⁵⁴. La 8 octombrie 1812, Lazowski se stingea din viață la Paris, după o carieră de excepție în slujba statului francez.

Destinul ofițerului de origine poloneză prezintă interes pentru istoria noastră datorită rapoartelor elaborate asupra fortificațiilor de pe Nistru și Dunăre, în calitatea sa de ofițer francez aflat în serviciul Porții. Aceste fortificații, construite unele de bizantini, iar altele de genovezii care controlau în secolul al XIII-lea bazinul Mării Negre, vor ajunge, mai apoi, în componența Moldovei⁵⁵. În noua realitate politică, cetățile au constituit baza sistemului de apărare din sud-estul Moldovei până la cucerirea lor de către turci. După ce Moldova a intrat în sfera de influență a Imperiului

⁵¹ *Ibidem*, Raport către consul al ministrului de război, 3 februarie 1801.

⁵² „Am onoarea să vă informez că întrucât Maiestatea Sa, prin decizia din 20 aprilie, mi-a permis să revin în Franța pentru a-mi restabili sănătatea, am mers la Paris pentru a urma acolo tratamentul și regimul prescris de medici” (*ibidem*, Scrisoare a generalului de divizie Lazowski, Paris, 20 iunie 1811).

⁵³ *Ibidem*, Scrisoarea generalului Lazowski către ducele de Feltre, ministrul de război, Paris, 1 septembrie 1812.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Mircea D. Matei, *Geneza și evoluția urbană în Moldova și Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, Iași, Editura Helios, 1997; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, pp. 88-89, 92-93.

Otoman, fortificațiile de margine au fost ocupate de turci, pentru a controla mai ușor noile provincii intrate în sfera lor de interes. Pe măsură ce în Imperiul Otoman se accentuează criza de sistem, acesta intră în faza defensivă a existenței sale, iar marile puteri vecine încearcă să recupereze provinciile creștine cucerite de Poartă. În această nouă situație geopolitică, sistemul de fortificații de pe linia Nistrului trebuia să împiedice Rusia să înainteze spre gurile Dunării. Cu timpul, fortificațiile, în condițiile în care turcii nu au investit pentru îmbunătățirea sistemului de apărare, au fost din ce în ce mai ușor cucerite de către forțele rusești. În consecință, pentru ca aceste cetăți să-și îndeplinească obiectivele pentru care au fost construite, se impunea rapida lor modernizare, adaptarea lor potrivit sistemului modern de a purta războiul. Cum în Imperiul Otoman lipseau, la momentul respectiv, ingineri și arhitecți capabili să refacă sistemul de fortificații la standardele epocii, autoritățile au apelat din ce în ce mai mult la personal calificat din rândul aliaților Porții.

Joseph Félix Lazowski a făcut parte din corpul de ofițeri trimiși de Franța în Turcia pentru a contribui la întărirea capacităților de apărare ale acestui imperiu aflat într-o profundă criză. Principalele însărcinări pe care el le-a primit din partea oficialilor otomani au fost inspecția și proiectarea apărării cetăților de la frontierele de pe Nistru și Dunăre. Într-adevăr, în intervalul de timp dintre ianuarie 1795, când ofițerul francez a ajuns în Turcia, și începutul lunii iulie 1797, când a părăsit capitala imperiului, el s-a preocupat de inspectarea celor patru cetăți de aici, pentru a contura, mai apoi, măsurile pe care urma să le propună Porții pentru îmbunătățirea capacității lor de apărare. Datele de care dispunem despre activitatea sa, precum și rapoartele ne conving că Lazowski era un bun specialist și un atent observator. Textele descriu într-un limbaj sec, lipsit de înflorituri și artificii stilistice, doar ceea ce ofițerul considera a fi relevant într-o eventuală confruntare militară cu garnizoanele cetăților amintite. Nimic despre trecutul acestor fortificații, despre rolul jucat sub o stăpânire sau alta – doar analize tehnice din care autorul trage scurte concluzii despre avantajele și dezavantajele actualelor fortificații și, evident, despre ceea ce era necesar de făcut pentru a se îmbunătăți apărarea lor. De fapt, misiunea sa era de a evalua starea fortificațiilor și de a propune soluțiile cele mai potrivite pentru a spori eficiența lor. Maniera adoptată de Lazowski pentru a rezolva sarcinile primite nu trebuie să ne surprindă; el

era militar, lucra într-un domeniu unde ordinea, limpezimea și rigoarea constituiau atributele de bază în orice situație. În plus, executând anumite ordine, el se conforma întocmai, înregistrând ceea ce i s-a ordonat.

Rapoartele redactate de Lazowski sunt concepute după o schemă de lucru care se regăsește până în detaliu la toate fortificațiile inspectate. La începutul rapoartelor avem câteva informații privind locul unde se află fortificația, poziția ei în legătură cu cursurile de apă, cu dealurile sau cu alte forme de relief aflate în apropiere, care puteau avantaja sau dezavantaja cetatea la un eventual asediu. Urmează un alt segment asupra căruia autorul insistă, anume descrierea până în cele mai mici amănunte a fortificațiilor. Analiza sistemului de fortificații este urmată de propuneri pentru îmbunătățirea sistemului de apărare al cetății. Foarte important, autorul explică de fiecare dată rațiunile pentru care trebuie distrus, spre exemplu, un zid sau trebuie construit un turn sau un șanț de apărare. În final, Lazowski face estimări în privința numărului de soldați de care au nevoie garnizoanele cetăților pentru a face față unor asedii de durată. Ofițerul francez concepe apărarea într-un sistem în care cele patru fortificații, aflate pe cursul Nistrului și pe Dunăre, trebuie să se sprijine între ele.

Chilia era, scria Lazowski, „un fort cu plan pătrat, aflat acum în construcție, situat pe gura nordică a Dunării, la vreo șapte leghe mai jos de Ismail”⁵⁶. Akermanul era „o mică fortăreață, foarte veche, la gura Nistrului, pe malul unui lac ce primește apele acestui fluviu, înainte ca el să se verse în Marea Neagră”⁵⁷. Ismailul, în schimb, era „un mare oraș apărat de fortificații, situat la extremitatea Basarabiei, pe brațul cel mai nordic al Dunării, la două leghe mai jos de locul în care albia fluviului se împarte în mai multe brațe, înainte de a ajunge la mare”⁵⁸. Benderul era o „fortăreață cu o întindere destul de mare, așezată între Hotin și Akerman, de-a lungul Nistrului, la vreo 60 de leghe de primul oraș și la vreo 45 de al doilea. Fortăreața adăpostește un vechi castel flancat de turnuri, care

⁵⁶ *Mémoire sur la forteresse de Kilia*, p. 1.

⁵⁷ *Mémoire sur la forteresse d’Akerman*, p. 1.

⁵⁸ *Mémoire sur la forteresse d’Ismail*, p. 1.

poate fi folosit, ca și cel de la Hotin, ca depozit general, adăpost pentru o parte a garnizoanei și refugiu pentru femei și copii în timpul asediului”⁵⁹.

Aprecierile autorului în privința calității și a eficienței sistemului de fortificații diferă de la caz la caz. Chilia „este alcătuită din trei bastioane regulate, din patru mari cortine și dintr-un bastion neregulat, construit pe ruinele unei vechi fortificații demolate. Șanțurile îi vor fi umplute cu apă; escarpa și contraescarpa sunt bine construite din zidărie și terasele trainice. Întreaga execuție a lucrărilor de până acum este net superioară celor făcute la Bender și la Ismail”⁶⁰. Rațiunile pentru care a fost construită Chilia de către Sublima Poartă sunt, în opinia lui Lazowski, legate de „apărarea brațului Dunării care scaldă zidurile acestui fort și care, din acest motiv, a luat numele de Chilia”⁶¹. Dar, scria ofițerul, „acest braț nu este aproape deloc navigabil, din cauza adâncimii sale mici spre gura de vărsare; doar nave foarte mici îl pot urca, iar guvernul nu poate să uite faptul că în ultimul război doar navele mici și plate, precum și canonierele rușilor au putut traversa acest braț”⁶². În schimb, Akermanul devenea, după ocuparea de către Rusia a teritoriului dintre Nipru și Nistru, în urma păcii din 1792, cea mai importantă fortificație de la granița cu Rusia, fără să-și piardă datorită poziției avantajoase rolul important avut în navigația și comerțul de pe Nistru.

Dinspre lac, orașul e apărat de un castel așezat pe o stâncă ascuțită destul de abruptă, nu foarte înaltă, și de două incinte din zidărie, una joasă și crenelată, cealaltă mai înaltă și terasată pentru artilerie.

Prima dintre aceste incinte este flancată de o baterie așezată mai în afară, a cărei extremitate e apărată de un turn. A doua nu beneficiază de acest avantaj. [...] Castelul e despărțit de oraș printr-un zid gros care împrejmuiește un teren în formă de

⁵⁹ *Mémoire sur Bender*, p. 1.

⁶⁰ *Mémoire sur la forteresse de Kilia*, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, pp. 1-2.

*esplanadă, unde garnizoana se poate retrage pentru a obține o capitulare*⁶³.

Rapoartele redactate de către Lazowski conțin și numeroase observații critice asupra fortificațiilor, dublate de sugestii pentru a se îmbunătăți apărarea. Spre exemplu, în cazul cetății Ismail, ofițerul scria următoarele:

*Tocmai prin această amplasare generală s-ar putea profita de avantajele care fac din Ismail o fortăreață. La sud am avea un mare fluviu care scaldă picioarele glacisului; la vest, o mlaștină a cărei întindere acoperă multe fronturi; la est, o colină a cărei culme am ocupa-o și care ar permite supravegherea întregii câmpii; și, în sfârșit, la nord, am avea această linie de fortificații, fiecare din ele permițând observarea oricărui atac din partea inamicului și, drept urmare, ar deschide focul asupra acestuia de pe întreaga lungime a zidurilor de apărare de aproape 1.000 de stânjeni*⁶⁴.

La Chilia, Lazowski sugera să fie conservate vechile fortificații, care ar fi fost utile și pentru apărarea și pentru adăpostirea garnizoanei, în condițiile în care fortul este mic. La fel, turnurile vechiului castel pot să ofere, după câteva reparații, numeroase locuri pentru cazarea soldaților, precum și magazii mult mai sigure, deoarece unele dintre noile construcții sunt ușor de incendiat⁶⁵.

Considerațiile în privința cetății Akerman nu fac decât să confirme opiniile existente la momentul respectiv, potrivit cărora era cea mai importantă fortificație de pe cursurile Nistrului și Dunării:

Dacă Înalta Poartă ia în considerare poziția geografică a acestei fortărețe, care ar putea servi efectiv unor operațiuni politice, comerciale și militare, va recunoaște cu atât mai mult că trebuie să îi redea o stare respectabilă cu cât, independent de rațiuni

⁶³ *Mémoire sur la forteresse d'Akerman*, pp. 2-3.

⁶⁴ *Mémoire sur la forteresse d'Ismail*, p. 2.

⁶⁵ *Mémoire sur la forteresse de Kilia*, p. 1.

*majore, de care am mai vorbit în alte dăți, care trebuie să o determine să întărească acum întregul hotar al Nistrului, natura terenului înconjurător nu e nefavorabilă transformării Akermanului într-o fortăreață bună*⁶⁶.

Concret, Lazowski propune câteva îmbunătățiri pentru ca fortăreața să poată să oprească atacurile armatelor rusești. Principiile care au stat la baza acestor propuneri au fost de a supune inamicul tirului apărătorilor de pe o suprafață cât mai mare a zidurilor și de a-l împiedica să se apropie de cetate, prin construirea de noi întărituri sau prin refacerea celor existente⁶⁷. Ofițerul francez avansează și cifre privind efectivele militare necesare pentru apărarea cetăților. El estimează că „o garnizoană de 3 sau 4.000 de oameni, 900 de cai, 50 de tunuri, 10 mortiere și artileriști în număr proporțional vor fi de ajuns pentru a apăra Akermanul”⁶⁸. Pentru apărarea Benderului, Lazowski consideră că o garnizoană de 10.000 de oameni, 120 de tunuri, 30 de mortiere, muniție de război pentru 6 luni și merinde pentru un an ar fi suficiente⁶⁹; în cazul Ismailului, se avansează un necesar de 9.000 până la 10.000 de oameni, 130 de guri de foc, inclusiv 20 de mortiere și muniție pentru șase luni⁷⁰. În schimb, apărarea cetății Chilia reclama prezența a 2.400 de oameni și a cel mult 150 de cai, vreo 20 de guri de foc, pe lângă 4 sau 5 mortiere⁷¹.

Dincolo de aprecierile tehnice despre cele mai potrivite mijloace pentru a întări linia de apărare, rapoartele ofițerului francez subliniază importanța sistemului de fortificație de pe linia Nistrului pentru ca Poarta să-și mențină autoritatea asupra provinciilor din Europa, precum și nevoia urgentă ca autoritățile otomane să găsească soluțiile cele mai potrivite.

Nu voi părăsi Nistrul – consemna Lazowski – fără a aminti guvernului că Hotin, Bender și Akerman sunt singurele care

⁶⁶ *Mémoire sur la forteresse d’Akerman*, pp. 3-4.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 4-5.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁹ *Mémoire sur Bender*, p. 8.

⁷⁰ *Mémoire sur la forteresse d’Ismail*, p. 8.

⁷¹ *Mémoire sur la forteresse de Kilia*, p. 4.

apără malurile acestuia, la o mare distanță între ele. Acest mic număr de fortărețe ce apără frontiera extremă a Imperiului Otoman, pe o întindere de mai bine de 100 de leghe de-a lungul Nistrului, a putut părea suficient Sublimei Porți atâta vreme cât, despărțită de inamicul său printr-o putere aproape întotdeauna aliată (Polonia) și prin pustietățile Tătariei, ea putea, prin diverse combinații politice și diversiuni avantajoase, să încetinească înaintarea armatelor rusești, câștigând astfel timpul necesar pentru a aduna de la distanță acele numeroase armate cărora le-a încredințat mereu apărarea provinciilor sale.

Atunci rușii, deja oboșiți de marșurile extrem de lungi și împuținați pe drum datorită bolilor și săbiilor tătarilor, odinioară supuși Sublimei Porți, ajungând pe pământul imperiului, erau obligați să asedieze când Benderul, când Hotinul. Deschizătura pe care le-o oferea imensul spațiu dintre aceste două fortărețe le-ar fi permis să pătrundă în câmpia Moldovei, dar, fiind atât de departe de țară, ei voiau să își asigure un loc de apărare care să le slujească de antrepozit pentru recruți și pentru puțina muniție adusă de ei pentru a continua lupta⁷².

Considerațiile autorului relevă complexitatea raporturilor ruso-otomane în această parte a continentului, dinamica lor, fapt care a condus în final la schimbarea raporturilor de forțe dintre cele două mari puteri și la amplificarea crizei din Imperiul Otoman. Ofițerul francez constată distrugerea echilibrului de forțe în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pierderea de către Poartă a aliaților tradiționali, tătarii și Polonia, devenind astfel vulnerabilă în momentul apropierei armatelor rusești de Nistru. Concluzia, subliniată în nenumărate rânduri, este că sistemul de fortificații de care Poarta dispunea era depășit, permițându-le rușilor să treacă frontiera cu ușurință.

Autorul memoriilor înaintate Directoratului este o persoană direct implicată în cunoașterea sistemului de apărare de la frontiera Imperiului Otoman cu Rusia. Rapoartele conțin informații amănunțite privind fortificațiile, ca și planuri și schițe realizate de ofițer spre a îmbunătăți

⁷² *Mémoire sur la forteresse d'Akerman*, pp. 6-7.

defensiva Porții la frontiera cu Rusia. Toate acestea ne demonstrează că Lazowski a fost un cunoscător nemijlocit al spațiului de care vorbește în memorii, sporind astfel importanța informațiilor furnizate. În plus, cunoscând direct situația din Imperiul Otoman, ofițerul face o întregă pledoarie în favoarea abandonării relațiilor bune ale Franței cu Imperiul Otoman, care nu au adus țării sale avantajele scontate, și a angajării într-o campanie militară pentru cucerirea Egiptului⁷³. Perioada petrecută în Imperiul Otoman l-a pus pe Lazowski în fața a numeroase experiențe care arătau situația dificilă în care se afla această putere la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Autorul demonstrează că alianța Franței cu Poarta nu era, nici politic și nici economic, în favoarea țării sale. Din punct de vedere politico-militar, Lazowski consideră că „Turcia, departe de a se menține în această stare de forță care altădată o făcea de temut, dar în același timp și căutată, a devenit din toate punctele de vedere cea mai slabă dintre toate puterile Europei”⁷⁴. Argumentelor de ordin economic, respectiv avantajele pentru Franța în urma schimburilor comerciale, și celor strategice, anume importanța menținerii Porții pentru a bloca expansiunea Rusiei spre Strâmători, Lazowski le aduce puternice contraargumente. Ofițerul francez arată că în urma Tratatului de la Șiștov, dintre Rusia, Austria și Poartă, „rușii și germanii sunt mai favorizați decât noi în privința comerțului cu Turcia”⁷⁵. În plus, menținerea integrității Imperiului Otoman, datorită crizei generalizate a acestuia, s-ar realiza cu enorme cheltuieli și sacrificii pentru Franța. Lazowski se pronunță împotriva unui ajutor politic și militar oferit Porții⁷⁶. Foarte interesant este faptul că, prin argumentele aduse ca Franța să renunțe la alianța cu Poarta

⁷³ *Observations sur l'état présent de la Turquie et sur les rapports politiques de cette Puissance avec la République Française*, pp. 1-15.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁷⁶ „Dar dacă pare atât de puțin sigur că îi putem menține pe turci în Europa; dacă pentru a încerca acest lucru trebuie să ne ruinăm armatele, flotele și bogățiile, astfel încât să ne temem noi înșine de urmările unei asemenea epuizări, nu este oare o datorie sacră să renunțăm la o alianță care se dovedește o povară pentru Republică și să ne întărim forțele prin aceleași metode și cu aceleași mijloace pe care și Rusia și Austria le folosesc pentru a le mări pe ale lor?” (*ibidem*, p. 12).

și să-și reorienteze politica spre Egipt și Orientul Apropiat, Lazowski anticipa acțiunea militară a lui Napoleon din Egipt⁷⁷. Dacă avantajele economice și politice erau evidente, la fel erau și dificultățile unei campanii militare în Egipt; nimeni însă nu se aștepta la complicațiile militare apărute imediat după debarcarea aici a armatei franceze. Oricum, Lazowski, cunoscând din interior mecanismul de funcționare a Imperiului Otoman, măcinat de corupție și de delăsarea funcționarilor și comandanților militari, a anticipat soluția cea mai potrivită pentru interesele Franței. Alianța cu Poarta era nefirească și prea costisitoare pentru o țară care își propunea să domine continentul. Era nevoie de o mișcare politică și militară curajoasă, pe care Lazowski o expunea Directoratului în forma următoare:

Dacă destinul Republicii este să fie pentru totdeauna arbitrul Europei, ce mijloace mai sigure s-ar putea oferi guvernului pentru a atinge cu rapiditate acest scop dacă nu renunțarea la o alianță care, fie și numai pasivă, este de acum înainte tot atât de dezavantajoasă pentru națiunea franceză pe cât de utilă a fost la origine.

Nu am avea nici măcar de contribuit la cheltuielile de înarmare pe care le va necesita intervenția noastră în împărțirea teritoriilor pe care le pierde Turcia; și, departe de a ne epuiza în mod nesocotit resursele pentru susținerea cauzei mahomedanilor, bogățiile din Alger le-ar rezolva pe toate, iar prada de mai multe secole ar reintra, de asemenea, în circulație și comerț⁷⁸.

Relatăriile ofițerului Lazowski evidențiază interesul manifestat de Franța față de Imperiul Otoman, față de frontiera sa cu Rusia, dar în egală măsură anunță schimbarea de politică a țării sale în raport cu Poarta.

⁷⁷ „Odată arhipelagul în puterea noastră, Egiptul își urmează în mod firesc soarta. Și pentru a face această cucerire importantă sau, mai bine spus, pentru a-l scoate pe iscusitul egiptean din robia în care gemea de mult timp, va fi suficient să alungăm din aceste ținuturi fertile zece sau douăzeci de mii de mameluci – se spune, fără artilerie, lipsiți de cunoștințe militare și tot timpul dezbinați între ei” (*ibidem*, p. 13).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 14.

Evenimentele politico-militare viitoare din spațiul Europei răsăritene și din Balcani vor confirma în parte considerațiile ofițerului francez în legătură cu destinul Imperiului Otoman, însă vor demonstra faptul că însemnătatea Rusiei, deși recunoscută, a fost totuși atunci subestimată, când, în realitate, această putere se opunea tot mai mult Franței.

BALURILE ÎNALTEI SOCIETĂȚI DIN PRINCIPATELE ROMÂNE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Dan Dumitru Iacob

Perceptibil încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și clar conturat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, procesul de modernizare a societății românești îmbracă haina unei îndelungate și contrastante tranziții de la o societate fanariotă, patriarhală și cvasiorientală, la una europeană, dinamică și modernă, de influență occidentală. Acest complex proces de europenizare este foarte vizibil la nivelul elitelor, grupul social care, prin resursele culturale, materiale și simbolice de care dispunea, era cel mai predispus la receptarea inovației culturale. Localizate preponderent în orașe, elitele au vehiculat și difuzat prin mecanismele imitației o parte din aceste importuri culturale în mediul urban, schimbările cele mai vizibile înregistrându-se în privința modei vestimentare, conduitei publice, reprezentării sociale, practicilor cotidiene etc., dar și a divertismentului de societate. Deși toate aceste aspecte prezintă un interes deosebit în contextul studierii procesului de europenizare, cu acest prilej ne vom ocupa doar de analizarea unei secvențe din domeniul divertismentului aristocratic, domeniu în care fenomenul modernizării a fost deosebit de accentuat și dinamic. În mod concret, ne vom referi la balurile înaltei societăți din Principatele Române din a doua treime a secolului al XIX-lea, fără a ne cantona exclusiv în acest interval cronologic.

Înainte de a dezvolta acest subiect, se impune însă o precizare: în pofida câtorva contribuții semnificative, majoritatea aparținând lui Adrian-Silvan Ionescu și semnalate pe parcursul acestui studiu, tema este încă în faza de pionierat. Din acest motiv, pentru conturarea unor aspecte

mai puțin cunoscute, am mers cu detaliile cât de departe ne-au permis sursele, chiar cu riscul de a fi fastidios. Opțiunea se justifică prin faptul că importanța și consecințele unui bal nu țin exclusiv de domeniul social sau de limitele divertismentului frivol și banal. Sub crusta strălucitoare a evenimentului monden se află un întreg eșafodaj de interese sociale și materiale, culturale și artistice, morale și afective, ba chiar și politice, aspecte pe care vom încerca să le evidențiem.

După mărturiile elogioase ale observatorilor contemporani, aceste manifestări, numeroase și fastuoase, desfășurate atât în mediul privat, cât și în cel public, au dat consistență și strălucire vieții mondene din orașele românești, mai ales din cele două capitale ale principatelor dunărene, Iași și București. Pentru a înțelege cauzele acestei popularități vom încerca să conturăm câteva dintre particularitățile balurilor, investigând o serie de aspecte precum: difuzarea modei balurilor și dansurilor de societate occidentale în Principate, organizarea balurilor private și publice, varietatea acestor manifestări (baluri oficiale, baluri mascate, serate dansante sau baluri pentru copii), carnavalul și calendarul balurilor, atmosfera balurilor, avantajele măștii și jocul erotic, relația dintre divertisment și politică, conflicte, riscuri și evenimente nefericite petrecute la baluri. Pentru început însă, să vedem ce a determinat creșterea apetitului boierimii indigene pentru dansurile și balurile de tip occidental.

Difuzarea modei balurilor și a dansurilor de societate în Principate

Conflictele militare dintre Rusia, Austria și Turcia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au afectat principatele dunărene, generând consecințe importante și asupra vieții de societate autohtone. A.D. Xenopol afirma că moda balurilor s-a amplificat îndeosebi după intrarea rușilor în țările române, în timpul războiului din 1769-1774: „în aceste baluri date de generalii ruși și înapoiate de boierii români, se întroduseseră din ce în ce mai multe modele și obiceiurile nouă, care pe început schimbară cu totul felul vechilor desfătări”¹. Dansurile

¹ A.D. Xenopol, *Societatea și moravurile în timpul fanarioților*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, Iași, tom. I (1889), nr. 1, p. 45; fragment

tradiționale, românești și levantine, se mai practicau de către boieri doar pentru amuzamentul și curiozitatea ofițerilor ruși, care, în schimb, îi învățau pe români „poloneze, cadriluri și alte danțuri europene”. O contribuție similară au avut și „nemții cu coadă”, ai prințului Coburg, în timpul războiului din 1789-1791².

Totuși, contactele sporadice cu străinii și tentativele de însușire ad-hoc a dansurilor europene, motivate mai degrabă de dorința de amuzament și de curiozitate decât de un interes real și constant, nu erau suficiente pentru o difuzare rapidă și extinsă a acestor dansuri în rândul înaltei societăți indigene. La balul dat de prințul de Ligne la Iași, prin 1788, la care au participat – după afirmațiile exagerate ale amfitrionului – o sută de boieri cu soțiile lor, s-au dansat „«pirhica» și alte dansuri grecești, moldovenești, turcești, muntenești și egiptene”, dar nici măcar unul occidental³. Abia o nouă ocupație rusească va reuși să impună ireversibil moda dansurilor străine în societatea românească. Un argument în acest sens îl constituie aducerea primului dansator profesionist rus în Principate, în timpul ocupației militare din 1806-1812. Aflați departe de casă și lipsiți de societatea feminină cu care erau obișnuiți, petrecăreții ofițeri ruși – între care se aflau și foarte buni dansatori⁴ – și-au propus să-i învețe pe boierii moldoveni și mai cu seamă pe soțiile și fiicele acestora să danseze ca la Sankt Petersburg. La solicitarea lor, curtea imperială a trimis pe dansatorul Procopie Ivanov, „meșter în arta lui”⁵, care a

reprodus întocmai și în idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. X, București, Editura Cartea Românească, f.a., p. 162.

² Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Cele trei săgeți. Destine la confluența cu istoria: saga Bălăcenilor*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 136.

³ Prințul Charles-Joseph de Ligne, *Scrisori din Iași din anul 1788*, în *Călători străini despre țările române*, X₂, p. 916.

⁴ Generalul Miloradovici, de pildă, era poreclit de Langeron „Săltătorul Bucureștilor”, pentru săriturile foarte înalte, numite *entrechats*, cu care stârnea admirația boierilor prezenți la balurile din acest oraș (Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești din vremea domniilor fanariote*, București, Editura Univers, 1982, p. 154; vezi și G. Sion, *Suvenire contimpurane*, București, Editura Nemira, 2000, p. 78).

⁵ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*, vol. III, *Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a II-a, tom. XXXII (1909), p. 93.

constituit, cu certitudine, atracția sezoanelor mondene, făcându-și mulți admiratori în rândurile înaltei societăți ieșene, de vreme ce, după un an de stat în capitala Moldovei, s-a încercat prelungirea contractului. Deși răspunsul a fost negativ, maestrul rus trebuind să părăsească Iașiul, munca acestuia a dat roade, succesul fiind confirmat și de contele de Langeron, uimit de disponibilitatea de asimilare și de adaptare la nou a protipendadei ieșene: „aceste doamne, având multiple aptitudini pentru tot ce vor să învețe, au ajuns într-un an să danseze de minune, în vreme ce, când noi venisem în Moldova [în 1806], ele nu știau nici să meargă”⁶. Dincolo de exagerările malițioase ale infatuatului aristocrat francez aflat în slujba Rusiei, plăcerea de a dansa pe ritmuri noi a câștigat numeroși aderenți, mai ales în rândurile societății feminine. Mai mult decât atât, prin faptul că „avură talentul a scoate toate frumusețile de prin ginecee și a le aduce la baluri”⁷, rușii au încurajat emanciparea femeilor de sub constrângerile domestice specifice unui mod de viață semioriental, devenit anacronic în comparație cu civilizația ocupanților.

Progrese încurajatoare se constată și la București, situația fiind confirmată de consulul englez William Wilkinson, care a activat câțiva ani în Principate, între 1814-1818, și era bine informat asupra realităților românești. În timpul său, vestimentația doamnelor din înalta societate devine cu totul europeană, deși luxul excesiv și surplusul de podoabe denotă încă acute reminiscențe orientale. Tot el afirmă că hora nu mai era agreată în adunările înaltei societăți bucureștene, fiind înlocuită cu valsuri, contradansuri engleze și muzică polonă⁸. Afirmarea este puțin exagerată, deoarece dansurile tradiționale au continuat să aibă mulți practicanți chiar în rândurile protipendadei, dar și ale boierimii mijlocii și mici și, mai ales, ale lumii de rând. Pe lângă noile dansuri occidentale, precum menuetul, dansul clasic al saloanelor europene, polca – cu care, de regulă, se începeau balurile –, valsul, ecoseza, mazurca, cu felurile

⁶ Notă redactată ulterior, în 1824, din [Alexandre de Langeron], *Jurnalul de războaiele făcute în serviciul Rusiei la 1790 de Generalul Comite de Langeron*, în *Documente privitoare la istoria României*, Hurmuzaki, Supliment I, vol. III, (1708-1812), nota 1, p. 79 (traducere, fără această notă, în *Călători străini*, X₂, pp. 930-953).

⁷ G. Sion, *op. cit.*, p. 78.

⁸ William Wilkinson, *Relațiile despre Principatele Țării Românești și Moldovei*, în *Călători străini*, I (1801-1821), pp. 640-641.

variante și nume – cracoviana, vals-mazurca –, pe vremea lui Caragea se mai practicau dansurile fanariote cu nume exotice și ritmuri variate: tampeta, matradu, manimasca. Nu puține erau și dansurile românești, foarte îndrăgite chiar și de înalta societate: hora, brâul, chindia, pristoleanca, zoralia și altele, pe care tarafurile de lăutari le interpretau spre finalul balurilor și petrecerilor, creând atmosferă și însuflețindu-i la culme pe dansatori⁹.

Deschiderea consulatelor la București și Iași a contribuit – în virtutea unor reguli impuse de protocolul diplomatic – la multiplicarea balurilor și dineurilor din cele două capitale. Un rol similar în încurajarea modei balurilor îl vor avea și cluburile, înființate tot în ultimul deceniu fanariot, la inițiativa ofițerilor ruși¹⁰. Remarcabil între acestea era „clubul nobil” sau „clubul cel mare”, frecventat de către membrii familiei domnești și marea boierime¹¹. Principala atracție a clubului o constituiau mai ales balurile mascate care se organizau aici de două-trei ori pe săptămână, clubul devenind foarte aglomerat îndeosebi în ultimele zile ale carnavalului¹².

Nu în ultimul rând, Curțile domnești au reprezentat medii favorabile receptării și propagării unor mode străine, fiind locurile în care prezența străinilor, fie aceștia secretari și profesori aflați în serviciul particular al domnului, fie militari, diplomați, negustori sau simpli călători străini este aproape permanentă.

La fel de sensibili față de reacțiile Marilor Puteri de care depindea soarta principatelor dunărene ca și predecesorii lor fanarioți, primii domni pământeni organizează, la rândul lor, recepții și baluri fastuoase în cinstea diplomaților importanți care trec prin Iași și București. Despre un astfel de bal, desfășurat în vremea lui Ioan Sandu Sturdza, ne relatează ultimul cronicar moldovean, Manolache Drăghici. În ianuarie 1827, cu ocazia

⁹ Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 118, nota 7, și p. 119.

¹⁰ Primul club aristocratic a fost înființat la București în 1811, din ordinul generalului Stetter, vicepreședintele Divanului (Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 129).

¹¹ Grigore Lăcusteanu, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, ediție de Sanda Vânjoglu, Galați, Editura „Porto-Franco”, 1991, p. 31.

¹² F.G. Laurençon, *Noi observații asupra Țării Românești*, în *Călători străini*, II (1822-1830), p. 37.

tregerii prin Iași a ambasadorului rus la Constantinopol, contele Alexandr Ivanovici Ribeaupierre, domnul a dat „un bal împărătesc în curtea domnească, toate saloanele de sus și de jos fiind luminate cu mii de lumânări de ceară albă. Muzicile europene și lăutarii cântau în toate părțile, iar boierii jucau în trei saloane. În acela mare, din mijlocul curții [palatului], în spătăria doamnei, dinspre harem, și în sala Divanului, ocupată acum de Departamentul Internelor. Erau vreo 2.000 de persoane, printre care toată boierimea, diplomații străini și negustorimea din toate stările, fiecare dintre aceștia având locul lor în rândul de jos, cu muzici și cu mese deosebite, unii în Departamentul Vistieriei, iar alții în Cămara Gospod, unde astăzi se țin ședințele Divanului. Costul acestui bal s-a ridicat la suma de 100.000 de lei. După aceasta și consulul rus a dat o masă la consulat, de aproape 400 de persoane, la care toți boierii s-au grăbit să participe”¹³.

Evident, balul a fost unul dintre cele mai importante evenimente mondene ale domniei lui Ioan Sandu Sturdza, de vreme ce a fost reținut de contemporani, care îl etichetează, nu fără motiv, drept „bal împărătesc”. Organizarea balului a fost deosebită, pe măsura cheltuielilor enorme, domnul fiind recunoscut pentru „fastul domnesc peste măsură”¹⁴. În acest sens, chiar dacă cifra s-ar putea să fie exagerată, pledează și numărul mare al participanților. Pe lângă familia domnească, corpul diplomatic și înalta societate ieșeană au fost invitați și reprezentanții negustorilor. Larga participare socială, ierarhic distribuită și în cadrul palatului, cu mese și muzici deosebite pentru fiecare stare, conferă întregii manifestări semnificațiile unui ritual public al puterii, menit să cinstească, desigur, un ambasador extrem de important, ba chiar temut¹⁵, dar să și atragă categoriile sociale importante de partea Domniei. Manifestarea reprezintă un exemplu convingător despre strânsa conexiune dintre viața

¹³ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. 2, Iași, 1857. Transpunere în litera și graiul zilei de azi și comentarii de Constantin Mihăescu-Gruu [ediție cu numeroase greșeli, din păcate], București, 1999, p. 295.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Vezi și Alexandr Ivanovici Ribeaupierre, *Însemnări (1827)*, în *Călători străini, II (1822–1830)*, pp. 143-145.

politică și viața mondenă, balurile oferind, după cum vom vedea ulterior, un cadru social informal foarte favorabil desfășurării manevrelor politice.

Cunoașterea dansurilor de societate – criteriu al identității elitare

O nouă ocupație rusească (1828-1832) și aplicarea unor dispoziții cu caracter modernizator din Regulamentele Organice au impulsionat și mai mult viața de societate, balurile fiind tot mai numeroase și mai strălucitoare. Dansul a devenit un element indispensabil în formarea unei persoane educate, însușirea acestei arte făcându-se acum sub îndrumarea profesorilor de dans. Prezența lor este semnalată cu precădere după 1830, o duzină de profesioniști ai dansurilor de societate fiind consemnați în presa timpului sub diverse denumiri: „tanț-maistăr”, „maiestru de jocuri”, „învățător de danțuri”, „dănțuitor de balet” ori, în cazul femeilor, „învățătoare de jocuri” sau „dănțuitoare a teatrului de curte”¹⁶. De origini diverse – francezi, italieni, austrieci, evrei –, unii dintre acești profesori proveneau cu siguranță din mediile artistice care interferau cu arta coregrafică, fiind foști dansatori și balerini ai teatrelor imperiale de la Viena și Sankt Petersburg, balerini ai Operei din Paris¹⁷ sau directori ai unor trupe de teatru. Alții erau modești profesori de gimnastică, circari, amatori cu oarecare talent, însă nu lipseau nici aventurierii sau impostorii.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea prezența profesorilor de dans în societatea românească a fost, în general, pasageră, iar perioadele în care aceștia își oferă serviciile în Principate au fluctuat în funcție de interesele și capriciile personale, de interesele clienților, dar și de abilitatea cu care știau să exploateze diversele oportunități. Henri Montchan prefera să dea lecții de dans și de gimnastică în timpul iernii, când petrecerile carnavalului erau în toi¹⁸. La sfârșitul anotimpului rece, când sezonul monden se sfârșește și mulți dintre boieri se retrag la moșii, profesorii de

¹⁶ Pentru situația din presa anilor 1832-1850 vezi secțiunea 793. *Jocuri. Dansuri*, din *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I₃, (1790-1850), București, Editura Academiei, 1967, pp. 982-984.

¹⁷ Profesorul Duport era fiul unui mare balerin de la Opera din Paris (Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Ediție integrală, cronologia vieții și a operei, note și glosar de Constantin Mohanu, București, Editura Albatros, 2001, p. 423).

¹⁸ „Gazeta de Moldavia”, Iași, 1850, p. 388.

dans își urmează clientela în provincie, așa cum procedează Charles Sainte-Marie, care dorește să-și petreacă primăvara într-o casă de boier, ca „învățător de danț”¹⁹. Prea puțini aleg să petreacă un timp mai îndelungat în Principate, statornicirea lor fiind surprinsă în statisticile oficiale ale vremii. La Iași, de exemplu, între cei 12 dascăli străini menționați în catagrafia din 1845, numai doi sunt dascăli „de joc”²⁰, deși, aproape sigur, vor mai fi existat și alții. Unii dintre cei rămași reușesc să-și câștige o bună reputație profesională, cazul cel mai concludent fiind cel al profesorului Duport care, în 1834, predă dansul și scrima la Școala de literatură, declamație și muzică vocală a Societății Filarmonice inițiată de Ion Heliade Rădulescu²¹. După un deceniu, Duport era tot în București, unde dădea lecții de polcă²² și serviciile sale erau apreciate de contemporani.

Preferând cele două capitale, Iași și București, unde se concentra elita mondenă și prin urmare clientela putea fi găsită mai ușor, profesorii de dans nu ocoleau nici orașele provinciale²³, sau chiar conacele de la moșii. Prezența lor fiind destul de rară în aceste medii, dansurile se propagau și se învățau aici de la amatori.

Majoritatea profesorilor particulari își țineau lecțiile în saloanele caselor boierești sau în diverse săli închiriate, dar și la domiciliul lor, în funcție și de pretențiile și poziția socială a clienților²⁴. Pe lângă acestea, cei mai norocoși predau și în școli ale statului, cum este cazul lui Duport, sau în pensioane particulare. Deși în presa timpului sunt semnalate și

¹⁹ „Albina românească”, Iași, 1847, p. 144.

²⁰ Gheorghe Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă (Istorie socială)*, tom. IV, partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, anexa XV, nota 1.

²¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I. *Epoca lui Asachi și Eliad (1821-1840)*, Ediție și note de Rodica Rotaru, București, Editura Minerva, 1983, p. 158.

²² „Vestitorul românesc”, București, 1845, p. 392.

²³ Un profesor de dans este semnalat la Galați, în 1850 („Gazeta de Moldavia”, Iași, 1850, p. 388).

²⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea*, București, Fundația Culturală D’ale Bucureștilor, 1997, p. 45.

proiecte pentru deschiderea unor școli de dans, nu știm dacă acestea s-au concretizat²⁵.

Dansurile predate de maeștrii coregrafi erau cele la modă în toată Europa civilizată a primei jumătăți de secol XIX. După cum am amintit mai înainte, în primele decenii se dansau *parola*, o gavotă mai simplă, *scotisch* sau *ecossaise*, polca, mazurca și valsul. La mijlocul secolului însă, tipurile de dansuri se înmulțiseră: încă se dansau gavota, valsul, polca și mazurca, cu variante (*pas-de-quatre*, *pas de patineurs*, *polka en croix*), dar apăruseră și cadrilul, *lancier*-ul și *cotillon*-ul, care se vor bucura de o mare și îndelungată popularitate în a doua jumătate a secolului. „Alcătuind grupa contradansurilor, adică a dansurilor de promenadă, convorbire și recreere”²⁶, aceste dansuri complicate, ce implicau grupuri de până la 20 de perechi dirijate de câte un conducător, au devenit dansurile de bază ale balurilor vremii, dintre care cele mai strălucite se organizau la curte și în câteva mari case bucureștene. Pregătirea lor solicita un efort organizatoric considerabil iar desfășurarea lor semăna cu cea a manevrelor militare, rezultatul trebuind să fie ireproșabil²⁷.

Importanța cunoașterii dansurilor la modă este evidentă pentru toți cei care fac parte din lumea bună sau aspiră la aceasta. Cei rămași în urmă trebuie să recupereze, iar cei proveniți din alte medii culturale sunt obligați să se adapteze acestui nou imperativ educațional. Căsătorindu-se cu Smaranda Vogoride, crescută la Constantinopol, Mihail Sturdza a avut grijă, după ce a adus-o la Iași, să-i dea și un maestru de dans. Altfel, ieșirea ei în societate ar fi fost un fiasco. Se pare că în câțiva ani principesa a făcut progrese serioase, deoarece există mărturii ale participării ei la diversele reuniuni mondene, unele puse sub înaltul său patronaj. Mai mult decât atât, în 1840, în „Dacia literară”, se publica, sub forma unui *Supplément musical*, un *Quadrille pour le piano-forte sur des*

²⁵ „Albina românească”, Iași, nr. 80, 9 octombrie 1847, p. 334.

²⁶ George Costescu, *Bucureștii Vechiului Regat*, București, Editura „Universul”, 1944, pp. 351-353.

²⁷ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, ed. de Elisabeta Simion, București, Editura Albatros, 1993, pp. 139-141; Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, pp. 18-20.

*themes moldaves composée et dédiée à Son Altesse Sérénissime la princesse régnante de Moldavie par F.G. Rouschinski*²⁸.

Dansurile se învățau de la vârste mici, însușirea lor realizându-se atât în mediile private, în funcție de opțiunea parentală, cât și în forme instituționalizate, unde erau obligatorii. Din oferta educațională a primului pension deschis în Țara Românească din inițiativă domnească, la 1843 – unde intrau fiicele de 7 până la 11 ani ale boierilor cu rosturi importante în administrația statului –, nu lipseau muzica și dansul, fiecare predate de câte un profesor²⁹. Nu numai fetele sunt obligate să urmeze cursurile de dans, ci și băieții, așa cum se întâmplă cu cei patru orfani minori ai lui Grigore Suțu, aflați în pensionul lui Ludovic Jardin din Iași, pentru care, la 8 februarie 1851, epitropia acestora achita 3 galbeni „dascalului de joc pentru 12 lecții ci au dat copiilor”³⁰.

Nefiind excesiv de scumpe, lecțiile de dans sunt accesibile și tinerilor proveniți din medii sociale mai modeste, care aspiră la o educație mondenă. Pe lângă dascălii „de franțozească” și „de chitare”, personajele lui Faca, fiice de negustor, au și „dascăl de joc” – mult solicitatul Duport – de la care învață figurile de cadril, pentru a le etala apoi la „clupuri, la masche, la nobil bal”³¹. Deși aspectul ne parvine prin intermediul satirei de moravuri, el este extras din realitățile epocii. Totuși, la acest nivel social practica nu este încă foarte răspândită. Asimilarea dansurilor de societate sub îndrumarea unui profesionist rămânea, în mare măsură, apapanajul odraslelor din elita socială.

²⁸ *Apud Ștefan Cazimir, Alfabetul de tranziție*, ediția a II-a, revăzută, București, Editura Humanitas, 2006, p. 22.

²⁹ Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Școala Centrală de Fete din București*, în „Boabe de grâu”, tom. V, nr. 12, București, 1935, pp. 1-23, *apud* Adrian Majuru, *Copilăria la români. Schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți*, București, Editura Compania, 2006, p. 97.

³⁰ Alexandru, Mihail, Nicolae și Grigore, cu vârste între 7 și 10 ani (Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale ale României, fond Tribunalul Iași, secția întâi, dos. 823/1848, f. 321 r.; în continuare se va cita DJIAN).

³¹ C. Faca, *Comodia vremii sau Franțuzitele*, în *Primii noștri dramaturgi*, ed. de Al. Niculescu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, f.a., pp. 104, 106-107.

Mulți tineri din familiile bune au șansa să învețe să danseze în străinătate, un caz reprezentativ în acest sens fiind Kogălniceanu³². În timpul studiilor berlineze, acesta ia lecții de dans la o familie nobilă, unde are ca parteneri șapte domnișoare, cu vârste cuprinse între 13 și 18 ani, lecții despre care povestea surorilor sale: „Aici merg să iau lecții de dans într-o familie nobilă recomandată de doamna Hufeland. Sunt domnișoare din alte familii distinse ale Berlinului care vin să ia lecții de dans cu noi. [...] Dansez de la orele șapte seara până la zece. Este destul. Am început să valsez în felul german, care este tare frumos. Dansez și o specie de vals numit *radova*”³³. Efectul lecțiilor primite nu întârzie să apară, tânărul creându-și un palmares bogat ca participant la baluri, cu care se laudă în corespondența adresată surorilor sale: „De când sunt la Berlin, am fost la cinci baluri: ultimele două au fost la doi bogați bancheri. M-am distrat mult. Au fost acolo o mulțime de francezi și belgieni; în general, toată lumea vorbea franceză. Sper că voi fi invitat și la alte baluri în această iarnă, și, când vor începe marile baluri de la Operă, nu voi lipsi a merge”³⁴. Deși dezamăgit de mult așteptatul bal al Operei, nu va înceta să frecventeze acest mediu cultural și artistic, între altele pentru a vedea reprezentații cu cele mai bune dansatoare de la Paris, despre care are cuvinte de laudă³⁵. Mai mult decât atât, tânărul încearcă să nu rateze nici o ocazie de a dansa, participând până și la seratele modeste date de stăpâna casei în care locuia. Se distrează copios și dansează mult, de la șase seara până la miezul nopții, fără să rateze „nici un contradans, nici o mazurcă, nici un vals, nici un galop, nici o radova”, fapt pentru care se declară foarte mulțumit de aceste serate³⁶.

Apetența pentru viața mondenă este vădită și de insistența cu care Kogălniceanu își chestionează surorile cu privire la balurile și spectacolele de teatru din țară: de ce balul dat în onoarea țarului Nicolae I

³² Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu la Berlin (1835–1838)*, în idem, *Cultura națională română modernă*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 436.

³³ M. Kogălniceanu, *Scrisori. 1834-1849*, București, 1913, Kogălniceanu către surorile sale, Berlin, 13/25 noiembrie 1835, p. 147.

³⁴ *Ibidem*, 15 decembrie 1835 / 3 ianuarie 1836, p. 151.

³⁵ *Ibidem*, 13/25 noiembrie 1835, p. 147.

³⁶ *Ibidem*, 19 decembrie 1835 / 1 ianuarie 1836, pp. 149-150.

s-a ținut la doamna Bogdan și nu la curte, la Mihail Sturdza, la ce baluri au fost, ce piese de teatru au văzut și dacă sunt mulțumite de noii actori³⁷.

Incontestabil important pentru formația sa umană și intelectuală³⁸, Berlinul, cu variata sa ofertă culturală, dar și cu intensa viață mondenă, i-a oferit tânărului învățăcel și ocazia de a-și consolida cunoștințele coregrafice. Experiența dobândită cu acest prilej, dublată de talent și de pasiunea pentru dans, îi va conferi viitorului om politic atributele unui agreabil *homme du monde* și ale unui admirabil dansator, calități care, odată revenit în țară, nu vor întârzia să rodească³⁹.

Organizarea balurilor private

În secolul al XIX-lea, balul dobândește o importanță aproape instituțională: nu oricine își putea permite să organizeze un bal, nu oricum, nu oricând, nu oriunde și nici pentru oricine. Baluri și serate dansante se organizau în mai toate casele boierești, cu diverse ocazii, dar cele mai fastuoase nu se dădeau decât la Curte și în câteva mari case aristocratice, amintirea acestora rămânând întipărită în memoria contemporanilor. Unul dintre nostalgicii cronicari ai acestei perioade, Dumitru C. Moruzi, rememorând, după decenii bune, atmosfera balurilor boierești, ne introduce într-o lume fascinantă: „Balurile de pe atunci! Ce frumoase și bogate erau! Cu toate că eram copil pe atunci ca să pot lua parte la ele, le-am văzut, am trăit acele vremi și am cunoscut pe cei de atunci! [...]. Da, frumoase, bogate, mărețe și îmbelșugate erau balurile din timpurile acelea! La Didița Mavrocordat și la Costin Catargiu, la Pașcanu și la Lascar Răducanu, la Nicu și Teodor Ghica și la câți alții, fără a pomeni de curtea domnitorului! Dar balurile de la Costache Sturdza și de

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Dan Berindei, *op. cit.*, pp. 432-443.

³⁹ Talentul de dansator al lui Kogălniceanu, format în anii uceniciei berlineze și admirat de contemporani, a fost deopotrivă apreciat și exploatat de către superiorii săi. Trimis la București în 1839 pentru a pregăti uniunea vamală, tânărul moldovean a uimit „saloanele valahe cu agerimea picioarelor lui” (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Craiova, Editura Vlad & Vlad, 1993, p. 177).

la Nicolae Roznovanu le întreceau pe toate, din pricina mărimii saloanelor, unde puteau juca în voie și trei, și patru sute de părechi!”⁴⁰.

Într-adevăr, marile familii boierești dispuneau de toate condițiile pentru a organiza astfel de baluri. Privilegiile poziției sociale și, mai ales, averile consistente erau atuuri importante în asigurarea succesului acestor evenimente. Locuințele au fost adaptate pentru a corespunde noilor cerințe ale vieții mondene, fiind prevăzute cu saloane de bal, pentru mobilarea cărora se acorda o atenție deosebită. Pe la începutul secolului, când dansurile occidentale se răspândeau tot mai mult, Costache Bălăceanu cheltuia 54.000 de lei pentru modernizarea caselor sale de pe Podul Mogoșoaiei, o parte din bani fiind alocată mobilării și amenajării salonului de bal⁴¹. Pe parcursul următoarelor decenii numeroase case boierești din Iași și București vor fi modernizate, nou construite sau reconstruite după planurile unor arhitecți străini, majoritatea dispunând de saloane de bal, rectangulare sau ovale, cu dimensiuni apreciabile⁴². În cel mai mare dintre acestea, aflat în palatul Rosetti-Roznovanu, „jucau de multe ori în voie până la cinci sute de perechi dănțuitoare”⁴³, preciza Dumitru C. Moruzi, exagerând totuși capacitatea ieșită din comun a acestei săli. Dacă avem în vedere dimensiunile salonului – ce se păstrează și astăzi, însă cu o altă destinație –, cu laturile de 15×12,5 m, rezultă o suprafață de cca 190 m², pe care, ținând cont și de numeroasele piese de mobilier, cu greu se puteau desfășura mai mult de o sută de perechi. Chiar și așa, acesta era cel mai mare salon de dans dintr-o casă boierească ieșeană, mărimea lui fiind probabil întrecută numai de sala teatrului, atunci când era utilizată pentru baluri.

Pe lângă dimensiunile generoase, salonul amintit – care mai avea și „o galerie pentru muzicanți”⁴⁴ – impunea și prin decorațiuni, mobilier și

⁴⁰ Dumitru C. Moruzi, *Înstrăinații. Studiu social în formă de roman (1854-1907)*, ediția a II-a (revăzută și îndreptată de însuși autorul), București, 1912, pp. 29-30.

⁴¹ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, pp. 228-229.

⁴² Pentru Iași, vezi și Ioan Sasu, *Locuințe boierești neoclasiche din Iași*, în *Lucrările simpozionului național Monumentul – Tradiție și viitor*, ediția a IV-a, Iași, 2002, pp. 94-97; ediția a V-a, Iași, 2003, pp. 328-334; ediția a VII-a, Iași, 2005, pp. 451-458.

⁴³ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean*, Iași, 1912, p. 247.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 248.

ecleraj, aspecte despre care ne relatează același perseverent narator al stilului de viață boieresc: „Salonul de dans era mobilat după gustul timpului cu reps de matasă galbenă, mobilele în stil empire, policandre și tricheluri aurite, iar între ferești console de mahon, ca și mobila, și cu niște oglinzi până'n tavan”⁴⁵. Această descriere este confirmată de inventarul palatului din 1851, care înregistrează o mulțime de piese de mobilier amplasate în „sala cea mare”: 9 canapele, 6 fotolii, 23 de scaune, 12 taburete, 2 mese mari, 3 mese mai mici, un gheridon, 7 oglinzi mari, o servanță și două mese pentru jocuri de cărți. Pe lângă acestea se mai aflau și alte lucruri cu caracter funcțional sau decorativ: un pian, 2 vase mari și 2 mici, un ceasornic, un transparent, 24 de candelabre, 24 de lămpi și sfeșnice de diferite dimensiuni, 7 perdele duble, 7 storuri pentru ferestre și 2 perdele pentru uși. Cea mai mare parte a mobilierului aparținea stilurilor „Empire” și „Ludovic-Filip” și era confecționat exclusiv din nuc și mahon, cu accesorii din bronz și alamă. Capitonajele și perdelele erau din adamască galbenă, iar corpurile de iluminat din lemn aurit și bronz⁴⁶. Fiecare dintre elementele acestui bogat inventar, dispuse după criteriile funcționale și estetice într-un spațiu generos, contribuia la crearea unui interior somptuos care i-a impresionat cu siguranță chiar și pe contemporanii cei mai pretențioși, cum era consulul prusian Johann Ferdinand Neigebaur⁴⁷.

Supraestimând evident capacitatea sălii de dans, memorialistul nu se înșela asupra numărului celor care participau la balurile organizate de cea dintâi casă boierească a Iașiului. Sutele de invitați se răspândeau, de obicei, și prin alte încăperi, unde se odihneau, jucau cărți, conversau, mâncau etc. Când, din varii motive, numărul invitaților era redus, se utiliza salonul mic din apartamentele cucoanei Maria (Marghiolița) Roznovanu, în care „au jucat în iarna anului 1862-[18]63 de la 25 până la 40 de perechi dănțuitoare, căci în sala cea mare de bal nu era destulă

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ DJIAN, fond Manuscrise, 29 (în varianta microfilmată R 4), ff. 45 v.-48 v.

⁴⁷ Victor Papacostea, *Un observator prusian în Țările Române acum un veac*, București, 1942, p. 87.

boierime în Iași ca s-o poată umplea, așa că n-a mai slujit de atunci decât pentru concerte de binefacere și o dată chiar ca teatru [...]”⁴⁸.

În Iași mai existau, desigur, și alte case private cu saloane de bal deosebite, apreciate și frecventate de înalta societate ieșeană, între care cele amintite mai înainte de Dumitru C. Moruzi, unele fiind apreciate și de diverși oaspeți străini care le-au călcat pragul, cum este salonul de bal din palatul de vară de la Socola, al principelui Mihail Sturdza, menționat de consulul Neigebour⁴⁹, sau cel al casei din Copou a vornicului Petrache Mavrogheni, admirat de Édouard Grenier, secretarul domnului Grigore Alexandru Ghica⁵⁰.

La București, existau multe case particulare renumite pentru evenimentele mondene, între care cea a prințesei Cleopatra Trubețkoi⁵¹, cea a lui Costache Bălăceanu, de pe podul Șerban Vodă, unul „din focarele mondene ale rusofililor” munteni, unde se dansa foarte mult⁵², sau cea a lui Grigore Cantacuzino, de pe Podul Mogoșoaiei⁵³. Două familii își disputau însă întâietatea în privința balurilor și recepțiilor strălucitoare: Oteteleşanu și Suțu. Primii organizau baluri în casele din București și în „castelul” de la Măgurele, la care participa numai lumea bună, ambele locuri fiind onorate și de membrii familiei princiare. Contemporanii își aminteau că „era un privilegiu foarte mult căutat de a fi primit în casele Otteteleşanu, fie la București, fie la Măgurele”⁵⁴. Din 1856, după căsătoria dintre Grigore Suțu și Irina Hagi-Mosco, o mulțime de serate dansante și baluri strălucite se dădeau și la palatul Suțu, iar în timpul carnavalului se organizau două mari baluri, dintre care unul

⁴⁸ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită...*, p. 249.

⁴⁹ Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 96.

⁵⁰ Barbu Slușanschi, *Un poète français patriote moldave: Édouard Grenier en Moldavie, 1855–1856*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, tom. XII, Paris, 1933, p. 67.

⁵¹ George Potra, *Vechi case bucureștene: Casa Cleopatra Trubetzkoï*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, București, tom. 8 (1971), pp. 147-157.

⁵² Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 229.

⁵³ Emanoil Hagi-Mosco, *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 98.

⁵⁴ Generalul R. Rosetti, *O despărțenie în anul 1850. Pricina și urmările sale*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a III-a, tom. XXVIII (1946), p. 409.

costumat. Cel mai deosebit bal se ținea de ziua onomastică a lui Grigore Suțu, la 30 ianuarie, la care a participat de mai multe ori și familia domnitoare⁵⁵. Atrăgând societatea cea mai aleasă a capitalei și etalând un lux, un rafinament și un bun-gust pe măsura ospitalității deosebite a amfitrionilor, manifestările mondene de la palatul Suțu se vor bucura – la fel ca cele întreținute de Oteteleşeni – de aprecierea deosebită a contemporanilor.

Întreținerea unui salon de bal, spațios și bine mobilat, intra în cheltuielile generale ale casei, dar pregătirea acestui spațiu pentru bal implica costuri suplimentare și utilizarea unui inventar special. Logistica necesară acestor evenimente, adunată în timp și cu eforturi financiare deosebite, se concentra în gherghir, „inima caselor” boierești, o încăpere în care se păstrau lucrurile vechi sau cele care nu trebuiau decât la anumite ocazii. Inventarul gherghirului este esențial pentru organizarea evenimentelor mondene, după cum subliniază Dumitru C. Moruzi: „Dai un bal mare de tot? Deschideai ghevghirul, și puteau să-ți vie și câți n-ai pofti, fără să duci griji că-i va lipsi vreunui ceva! De stați să socotiți câte rânduri de boieri veliți se perindase ca moștenitori într-o casă de boier de neam, vă veți închipui lesne și ce găseau ei prin ghevghirele lor și pentru ce balurile pe care le dau ei erau frumoase și bogate”⁵⁶.

Asigurarea iluminatului pentru bal impunea cheltuieli consistente. La ocazii speciale, cum erau balurile, lumânările de seu, utilizate în mod frecvent în casele boierești, erau înlocuite cu lumânări de spermanțetă sau, foarte rar, de ceară albă. Sursele sunt concludente în acest sens: dacă pe vremea lui Ioan Sandu Sturdza se mai ardeau lumânări de seu până și în candelabrele de la curte⁵⁷, în timpul lui Mihail Sturdza situația se schimbă. Acum „ieșise modă să atârni de tavanuri niște tricheluri bătute în părete. Zi că nu se aprindeau decât la vreo serată sau la balurile cele mari, dar totuși nu puteai să pui în ele lumânări de său, că cine le-ar fi tăiat mucurile? Deci ardeai numai lumânări de spermanțetă cu sutele, și, ca să nu curgă pe umerii cocoanelor și fracurile coconășilor, trebuia să le prevezi pe toate cu câte o sticlură, care se făcea țândări când ajungea

⁵⁵ Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁶ Dumitru C. Moruzi, *Înstrăinații...*, p. 31.

⁵⁷ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alții*, Iași, f.a., p. 64.

lumânarea mai jos. Ghevghirele erau pline de lăzi cu sticlute de-ale lor, aduse de peste graniță cu mare cheltuială! De ținea balul mai mulțșor, se treceau lumânările și trebuiau schimbate între două danțuri”⁵⁸.

Detaliile furnizate de Dumitru C. Moruzi nu sunt cu nimic exagerate, „trichelurile” și „sticlutele” pentru lumânări fiind consemnate în inventarul palatului Roznovanu. Numai în marele salon de bal existau 34 de corpuri de iluminat, dintre care trei policandre – unul cu 36 de „fofeze” [brațe] – agățate de tavan, mai multe candelabre cu picior, 14 „liomiele” [sfeșnice, din fr. *lumière*] prinse în pereți și alte 7 la orchestră⁵⁹, pe brațele cărora ardeau cca 266 de lumânări⁶⁰, atunci când se utilizau toate. Mai mult decât atât, la nevoie se mai puteau suplimenta cu alte sfeșnice și candelabre aduse din gherghir sau din alte încăperi.

De asemenea, inventarul indică un număr considerabil de abajururi și accesorii din sticlă pentru corpurile de iluminat: „patru sute opt steclută fofeză pentru sfeșnice, de cristal alb, regluite și sade, de supt no. 24 și 41 a condicii vechi, bez 99 scăzute în ace condică și bez 249 ce s-au găsât acum spor, cumpărate la 6 dechemv(rie) din anul 1850, și dar acum să găsască față piste șasă sute cincizăci și șapte steclută (s.n.); șasă beșâci mari pentru lampe, steclă cu flori [...], doăsprezăci beșâci mari, steclă sade, pentru lampe [...], optsprezăci beșâci mijlocii, steclă cu flori albe, tij pentru lampe [...], bez patru ce sînt crăpate și știrbe; treizăci și patru hogeaguri, steclă sade, pentru lampe [...], douăsprezăci stecle rătunde, pentru fanarile cele mari [...], și osăbit una asămine steclă ce este crăpată, doă fanare mari cu lampe, pentru pus la porți [...], doă fanare mari, în chipul lampelor, cu steclele lor rătunde”⁶¹. Evident, multe dintre aceste piese se montau cu prilejul balurilor sau al altor evenimente importante, celelalte constituind rezervele casei pentru mai mulți ani, procurarea lor

⁵⁸ Dumitru [C.] Moruzi, *Din amintirile unui bătrân. Curtea domnească din Iași, Ulița mare și Podul Verde*, Partea I. *Curtea domnească din Iași*, în „Drum drept”, București, an I (1913), nr. 3, p. 162.

⁵⁹ DJIAN, fond Manuscrise, 29, ff. 45 v.-48 v.

⁶⁰ Cantități de lumânări la fel de însemnate, de ordinul sutelor de bucăți, sunt consumate și la balurile publice, după cum precizează Ioan Gr. Ghica [*O iarnă la Iași (1849)*], în Dan Berindei, *Călători români pașoptiști*, București, Editura Sport-Turism, 1989, p. 133].

⁶¹ DJIAN, fond Manuscrise, 29, f. 116 r.

nefiind tocmai facilă. Acestea serveau la înlocuirea pieselor distruse, consemnate la rubrica „scăderi” (patru „beșici pentru lămpi” și 34 „ogeaguri de lămpi”⁶²), pagubele datorându-se și balurilor găzduite în palat, după cum se menționează expres la alte categorii de obiecte.

Pe lângă asigurarea unui spațiu bine amenajat și iluminat, din organizarea unui bal nu puteau lipsi practicile culinare, banchetul fiind, în orice societate, suportul unei intense convivialități. Această sociabilitate tradițională este confirmată și de Manolache Drăghici, care preciza că oricât de simplu ar fi fost traiul boierilor până în secolul al XIX-lea, „nici o adunare, cât de mică, nu să facé la dânșii fără masă”⁶³, mai ales în timpul carnavalului.

Pe parcursul balului se asigura un bufet cu gustări, dulciuri și băuturi răcoritoare⁶⁴, servite de personalul casei și de cofetarii angajați cu acest prilej, cum era cel de la balul Curții, din 1827, descris de Ion Ghica: „Într-o odaie care da în sala de bal era întinsă o masă mare cât ținea odaia, plină cu tot felul de zaharicale și cofeturi, lisă de chitră, praline, acadele, cofeturi cu răvașe franțuzești și caramele cu plesnitori servite mosafirilor de vestitul becier Antonachi Borelli, ajutat de copiii lui mari și mici și de Momolo. Bufetul era toată seara asediat, mereu plin și mereu gol ca butca Danaidelor, de la care cucoanele și boierii, după ce mâncau cu prisos, apoi mai lua și în basmale ca să ducă copiilor acasă. Pân colțurile odăiei, câteva mescioare la cari se servea boierilor ponciori. În sala cea mare servitorii cu tavele ofereau limonadă și orgeadă, începând totdeauna de la mijlocul sofalei”⁶⁵.

Și la balurile de la curtea lui Mihail Sturdza se serveau „înghetată, limonadă, or(an)jadă, bulion rece pentru răcoreală și întărire în timpul dansului”. În schimb, supeul era „cam pe sponci și în cursul ultimei mazurci”⁶⁶, observă Dumitru C. Moruzi, când ne indică un alt element esențial pentru organizarea unui bal, dineul. Numită în epocă și „supeu”,

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 224.

⁶⁴ Bufetele sunt amintite și de călătorii străini. Vezi, de exemplu: Sir Robert Ker Porter, [Călătoria în Țara Românească și Moldova], în *Călători străini, I (1801–1821)*, p. 808.

⁶⁵ Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 424–425.

⁶⁶ Dumitru C. Moruzi, *Din amintirile unui bătrân...*, p. 159.

rareori se întâmpla ca o astfel de masă să fie cu adevărat modestă, deși opiniile critice, după cum am văzut, nu lipseau. Acestea se datorau mai degrabă unor antipatii subiective, ca în cazul memorialistului nostru, sau unei valorizări excesive a trecutului, așa cum procedează Mihail Kogălniceanu când compară soarelele epocii sale cu balurile din vremea fanariotă, a căror faimă se perpetuase în timp: „Gazda ce da balul nu se înjosea la cele mai mici amărunturi ale unei contradanse [...]. În mijlocul balului ușele se deschidea ca prin varga unei vrăjitoare nevăzute și o masă desfătăcioasă, ce se înfățișea ochilor supt strălucitele focuri a mii și mii de lumânări, făcea adevărate toate încântările simțualității răsăritene”⁶⁷.

Și în perioada regulamentară mesele festive date în marile casele boierești, la baluri sau cu alte ocazii, erau rafinate, spectaculoase și abundente, stârnind admirația contemporanilor. Dumitru C. Moruzi le menționează în amintirile sale: „Nu mai vorbesc despre luxul și bieșugul supeurilor, unde toți oaspeții mâncau din farfurii scumpe de *Sevra* ori de *Saxa*, unde beau din cristalurile cele mai fine și mai bogate, și unde se slujeau numai de tacâmuri de argint, fără ca vreodată să se întâmple ca boierul care da balul să se împrumute, măcar cu o furculiță, de la alt boier. Tot era al casei sau făcut în casă: de la slugi și până la cea mai neînsemnată formă de înghețată, de la fripturi până la bomboane și zaharicale”⁶⁸. Memorialistul insistă, nu fără motiv, pe valoarea serviciului de masă, deoarece proveniența de fabricație, calitatea, cantitatea, materialele din care este lucrată și marcarea cu cifrul sau blazonul proprietarului sunt elemente valorice care confereau veselei importanța unui simbol social. Cu alte cuvinte, prin valoarea deosebită și cantitatea impresionantă a pieselor care compun serviciul de masă, acesta este considerat în epocă un element indispensabil câștigării și păstrării prestigiului social.

Dacă organizarea bufetului și supeurilor nu presupuneau cheltuieli majore în privința preparării meniurilor – alimentele provenind de pe moșiile proprietarului, la fel ca și personalul de la bucătărie –, aceasta implica, în schimb, utilizarea unei cantități impregnate de veselă, în

⁶⁷ M. Kogălniceanu, *Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare)*, în idem, *Scieri alese*, ediția a II-a, București, Editura Tineretului, 1956, pp. 43-44.

⁶⁸ Dumitru C. Moruzi, *Înstrăinații...*, pp. 29-30.

mare parte de foarte bună calitate, achiziționată cu mari eforturi din străinătate. Compusă din sute de piese rânduie în sufragerie, vesela putea fi suplimentată oricând cu rezervele din gherghir⁶⁹. În cazul impresionantului inventar din palatul Roznovanu, numai farfuriile întinse, numite și talgere, pentru care avem indicii certe că alcătuiau patru seturi distincte, însumau 651 de bucăți⁷⁰, exemplul fiind edificator în privința cantității veselei, implicit a numărului de invitați ce puteau fi serviți deodată. Manipulată de un numeros personal domestic și utilizată de sute de invitați, vesela nu era ferită de riscurile distrugerii. Pagubele, de obicei minore, erau ușor de înlocuit datorită rezervelor prevăzute de la început în acest scop, însă atenția cu care sunt consemnate la „scăderi” ne oferă indicii despre împrejurările în care respectivele articole au fost distruse: „trei garafe stricate la sofragerie, în 29 noemvri(e) 1850 și la 6 deche(m)v(rie) 1850, la balurile ce au fost, [...] bez doă pahară stricate la balul din 6 dechemvri(e) 1850 [...] și [alte] doă stricate la balul din 29 noemvri(e) 1850”⁷¹; balurile se numărau deci printre ocaziile cele mai frecvente.

Consistența meniului, deși supusă capriciilor gazdei, rareori lăsa de dorit, argumentele în acest sens fiind numeroase. De pildă, chiar și după Unire, când balurile erau mai rare în Iași, după ce o parte a înaltei societăți optase pentru București, la mesele date de hatmanul Theodor Balș, și care țineau până seara târziu, se serveau 12 feluri de bucate⁷². Dacă pentru unii dintre participanți agapa culinară era momentul culminant al balului, motivul nu rezida atât în aplecările gurmande ale comensanților, abuzul alimentar nefiind semnalat între metehnele boierimii indigene, ci în satisfacerea curiozității și în consumarea sociabilității. Fastul, estetica, exotismul și abundența felurilor realizate sub îndrumarea bucătarilor străini, nelipsiți din marile case boierești, dar și decorațiunile

⁶⁹ În gherghir se mai găseau și diverse accesorii și decorațiuni care contribuiau la succesul estetic al mesei: vase în care se puneau flori naturale sau artificiale, butaforii, obiecte din cristal, oglinzi etc. (DJIAN, fond Manuscrise, 29, ff. 115 v.-116 r.).

⁷⁰ 71+30 farfurii întinse se aflau în sufragerie și 444+106 în gherghir (*ibidem*, ff. 72 v., 78 v., 118 v., 119 v.).

⁷¹ *Ibidem*, ff. 114 v.-115 r.

⁷² Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită...*, p. 265.

mesei, în ansamblu, și ale veselei constituiau un spectacol culinar atent regizat, al cărui succes contribuia la sporirea prestigiului casei boierești.

Greutatea organizării și a cheltuielilor pentru bal nu o reprezentau doar iluminatul și supeurile, ci și muzica și, în unele cazuri, alte pregătiri speciale dorite de amfitrion. Mari amatori de muzică, majoritatea boierilor aveau câte un taraf țigănesc⁷³, care putea număra de la 3 la 20 de lăutari sau chiar mai mult⁷⁴. La balurile mari însă, în funcție și de prestigiul celor care le organizau, se opta pentru cele mai renumite formații muzicale ale timpului. Vistiernicul Iordache Roset Roznovanu pare să bată toate recordurile vremii prin cele nouă formații angajate să-i cânte la aniversarea zilei onomastice, de Sfântul Gheorghe, din 1816: „două rânduri jidovi muzicanți”, „muzicanții nemți”, „un rând de lăutari”, „două rânduri de muzicanți”, „taraful lui Angheluță” și alte două rânduri de lăutari⁷⁵. Chiar dacă printre acestea vor fi fost și tarafurile de lăutari proprii, celelalte formații au trebuit să fie plătite, suma totală fiind consistentă dacă avem în vedere că, în aceeași perioadă, un simplu taraf de lăutari primea între 11 și 40 de lei cu prilejul unor ocazii mai puțin însemnate⁷⁶.

Câteva decenii mai târziu, foarte căutate erau fanfarele militare, care reuneau, de obicei, cei mai buni artiști ai timpului. Dumitru C. Moruzi relatează că „pentru toată țara Moldovei erau numai două muzici militare la

⁷³ Viorel Cosma, *Lăutarii de ieri și de azi*, București, Editura Du Style, 1996, p. 18. G. Sion afirmă că erau curți boierești unde existau și câte două tarafuri, lăutarii fiind nelipsiți de la curtea boierească atunci când stăpânii locuiau acolo (G. Sion, *op. cit.*, p. 25).

⁷⁴ Dintre cele 10 familii (31 de suflete) de țigani pe care îi avea spătarul Enache Gane, boier scăpătat, la moșia Ciumulești, trei erau de lăutari, capi de familie fiind doi scripcari și un cobzar (Mihai-Răzvan Ungureanu, *Averile familiei Gane (prima jumătate a secolului XIX)*, în „Revista de Istorie Socială”, Iași, tom. I (1996), p. 409).

⁷⁵ Gh. Ungureanu, *Veniturile și cheltuielile unei mari case boierești din Iași, în anul 1816. Casa Roset Roznovanu (Iași)*, în „Studii și articole de istorie”, tom. I (1956), pp. 133-134.

⁷⁶ După o condică de cheltuieli a lui Mihail Sturdza, din 1818-1819 (DJIAN, fond Manuscrise, 1492, ff. 5r. și 8v).

Iași⁷⁷ și una [...] la Galați; dar ce muzici! Artiștii cei mai buni, luați cu preț mare din cele mai vestite muzici austriace. Când erau cu frontul sau pe la grădini, cântau pe instrumente de alamă, iar la baluri cântau pe strune încă mai frumos⁷⁸. Pe lângă aceste orchestre, plus alte câteva formate în timp, mai erau angajate și formațiile muzicale străine, sosite în Principate cu prilejul unor turnee artistice, cum a fost „banda” condusă de Johann Strauss⁷⁹, aflată în București în 1848, micile orchestre ale unor trupe de teatru sau chiar formațiile improvizate din artiști amatori⁸⁰. Unele dintre aceste orchestre și fanfare s-au bucurat de succes datorită talentului și abnegației unor importanți muzicieni ai epocii, naturalizați sau născuți în Principate, între care s-au distins violoniștii, compozitorii și dirijorii Ludwig Wiest, la București, și Alexandru Flechtenmacher, la Iași, ulterior la București⁸¹. Prezenți la toate evenimentele muzicale importante din cele două capitale, serviciile acestor artiști erau adesea monopolizate de câteva mari familii boierești, care au știut să-i și răsplătească pe măsura contribuțiilor prestate. Ludwig Wiest, de pildă, se bucura de atenția și protecția celor două mari familii aristocrate din București, Suțu și Oteteleşanu, ale căror evenimente mondene erau de neegalat în epocă. Ca semn al acestei relații, stimulat probabil și de un onorariu consistent, artistul a compus un cadril pe care-l dedica Irinei Suțu cu prilejul unui bal costumat din 16 februarie 1862⁸². Mai mult decât atât, el nu figurează doar pe statele de plată ale acestor mari potențați, ci și în testamentele lor. Astfel proceda Elena Oteteleşanu, care „îi lăsa prin testament (unde e trecut în lista servitorilor care au slujit-o cu credință) 500 de lei”⁸³. Asigurând orchestrația muzicală la numeroasele baluri și concerte

⁷⁷ Una dintre acestea fiind fanfara militară condusă de maiorul Joseph Herffner, foarte apreciată de public (Viorel Cosma, *Primul dirijor de muzică militară*, în „Viața militară”, nr. 3 (1981), p. 31).

⁷⁸ Dumitru C. Moruzi, *Înstrăinații...*, pp. 29-30.

⁷⁹ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 229.

⁸⁰ N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată* (ediție anastatică după ediția a II-a, din 1913), Iași, Editura Tehnopress, 1997, p. 310.

⁸¹ Adrian-Silvan Ionescu, *De la meterhanea la opera română*, în „Magazin istoric”, București, nr. 11 (416), 2001, p. 61.

⁸² Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 94.

⁸³ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 409-410.

organizate de Oteteleşeni în casele din București și în castelul de la Măgurele⁸⁴, dirijorul bucureștean a fost asimilat în rețeaua clientelă a acestei familii, recunoscută pentru actele caritabile și pentru acțiunile de mecenat cultural pe care le-a susținut.

De asemenea, separat sau în asociere cu fanfarele militare și orchestrele simfonice, se va apela în continuare la țiganii lăutari, pe lângă cântecele de petrecere și dansurile autohtone ei fiind capabili să acompanieze diferite dansuri de societate. Un exemplu concludent era taraful celebrului Barbu Lăutarul care, după numai o singură audiție, reproducea melodiile lui Lizst⁸⁵. Și cazul nu este singular. În deceniul Unirii, doctorul Eugène Léger audia concerte simfonice ținute în case boierești din Iași, unde cântau 15-20 de țigani ce interpretau din memorie arii din muzica occidentală. Melomanul călător indică și metoda prin care țiganii își actualizau repertoriul simfonic: „Când austriecii au ocupat Moldova [1854-1857], muzica regimentelor lor, care este în general excelentă, cânta în fiecare seară în tabără. Țiganii mergeau să o asculte și, a doua zi, luându-și instrumentul, fiecare repeta din amintire bucata din ajun”⁸⁶. Câțiva ani mai târziu, un alt cunoscător al realităților românești, G. Le Cler, este surprins de ușurința cu care lăutarii țigani învățau orice melodie nouă: „este suficient să treacă pe sub ferestrele unui pianist sau pe sub zidurile teatrului pentru a reproduce exact partituri întregi. Anumite tarafuri cântă valsuri de Strauss, cadriluri franceze, bucăți de operă, cu un aplomb imperturbabil, fără a omite un pasaj”⁸⁷. Talentul, care suplinea cu brio absența instrucției muzicale, și receptivitatea la nou le-au permis lăutarilor țigani să adauge la repertoriul lor ariile cele mai populare ale muzicii culte, inclusiv melodiile de dans, fapt pentru care îi vom întâlni încă multă vreme în saloanele de bal ale înaltei societăți indigene.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 409.

⁸⁵ Teodor T. Burada, *Cronica muzicală a orașului Iași (1780-1860)*, în „Convorbiri literare”, București, tom. XXI (1888), nr. 12, pp. 1086-1087; Viorel Cosma, *Lăutarii...*, pp. 29, 39, 42-47.

⁸⁶ Eugène Léger, *Trois mois de séjour en Moldavie par...*, Paris, 1861, pp. 126-127.

⁸⁷ G. Le Cler, *La Moldo-Valachie...*, Dentu, 1866, pp. 46-50, *apud Les Français et la Roumanie*, Textes choisis par Paul Desfeuilles și Jacques Lassaïgne, Bucarest, 1937, p. 237.

Pentru balurile extraordinare, în special cele date de domn sau cele date în onoarea acestuia de particulari, autorități sau diferite instituții, se mai făceau pregătiri și cheltuieli cu focurile de artificii, salve de tun, arcure de triumf, pavilioane și decorațiuni vegetale⁸⁸. Dacă era vară și balul, ori alt eveniment, se ținea în curte sau în grădină, se monta un costisitor pavilion, ale cărui părți componente însumau sute de coți de pânzetură, ca în cazul celui aflat în inventarul palatului Roznovanu: „două sute douăzeci și două coți ghermesât de Lipsca, roșu, mai lat și mai îngust; patru șușăniță [fășii] de asămine materie; cincizăci și șapte fioncuri [funde] tij de asămine materie; patruzăci și două coți ghermesât de Lipsca, galbin; șasă șușăniță de asămine materie; cincizăci și trei coți iugantin roșu; douăzeci și opt coți tulpan alb; una sută șasăzeci și doi coți hasa albă; patru sute șaptezăci coți hasa albă, noă, cumpărată în iarna anului 1851”⁸⁹. Însumând lungimile diferitelor bucăți (984 de coți) și luând în calcul și fâșiile ale căror dimensiuni nu sunt precizate, rezultă că lungimea totală a pânzeturilor folosite pentru ridicarea pavilionului depășea cu mult 500 de metri, ceea ce presupune o cheltuială substanțială.

După cum vedem, pregătirea unui bal presupunea o organizare minuțioasă și cheltuieli însemnate. Dacă balurile la care participau 2.000 de persoane și care ajungeau să coste 100.000 de lei, cum a fost cel dat de Ioniță Sandu Sturdza în 1827, vor fi fost destul de rare, fiind motivate, de obicei, de anumite împrejurări politice, nici cele organizate de marile case boierești nu erau tocmai ieftine. În august 1803, în registrul de cheltuieli al casei vistiernicului Iordache Roset Roznovanu apar 1.254,19 lei „pe cele ce s-au cheltuit la balu ce s-au făcut Mării Sale lui Vodă [Alexandru

⁸⁸ Un astfel de bal este cel dat de marele postelnic Iancu Bibescu, la Craiova, în septembrie 1844, cu prilejul vizitei domnitorului Gheorghe Bibescu („Vestitorul românesc”, București, nr. 73, 12 septembrie 1844, pp. 287-288. Textul este accesibil și pe website: Nicolae Isar, *Sub semnul romantismului de la domnitorul Gheorghe Bibescu la scriitorul Simion Marcovici*, II. *Relatări privind călătoria domnitorului Gh. Bibescu prin țară (august-septembrie 1844)*. 4. *A patra scrisoare relatând partea finală a călătoriei la locuri și monumente istorice (septembrie 1844)* [<http://ebooks.unibuc.ro/istorie/isar/54.htm>, ultimul update: aprilie 2004, accesat la 5.09.2007].

⁸⁹ DJIAN, fond Manuscrise, 29, ff. 113 v.-114 r.

Moruzi] la Stâncă”, plus alți 54,31 lei cheltuiți tot cu prilejul acestui bal⁹⁰. Pentru comparație, suma se apropie de cheltuielile făcute de „cucon” cu ocazia îmbrăcării caftanului de vel vistiernic⁹¹ și reprezintă cca 10% din cheltuielile casei pe luna respectivă sau chiar 25% comparativ cu alte luni. Într-un registru similar, dar din 1816, același boier cheltuia 2.738 de lei numai pentru bacșișurile date cu ocazia petrecerii aniversării sale⁹². Câteva decenii mai târziu, cheltuielile pentru un bal erau la fel de consistente. Unul dintre balurile organizate la Iași în cinstea alegerii colonelului Alexandru Cuza ca domn al Moldovei a costat 3.000 de galbeni⁹³, sumă echivalentă cu prețul unei moșii de mărime medie.

Pe lângă cheltuielile necesare organizării balurilor, sume mari se cheltuiau pe haine și bijuterii scumpe, spre satisfacția negustorilor, ale căror venituri se rotunjeau în asemenea ocazii. Profitul acestora este substanțial, după cum consemnează Grigore Andronescu, bine familiarizat cu mediul negustoresc al vremii: în „1839, avgust 30, în ziua Sf(ânt)ului Alexandru, au dat măriia sa [Alexandru Dimitrie Ghica] bal în casele unde să află cu șederea, ale răposatului Dinicu Golescu, împodobind casele cu frumoasă podoabă și mare cheltuială, iar cocoanile s-au stins cu cheltuielile cele de boaba, care au făcut fieștecare, cum zic că s-au făcut alișveriș de domn și cocoane neguțătorilor pentru zece, cincisprezece mii de galbeni”⁹⁴. Ca și astăzi, și în secolul al XIX-lea se făceau sacrificii substanțiale pe altarul hedonismului, acceptate însă fără nici o reținere de toți cei care, din obligație sau din plăcere, participau la intensa viață mondenă a vremii.

⁹⁰ Gh. Ghibănescu, *Cheltuielile casei Roznovanului pe jumătate an (April - Oct.) [Sama de cheltuiala casii de la 1803 April 1 până la 1804 Mart 31]*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, tom. 1933, fasc. 9, partea a II-a, Iași, 1934, p. 254.

⁹¹ *Ibidem*, p. 257.

⁹² Gh. Ungureanu, *Veniturile și cheltuielile...*, p. 134.

⁹³ Mihai Dim. Sturdza, *Scrisorile Henriettei Bogdan născută Dimachi*, în *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, tom. I (*Abaza-Bogdan*), București, Editura Simetria, 2004, p. 597.

⁹⁴ *Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, p. 82.

Balurile publice

Pe lângă balurile private, se organizau numeroase baluri publice, unele găzduite tot în casele particulare, când nu exista vreo sală publică disponibilă sau când se dorea un fast sporit⁹⁵. Dar cele mai multe baluri publice se desfășurau în sălile de teatru și în cluburi. La București, sălile cele mai frecventate de publicul pretențios, dar și de categoriile sociale mai modeste, erau sala Slătineanu sau Momolo, construită prin 1836-1837, și sala Bossel, apărută mai târziu⁹⁶. La Iași, balurile publice se organizau în special la teatru. Pentru celelalte categorii sociale, din ambele capitale, balurile și alte petreceri se organizau în sălile unor cluburi, hanuri și hoteluri⁹⁷.

Prilejurile de a da un bal public nu lipseau. Sursele le menționează pe cele mai distinse, organizate în onoarea diplomaților speciali ai Porții sau ai Curții Protectoare, a personalităților artistice care treceau prin Iași, pentru aniversarea zilelor de naștere sau onomastice ale augustului protector răsăritean și ale suzeranului de la Constantinopol, marcarea festivă a unor evenimente politice etc.

De o onoare deosebită, de exemplu, s-a bucurat generalul Pavel Kiselev, pentru care s-a organizat un mare bal la Băneasa – la 29 iunie 1832, de ziua sa onomastică –, cu prilejul inaugurării Șoselei și grădinii Kiselev⁹⁸. Și mai fastuoase au fost festivitățile desfășurate în Iași, de Sfântul Nicolae, patronul spiritual al țarului, încheiate tot prin baluri publice. După ceremoniile religioase și militare, după recepțiile și prânzurile oficiale și după acțiunile caritabile, la ora opt seara „au fost în casili d(umnealui) vist(iernicul) Roset Roznovanu un strălucit bal și cină cu bileteri pentru 50 (de) persoane, și tot la această vreme, fără plată, bal

⁹⁵ „Albina românească”, Iași, nr. 23, 25 februarie 1834, pp. 93-94.

⁹⁶ Radu Olteanu, *Bucureștii în date și întâmplări*, București, Paideia, 2002, pp. 131-132, 150.

⁹⁷ La Iași, un loc pentru „desfătarea maselor” era „ospătăria de S(ankt) Petersburg” („Albina românească”, Iași, nr. 17, 28 februarie 1832, p. 68; *ibidem*, nr. din 8 decembrie 1832). La București existau mai multe cluburi unde se organizau baluri și petreceri pentru mulțime, un astfel de „club de al doilea ordin (la Burlan)”, frecventat de ofițeri ruși și de femei publice, fiind menționat și de colonelul Lăcusteanu (Grigore Lăcusteanu, *op. cit.*, p. 31).

⁹⁸ *Însemnările Androneștilor*, p. 64.

public în ospătăria San Petersburg”, menționa „Albina românească” din 8 decembrie 1832.

Aceeași gazetă consemna, doi ani mai târziu, festivitățile prilejuite de prezența ambasadorului otoman Mușir Ahmed Pașa. Familiile cele mai ilustre ale boierimii locale s-au întrecut în a organiza recepții, dineuri și baluri. Cronica mondenă înregistra cu regularitate aceste festivități, spre satisfacția participanților dornici de a se face remarcați și în acest mod, dar și pentru înștiințarea cititorilor din provincie: „Sărbătorile motivate de prezența domnului ambasador s-au succedat continuu și au animat ultimele zile ale carnavalului [...]. Balul, pe care orașul Iași l-a dat în ultima duminică a fost unul dintre cele mai strălucite. Toată noblețea și străinii cei mai distinși au asistat. S-a putut admira cu această ocazie manierele politicoase și costumele strălucitoare ale militarilor turci care au luat parte la această sărbătoare, în care toaletele cele mai pretențioase și grațiile damelor și-au disputat întâietatea. Această sărbătoare, urmată de o masă somptuoasă, s-a prelungit până la ora trei dimineața”⁹⁹.

Între înalții oaspeți străini care au fost onorați cu festivități și baluri deosebite s-a numărat și prințul Albert de Prusia (1809-1872), fratele regelui Frederic Wilhelm al IV-lea (1840-1861) și cumnat al țarului Nicolae I al Rusiei (1825-1855). Întorcându-se de la Constantinopol, acesta vizitează Bucureștiul, în 22-24 iunie 1843, ocazie cu care au fost date mai multe baluri, cel ținut în palatul Știrbei fiind immortalizat într-o cunoscută gravură, al cărei desen este atribuit pictorului Charles Dousault¹⁰⁰. Balul a fost organizat de marele vornic Barbu Știrbei, fiind onorat și de prezența domnului. Cu acest prilej au cântat doi soliști străini, pianistul Leopold Mayer și cântăreața Henriette Karl¹⁰¹.

Baluri la fel de somptuoase se organizau și în provincie, mai ales cu prilejul vizitelor domnești, un exemplu elocvent fiind balul dat de către marele postelnic Iancu Bibescu în cinstea principelui Gheorghe Bibescu, sosit la Craiova în septembrie 1844. Balul a fost organizat într-o mare

⁹⁹ „Albina românească”, Iași, nr. 24, 1 martie 1834, p. 98.

¹⁰⁰ Radu Olteanu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁰¹ Florian Georgescu, *Regimul construcțiilor în București în deceniile IV-V din secolul al XIX-lea*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, București, tom. 5 (1967), pp. 62-63.

grădină de la marginea oraşului, ale cărei alei au fost iluminate și decorate cu arcuri de triumf. Două pavilioane, din care unul de formă „poligonală chinezească”, nou construit, au fost bogat mobilate, decorate cu oglinzi și iluminate din belșug. „Adunarea cea mai numeroasă și mai aleasă venise din vreme” pentru a-l întâmpina pe domn, momentul fiind marcat de un spectacol de sunet și culoare. Muzica ostășească a fost la înălțime, însă publicul a fost impresionat mai ales de focurile de artificii și de eclerajul spectaculos desfășurate pe malul heleșteului. Domnitorul, cu siguranță impresionat de aceste onoruri, s-a retras la 9 seara, dar petrecerea a ținut până la miezul nopții¹⁰².

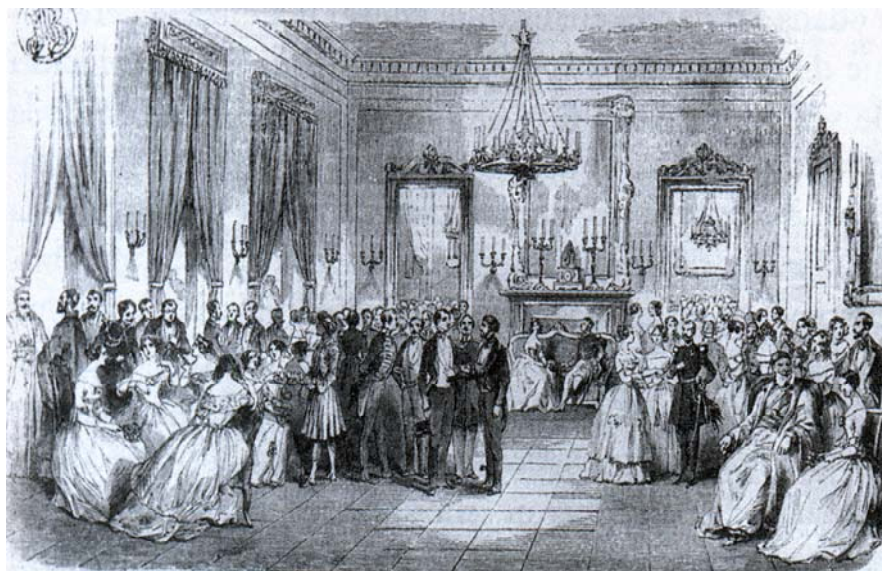

Fig. 1. Charles Doussault, *O serată la Curte*, București, 1843.
(din Adolphe Billecoq, *Album Moldo-Valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*, Paris, 1848, apud Ștefan Cazimir, *op. cit.*, p. 33)

¹⁰² „Vestitorul românesc”, București, nr. 73, 12 septembrie 1844, pp. 287-288.

Baluri, mai modeste dar frecventate de elitele aflate în vilegiatură, se organizau și la „băi”, cum sunt cele văzute de Vasile Alecsandri la Borsec, în Transilvania, și Balta Albă, în Valahia¹⁰³, sau cele de la Slănic, în Moldova, descrise de Radu Rosetti. Deși se desfășurau în spații rudimentar amenajate, în lipsa unei oferte de divertisment mai variate turiștii participau cu entuziasm sau cel puțin din curiozitate la aceste manifestări, la care „lumea mare nu dansa, [ci] se mulțamea să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea”¹⁰⁴.

Soirées dansantes

Marile baluri își aveau o corespondență, mai modestă dar frecvent întâlnită, în casele boierești, mari sau mici. Este vorba despre seratele dansante, o altă inovație importată din Occident prin intermediul celor care călătoreau în străinătate.

Aflat la Luneville, M. Kogălniceanu le scria surorilor sale că regretă imposibilitatea de a frecventa multele „soarele” care aveau loc în acel oraș, din cauza interdicției perceptorului său¹⁰⁵. În schimb, se bucura că surorile sale au putut organiza, cu acordul tatălui, câteva serate în familie, la care au participat și vecinii. Bucuria nu a fost de lungă durată pentru că, după nici două luni, „babaca” s-a săturat de „soarele” și le-a curmat, provocând dezamăgirea fetelor, care abia dăduseră de gustul petrecerilor¹⁰⁶.

Moda seratelor a prins repede în societatea ieșeană, așa încât, întors în țară mai matur și sătul de petrecerile de la Berlin, Kogălniceanu este surprins de amploarea fenomenului, care „se întinde de la palaturile de pe ulița Copoului, până în Armenime și supt Curțele arse. Boieri, dieci, negustori, toți dau astăzi suarele dansante. Și pentru ce?”¹⁰⁷. Răspunsul ni-l dă tot autorul, când ne oferă descrierea detaliată a unei petreceri de

¹⁰³ Vasile Alecsandri, *Borsec și Balta Albă (1847)*, în Dan Berindei, *Călători români pașoptiști*, pp. 36-37, 46.

¹⁰⁴ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], București, 1925, p. 32.

¹⁰⁵ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori către surorile sale*, publ. de Petre V. Haneș, București, [1934?], p. 31.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 23, 30.

¹⁰⁷ Mihail Kogălniceanu, *Soirées dansantes*, pp. 44-45.

acest gen: „O soare dansantă se gătește în două ceasuri. O scripcă, o cobză, câteva lavițe pentru poponețe într-o odaie mărișoară și suarea este gata. Pe urmă niște dulceți cu apă, niște posmagi, apă zăhărită și sărată, împodobită cu numele ei de limonadă, purtate pe tabla, din ceas în ceas. La mijlocul suarelei, zama de ciorbă numită bulion sau ceaiul cu franelă își face întrarea triumfală și-apoi să mai vezi acolo cinzeci, șazeci de voinici jucând ca niște fericiți, asudând sânge și apă la sunetul cobzei. Rămășița zilei șede împregiurul odăiei, privește, critică, încuviințează. Alții joacă vist sau preferans, vorbind de câte corăbii au sosit la Galați și cât să vinde chila de grâu și de păpușoi”¹⁰⁸.

Situația este similară și pentru București, unde o serată dansantă se organiza cât ai bate din palme, după cum mărturisește căpitanul austriac Ștefan Dietrich, aflat în capitala valahă în 1855. Avantajat față de unii camarazi ai săi de cunoașterea limbii franceze, fiind și medic pe deasupra, acesta a fost mai ușor primit în câteva case boierești. Cu acest prilej a observat că atunci când „societatea se dispune și tinerii au poftă de joc, se și face rost repede de un taraf de trei țigani, meșteri în ale muzicii, unul cu violina, altul cu naiul și al treilea cu cobza, și-n salonul mare și luxos se-ncepe dansul spre bucuria bătrânilor care-i privesc; mai întâi un cadril și după aceea dansurile naționale”¹⁰⁹. În absența tarafului este bun și un pian, după cum arată Bolintineanu într-unul din romanele sale: „Societatea ceru să dănțuiască; un june venit de curând din Paris se puse a suna la piano, oaspeții se puseră a valța”¹¹⁰.

Imitând cu entuziasm toate formele de divertisment desfășurate în cele două capitale, boierimea provincială organizează le fel de frecvent și cu aceeași ușurință numeroase serate dansante. În amintirile sale, colonelul Lăcusteanu mărturisește despre timpul petrecut la Brăila: „Adesea făceam ziua noapte și noaptea zi cu petrecerile. Erau destul trei-patru dame să

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Mihai Popescu, *Descrierea orașului București făcută de căpitanul austriac Ștefan Dietrich în anul 1855*, în „Bucureștii Vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice «Bucureștii Vechi»”, tom. I-V (1930–1934), București, 1935, p. 93.

¹¹⁰ Dimitrie Bolintineanu, *Doritorii nebuni*, în *Opere*, tom. V, București, Editura Minerva, 1984, p. 411.

roage pe Marița [soția sa] seara la grădină că ar avea dorință să joace și serata dansantă improvizată era gata”¹¹¹.

De multe ori, seratele dansante erau „fără pretențiuni și fără etichetă”, și astfel se făcea rabat de la ținuta obligatorie, de la dejunul servit strict după regulile practicii culinare și de la alte rigori absolut necesare în cazul unui bal¹¹². Introducerea unui străin nu era totuși admisă fără recomandarea scrisă sau verbală din partea unui cunoscut al casei. Pentru că se organizau ușor și fără multe cheltuieli, aceste serate dansante erau foarte dese, fiind case boierești în care se țineau câte una pe săptămână¹¹³. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai distinse serate dansante din București se țineau în casele Oteteleşanu, Suțu, Veisa, Grădișteanu și altele¹¹⁴.

Baluri pentru copii

De pe la mijlocul secolului al XIX-lea balurile intră și în viața copiilor de familie bună. Cu acordul părinților și sub privegherea guvernantei sau a preceptorului, unii dintre ei asistau la începutul balurilor, ca în cazul copilului Radu Rosetti care, aflat cu părinții la Slănic, cu puțin înainte de Unire, are voie să privească societatea care se distra la balul din stațiune¹¹⁵. Alți copii devin chiar protagoniștii unor petreceri special dedicate lor, fapt ce constituia deja o modă în străinătate. Aflată la Paris, în 1860, spre sfârșitul carnavalului, Elena Cuza își duce cei doi fii adoptivi la o „serată de copii” foarte pretențioasă, la care participau chiar copii din familia imperială¹¹⁶. Și cum elita românească este foarte receptivă la inovațiile mondene de pe malurile Senei, și această modă își găsește imitatori pe malurile Dâmboviței și Bahluiului. Printre primele manifestări de acest gen, din Principate, este cea semnalată la Iași de Dumitru C. Moruzi care, copil fiind, participă la un bal pentru copii în casele lui Miculi, de pe Ulița Mare, la etaj, dat de unchiul său Grigore

¹¹¹ Grigore Lăcusteanu, *op. cit.*, p. 113.

¹¹² Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, [vol. III], București, 1927, p. 233.

¹¹³ *Ibidem*, p. 232; Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 98.

¹¹⁴ Ulysse de Marsillac, *Guide du voyageur à Bucarest*, Bucarest, [1876], p. 52.

¹¹⁵ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], p. 32.

¹¹⁶ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, Casa Școalelor, f.l., f.a., p. 84.

Sturdza¹¹⁷. În deceniile următoare vor mai fi semnalate astfel de baluri, cu precădere mascate, surse de bucurie pentru copii și de amuzament pentru părinții lor¹¹⁸.

Carnavalul și calendarul balurilor

În general, desfășurarea balurilor, private sau publice, nu depindea de un calendar precis, excepție făcând balurile publice din timpul sezonului de iarnă, când viața mondenă atingea maxima intensitate. Perioada cuprindea lunile ianuarie și februarie, fiind precis delimitată între Crăciun și a doua duminică de Lăsatul-secului¹¹⁹, dinaintea postului Paștelui. Cu alte cuvinte, era perioada „de dulce” dintre cele două mari sărbători ale anului, cunoscută și sub denumirea populară de „câșlegi”. Deoarece câșlegile de iarnă coincideau, în mare, cu desfășurarea carnavalului occidental, manifestare socială patronată exclusiv de *homo ludens*, atracția firească spre divertisment, curiozitatea și spiritul de imitație al societății indigene au concurat la introducerea modei carnavalului în spațiul românesc. Presa a fost doar unul dintre mijloacele de difuzare a noii mode, opinia publică fiind familiarizată mai întâi cu semnificațiile neologismului: „Carneval însămnează în limbile evropiene câșlegile Creciunului și disfătările la care oamenii se dau mai cu seamă în acel timp, carile și lipsește de alte plăceri a firii ce este atunci acoperită cu horbotul brumos al iernii”. Apoi societatea a fost încurajată să urmeze pilda lumii civilizate, deoarece „carnavalurile se fac în toată lumea creștinească [...] unde în zilele hotărâte toată politia [orașul] se preface ca în o sală de bal”. Drept care, sfatul, receptat cu mare interes, a și fost aplicat în modul cel mai firesc: „Moda Evropii, care cu aripi neobosite străbate înainte orcăria alte folositoare aflări, și mai cu seamă aici la noi se și pune îndată în lucrare, au introdus la plăcerile câșlegilor și deprinderea balurilor măscuite”¹²⁰.

Atracțiile carnavalului, cu deosebire balurile mascate, au început să facă furori în rândurile lumii bune din capitală, molipsind însă și publicul

¹¹⁷ Dumitru C. Moruzi, *Din amintirile unui bătrân...*, p. 385.

¹¹⁸ Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea*, pp. 17-18.

¹¹⁹ George Costescu, *op. cit.*, p. 346.

¹²⁰ „Albina românească”, Iași, nr. 17, 28 februarie 1832, p. 68.

larg, după cum semnala bombastic presa contemporană: „Plăcerile carnavalului au luat zvonurile lor: sorelele și balurile au cuprins pe toți, de la sfera cea înaltă, până la antipozi, și cătră floarea noblesei din capitalie, rezidențiile ținutale au triimes pe vrednicii lor reprezentanți”¹²¹. Imitând exemplul înaltei societăți ieșene, boierimea provincială și-a însușit cu entuziasm suita de petreceri specifice carnavalului.

În timpul carnavalului, calendarul balurilor era deosebit de încărcat. Antreprenori cu inițiativă, singuri sau în asocieri cu alți negustori – precum Eronimo Momolo, Friedrich Bossel, Antonachi Borelli –, speculau perpetua dorință de divertisment a societății și organizau numeroase baluri publice. În prealabil, era necesar acordul poliției, care aproba data de la care se deschidea sezonul balurilor publice și asigura ordinea în timpul acestor evenimente¹²².

Numărul balurilor publice din timpul carnavalului era substanțial, mai ales în cele două capitale. În 1833, la București se organizau mai multe „reuniuni publice” (a se înțelege baluri) pentru diferite categorii sociale: „una pentru societatea cea mai bună, alta pentru străini, care poartă numele de Clubul nemțesc, iar a treia în care se adună numai femeile de anumită categorie și meșteșugarii”¹²³. Acestea baluri se desfășurau, în general, de două ori pe săptămână, unul dintre ele fiind bal mascat, formulă întâlnită și în deceniile următoare¹²⁴, nu numai la București, ci și la Iași.

Pentru Iași, dacă însumăm anunțurile din „Albina românească” pe anul 1845, obținem un număr de 9 mari baluri mascate desfășurate în perioada 30 decembrie 1844 – 25 februarie 1845, respectiv câte unul în fiecare

¹²¹ „Albina românească”, Iași, nr. 12, 11 februarie 1843, p. 45.

¹²² Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fond Vornicia din Lăuntru (inv. 311), dos. 714/1840, f. 1 r.

¹²³ *Pagini inedite despre Bucureștii anului 1833* [document rusesc tradus de Iulia Gheorghian și Gabriela Minculescu], în „Revista Arhivelor”, tom. XII (1969), nr. 1 p. 274.

¹²⁴ Ioan M. Bujoreanu, *Mistere din București*, ed. de Marian Barbu, prefată de Ștefan Cazimir, București, Editura Minerva, 1984, p. 115.

duminică seara¹²⁵. Este vorba numai de balurile mascate, care se desfășurau în sala Teatrului¹²⁶, fără a mai pune la socoteală numeroasele baluri și serate dansante din saloanele private.

Sub influența unor evenimente deosebite, manifestările mondene din timpul carnavalului se înteteau. Spre exemplu, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei, și apoi și al Țării Românești, a provocat la Iași o explozie a vieții mondene, mai ales că dubla alegere a coincis cu perioada carnavalului. Martoră la această intensă viață de societate, Henrietta Bogdan îi scria din Iași, la 17 ianuarie 1859, surorii ei, Elena Docan. „Draga mea Elena, am atâtea vești să-ți dau încât nu știu cu ce să încep. Îți voi spune mai întâi că petrecem foarte bine de când cu alegerea [lui Cuza], închipuie-ți că de vreo opt zile am dansat de cinci ori; în fiecare miercuri, după teatru, este serată la Smărăndița Catargi, unde petrecem ca nebunii până către ora trei dimineța; duminicile este primire la Elise, soția lui Mihai Cantacuzino, joia la sora mea, Catinca Balș [soția fostului caimacam antiunionist Theodor Balș], dar la dânsa până ieri seară erau serate închinatе conversației, ieri, totuși, le-am transformat în serată dansantă [...]; de mâine într-o săptămână va fi balul cel mai frumos pe care-l vom vedea, este un bal dat de tineretul civil pentru principe [...]. Al doilea bal îl vor da militarii, al treilea prințul, al patrulea Esmeralda [Mavrocordat] și se spune că al cincilea va fi la [Petre] Mavrogheni, în sfârșit, petrecem ca nebunii, toți suntem fericiți să fi scăpat de politică, cu toate că politica mai este foarte interesantă”¹²⁷.

În funcție de conjunctură, se întâmpla să se organizeze baluri săptămânale și în unele case boierești, cum este cazul palatului Roznovanu din Iași. O astfel de situație este înregistrată în 1850, când au fost organizate două baluri, unul la 29 noiembrie și altul la 6 decembrie¹²⁸, ultimul fiind motivat, cu siguranță, atât de ziua onomastică a proprietarului, Nicolae (Nunuță) Roznovanu, cât și a țarului Nicolae I,

¹²⁵ Deoarece nu am dispus de colecția completă a revistei pe 1845, cifra este ajustată prin deducție („Albina românească”, Iași, nr. din 7, 14 și 28 ianuarie și 4, 11 și 25 februarie 1845, pp. 8, 16, 24, 32, 40, 48, 64).

¹²⁶ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alții*, p. 213.

¹²⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, pp. 596-597.

¹²⁸ DJIAN, fond Manuscrise, 29, ff. 114 v.-115 r.

cinstit cu mare pompă de Roznovenii rusofili. Exemplul semnalat constituie un argument suplimentar și în privința periodicității balurilor, cele prilejuite de ocazia aniversării zilelor de naștere și a celor onomastice ale membrilor familiei fiind ținute cu sfințenie, chiar și atunci când aceste zile cădeau în marile posturi religioase¹²⁹. În acest sens, poate cel mai reprezentativ exemplu de păcătoasă consecvență în încălcarea interdicțiilor postului, prin organizarea balurilor de ziua onomastică, îl constituie hatmanul Theodor Balș. Renumit pentru mesele abundente cu care se lăuda, vanitosul hatman era foarte rezervat în materie de baluri, nedând „decât unul pe an, de ziua D-sale Sf. Toader. Fiind însă că acel sfânt cade în postul mare, mitropolitul îi trimitea regulat cioclii ca să-i alunge muzica ori lăutarii. Bieții ciocli ieșeau totdeauna bătuți de țigani boierului, ori de slujitorii Hătmăniei, când era c(u)c(onul) Toderăș Balș hatmanul mare. A doua zi, punea patru cai la butcă și se ducea să-și ceară iertăciunea. Prea sfântul îi da totdeauna binecuvântarea împreună cu vreun canon de ispășire. Acum, sub Vodă Cuza, mitropolitul Calinic Miclescu fiind mai îngăduitor, nu-i mai trimitea cioclii acasă, dar c(u)c(onul) Toderăș tot cu patru cai se ducea a doua zi de la bal la mitropolie, să-și ceară iertăciune pentru îngrozitorul păcat făptuit în ajun; dar cu nestrămutata hotărâre de a-l mai făptui și la anul!”¹³⁰.

O asemenea conduită, savuroasă pentru iubitorii de cancan, nu putea decât să-i irite pe ierarhii Bisericii, avertismentele și afuriseniile lor fiind prea puțin luate în seamă de enoriași, mai ales când domnul însuși dădea un exemplu negativ. În plin post al Crăciunului, în decembrie 1841, la câteva zile după un bal la curte, lumea bună din Iași participa la un concert, de la care nu a lipsit nici familia domnească¹³¹. Nici chiar doliul

¹²⁹ Și reprezentațiile teatrale erau interzise în ajun de sărbători mari, în toate duminicile și în tot postul mare, conform unei vechi rânduieli stabilite de mitropolitul Veniamin Costache în 1833. Interdicția nu a fost însă respectată, de vreme ce, la intervenția Mitropoliei Moldovei, domnitorul o reinnoiește în 1852 (Sandu Teleajen, *Teatrul național din Iași*, în „Boabe de grâu”, anul III (1932), nr. 11, p. 531).

¹³⁰ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită...*, pp. 265-266.

¹³¹ „Ostenit de plăcerile unui bal atât de învioșat, cât și strălucitor, de la curte, carele s-a prelungit foarte târziu, societatea cea nobilă, cuprinsă de grija acestei petreceri muzicale, s-a smuls din repaosul cel scurt, spre a merge la un nou fel de petrecere, și, duminică 7 dechemvrie, la un ceas, în sala cea măreață a d(umnealui) căminarului

nu era un impediment pentru desfășurarea unui bal, așa cum s-a întâmplat în ianuarie 1857, când în casa lui Neculai Istrati, cunoscutul antiunionist, s-a dansat toată noaptea, cu toate că în palatul învecinat era priveghi pentru răposatul Mihalache Cantacuzino Pașcanu¹³².

Deși eludau restricțiile oficiale, interdicțiile spirituale și chiar conveniențele sociale, răbind uneori sensibilitățile, organizatorii balurilor țineau cont doar de nesecata dorință de divertisment a societății, de capriciile individuale și de legea cererii și ofertei. Iar oferta devine și mai bogată din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu apariția balurilor date de numeroasele societăți culturale, sportive sau profesionale, majoritatea înființate în București. Aceste manifestări erau organizate, de obicei, în sălile Bossel și Slătineanu. În timpul carnavalului aici se dădeau și câte două baluri mascate pe săptămână și, în fiecare duminică, spre sfârșitul carnavalului, bal mascat la Operă. Nu trebuie uitat marele bal al Curții, în ultima zi a anului, și balurile de caritate de la teatru. Pe lângă acestea se mai dădeau numeroase baluri organizate în vreo douăzeci de săli modeste, pentru mulțime¹³³.

Profitând de o ofertă atât de bogată, membrii înaltei societăți aveau ocazia de a dansa în fiecare seară în timpul carnavalului, trecând de la un bal la altul, după cum ne confirmă și Henrietta Bogdan într-una dintre scrisorile adresată surorii sale, datată 31 ianuarie 1859: „Dragă Elena, [...] închipuie-ți că de trei zile nu mă culc înainte de orele trei, șase sau șapte dimineața, și diseară iar avem un mare bal; viața are oarecare farmec acum în Moldova pentru persoane care nu au ca mine sufletul îndurerat și experiența nenorocirii [pierderea soțului, cu trei ani în urmă, greutăți financiare]”¹³⁴. Dacă necazurile pe care le acuză autoarea acestor rânduri nu au împiedicat-o să se arunce în vârtoarea vieții mondene, înseamnă că atracția pe care o exercitau aceste evenimente asupra

Spiru Pavli, s-a întrunit o societate doritoare de muzică care s-au cinstit de ființa În(ălțatului) Domn și a M(ăriei) S(ale) Doamnei. [...]” („Albina românească”, Iași, 1841, p. 393, și „Spicuitorul moldo-român”, 1841, p. 159, apud Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 1071).

¹³² Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], p. 73.

¹³³ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 51.

¹³⁴ Henrietta Bogdan către Elena Docan, Iași, 31 ianuarie 1859 (Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*), p. 597.

contemporanilor era cu adevărat ieșită din comun. Afirmația Henrietei Bogdan – „viața are oarecare farmec acum în Moldova” – capătă mai multă consistență și credibilitate odată cu deslușirea atmosferei balurilor de altădată.

Atmosfera balurilor

Atmosfera balurilor de la mijlocul secolului al XIX-lea este frecvent surprinsă în literatura epocii¹³⁵, fapt explicabil deoarece, concentrând o parte însemnată a înaltei societăți, balurile sunt evenimente în care poate fi surprinsă esența vieții mondene, specificul social și moravurile elitei.

Conveniențele de societate silesc un om de lume să meargă la bal, dar nu oricum, ci îmbrăcat în ținută obligatorie. Spre mijlocul secolului fracul este obligatoriu pentru domni, rochia de bal pentru doamne și mănușile pentru toată lumea. Tonul îl dădea Parisul, unde până și lărgimea decolteului doamnelor era stabilită de regulile etichetei¹³⁶.

Strictețea acestor norme sociale nu era pe placul tuturor, fiind chiar stânjenitoare pentru firile melancolice, nesociabile sau inadapabile, după cum reiese dintr-o poezie, intitulată *Un bal*, pe care George Călinescu i-o atribuie lui Vasile Pogor: „Simt o mare fericire de-a sta singur în tăcere, / Deși stricta convenință mă silește-a fi la bal, [...] Ce noroc că-n astă sară n-am pus frac, n-am pus focoale, / ci mă-ntind în libertate pe-un divan neprețuit / Sau mă primblu fără grijă să calc damele pe poale / Ori să rup vreo dantelă c-un călcâi nesocotit”¹³⁷. Iată că sunt și cazuri în care izolarea, liniștea și confortul spațiului privat sunt preferate aglomerației, zgomotului și agitației din sălile de bal. Aglaia Rosetti sau Pia Brătianu, ca și alți membri ai acestor familii, au opțiuni clare în acest sens, evitând,

¹³⁵ Motivul este exploatat atât de scriitorii „minorii” ai vremii, precum Ioan M. Bujoreanu, cât și de maestrul genului: Vasile Alecsandri, cu *O intrigă la bal masché și Iașii în carnaval*, și Ion Luca Caragiale cu *D’ale carnavalului*. Despre avantajele valorificării temei carnavalului în literatura satirică vezi și Mircea Ghițulescu, *Valori actuale în opera dramatică a lui Vasile Alecsandri*, în Vasile Alecsandri, *Comedii și drame*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, pp. 17-18.

¹³⁶ Constanța de Dunca, în „Amicul familiei”, nr. 22 și 23, 1-15 februarie 1864, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea*, p. 12.

¹³⁷ G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 337-338.

pe cât posibil, obligațiile mondene și preferând viața tihnită și lipsită de constrângeri de la moșie¹³⁸.

Fig. 2. Serată la Curtea imperială de la Tuileries
(Gravură de epocă, *apud* Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 476)

Absenteismul monden mai avea un avantaj temporar, pentru că elimina obligativitatea etichetei și riscurile unui accident nedorit, cum ar fi distrugerea unei rochii sau călcarea, ciocnirea ori chiar răsturnarea vreunei cucoane. Însă, cum sustragerile de acest fel nu pot deveni o regulă fără riscul marginalizării sociale, un bărbat monden trebuia să-și asume și

¹³⁸ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], p. 48; Simina Stan, *Pia Brătianu*, în „Magazin istoric”, București, nr. 2 (479), 2007, p. 13.

o serie de riscuri la intrarea într-o sală de bal. Pentru o femeie, grijile, mai mari, începeau cu mult înainte.

O doamnă din înalta societate trăia cu frenezie zilele dinaintea balului. Programul cotidian era încărcat¹³⁹, pregătirile pentru petrecere fiind numeroase și minuțioase: procurarea rochiei de bal, în cazul în care aceasta nu a fost deja comandată din timp la Viena sau Paris, vizitele la prietenele cu care mergea la bal de la care se obțineau detalii despre locul, calendarul și pregătirile manifestării, numărul și calitatea invitațiilor, costumele pe care le vor purta aceștia, pregătirea unor farse etc. Dacă era cazul, investigațiile erau mai discrete, în vederea obținerii unor informații „delicate” referitoare la rochia pe care o va purta „concurența”, participarea unui anumit „personaj” pentru care dama avea oarecare simpatie ascunsă etc.

Pregătirile pentru bal erau febrile și emoționante mai ales pentru tinerele care își făceau pentru prima dată intrarea în societate. Luțica Vereanu, personaj fictiv din literatura epocii, nu mai stă cu gândul la lecții, ci „saltă prin casă cu bucurie; când cânta, când juca; apoi se ducea iar în camera ei să mai admire rochia de bal ce tocmai i se adusese și sta așezată pe o canapea”¹⁴⁰. Perspectivele petrecerii acaparau gândurile și acțiunile protagoniștilor. Visând la „muzica ce era să audă, la lumea ce era să vadă, [la] jocul [ce era să joace]”, domnișoarei Vereanu „toate îi erau așa de nouă și păreau așa de încântătoare”¹⁴¹. În mintea crudă a tinerelor ce așteptau cu nerăbdare să iasă în societate, sala de bal era un loc fabulos, al desfătărilor, în care pot asculta muzică și pot dansa, în care pot vedea lumea bună, tineri frumoși, toalete elegante și bijuterii fascinante. Atmosfera balului era percepută ca o feerie de lumină, sunet și culoare, extrem de ispititoare pentru toți cei ce așteptau să depășească constrângerile adolescenței, evadând din izolarea domestică și școlară. Debutul în societate însemna libertate, distracție, cunoaștere, popularitate

¹³⁹ Programul cotidian era extrem de aglomerat mai ales în timpul carnavalului, un exemplu savuros fiind descris în „Albina românească”, Iași, nr. 12, 11 februarie 1843, pp. 45-46.

¹⁴⁰ Iacob Negruzzi, *Scrieri alese*, vol. 1, Chișinău, Editura Știința, 1992, p. 337.

¹⁴¹ *Ibidem*.

și dragoste, după cum gândea și Luțica, care abia aștepta „să fie liberă, să joace, să vadă, să placă”¹⁴².

Cu acest prilej, vestimentația este prioritară, contribuind în proporție covârșitoare la dobândirea succesului monden. „În genere moda este dumnezeirea căreia se jertfește tot – afirmă contemporanii –; a merge la bal într-o toaletă pe care ar putea-o recunoaște un ochiu răuvoitor ca purtată deja odată, e privit ca o hotărâre eroică ; oricâtă plăcere ar avea de jurat o damă mai bine rămâne acasă. De au ajuns lăzile la vreme din Paris apoi strălucesc frumoșii ochi de bucurie; taina despre rochia cu care are să se arate la bal este păstrată cu sfințenie și cu siguranța liniștitoare. «Sunt cea mai elegantă» intră, în strălucirea luminelor și sunetul muzicei, cât se poate de târziu în sala de bal. Dacă triumful e constatat în toată regula, apoi e femeia fericită; dar dacă din nenorocire nu se poate tăgădui că doamna A sau doamna B era și mai elegant îmbrăcată, apoi rămas bun polka sau vals încântător [...]”¹⁴³.

Interesul doamnelor pentru procurarea și etalarea toaletelor de bal transpare și din corespondența epocii. Martoră la evenimentele mondene din Iași, din ianuarie 1859, Henrietta Bogdan îi descria surorii sale, Elena Docan, efervescența preocupărilor feminine în materie de modă prilejuite de organizarea unui mare bal la curte: „[...] de mâine într-o săptămână va fi balul cel mai frumos pe care-l vom vedea, este un bal dat de tineretul civil pentru principe [Alexandru Ioan Cuza,], s-au cheltuit aproape trei mii de galbeni, va fi în saloanele curții, toaletele care se pregătesc vor fi o minune de bogăție și de bun gust, să te duci la Gally [magazinul de mode] înseamnă să-ți pierzi capul”¹⁴⁴. În așteptarea evenimentului, Henrietta și-a pregătit deja toaleta de bal, despre care îi oferă detalii aceleiași corespondente: „Eu voi avea o rochie albastru deschis cu fustă dublă, prima fustă este garnisită cu o bandă încrețită de crep bordată cu dantele de mătase pe ambele părți, pe a doua sunt două benzi la fel, pe cap și pe corsaj flori albastre deschis și argintate, în sfârșit cât este rochia mea de

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Wilhelm de Kotzebue, *Lasca Viorescu. O icoană a Moldovei din 1851*, București, 1892, pp. 80-81.

¹⁴⁴ Henrietta Bogdan către Elena Docan, Iași, 17 ianuarie 1859 (Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 597).

simplă, tot mă costă aproape 45 de galbeni, dar va fi minunată și de foarte bun gust”¹⁴⁵. Dacă o astfel de rochie, considerată simplă – însă, fără îndoială, la modă –, costa 45 de galbeni, prețul fiind ceva mai ridicat decât cel al unui bou și reprezentând suma de răscumpărare a 5 țigani robi¹⁴⁶, trebuie să ne imaginăm cât de mult se cheltuia pe toaletele mai pretențioase, fără a mai socoti și prețul bijuteriilor, majoritatea moștenite din generație în generație.

Cheltuielile excesive cu rochiile și bijuteriile, criticate în repetate rânduri de contemporani și mai ales de observatorii străini, se adaugă luxului exorbitant practicat de protipendada indigenă, constituind una dintre cauzele scăpătării multor familii. Existau, desigur, și doamne chibzuite, cum era Aglaia Rosetti, fiica principelui Grigore Alexandru Ghica, despre care fiul ei afirma că „rochia cea mai scumpă ce și-a făcut-o în viața ei fusese o rochie de *velours bleu épinglé*, făcută cu prilejul unui bal al curții”, la dorința expresă a soțului ei. Rochia costase 36 de galbeni, respectiv 423 de lei, și se pare că îi adusese un oarecare succes purtătoarei, de vreme ce, cincisprezece ani mai târziu, fiul ei îl auzise pe Vasile Alecsandri vorbind cu entuziasm despre ea¹⁴⁷. Luxul vestimentar rămâne o caracteristică a modei feminine din Principate și la mijlocul secolului al XIX-lea, frapându-i frecvent pe observatorii străini, care nu se așteptau să găsească în aceste zone aflate sub dominația Porții rafinamentul și tiparele celei mai noi mode occidentale. La 1855, căpitanul austriac Ștefan Dietrich constata că la balurile bucureștene „doamnele strălucesc îmbrăcate în catifele și mătăsuri și împodobite cu diamante”¹⁴⁸. Prezent în Iași cam în aceeași perioadă, Édourad Grenier, secretarul principelui Moldovei, este și mai uimit de societatea feminină cu care intră în contact încă de la primul bal al Curții: „Am fost uluit de atâta lux, eleganță, bun-gust și frumusețe. Am traversat toată Germania și Austria pentru a regăsi Parisul și adesea mai mult decât Parisul în ceea ce privește frumusețea rasei și luxul. Un alt bal dat de Mavrogheni, ministrul

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ Un bou costa 33 de galbeni, iar un țigan era răscumpărat de guvern cu 8 galbeni (*ibidem*, pp. 593-594).

¹⁴⁷ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], p. 48.

¹⁴⁸ Mihai Popescu, *op. cit.*, p. 90.

de finanțe, într-un vast și drăguț salon oval, a sporit admirația mea... Toate femeile erau frumoase, chiar și mamele și bunicile...¹⁴⁹. Mărturiile observatorilor contemporani, indigeni sau străini, sunt unanime asupra fastului cu care se organizau balurile din principatele dunărene și asupra eleganței, manierelor și frumuseții personajelor care compuneau societatea acestor baluri la mijlocul secolului al XIX-lea. Dinamica acestei societăți, surprinsă în acțiuni individuale sau în manifestări colective, conferă manifestării consistența și atmosfera unui spectacol social atent regizat.

Călăuziți de amintirile lui Ioan Grigore Ghica, pătrundem în această atmosferă la un bal mascat desfășurat la teatrul din Iași, în 1849. Scena se dă deoparte și „în fundul ei apar șaizăci de muzicanți cari iau vesel locul lor; câteva policandre, câteva sute de lumânări se aduc, niște oglinzi împodobesc peretele lojelor. La 8 balul se deschide, puțin cu puțin lumea sosește, muzica ne face să auzim acele valsuri de Strauss căroră nu-ți este cu puțință să reziști; să vezi cum pornesc, cum se învârtesc, cum perechele știu să ocolească perechele. Boerii vechi se plimbă cu seriozitate în sală cu mâinile la spate, cei tineri, totdeauna îndrăzneți și politicoși, circulă învăluți în dominouri. Deodată orice conversație încetează, o tăcere obștească se stabilește în sala odinioară atât de sgomotoasă. Ochii tuturor se ațintesc. S-a poruncit o mazurcă. În nici o parte a lumii n-am văzut-o jucată mai frumos, cu o mai mare dezinvoltură ca la Iași. Bărbații pornesc cu pași repezi alunecați, izbind pe urmă parchetul cu talpa și făcând să sune pintenii lor când se întâlnesc cu dansatoarea după ce se învârtesc cu repeziciune. Doamnele pornesc și ele înaintând cu aceiași pași executați numai cu deosebirea unui grațios «abandon», care stârnește aplauzele spectatorilor. Ora e foarte înaintată și totuși lumea se arată neobosită¹⁵⁰. Adunarea nu se risipește, de obicei, decât spre ziuă.

Pentru mulți participanți la bal, mai ales tineri, dansul constituia marea atracție a manifestării. Unii, norocoși, îl practicau cu talent și îndrăzneală; alții, reținuți de vârstă sau de vreun handicap, stăteau pe margine și

¹⁴⁹ Barbu Slușanschi, *op. cit.*, nota 2, p. 67.

¹⁵⁰ Ioan Gr. Ghica, *op. cit.*, p. 133.

priveau. Motiv pentru unii, pretext pentru alții, dansul îi aduna și-i antrena pe toți în acest spectacol social extrem de animat și fascinant.

La mijlocul secolului al XIX-lea dansul se practica intens¹⁵¹, fapt confirmat nu numai de mulțimea balurilor și seratelor dansante, dar și de contemporani: „La București se dansează mult – subliniază Aurélie Soubiran Ghika –, deși specia dansatorilor a devenit atât de rară, și prejudecata unei îmbătrâniri precoce câștigă tineretul [...]”¹⁵². Ca peste tot, existau, desigur, persoane lipsite de aptitudini coregrafice sau doar stângace, inhibați sau indiferenți, vârstnici sau care se considerau așa, în fine, oameni care nu iubeau dansul. În familia Rosetti avem două exemple de acest gen. Memorialistul Radu Rosetti recunoaște că era un dansator slab, însă, îndrăgostit de Alice Jora, era interesat să o urmeze la toate balurile și seratele dansante, deși fără prea mare succes, deoarece fata „dădea bucurose cotilioanele altora, mai meșteri în arta Terpsichorei”¹⁵³. Poate că în lipsa de talent coregrafic a naratorului ereditatea maternă va fi avut un oarecare rol, de vreme ce, după propria mărturie, mama sa, Aglaia Rosetti, care nu se considera o femeie mondenă și nu se dădea în vânt după baluri, nu agreea dansul, pe care îl numea: „o plăcere stupidă”¹⁵⁴. Și asta în contradicție cu soțul ei, un mare amator de petreceri și dansator pătimaș¹⁵⁵. Pe lângă aceștia, minoritari, au existat în fiecare generație numeroși dansatori pasionați, unii dintre ei foarte talentați, așa cum era Maria Hrisoverghi, cea mai bună dansatoare a Iașiului, Lucia Vogoridi și Alice Jora¹⁵⁶, despre care mărturisește Radu Rosetti, sau George Duca, frații Schina, frații Lahovary, frații Cerkez, colonelul Warthiadi și mulți alții, admirați de Sabina Cantacuzino cu ocazia balurilor de la curte, din ultimul sfert al veacului al XIX-lea¹⁵⁷.

¹⁵¹ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, pp. 226-227.

¹⁵² Aurélie Ghika, *La Valachie moderne*, Paris, 1850, p. 72. La București un bun dansator, nelipit din saloanele de bal, era Constantin Bălăceanu (1793-1858) (Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, pp. 226-227).

¹⁵³ Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, [vol. III], p. 232.

¹⁵⁴ Idem, *Amintiri din copilărie*, [vol. II], p. 48.

¹⁵⁵ Idem, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alții*, p. 133.

¹⁵⁶ Idem, *Amintiri din prima tinerețe*, [vol. III], p. 236.

¹⁵⁷ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 140.

Avantajele măștii și jocul erotic

Preferințele publicului se îndreptau mai ales spre balurile mascate, datorită avantajelor rezultate din purtarea măștii și, după caz, a dominoului. De asemenea, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la balurile din cele mai pretențioase case particulare, dar și la balurile publice, se va folosi des travestiul tematic: costume naționale, de epocă, mitologice etc¹⁵⁸. În funcție de travesti, balurile mascate erau numite în două feluri: baluri „mascate” – impunând, mai ales pentru doamne, portul măștii, în combinație, mai mult sau mai puțin, cu costum ori domino; domnii la fel, purtând mai rar mască – și baluri „deschise”, adică numai costumate, fără mască¹⁵⁹. Alegerea măștii, dar și a costumului, este cel mai adesea rezultatul opțiunii personale, motivate, printre altele, de satisfacerea unui evident impuls ludic, dar și a unui anumit gust estetic. Fantezia și originalitatea unui travesti erau apreciate de public și aduceau purtătorului satisfacții neașteptate. De exemplu, în februarie 1832, un număr din „Albina românească” elogia societatea mondenă reunită în casele spătarului Vasile Beldiman, care se remarcă prin „aleasă eleganță (zariflâc), bună rânduială și mănoase răcoritoare gustări”. Cu acest prilej au făcut senzație „mascile de zâne; cele patru timpuri ale anului, țărâna rosiană, sibila vrăjitoare și pruncul flăcău cu doicile sale”¹⁶⁰. Satisfacerea gustului estetic și câștigarea unui succes efemer nu sunt însă singurele motivații ale utilizării măștilor. Avantajele travestiului și ale măștii sunt mai numeroase și implicațiile frecventării unui bal mascat mai complexe.

Balul mascat oferă un cadru degajat pentru manifestările ludice deoarece masca escamotează identitatea fizică, estompează inhibițiile individuale și de grup, relaxează rigiditatea conveniențelor sociale și introduce un ambiguu joc al aparențelor. În primul rând, masca crea un

¹⁵⁸ Aspect asupra căruia nu vom insista, fiind tratat cu pertință și abundant ilustrat de Adrian-Silvan Ionescu în *op. cit.*, pp. 8-60. Vezi și idem, *Balurile costumate din secolul al XIX-lea și sursele lor de inspirație istorică*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, București, tom. 11 (1992), pp. 227-236; Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 102.

¹⁵⁹ George Costescu, *op. cit.*, p. 348.

¹⁶⁰ „Albina românească”, Iași, nr. 17, 28 februarie 1832, p. 68.

anonimat temporar sub paravanul căruia exigențele statutului social deveneau mai laxe. Pretențiile de selectivitate socială menționate oficial pe afișele balurilor erau eludate în practică, accesul fiind liber pentru toți cei care-și puteau permite cumpărarea unui bilet, purtau o ținută îngrijită și probau o conduită decentă. Deși organizate pentru „nobleță”, balurile mascate din sala Momolo erau frecventate „de lume aleasă și nealeasă, bună și rea”; până și servitorii și „femeile publice” aveau acces, dacă erau îmbrăcați decent și se purtau cuviincios¹⁶¹. Segregarea socială era totuși marcată vestimentar și atitudinal, după cum precizează Ioan M. Bujoreanu, „noblețea” deosebindu-se prin „niște costume elegante, luxoase și prin oarecare maniere mai convenabile”, în contrast evident cu straiile și „umbrelul” târgoveților, prea puțin dornici să-și ascundă identitatea socială¹⁶².

De asemenea, masca dădea posibilitatea ieșirii în societate a persoanelor obligate, prin interdicții sociale și morale, la o izolare temporară, dar care își ofereau un moment de relaxare sau de curiozitate și doreau totodată să rămână anonime: persoanele timide sau complexate, cele fără experiență mondenă, cele aflate în dizgrația societății sau cele îndoliate. Pentru femei, aceasta reprezenta și un accesoriu util care, în ultimă instanță, aplicat cu grijă și purtat cu eleganță, ascundea, pe moment, un rid incomod, un ten prea ofilit sau niște ochi încercănați de nopțile pierdute la jocurile de cărți.

Constituind, în general, un apanaj feminin, masca era purtată mult mai rar de bărbați, mai ales în timpul carnavalului¹⁶³. Manoil, personaj creat de Dimitrie Bolintineanu, este însoțit la bal de două perechi de necunoscuți, atât femeile, cât și bărbații fiind mascați¹⁶⁴. În acest caz, motivul îl constituie conspirația sentimentală. O motivație și mai frecventă pentru mascarea sau travestiul complet al bărbaților îl constituie farsa, cu accente dintre cele mai îndrăznețe. Sursele timpului

¹⁶¹ Ioan M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 107. Practica, confirmată și de călătorii străini, funcționa și la începutul veacului al XIX-lea.

¹⁶² *Ibidem.*

¹⁶³ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶⁴ Dimitrie Bolintineanu, *Manoil*, în *Opere*, tom. V, București, Editura Minerva, 1984, p. 74.

consemnează cazuri în care bărbații se costumau în femei pentru a profita de banii și de credulitatea semenilor prezenți la bal¹⁶⁵. Tot bărbații sunt însă și victimele predilecte ale farselor puse la cale de femei, după cum evidențiază o întreagă literatură satirică a epocii. În acest cadru al falselor identități, „sexul slab” profită la maximum de privilegiul purtării cu prioritate a măștii.

„În sala de balu. Toate defectele se ascund subți măscă”.
„Calendarul lui Nichipercea”, 1861

„După bal. Iată înșelăciune. Jos dar măscile să ne cunoaștem în natură”.
„Calendarul lui Nichipercea”, 1861.

Fig. 3. Surprizele balului mascat
(Caricaturi din „Calendarul lui Nichipercea”, 1861,
reproduse după G. Călinescu, *op. cit.* pp. 338-339)

Potențialul ludic al măștii încurajează și derularea aventurilor galante. Masca inducea anonimatul și slăbea corsetul moravurilor, accentuând libertatea replicilor și a gesturilor. Anonimatul ei este într-atât de

¹⁶⁵ J.W. Ozanne, *Three years in Romania*, London, 1878, pp. 153-154, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea*, pp. 11-12.

stimulativ pentru jocul erotic, încât până și provincialul lui Kogălniceanu, ajuns la Iași și prezent obligatoriu la „bal masché”, are „o mulțime de aventuri cu o cucoană mare, în mască, care, neavând trăsură, l-a rugat s-o ducă acasă”¹⁶⁶. În asemenea circumstanțe aventura de un ceas sau de o noapte este considerată o mare fericire, și, ca orice lucru nepermis, tentează mereu. Cu cât misterul e mai mare, cu atât plăcerea e mai intensă, gândește un fericit personaj literar¹⁶⁷, confirmând o axiomă specifică hedonismului erotic.

Prin urmare, într-un univers în care misterul exacerba pasiunile, întreținea suspansul și promitea intense satisfacții erotice, flirtul avea practicanți asidui¹⁶⁸. Cu mult noroc și un dram de minte, bărbații aflați în căutarea unei aventuri aveau șanse să-și identifice partenerile mascate, în cazul în care identitatea nu era deja cunoscută prin semne convenite în prealabil. Așa cum procedează personajul unei schițe literare, domnii încercau să detecteze identitatea socială și „potențialul” fizic al măștilor prin evaluarea unor detalii vizibile: finețea mâinilor, suplețea taliei, dimensiunea piciorului, timbrul vocii, dar și eleganța manierelor și rafinamentul conversației¹⁶⁹. Perspicacitatea evaluatorului îi putea aduce acestuia succese pe măsură.

Cu sau fără mască, balul oferă teren fertil intrigilor amoroase – după cum afirmă Ioan M. Bujoreanu –, fiind „școala unde învață cineva a curta pe dame și a risca declarații de amor fără a i se face reproșuri”¹⁷⁰. Mai ales tinerilor, balul le oferă prilejul ideal pentru consumarea uceniciei erotice. Curtezani acerbi, aceștia găseau în sala de bal unicul loc în care era permisă apropierea corporală a partenerilor, limitată de regulile

¹⁶⁶ Mihail Kogălniceanu, *Fiziologia provincialului în Iași*, în *Tainele inimei. Scrieri literare și istorice*, ed. de Dan Simonescu, București, Editura Albatros, 1987, pp. 55-56.

¹⁶⁷ Vasile Alecsandri, *O intrigă la bal masché*, în „Propășirea. Foaie științifică și literară”, anul I, 8 octombrie 1844, pp. 28-30, ed. de Mariana Costinescu și Petre Costinescu, București, 1980, p. 29/75.

¹⁶⁸ Motivul flirtului, al întâlnirii romantice și al dialogului erotic este exploatat de Vasile Alecsandri în *Istoria unui galbăn și a unei parale*, în „Propășirea. Foaie științifică și literară”, anul I, 8 octombrie 1844, pp. 309-311, ed. de Mariana Costinescu și Petre Costinescu, București, 1980, pp. 646-650).

¹⁶⁹ Vasile Alecsandri, *O intrigă la bal masché*, p. 29/75.

¹⁷⁰ Ioan M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 107.

dansului, de vestimentație și de conveniențele sociale. Restrângerea libertății mișcărilor și restricționarea intimității nu îngreădeau însă complet dialogul sentimental. Îndrăgostiții comunicau, mai mult sau mai puțin subtil, cu ajutorul unui cod erotic în care mimica, privirea și gesturile sunt intens folosite, după cum mărturisesc contemporanii. „Câte simțiri încântătoare nu încearcă un amant [iubit], când pentru întâia dată surprinde surâsul dorit al femeii ce el iubește!”, afirmă Nicolae Filimon, „apoi câte încântări nu mai culege el, din treacăt, în dulcea viață a amorului, când, într-o adunare sau bal, îi vine din timp în timp câte un semn de dulce suvenire făcut cu o grațioasă sfială sau o privire plină de dezmiardare aruncată pe furiș și care îi zice în limba cea misterioasă a inimei: „Te iubesc!... te iubesc din tot sufletul!...”¹⁷¹. Constituind aspecte inseparabile de atmosfera balurilor, jocul erotic, dialogul sentimental, flirtul, aventura galantă captează atenția și monopolizează energia unei însemnate părți a societății, generând satisfacții și eșecuri, producând învingători și victime.

Deși normele de conduită asimilate în educația feminină au fost gândite pentru a tempera impulsurile sentimentale ale tinerelor, lipsa de experiență și entuziasmul juvenil constituiau circumstanțe favorizante pentru izbucnirea unor pasiuni fulgerătoare care se puteau sfârși chiar prin derapajul erotic al îndrăgostiților. Astfel că, până la căsătorie, fetele erau atent supravegheate de rudele ce le însoțeau în spațiile publice, inclusiv la bal, așa cum se întâmplă în cazul Luțicăi Vereanu – din romanul lui Iacob Negruzzi –, ale cărei mișcări nu scapă vigilenței mamei sale. Preocupată să nu-și piardă fiica din ochi, Sevastița Vereanu își amplasează strategic „punctele de observație” în perimetrele salonului de dans și al altuia învecinat, aflat în strictă corespondență vizuală cu primul.

Eticheta impunea ca fiecare doamnă să fie însoțită de soțul ei sau, dacă era văduvă, de o rudă apropiată. În mod obligatoriu, domnișoarele erau însoțite de părinți sau frați, iar în ultimă instanță de tutori sau rude apropiate: unchi, mătuși sau bunici. Aceștia filtrau toate contactele fetei, orice dans sau conversație cu străinii nefiind admise până ce persoanele respective nu le erau prezentate. Chiar și cunoscuții trebuiau să solicite dansurile cu o seara înainte, fiind însemnați în nelipsitul carnețel de bal pe

¹⁷¹ Nicolae Filimon, *op. cit.*, p. 53.

care domnișoara îl utiliza în asemenea ocazii. Regula era destul de strictă, solicitările ulterioare nemaiputând fi satisfăcute decât dacă vreun dans rămânea neacordat sau dacă solicitantul avea în prealabil consimțământul vreunuia din cei înscriși¹⁷².

Reputația era importantă pentru o tânără necăsătorită, aceasta cântărind greu mai ales în reușita unei căsătorii. Pentru demararea unei asemenea „afaceri” matrimoniale balul reprezenta un prilej favorabil, constituind un adevărat „târg de căsătorii” unde părinții identificau mai ușor potențialii parteneri pentru odraslele lor ajunse la vârsta căsătoriei. Adeseori evaluarea acestor partide – din care calculul economic nu lipsea – era încredințată peșitoarelor care, tot în acest cadru, acționau cu tenacitate și subtilitate în interesul clienților lor. După căsătorie, tot la bal putea fi probată trăinicia cuplului și fidelitatea partenerilor, așa cum evidențiază subiectul schiței lui Alecsandri, *O intrigă la bal masché*¹⁷³.

Balul – univers de socializare și reprezentare

Ioan M. Bujoreanu aprecia, pe bună dreptate, că „spiritul social se poate recunoaște numai într-un bal mascat, unde ambele sexe se întrec a da probe de apropouri și de «bomouri*»”¹⁷⁴. Balul este un univers al socializării, unde cozeria obișnuită interferează cu discursul elegant și subtil. Subiectele de conversație sunt variate, multe generate de atmosfera balului: se admiră și se critică vestimentația și bijuteriile¹⁷⁵, componența perechilor și măiestria sau stângăcia dansatorilor, se trece în revistă cronica mondenă și cancanurile zilei, se inventariază aventurile galante și se disecă aspectele matrimoniale.

Ca orice manifestare de societate, balul este un bun prilej de evidențiere a statutului, o scenă de reprezentare socială. Pentru un observator interesat există mai multe momente în care poate trece în revistă întreaga societate prezentă la bal: la sosirea invitaților, când aceștia sunt întâmpinați de amfitrioni în capul scărilor sau la intrarea în

¹⁷² George Costescu, *op. cit.*, p. 352.

¹⁷³ Vasile Alecsandri, *O intrigă la bal masché*, pp. 27/73-31/77.

* După sintagma franceză „*bon mots*”, cuvinte de spirit”.

¹⁷⁴ Ioan M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 107.

¹⁷⁵ Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, pp. 74-75.

salon, la începutul dansului, când se adună perechile, în timpul dansului și la masă. Atenția generală este însă captată, cel mai frecvent, de răsfățații mediilor galante, a căror notorietate poate fi mai îndelungată sau doar pasageră. Toate manifestările sociale au vedetele lor, câștigarea acestui statut bazându-se pe calități individuale excepționale, indiferent dacă acestea sunt rezultatul nașterii, talentului, educației sau averii. Cei mai luxoși sau cei mai bine îmbrăcați, cei mai frumoși sau cei mai bine educați, cei mai talentați sau cei mai îndrăzneți invitați prezenți la un bal vor atrage întotdeauna privirile admirative sau invidioase ale companionilor lor. În romanul *Mihai Vereanu*, al lui Iacob Negruzzi, frumusețea domnișoarei Luțica Vereanu acaparează pentru un timp atenția întregii societăți prezente la balul doamnei Dorneanu, aducând fetei mulți admiratori dornici să facă cunoștință și să danseze cu ea, dar și rivale, printre care se număra chiar amfitrioana, geloasă pe Luțica pentru că „i-a răpit”, fără să știe, amantul, acesta fiind, totodată, și cel mai bun dansator din sala de bal¹⁷⁶.

Personajele cu un palmares monden, poreclite în epocă „paralei”, respectiv „paraleoaice”, vor fi ironizate de contemporani pentru excesele lor comportamentale. Astfel procedează Iacob Negruzzi, în portretul creionat „paraleilor” din Iași. Aceștia, „în adevăratul lor element sunt la baluri. Paraleoaica, în toaleta cea mai bogată și strălucită, e atunci așa de amabilă cu toți cavalerii, chiar cu cei mai modești – numai cavaleri de joc să fie –, încât te miri de această schimbare. Din contra, paraleul ridică nasul și mai sus. El joacă numai cu damele acele care prin obicei sunt considerate ca reginele tuturor balurilor, iar când se apropie de o altă, el are aerul de a-i face o mare onoare, întocmai ca un sultan ce ar arunca basmaua unei sclave mai puțin favorite, și gândește în sine: «Sărmana! Are să-i bată multe zile inima de bucurie, pentru favoarea ce i-am făcut și la care nici se aștepta!» Cotilionul, se-nțelege, îl conduce de dreptu un paraleu cu o paraleoiacă. El știe cel mai bine figurile; pe cavalerii pe care se cam încurcă îi mustră fără cruțare, prin vorbe destul de aspre și în gura mare, încât sărmanul cavaler, care nu știe să facă bine diferitele figuri și nu e tocmai dănțuitor bun, se ascunde prin unghiuri rușinat. Paraleul dă chiar ordine doamnei și domnului de gazdă, care ascultă fără opunere –

¹⁷⁶ Iacob Negruzzi, *op. cit.*, vol. I, p. 345.

căci cine este așa de competent ca paraleul în această materie”¹⁷⁷. Iubite, invidiate sau criticate, vedetele balurilor profitau din plin de scurta celebritate câștigată în sala de bal, constituind totodată și fermentul unor petreceri animate și reușite.

Pe lângă procurarea plăcerii, balurile și seratele dansante sunt și instrumente de câștigare a popularității sau de reintrare în grațiile societății în urma unui scandal public. Așa procedează Zoe, din *Elena* lui Bolintineanu, pentru a-și recâștiga prestigiul afectat de dezvăluirea intrigilor sale: „Zoe este o femeie vicioasă; dar Zoe e bogată, dă serate, baluri. Conștiința este vândută pe dreptul de a figura la un bal. [...] Zoe simți pozițiunea sa în societate, dar ea cunoștea slăbiciunile soțietății. «Un bal! își zise ea, și toate aceste femei vor veni la picioarele mele!»”¹⁷⁸. Metoda funcționa, dar nu în orice circumstanță. Exista și un revers al medaliei, când balul se putea transforma, la fel de bine, într-un spațiu conflictual.

Concentrând și stimulând consumarea relațiilor interumane, balurile generau, inevitabil, și conflicte. Majoritatea conflictelor, minore, izbucneau accidental, fiind provocate de stângăciile vreunui dansator mai puțin talentat, de absența manierelor, de limbajul necuviincios etc. Cavalerii trebuiau să fie atenți cu partenerele lor pentru a nu risca o replică acidă sau o palmă din partea doamnelor jignite ori chiar o provocare la duel din partea vreunui ocrotitor zelos¹⁷⁹. Alte scandaluri, mai grave, se datorau geloziei, intrigilor sentimentale și aventurilor galante care ieșeau la suprafață în asemenea ocazii.

Printre cauzele rare – dar acute sub aspectul consecințelor – ale animozităților din lumea mondenă se numără și diferențele sociale. Generate tot dintr-un reflex imitativ, tentativele principelui Gheorghe Bibescu de a trata diferențiat categoriile sociale invitate la balurile și ceremoniile Curții reflectă, și la nivelul vieții mondene, tensiunile existente pe plan social și politic, grupate în jurul a doi poli sociali – marea boierime, majoritar conservatoare, pe de o parte, și boierimea

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 145.

¹⁷⁸ Dimitrie Bolintineanu, *Elena*, în *Opere*, tom. V, București, Editura Minerva, 1984, p. 299.

¹⁷⁹ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 229.

mijlocie și mică, din care făceau parte multe elemente progresiste, de cealaltă parte. La unul dintre balurile Curții, sala a fost împărțită în două, despărțind boierii de rangul întâi de cei de rangul doi, spre nemulțumirea celor din urmă care, îndemnați de soții, s-au retras, balul spărgându-se astfel înainte de timp¹⁸⁰. La fel a procedat domnitorul și la ceremonia de primire a felicitărilor de Anul Nou, din 1 ianuarie 1845¹⁸¹. Spre deosebire de balurile private, unde exclusivismul social era pronunțat, cum se vede și din literatura lui Bolintineanu¹⁸², promovarea evidentă a unei segregări la nivelul ceremonialului de curte a fost o mișcare neinspirată a domnitorului, ba chiar riscantă pe fondul prefacerilor sociale și politice ale vremii.

Balurile – instrumente politice

În general, politica a găsit un bun spațiu de manevră în saloanele de bal. Pe lângă satisfacerea impulsurilor ludice și a nevoii de socializare, balurile reprezintă ocazii ideale și paravane credibile pentru derularea intrigilor și manevrelor politice de culise, orchestrate de partizanii diferitelor interese și orientări politice ale vremii. Din exemplele numeroase care pot fi identificate în acest sens, am ales câteva generate de prezența trupelor străine în spațiul românesc.

Intervențiile militare ale Marilor Puteri în Principate, de la mijlocul secolului al XIX-lea, au fost, ca și în cazul celor anterioare, factori conjuncturali de dinamizare a vieții mondene. Eforturile pentru depășirea potențialelor conflicte militare și pentru aplanarea situațiilor de criză politică, interesul autorităților de a fi pe placul ocupanților, aflusul de noutate reprezentat de numeroșii ofițeri străini și dorința acestora de a-și umple timpul într-un mod cât mai plăcut au constituit condiții favorabile pentru înmulțirea recepțiilor, dineurilor, seratelor și balurilor private și publice din Iași și București. Momentul 1848-1849 este reprezentativ în acest sens, corpuri din armatele celor trei imperii aflându-se simultan, pentru un timp, în Principate. În situația dată, destul de rară, întâlnirea are și o evidentă latură mondenă, semnalată de Aurélie Ghika: „Seratele

¹⁸⁰ Dimitrie Bolintineanu, *Doritorii nebuni*, p. 333.

¹⁸¹ *Însemnările Androneștilor*, pp. 105-106.

¹⁸² Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, pp. 411-412.

valahe, aproape totdeauna urmate de supeuri, sunt foarte strălucitoare; în acest an ele oferă particularitatea de a reprezenta uniforme care se întâlnesc rar pe un teren atât de pașnic, ofițerii armatei de ocupație ruse, cei ai armatei de ocupație turce și austriece și ungurii pe care soarta războiului i-a aruncat pe acest pământ cu totul ospitalier și fecund pentru toți”¹⁸³.

Pentru atitudinea favorabilă față de guvernul și programul revoluționar, moderatul comisar al Porții, Suleiman Pașa, este primit cu onoruri în București, în august 1848. Cu acest prilej s-au organizat diverse petreceri, între care și un mare bal la Herăstrău, cu lumini și artificii¹⁸⁴. Înlouitorul său, energicul Fuad Pașa, deși nu se bucură de aceeași simpatie în București, fiind cel care a pus capăt activității revoluționare, are parte de onoruri similare, organizate de protipendada conservatoare. La rândul său, pentru a pacifica spiritele, atât el, cât și generalul rus Lüders dau o serie de baluri la care este invitată înalta societate munteană. În seara zilei de 26 octombrie, de bairam, s-a organizat un bal strălucit, unde s-au produs trei „bande” (orchestre): una turcească, una românească (adică un taraf de lăutari) și una condusă de Ludovic Wiest. Balul dat de „Excelența Sa Fuad Efendi [...] a fost unul din cele mai frumoase care s-a văzut vreodată”, pentru eleganța, luxul și varietatea invitațiilor. Balul a fost deschis de Rustem Bei, cunoscut pentru manierele sale nobile. Cele trei orchestre au cântat pe rând, iar jocurile și dansul au durat până la miezul nopții. A urmat un frumos joc de artificii în grădina palatului, după care, într-un salon bine amenajat, s-a servit „o cină măreață”¹⁸⁵.

Rușii nu s-au lăsat mai prejos și, la 13 noiembrie, au organizat și ei un mare bal de ziua încoronării țarului Nicolae I, pe care l-au aniversat și la 6 decembrie, de ziua numelui¹⁸⁶. Până atunci însă au mai organizat cel puțin încă un bal, la 19 noiembrie, la care au participat boierii reacționari „veseli de a se vedea scăpați de cumplitii revoluționari”¹⁸⁷.

¹⁸³ Aurélie Ghika, *op. cit.*, pp. 73-74.

¹⁸⁴ Radu Olteanu, *op. cit.*, p. 165.

¹⁸⁵ Ionel Zănescu, *Baluri bucureștene*, în „Magazin istoric”, București, nr. 2 (419), 2002, p. 31.

¹⁸⁶ Radu Olteanu *op. cit.*, p. 167.

¹⁸⁷ Ionel Zănescu, *op. cit.*, p. 31.

În consonanță cu ocupanții, autoritățile și o parte din protipendada țării dădeau alte baluri, între care se remarcă cel menționat în „Vestitorul Românesc” din 2 noiembrie 1848. Găzduit în sala Bossel și patronat de caimacamul Munteniei, marele logofăt Constantin Cantacuzino, filorus și filootoman, balul a fost onorat de reprezentanții Marilor Puteri. Pe lângă aceștia, au mai luat parte „ofițeri de toate gradele, clasa de sus a societății”, prilejul fiind folosit de „cucoanele noastre” pentru a se întrece „în eleganță la toaletă și în nobleță la maniere”¹⁸⁸.

Despre balurile bucureștene din toamna anului 1848 relatează și Alexandrina Magheru, care, aflată în București, îi scria la 18 septembrie 1848 prietenei sale Catinca Goleșcu, retrasă la Golești. „Dragă Catinca, aici se dau baluri splendide, unde merge toată societatea [...]”¹⁸⁹, transmitea tânăra, nu fără o nuanță de regret; detaliile continuau și într-o altă scrisoare: „Fuad [Efendi] este mai tare ca niciodată, ieri seară a dat un bal unde au fost toate doamnele și au dansat ca preafericitele. Pe de altă parte, dl. Duhamel și-a adus soția; imediat după sosirea ei toate doamnele noastre s-au dus să-i facă vizită; poți înțelege o asemenea josnicie din partea doamnelor noastre?”¹⁹⁰.

Deși semnatara acestei corespondențe a fost invitată la bal, a refuzat să participe din solidaritate cu toți cei care împărtășeau convingeri liberale și care, adoptând asemenea atitudini, înțelegeau să boicoteze petrecerile la care participau familiile loiale vechiului regim. Metoda pare să se fi bucurat de o oarecare popularitate în rândurile boierimii liberale, succesul unor baluri fiind serios amenințat de absența invitaților, după cum mărturisește o altă corespondentă a Catincăi Goleșcu, vara sa Felicia Racoviță: „Nu știi dacă ți-am spus în ultima scrisoare că doamna Știrbey a dat un bal care a scandalizat pe toată lumea, chiar și pe aristocrați. Nu au fost mai mult de 20 de doamne, inclusiv bătrânele”¹⁹¹. Într-o altă scrisoare, tânăra ironiza petrecea de la doamna Știrbei, la care a dansat și

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ Direcția Județeană Dolj a Arhivelor Naționale, fond General Gheorghe Magheru, pachet XXXVI bis, scrisoarea 15, f. 2, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *Viața mondenă a societății bucureștene în timpul și după revoluția de la 1848*, în „Muzeul Național”, București, tom. XI (1999), p. 43.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 44.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 43.

Fuad Pașa, dar și pe voluminoșii ofițeri ruși, urâți pentru măsurile dure luate împotriva revoluționarilor. Pentru simpatizantele revoluției, aceștia își pierduseră cu totul prestigiul cu care înaintașii lor fascinaseră societatea feminină din Principate, în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

O situație similară aflăm și în deceniul următor, când, în contextul Războiului Crimeii, trupele ruse, și apoi cele austriece și otomane, au staționat o vreme pe teritoriul românesc. Rușii, în special, erau bine primiți de o parte a societății bucureștene, fiind invitați la mese și la serate de dans¹⁹². Austriecii nu s-au bucurat de aceeași simpatie, puțini fiind ofițerii primiți în saloanele din Iași și București. Prințul Leopold de Saxa-Coburg Gotha a reprezentat o astfel de excepție, fiind invitat la toate balurile, seratele și petrecerile protipendadei moldovene care, datorită faptului că era vărul reginei Angliei, nu îl considera austriac¹⁹³.

Un alt mod de acțiune politică identificabil în contextul vieții mondene autohtone îl constituie „domesticirea” diplomaților incomozi, acreditați în Principate, cu ajutorul unor conspirații de salon puse în practică cu prilejul balurilor. Manipularea acestora se realiza mai ales prin alimentarea unor relații sentimentale, exploatarea unor vulnerabilități afective sau sporirea atențiilor și onorurilor publice. Câteva exemple sunt edificatoare în acest sens. Baronul Piotr Ivanovici Rückman, consul general și exponentul imixtiunilor fățișe ale Rusiei în Principate (1835-1839), a fost adus la sentimente mai bune față de români prin căsătoria sa cu o tânără boieroaică din Țara Românească, Maria Glogoveanu, după care i s-au aprins călcâiele la un bal, pasiune întreținută de către factorii politici interni (inclusiv de domn) și consfințită de Biserică¹⁹⁴.

Aceleași intrigi sentimentale, aplicate însă diferit, au fost utilizate și în cazul consulului rus Vladimir Pavlovici Titov, pentru a promova

¹⁹² Albert Opulski și Paul Cernovodeanu, *Lev Tolstoi la București (1854)*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, București, tom. 5 (1967), p. 71.

¹⁹³ Teodor Bucur, *Un ofițer al ocupației austriece în Moldova din vremea Războiului Crimeii (1854-1857)*, în „Revista istorică”, tom. 30 (1944), nr. 1-12, ianuarie-decembrie, p. 15.

¹⁹⁴ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 231.

interesele românilor la Sankt Petersburg, după cum menționează colonelul Locusteanu: „Îndată ce au sosit consulul, domnitorul au început să îndesească soarelele și balurile, asmuțind adjutanții și curtezanii pe M(ada)me Titov, cu scop de a se amorea de vreunul”¹⁹⁵. Devenită instrument de constrângere politică, sabotarea căsniciei, sancționabilă după toate normele morale ale timpului, reconfirmă, încă o dată, caracterul cinic și crud al politicii care, ghidată după dictonul „scopul scuză mijloacele”, afecta exuberanța balurilor de altădată.

O altă victimă a conspirațiilor de culise, al căror câmp de acțiune a cuprins și balurile, îl constituie consulul general al Franței la București, Adolphe Étienne Billecocq. Susținător al fostului principe Alexandru Dimitrie Ghica, dușman al Rusiei și partizan al revoluției, acesta se afla în relații încordate cu domnitorul Gheorghe Bibescu. Animositățile au atins apogeul în 1845 când, imediat după nunta principelui de la Focșani, noua principesă Bibescu l-a înconjurat pe consulul francez cu multe atenții, ceea ce prevestea, de fapt, iminența loviturii decisive, după cum menționează Aurélie Ghica: „la recepții, la baluri, atențiile și amabilitățile s-au înmulțit în jurul lui și, la o mare recepție la palat, domnul s-a conformat pentru prima dată beratului sultanului, care dorea ca, în calitate de cel mai vechi aliat al Porții, consulul francez să aibă întâietate față de toți trimișii puterilor străine. În toate celelalte țări, aceste demonstrații par a fi prevestit o reîntoarcere la sentimente mai bune; în Valahia, unde dominau tradițiile orientale, ele anunțau reluarea ostilităților”¹⁹⁶. Înșelat de atitudinea conciliantă a inamicilor săi și subminat la Paris de o cabală rusească, consulul a fost nevoit să părăsească postul, fapt care nu i-a schimbat simpatia sinceră pentru români, cărora a continuat să le promoveze interesele din capitala Franței.

În sfârșit, un ultim exemplu, arhicunoscut, de conspirație ascunsă sub paravanul strălucitor și pașnic al evenimentului monden îl constituie împrăjările detronării lui Cuza. În seara de 11 februarie 1866 o parte din

¹⁹⁵ Grigore Lăcusteanu, *op. cit.*, p. 41.

¹⁹⁶ Élias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paulin et le Chevalier, éditeurs, Paris, 1855, p. 250.

Înalta societate bucureșteană asculta un concert în salonul soției lui Ion Ghica, „neștiind și nebănuind măcar frământările ascunse ale amfitrionului care primea și dădea porunci pentru detronarea domnitorului în odăile de jos ale casei sale”. În același timp, la C.A. Rosetti era un bal, și „pe când în catul de sus se petrecea, în cel de jos se tipărea mesajul Locotenentei domnești”¹⁹⁷.

În timpul lui Carol I, animozitățile politice sesizabile în saloanele de bal erau generate de principalele forțe politice interne, respectiv de conservatori și liberali, aflați unii în opoziție, alții la guvernare și invers. Formați în mare parte din fosta mare boierime și constituind în proporție majoritară *high-life*-ul capitalei, conservatorii au exclus de la balurile lor, la un moment dat, tot ce era liberal. Răceala instaurată între cele două tabere politice, resimțită până și la balurile de la Palat, a afectat sensibil viața mondenă a timpului, fără a avea și rezultate concrete în plan politic¹⁹⁸.

Fața întunecată a balurilor: riscuri, accidente, întâmplări nefericite

O altă fațetă puțin cunoscută a balurilor o reprezentau accidentele. În sălile de bal, spații ale veseliei și desfătării, societatea nu era cu totul scutită de problemele și pericolele vieții cotidiene. Riscul îmbolnăvirii celor care frecventau îndeosebi cluburile și sălile de bal publice, mai ales iarna, era destul de mare. Medicul Constantin Samurçaș constata deficiențele acestor spații, insuficient de spațioase, ventilate și încălzite necorespunzător, enumerând și principalele afecțiuni cu care se alegeau unii dintre participanți: „casa fiind mică și neproporționată cu numărul celor ce se adună, se încălzește foarte tare și se strică aerul, de unde greutate și sudoare multă, mai ales la bărbați; ieșind de acolo, răcesc ușor, când dau de aerul rece și apoi vin guturaiurile, tusele, bronchitele și câteodată peripneumiile”. Costumele orientale, lungi și călduroase, inadecvate pentru dans deoarece stânjeneau mișcările dansatorilor, le

¹⁹⁷ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 181.

¹⁹⁸ Simina Stan, *op. cit.*, pp. 15-16.

produceau acestora și „vătămăre prin sudoarea excesivă”. Pentru a rezolva impedimentul, unii tineri și-au făcut pentru dans haine mai fine și mai ușoare. Dacă, prin aceasta, mișcărilor au devenit mai libere, „sudoarea” – poate mai puțin abundentă însă indisolubil legată de mișcarea energetică –, nu a putut fi evitată de pasionații de dans nici după adoptarea costumelor și uniformelor europene, riscurile contractării unui guturai rămânând aceleași. Pe deasupra, chiar dacă nu se exagera cu dansurile iuți – între care valsul era etichetat ca fiind mai periculos –, „de multe ori se strică sănătatea la aceste veselii, și mai ales plămânul, din cauza aspirației prafului mult care se ridică”. Și tot la baluri, constată același medic bucureștean, „sănătatea se vatămă adesea și când nu se păzesc de băuturi reci și înghețate, obișnuite la asemenea adunări”¹⁹⁹.

Condițiile improprie din sălile publice de bal, asociate cu îmbrăcămintea necorespunzătoare, excesele alimentare și lipsa de prevedere constituiau condiții favorizante pentru apariția sau accelerarea unor afecțiuni grave, care amenințau nu doar sănătatea, ci și viața participanților. În 1832, mama lui Mihail Kogălniceanu, Catinca, tânără încă la cei 30 de ani, a murit în urma unei tuberculoze pulmonare dezvoltată după ce a răcit la un bal²⁰⁰. Un alt caz de deces la bal, probabil din cauza unui accident vascular, este menționat de Grigore Andronescu. La 25 noiembrie 1846, „în ziua Sf(intei) Ecaterini, paharnicu Stancu, grafierul divanului sivil, au făcut bal pentru o copilă a sa, Catinca, și jucând și el horă au căzut și au murit”²⁰¹. Cu siguranță mai numeroase decât ne dezvăluie sursele, astfel de cazuri vor mai fi semnalate și în deceniile următoare, mai ales în presă²⁰², sugerând reversul trist și mai puțin vizibil al acestor manifestări mondene dedicate veseliei.

¹⁹⁹ Pompei P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei. „Topografia Țării Românești” de dr. Constantin Caracaș (1800-1828)*, teză de doctorat, București, f.a., pp. 116-118.

²⁰⁰ Nicolae Cartoian, *M. Kogălniceanu. Copilăria*, în „Convorbiri literare”, București, tom. XLVII (1913), nr. 6-7, p. 583-584.

²⁰¹ *Însemnările Androneștilor*, p. 107.

²⁰² Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea*, p. 11.

Piese de mobilier șubrede erau o altă cauză de accidente la bal, întâmplările fiind mai degrabă hazlii decât grave. De exemplu, scaunele în stil Empire, omniprezente în casele boierești din prima jumătate a veacului al XIX-lea, confortabile și frumoase, nu erau tocmai solide, pernele șezutului, prinse în cuișoare de lemn, cedând ușor sub ocupanții voluminoși sau neastâmpărați. Unei asemenea „ambuscade” i-a căzut victimă și marele hatman Theodor Balș, la un bal organizat în palatul lui Mihail Sturdza²⁰³. Extras cu grijă din scheletul scaunului inamic, viteazul ofițer a scăpat cu sănătatea întreagă, alegându-se doar cu spaima de-o clipă și orgoliul rănit. Incidentul, adăugat la palmaresul anecdotic al originalului boier moldovean, a alimentat mult timp conversațiile savuroase consumate în cercurile înaltei societăți ieșene.

Excesele bahice constituiau alte motive care generau accidente sau doar incidente picante care alimentau cronică de scandal a orașului. Protagonistul unei scene de acest gen a fost consulul austriac Timoni, care, după ce a participat la una dintre recepțiile date în grădina lui Costache Bălăceanu, în 1833, s-a îmbătat. Dansând apoi cu una dintre fetele gazdei, s-a împiedicat și a căzut într-un bazin cu apă, spre hazul celor prezenți la bal și, a doua zi, al întregului oraș²⁰⁴. Pline de tragism, unele, sau amuzante, altele, astfel de întâmplări făceau parte din universul balurilor de altădată.

Concluzii

Prin frecvența și fastul manifestărilor, selectivitatea și numărul participanților, implicațiile și efectele lor sociale, balurile au constituit cele mai importante evenimente ale vieții mondene românești de la mijlocul secolului al XIX-lea. Adevărate spectacole ale înaltei societăți, ele au oferit un mediu ideal de divertisment, socializare și reprezentare, au încurajat jocul erotic și au facilitat politicile matrimoniale. În subsidiar,

²⁰³ Dumitru C. Moruzi, *Din amintirile unui bătrân...*, p. 159.

²⁰⁴ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.*, p. 229.

balurile au constituit un teren fertil pentru manevre, intrigi și conspirații politice.

Intensa și complexa viață socială întreținută de aceste manifestări, precum și fastul deosebit desfășurat în asemenea ocazii, a conferit balurilor o popularitate deosebită, cu rezonanță în mentalitatea colectivă, în memorialistica, literatura și presa timpului. Balurile constituiau subiecte predilecte de conversație în saloanele boierești, noutățile de acest gen propagându-se de la cel mai select salon al capitalei până în modestele case ale micii boierimi rurale. Descrierea balului la care a participat este principala noutate pe care o transmite prietenilor săi boierul provincial al lui Costache Negruzzi, care, întors din Capitală, începe „[...] a spune novitale. Spune cum a petrecut; cum s-a *eglandisit* la bal la curte; ce mai confete și ghețate a mâncat; cum îl invitau toate damele la danț; cum era balul de frumos; sala era pardosită cu oglinzi, păreții de porțelan, ușile de cristal și mobilile de chihlimbar, și alte multe minunății și mândrețe care fac pre prietini săi să casce gurile ascultându-l; și iacă materie de vorbă cel puțin pentru două luni”²⁰⁵.

Presa a fost un auxiliar prețios în stimularea vieții mondene, oferind spații de reclamă generoase pentru furnizorii de articole necesare organizării balurilor, magazinele de modă, croitorii de lux, proprietarii sau antreprenorii de săli de dans etc. Anunțarea în presă a desfășurării balurilor publice a devenit o practică curentă, sporind șansele de succes, inclusiv financiar, ale unui bal, și implicit ale organizatorului acestuia.

Lumea bună autohtonă ținea pasul cu evoluția vieții mondene occidentale prin deseale călătorii făcute în străinătate, corespondență, colportarea noutăților, dar și prin consultarea presei străine, care a constituit un ghid în acest sens, și ne referim mai ales la revistele și albumele de modă ilustrate și jurnalele cu rubrici de cronică mondenă care nu lipseau din casele elitei. Prin imitarea modelului străin, presa românească din deceniile patru-cinci ale veacului al XIX-lea începe să

²⁰⁵ Constantin Negruzzi, *Fiziologia provincialului*, în *Păcatele tinerețelor*, București, Editura Minerva, 1977, p. 260.

popularizeze subiecte despre dansuri²⁰⁶, baluri²⁰⁷, carnaval²⁰⁸ și alte evenimente mondene din străinătate, articolele fiind traduse sau adaptate din presa externă. Nu vor lipsi nici aspectele critice, ilustrate prin cronicile mondene versificate, naive²⁰⁹, satire²¹⁰ și caricaturi, cum sunt cele publicate în revista umoristică „Nichipercea”²¹¹. Spre mijlocul secolului, viața mondenă din Principate începe să fie monitorizată constant, fiind semnalate evenimentele deosebite, la sfârșit de sezon monden apărând și câte o scurtă cronică²¹². Genul se va maturiza însă abia în a doua jumătate a secolului, prin munca de pionierat a lui Ulysse de Marsillac, care și-a publicat cronicile în jurnalele de limbă franceză din București „La Voix de la Roumanie”, „Le Pays Roumain” și „Le Journal de Bucarest”, a Constanței de Dunca, ale cărei cronicile au apărut în „Amicul familiei” și, mai târziu, a celebrului Claymoor (Mișu Văcărescu), care a semnat rubrica de cronică mondenă din „L’Indépendance Roumaine” mai mult de două decenii²¹³, articolele din anii 1882-1883 fiind republicate într-un volum²¹⁴.

²⁰⁶ Gr. P., *Giocurile naționale ale italienilor*, în „Icoana lumii. Foae pentru îndeletnicirea moldo-românilor”, Iași, nr. 40, 5 octombrie 1841, p. 319; *Osebite chipuri a pofti la danț*, în „Albina românească”, Iași, nr. 12, 1841, p. 48.

²⁰⁷ *Un nou feliu de rafreșiment (gustare) la bal*, în „Albina românească”, Iași, nr. 11, 8 februarie 1845, p. 41.

²⁰⁸ *Carnevalul seau cășlegile*, în „Albina românească”, Iași, nr. 11, 1839, p. 41; C.C.B., *Carnevalul în Italia*, în „Icoana lumii. Foae pentru îndeletnicirea moldo-românilor”, Iași, nr. 47, 23 noiembrie 1841, p. 376.

²⁰⁹ G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 337-338, 437-438.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 338.

²¹¹ *Ibidem*, pp. 292, 338-339.

²¹² *O căutătură asupra carnavalului*, în „Albina românească”, Iași, nr. 14, 16 februarie 1841, p. 53; *Carnevalul în Iași*, în *ibidem*, nr. 12, 11 februarie 1843, pp. 45-46; *Carnaval*, în *ibidem*, nr. 9, 1844, p. 33; *Necrologu [carnavalului], fie-i țărăna ușoară*, în *ibidem*, nr. 20, 11 martie 1845, pp. 77-78; *Iașii. O nouă corespondenție*, în *ibidem*, nr. 70, 6 septembrie 1845, 285; *Carnevalul de Veneția în Moldova*, în *ibidem*, nr. 20, 10 martie 1846, pp. 77-78; N. Aslan, *Novitale din năuntru*, în „Gazeta de Moldavia”, Iași, nr. 7, 24 ianuarie 1857, p. 25.

²¹³ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 13.

²¹⁴ Claymoor, *La vie à Bucarest. 1882-1883*, Bucarest, f.a., 477 p.

Balurile au avut un pronunțat rol modernizator. Indiferent dacă este vorba de ambianța și dotările sălii de dans, de muzică, stil de dans, modă, maniere, educație, limbă de societate etc., tranziția între Orient și Occident a fost extrem de vizibilă și alertă în sala de bal. Efectul modernizator al acestor manifestări de societate s-a reflectat și în viața urbană, pe care au dinamizat-o social, au îmbogățit-o cultural și au stimulat-o economic, conferindu-i, totodată, strălucire și culoare locală.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în orașele mari, pe lângă cluburi, teatre și săli publice, membrii elitei vor continua să danseze în luxoasele saloane de bal particulare. După modelul spațiilor de socializare și divertisment frecventate de elite, se vor înființa și cluburi și săli de dans populare, balurile și dansurile occidentale fiind imitate, asimilate și consumate, treptat și de categoriile modeste ale populației urbane. Odată cu înmulțirea societăților artistice, culturale, sportive și profesionale ale timpului, balurile publice vor fi și mai numeroase, iar unele – cum ar fi cele oficiale, ale Curții – și mai strălucitoare, devenind, la fel ca în marile capitale ale lumii, adevărate „instituții de distracție, antren și bucurie [...dar și] de ceremonial și impresie publică”²¹⁵.

²¹⁵ Ștefan Alexe și Mihai Draganovici, *Viena – oraș al petrecerilor*, în „Magazin istoric”, București, nr. 1 (406), 2001, p. 46.

ACTIVITATEA EDILITARĂ ȘI MODERNIZAREA ORAȘULUI CÂMPULUNG MUSCEL (SFÂRȘITUL SEC. XIX – PRIMA PARTE A SEC. XX)

Carmen Oprescu

Potrivit lexiconului de sistematizare, *edilitatea* este termenul definit printr-o complexă activitate ce privește cercetarea și realizarea lucrărilor de construcții, amenajări sau instalații, toate destinate să asigure un anumit grad de confort într-o localitate. În această categorie includem alimentarea cu apă, canalizarea, transportul public, spațiile verzi, salubritatea etc.¹ Deoarece nu avem informații privitoare la asemenea preocupări ale orașenilor din Câmpulung pe parcursul evului mediu, ne vom referi la unele aspecte edilitare ale orașului în epoca modernă, aspecte care, în majoritate, încep a fi cercetate abia în prezent, puținele studii pe această temă ocupându-se doar de orașul București.

Calitățile aerului, cadrul natural și apele minerale din Câmpulung și din jur erau apreciate tot mai mult, astfel că activitatea edilitară a fost puternic motivată de dorința orașenilor de a atrage cât mai mulți vilegiaturiști².

¹ Mircea Cardaș *et al.*, *Mic lexicon ilustrat al noțiunilor de sistematizare*, București, Editura Tehnică, 1983, p. 98.

² Carmen Oprescu, *Vilegiatura și modernizarea spațiului urban din Câmpulung Muscel (1890-1920)*, în „Historia Urbana”, 1 (2007) (sub tipar).

Iluminatul public

Primele știri despre iluminatul public în Câmpulung³ se referă la anul 1855, când magistratul orașului cere mănăstirii din oraș să achite „48 lei analoghie pentru plata acelor felinare”, în număr de 17, instalate pe două ulițe perimetrare incintei acesteia: a *Râului* și a *Țigăniei*⁴. Este evident faptul că la acea dată primăria avea un sistem de iluminare a orașului și încerca să se degreveze de niște cheltuieli suplimentare realizate pe seama Mănăstirii Negru Vodă, cea care probabil le solicitase și se și angajase să le achite.

Mai târziu, la 23 decembrie 1896, la primărie e înregistrat procesul-verbal pentru „darea în antrepriză pe 3 ani a iluminatului cu gaz-petroliu a 400 de lampe dupe stradele acestui oraș, din suburbii, terasă și Grădina Publică”⁵. Documente ulterioare se referă la plata executării de stâlpi și/sau felinare, contracte de antreprenoriat, plângeri ale mahalagiilor pentru insuficiența felinarelor sau verificarea calității petrolului oferit de prahoveni.

Demersurile pentru introducerea curentului electric în Câmpulung par a fi început în anul 1905, când primăria primește aprobarea unui împrumut de 250.000 lei destinați construirii unui hospel comunal, a unui local propriu pentru pompieri, pavării și prelungirii diferitelor străzi și înființării de fântâni publice, precum și întocmirii „studiilor pentru instalarea luminei electrice”⁶. Abia în 1912 lucrările la rețeaua electrică erau definitivate⁷.

³ Pentru mai multe informații referitoare la iluminatul public în Câmpulung, vezi idem, *Informații referitoare la introducerea iluminatului public în orașul Câmpulung*, în „Argessis. Studii și comunicări”, seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, XIV (2005), pp. 547-553.

⁴ Ioan Răuțescu, *Câmpulung Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung, 1943, p. 150.

⁵ Direcția Județeană Pitești a Arhivelor Naționale ale României, fond „Primăria Câmpulung”, dosar 22/1896, *Primăria urbei Câmpulung, Registrul pentru transcrierea jurnalelor Consiliului Comunal*, f. 26 verso (în continuare se va cita ANP, fond PC). Tot 400 de lămpi cu gaz sunt menționate și în 1901 (ANP, fond PC, dosar 6/1901, f. 79).

⁶ ANP, fond PC, dosar 13/1905, f. 19.

⁷ ANP, fond PC, dosar 19/1914, f.11, ian. 1912.

În documentele primăriei putem urmări corespondența cu primăriile altor orașe referitoare la condițiile în care s-a executat și se putea exploata/amortiza iluminatul orașului cu electricitate, din care rezultă stadiul în care ele însele se aflau în problema introducerii și exploatării rețelei de electricitate.

Elaborarea regulamentelor

După introducerea Regulamentului Organic (1831-1832), magistratul fiecărui oraș întocmea un regulament general prin care se interziceau acțiuni și inițiative – în domeniul construcțiilor, igienei și salubrității publice, activităților edilitar-gospodărești – ce ar fi fost dăunătoare intereselor publice, obligând în același timp locuitorii să respecte anumite hotărâri ce aveau regulamentul ca bază legală. Viața fiecărui oraș fiind mult mai complexă decât putea să prevadă un singur document de acest fel, spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-a simțit nevoia actualizării lui prin întocmirea mai multor regulamente, diferențiate pe domenii. După felul cum s-a reflectat în documentele studiate de noi, mai cu seamă în dosarele cuprinzând procesele-verbale întocmite la ședințele Consiliului Comunal, procedura de elaborare și validare a acestor acte avea, în perioada 1880-1920⁸, mai multe etape.

La propunerea primarului sau a consilierilor se înființa câte o comisie a Consiliului Comunal însărcinată cu elaborarea fiecărui regulament, comisie care trebuia să ia în considerare Legea Comunală, alte reglementări atunci în vigoare și un eventual regulament similar anterior, uneori ajutându-se de regulamente echivalente din alte orașe sau din capitală;

Propunerea de regulament, votată de Consiliul Comunal, era trimisă la București, spre aprobare, Consiliului Tehnic Superior (CTS), care îl putea returna solicitând modificări, completări sau corectări ale prevederilor sale; Observațiile și propunerile CTS erau discutate și regulamentul era din nou votat de Consiliul Comunal și trimis „Domnului Ministru de Interne cu rugămintea de a-l aproba”; După aprobarea Ministerului era

⁸ Limitele perioadei menționate nu sunt generate de vreun act normativ, ci de intervalul cronologic în care s-au înscris dosarele studiate de noi.

aprobat prin Înalt Decret Regal și publicat în Monitorul Oficial, eventual tipărit în mai multe exemplare, la inițiativa primăriei.

Astfel, în documentele de arhivă și în bibliografia studiată de noi referitoare la activitatea primăriei Câmpulung apar mențiuni cu privire la următoarele regulamente:

Un regulament unic, a cărui vechime nu se cunoaște încă, ce a fost utilizat până în primul deceniu al sec. XX⁹. Probabil că a apărut ca urmare a aplicării Legii din 27 martie 1864 și a regulamentului comunal derivat din aceasta¹⁰.

Un regulament din anul 1895 „asupra igienei și salubrității acestui oraș”¹¹, ca și proiectul de regulament pentru serviciul curățării gunoaielor, ce fusese returnat de la Ministerul de Interne pentru a fi completat (împreună cu regulamentul corespunzător al Primăriei București), au fost pentru a doua oară votate de Consiliul Comunal în octombrie 1896¹². Primul ar putea fi *Regulamentul privitor la igiena și salubritatea publică*, aprobat de Consiliul Comunal la 12 mai 1898, semnat de primarul ales, Petre C. Zamfirescu¹³, și publicat la Craiova în același an¹⁴. Tot în 1895

⁹ Teodor Mavrodin, *Unele aspecte privind sistematizarea și înfrumusețarea Câmpulungului (1832-1940)*, în „Studii și comunicări”, Câmpulung Muscel, III (1984), pp. 149-150; se citează documente din ANP, fond „Magistratul orașului Câmpulung”, dosarele 2/1832, 9/1832.

¹⁰ Doina Cristea, *Semnificațiile actuale ale unui moment ilustrativ pentru cultura urbană a Iașilor, Regulamentul pentru clădiri, îngrădiri și alinieri în comuna Iași (1889-1901)*, în „Historia Urbana”, V (1997), nr. 2, p. 180. Autoarea continuă enumerarea unor acte normative, afirmând că ele constituie baza legală a regulamentului ce face scopul studiului, fără a preciza dacă lista lor este întocmită de domnia sa, este prevăzută de vreunul dintre aceste acte normative sau este menționată în preambulul vreunui dintre documentele studiate. Pe listă mai sunt incluse: *Regulamentul comunal pentru înființarea cimitirelor*, *Legea privind clasificarea industriilor și depozitelor insalubre* (1873) și regulamentele ei de aplicare din 1875 și 1883, *Regulamentul privind Comisiunea monumentelor publice* (1874), *Legea poliției veterinare* (1882), *Legea sanitară* (1885), *Legea privind poliția și exploatarea drumurilor de fier*, *Legea serviciilor militare* și *Legea de urmărire pentru recuperarea cheltuielilor efectuate de comună în contul proprietarilor*.

¹¹ ANP, fond PC, dosar 9/1895, 20 mai 1896.

¹² ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 134.

¹³ Prevederile sunt rezumate în Andrei Căpușan, *Sistematizarea urbană la Câmpulung*, în „Studii și comunicări”, Câmpulung Muscel, IV (1987), p. 212. Autorul nu indică

este aprobat în Consiliul Comunal și înaintat către minister regulamentul „pentru vitele vagaboande”¹⁵ – care se referea la „vitele ce se vor găsi rătăcind și vagabondând prin livezi, semănături și pe stradele orașului”. În răspunsul Ministerului se cere micșorarea amenzilor exagerate. La 20 februarie 1886, este numită comisia Consilierilor Comunali pentru întocmirea proiectelor de regulamente ce se vor supune la vot conform cu art. 41 din Legea Comunală¹⁶. *Regulamentul pentru îndestularea cu pâine, carne și alte alimente*, publicat la Câmpulung în 1898, a fost votat în aceeași ședință cu regulamentul anterior¹⁷.

În 1901, este numită comisia pentru întocmirea unui regulament comunal relativ la „construcțiuni, reparațiuni de clădiri și împrejmuiiri”, conform „ordinului Domnului Ministru de Interne 22694”, pentru că actul anterior era „foarte vechiu”. Propunerea¹⁸ este votată în septembrie 1901, însă a fost returnată pentru a se introduce anumite modificări¹⁹. Consiliul orașului respinge „modificările propuse spre a ne putea compara și pune în aceeași linie cu capitala București” – unde Regulamentul de construcțiuni și alinieri elaborat în 1878 a funcționat până în 1928 „fără

data aprobării acestui regulament; ANP, fond PC, dosar 9/1895: pe o adresă a prefectului Gh. Vasiliu, din 20 mai 1896, se cere primăriei regulamentul, pentru a se răspunde plângerii dlui Tache Roboiu. În rezoluția primarului se menționează: „prin Regulamentul format asupra igienei și salubrității acestui oraș [...] Primăria are o singură piață numită Sf. Ilie”. Este probabil ca acest regulament să fi fost deja aprobat de vreme ce, pe baza lui, primarul refuză în repetate rânduri să răspundă pozitiv solicitării prefectului.

¹⁴ Câmpulung, Primăria urbei, *Regulament privitor la igiena și salubritatea publică. Îndestularea publicului cu pâine, carne și alte alimente. Înființarea și curățarea hasnalelor*, Craiova, 1898.

¹⁵ ANP, fond PC, dosar 1/1895, f. 215.

¹⁶ ANP, fond PC, dosar 1/1901 f. 63.

¹⁷ Andrei Căpușan, *op. cit.*, p. 213.

¹⁸ Vezi o primă variantă a ei (*Regulament pentru înfrumusețarea și perfecționarea orașului Câmpu, Lung (sic!)*), scrisă cu creionul, cu tăieturi, pauze, foi lipsă, adăugiri în ANP, fond PC, dosar 1/1901 ff. 70-72, 88-94.

¹⁹ Împreună cu „o copie dupe Jurnalul Consiliului Tehnic Superior” nr. 103 (ANP, fond PC, dosar 11/1901, f. 102).

modificări importante”²⁰. Ca atare, Câmpulungul decide: „menține în totul proiectul... așa dupe cum este întocmit și votat” și îl înaintează Domnului Ministru de Interne „cu rugăciune ca apreciind justele motive mai sus arătate... să îl înainteze pentru cuvenita aprobare”²¹. Se pare că regulamentul e aprobat și publicat în același an²². Spre comparație, regulamentul echivalent pentru orașul Iași a fost elaborat în aceeași perioadă, 1889-1901, fiind intitulat *Regulament pentru clădiri, îngrădiri și alinieri în comuna Iași*²³.

Regulamentul pentru piețele din Câmpulung este publicat în 1907²⁴, *Regulamentul pentru distribuirea apei și iluminatul cu electricitate în orașul Câmpulung*, în 1911²⁵, primar fiind Al. Mușatescu, în timp ce la 10 martie 1912 a fost aprobat, prin Înalt Decret Regal (nr. 1535), *Regulamentul pentru distribuirea apei potabile*, votat de Consiliul Comunal în martie 1911. Un alt regulament era pentru jocul de popice și tenis (nu se admiteau atunci când în Grădina Publică erau serbări)²⁶.

²⁰ Nicolae Lascu, *Aspecte privind sistematizarea orașului București*, în „Anuarul Arhivelor Municipiului București”, I (1997), p. 59.

²¹ ANP, fond PC, dosar 11/1901, f. 148.

²² Andrei Căpușan, *op. cit.*, pp. 213, 214.

²³ Vezi Doina Cristea, *op. cit.*, articol ce nu conține referințe bibliografice. Autoarea rezumă atribuțiile referitoare la obiectul regulamentului aflate în competența Consiliului Comunal, a primarului, arhitectului și inginerului comunal, Biroului Tehnic al Comunei, Comisiunii monumentelor publice, Consiliului de Igienă și Salubritate Publică și a altor organisme pe care doar le enumeră: Poliția comunală, Poliția veterinară, Comisia de soliditate și Comisia superioară de soliditate pentru apeluri ș.a., fără a menționa dacă se referă la organisme existente în Iașul anilor 1889-1901 sau la prevederi legale generale. Avea orașul și arhitect comunal, și inginer comunal? Funcționa în Iași o comisie a monumentelor publice sau e vorba de Comisia națională? Exista și o *Comisie de soliditate* și o *Comisie superioară de soliditate pentru apeluri*? Lipsa unor astfel de precizări nu permite aprecierea comparativă a evoluției spre modernizare a orașelor românești, cu atât mai mult cu cât literatura de specialitate nu este generoasă cu asemenea informații.

²⁴ Andrei Căpușan, *op. cit.*, p. 214.

²⁵ *Ibidem*, pp. 214 -216.

²⁶ Vezi și Carmen Oprescu, *Funcțiunea de loisir și rolul ei în modernizarea orașului în „Argesis. Studii și comunicări”*, seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, IX (2000), p. 519, nota 51.

Abia în anul 1931, Câmpulungul își întocmește un alt *Regulament de construcții și alinieri*, format din 79 de articole, în care pot fi recunoscute multe din prevederile celui anterior²⁷. Se prevede inclusiv menținerea stilului tradițional în arhitectura orașului, precum și alinierea clădirilor, număr minim de etaje ș.a.m.d.

Aliniere, deschidere/închidere de străzi

În conformitate cu *Legea comunală și Regulamentul pentru înfrumusețarea și perfecționarea orașului Câmpu-Lung*, primăria a pornit o acțiune dificilă și de durată de ordonare a străzilor, care presupunea întocmirea unor planuri de aliniere (stabilire a unui traseu continuu și a prospectului străzii în conformitate cu anumite normative) și de obligare a proprietarilor să le respecte, de expropriere a terenurilor necesare și apoi de revânzare a suprafețelor din aceste terenuri ce rămâneau în afara străzilor alinate. În paralel, pentru a se evita intersectarea în multe locuri a unor străzi importante, erau închise străzi și fundături considerate inutile și se întocmeau planuri pentru deschiderea altora, mai cu seamă pentru accesul la obiective noi ca Grădina Publică, Tribunalul, Primăria, Școala Normală, Prefectura, ș. a. m. d. Înainte de se a începe alinierea străzilor, imaginea orașului era greu de fixat (de măsurat și de desenat) într-un plan.

Măsuri de înfrumusețare a centrului orașului și aliniere a prăvăliilor s-au luat încă din 1833, stârnind proteste și reclamații din partea negustorilor care erau obligați să-și taie din camere și șandramale (prăvălii), să distrugă pivnițele sau acoperișurile pentru lărgirea străzilor. Răspunsul Marii Vornicii era foarte ferm: „Se face cunoscut că duhul stăpânirii privește pururea la binele și folosul obștesc pe care temeiu-și urmează lucrările sale: prin urmare lărgirea ulițelor de prin orașe și luminarea lor este nu numai o înfrumusețare, dar și înlesnirea hălăduitorilor la ale lor trebuințe”²⁸.

Prima mențiune a unui proiect de aliniere găsită de noi până în prezent²⁹ este pentru strada *Rucăreanu*, proiect întocmit în 1895: urmare a

²⁷ Contrar afirmațiilor incluse în Teodor Mavrodin, *op. cit.*, p. 154.

²⁸ *Ibidem*, p. 151.

²⁹ Fondul de documente al Primăriei Câmpulung, așa cum a fost preluat la desființarea filialei Câmpulung a Arhivelor statului, este departe de a fi complet, motivele fiind

cererii prezentate de Zinca Frățiloiu, Al. Săvulescu și Teodor Ștefănescu, „reprezentanți ai societății pentru băile Radu Negru”, se aprobă în Consiliul Comunal planul arhitectului comunei pentru alinierea străzii *Rucăreanu* și se dispune înaintarea lui la Ministerul de Interne „pentru cuvenita aprobare”. Lărgimea propusă era de 12 metri pe toată întinderea străzii, din *Matei Basarab* până peste apa Râului Târgului³⁰. Se pare că proiectul a fost curând pus în practică deoarece pe *Tabloul de la 1900*³¹ strada este raportată astfel: 12 metri lărgime pe ambele tronsoane (din strada *Negru Vodă* în strada *Râului* și din strada *Negru Vodă* în strada *Matei Basarab*), aliniată definitiv, pavată cu asfalt și cu rigolă la mijloc. Pe planul din 1926³² strada are numele de *Lascăr Catargiu*, ea preluând și un important tronson din fosta stradă *Matei Basarab*, tronsonul de la intersecția acesteia cu *Justiției* până la intersecția cu *Calea Albeștilor*, de unde se continua cu *General Eremia Grigorescu*. Strada *Lascăr Catargiu* apare menționată încă din 1911.

Urmează planurile de aliniere pentru străzile principale ale orașului, *Negru Vodă* și *Mircea Vodă*³³, supuse de arhitectul comunei aprobării Consiliului Comunal la 20 februarie 1896. În anul 1900 se aprobă: „*Proiect de aliniere și pavare a stradei Scheiului în prelungirea ei spre calea Albeștilor și legătura cu str. Moloiu pe lângă proprietatea D-lui Doktor Calinderu*”³⁴. Pe *Tabloul de la 1900* întocmit de Serviciul Tehnic și semnat de Arhitectul Comunei, ing. Ion Pamfilie, sunt consemnate 71

variate: incendii, evacuări, depozitare impropriei conservării, sustrageri etc.; vezi și Teodor Mavrodin, *op. cit.*, pp. 149-159. Menționăm că nici unul dintre dosarele consultate de noi nu cuprinde desenul vreunui plan de aliniere.

³⁰ ANP, fond PC, dosar 1/1895, f. 206.

³¹ ANP, fond PC, dosar 10/1900-1901, ff. 92-96: *Tablou general de raportul tehnic a stradelor orașului Câmp-Lung, 1900*.

³² Planul orașului realizat în anul 1926, publicat în Ioan Răuțescu, *op. cit.*, f.p. (planșă de format mare, lipită la sfârșitul textului monografiei, nenumărată).

³³ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 66; 7 planuri, 4 devize, 2 caiete de sarcini incluzând „refacere pavaje, construirea de trotuare și a direcțiunii șanțului care traversează prin centrul orașului, spre a se canaliza sistematic” urmau să fie înaintate spre aprobare conform legii; precizăm însă că, așa cum sugerează alte documente, probabil s-au întocmit și alte proiecte de aliniere pentru alte tronsoane, mai centrale, ale străzilor *Negru Vodă*, *Matei Basarab* ș.a.

³⁴ ANP, fond PC, dosar 10/1900-1901, f. 178, noiembrie 1900.

de străzi împărțite în 87 de tronsoane, din care 39 sunt raportate a fi fost aliniate definitiv și 49 aliniate provizoriu (probabil o aliniere pe teren, pentru care nu se întocmise încă documentația tehnică ce trebuia trimisă la București spre avizare).

În 1901, este menționat un bloc de „9 planuri de aliniere în 4 mape cu nr. 9, 10, 11, 12 pentru străzile: *Sf. Vineri, Bărăției, Abatoriului, Crețeanu, [Biserica] Bradului, Jianu, Clubului, Fântâna Crassan, Mușat*”³⁵ și un alt proiect de aliniere, pentru strada *Cloașter*³⁶. Cele 9 planuri se pare că au fost aprobate prin Înalt Decret Regal în anul 1901 și au fost puse în practică, alături de alinierea străzilor *Negru Vodă, Mircea Vodă, Matei Basarab, Râului* (principalele trasee longitudinale, paralele, ale Câmpulungului) abia în anul 1906³⁷.

Primarul orașului propusese încă din 1896³⁸ întocmirea unei evidențe a locurilor virane din oraș și a unei evaluări pentru a fi eventual vândute proprietarilor vecini cu ele atunci când ei își construiesc case în conformitate cu planurile de aliniere de străzi. Un asemenea tabel apare abia în anul 1906, pentru străzile *Negru Vodă, Mircea Vodă, Matei Basarab, Sf. Vineri, Râului*, strada „Școalei Normale” și intersecțiile dintre acestea³⁹.

Străzile importante deschise la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX au fost în legătură cu amenajarea zonelor centrale ale orașului modern, respectiv:

1. *Zona Grădinii Publice*. Pentru a da și formă și acces multiplu unui spațiu deja foarte frecventat, s-a deschis strada de la nord⁴⁰, pe lângă vila

³⁵ ANP, fond PC, dosar 1/1901 f. 1, 31 ian. 1901.

³⁶ *Ibidem*, f. 76, 12 mai 1901.

³⁷ Teodor Mavrodin, *op. cit.*, p. 26.

³⁸ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 93.

³⁹ ANP, fond PC, dosar 2/1906, f. 9,10.

⁴⁰ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 40, ian. 1896; ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, f. 6, 3 februarie 1896: stradă nouă „în dreapta Grădinii Publice”, lângă proprietatea lui G. Andreescu și a lui Stancu D. Gheoculescu. Vila lui G. Andreescu apărea deja pe cărți poștale ilustratele din 1898.

lui Grigore Andreescu, în timp ce la sud strada s-a deschis pe un teren expropriat deja în acest scop de primărie⁴¹;

2. *Zona proiectatului palat administrativ al județului Muscel și a Palatului de Justiție*. Prefectura pregătea terenul⁴² pentru edificarea construcției încă din anii 1898-1907; amplasamentul era hotărât, pe terenuri aflate deja în proprietatea prefecturii, și chiar se menționează existența unui plan al sediului Prefecturii, ce ar fi fost înaintat spre aprobare în decembrie 1898⁴³. Dacă pe la sud de acest teren trecea str. C. Alimăneștianu, pe la nord, datorită donației lui Niță Sachelarie, urmată de cea a vecinului lui, Socec⁴⁴ la care se adaugă terenul cedat de Prefectură din propria ei proprietate⁴⁵, se deschide în 1898 o stradă a cărei aliniere și pavare va fi definitivată în 1901⁴⁶;

3. Construirea șoselei de pe malul stâng al Râului Târgului, gândită foarte probabil pentru a simplifica circulația pe șoseaua națională ce cobora dinspre Brașov, dar și pentru a feri strada principală a orașului de traficul pe acea șosea. Noul drum se racorda cu cel național spre nord, la intrarea în comuna Lerești-Voinești, iar spre sud, în zona gării. Se racorda la *calea Târgoviștei*, prin fața nou construitei Școli Normale.

O înștiințare a Primăriei către câmpulungenii ale căror proprietăți urmau a fi afectate de construirea acestei șosele îi menționează traseul astfel: „Având în vedere votul consiliului județean de Muscel cu nr.

⁴¹ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 5: se vând la licitație materialele din casele foste Ioniță Ștefănescu Pestrițu și Ioniță Popescu, expropriate „pentru deschiderea unei strade pe lângă Grădina Publică”.

⁴² ANP, fond PC, dosar 2/1907, f. 3, ian. 1907.

⁴³ ANP, fond PC, dosar 7/1896-1901, f. 6, decembrie 1898: Prefectura înștiințează primăria că planul Palatului Administrativ este înaintat la Ministrul de Interne spre a se verifica de către Consiliul Tehnic Superior.

⁴⁴ ANP, fond PC, dosar 7/1896-1901, f. 3: se deschide stradă (173 m) între *Negru Vodă* și *Matei Basarab*, având de o parte proprietățile Niță și N.I. Sachelarie și Socec și de cealaltă proprietatea județului Muscel, unde se proiectase a se face Palat Administrativ și Judecătoresc; ANP, fond PC, dosar 7/1896-1901, f. 4: în anul 1898 Niță Sachelarie oferă gratuit „stradela ce am înființat-o”, aceeași ofertă „făcându-se și de vecinul meu Dl. Socec”.

⁴⁵ ANP, fond PC, dosar 7/1896-1901, f. 10, iunie 1900: Prefectura cedează 4,80 m la rectificarea planului de aliniere a străzii *Sachelarie*.

⁴⁶ ANP, fond PC, dosar 7/1896-1901, ff. 52, 55: recepția definitivă, la 8 octombrie 1901.

31/1892 și al jurnalului delegațiunei județene cu nr. 46/4 martie 1895 s-a încuviințat construirea unei șosele vicinale începând din șoseaua națională Câmpulung-frontieră, punctul șoseaua Leresci-Voinesci, trecând prin suburbia Vișoiu pe malul stâng al râului Târgului (sic!) prin fața Școlii Normale Carol I abătând la gara Câmpulung cu zilele de prestațiunea comunelor Leresci, Voinesci, Valea Mare și Nămăiești⁴⁷. Porțiunea din Vișoi până la mănăstire a acestei șosele este strada *Cuza Vodă*, construită, se pare, în anii 1911-1912⁴⁸. Tronsonul de la Podul Țigăniei la Gară, numit *Strada Cazărmii*, este menționat la 1901⁴⁹, în timp ce legătura de la Podul Țigăniei spre Târgoviște, trecând prin fața Școlii Normale e deja menționată ca șosea la 1900⁵⁰. Precizăm că *Strada Cazărmii* o dublează pe cea de pe malul drept al râului, care mergea tot de la pod până în curtea Gării⁵¹. Aceasta din urmă fusese deschisă cu câteva decenii înainte, după cum reiese dintr-o petiție adresată primăriei în anul 1906, în care se precizează: „când s-a făcut la 1866 șoseaua din acest oraș ce acum duce la gară s-a tăiat grădinile începând din valea din dreptul m-rii și până în dreptul lui Ghiță Antonescu”, tot terenul pentru stradă din dreptul proprietății petiționarei Pr. Georgescu (văduvă) fiind luat din această proprietate⁵².

⁴⁷ ANP, fond PC, dosar 6/1895, f. 4. Cităm din document: „Strada trece prin locuri de arătură, livezi și grădini ale locuitorilor proprietari așezați pe malul stâng al Râului Târgului”; se intervine la acei proprietari „pentru a ceda în mod voluntar și gratuit terenurile spre a evita espropieri”.

⁴⁸ Ioan Răuțescu afirmă că șoseaua s-a construit în timpul primarului Al. Mușatescu. Vezi și ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 76 verso, f. 84.

⁴⁹ ANP, fond PC, dosar 1/1901 f. 10 (martie 1901).

⁵⁰ ANP, fond PC, dosar 10/1900-1901, f. 8, 15 mart. 1900: petiție din care reiese că se amenajase albia „gârlei” și se construise podul pentru șoseaua Câmpulung-Târgoviște, aproape de confluența cu apa Valea Româneștilor. Șoseaua e descrisă ca ducând la cimitir, la Școala Normală și satul Mățau.

⁵¹ *Ibidem*, f. 107, 16 sept. 1900: menționare a șoselei Gării din dreptul cișmelei de la marea Radu Negru până la intrarea în curtea Gării.

⁵² ANP, fond PC, dosar 2/1906, f. 34.

Pavarea străzilor

Mențiunile documentare referitoare la pavarea străzilor și refacerea pavajelor sunt foarte numeroase, astfel încât reținem doar o informație din anul 1867. Potrivit acesteia, probabil în conformitate cu reglementări valabile pentru toate orașele, pentru pavarea străzilor echipa era contractată de primărie, dar proprietarii trebuiau să o plătească și să se aprovizioneze din timp cu piatră și nisip, altfel totul era executat de primărie care își recupera cheltuielile de la orășeni prin judecătorie⁵³.

Primele informații privitoare la asfaltarea străzilor provin din procesele-verbale ale ședințelor Consiliului Comunal din 1896, când s-a votat, la propunerea primarului, un împrumut pentru suplimentarea bugetului în scopul:

1. Prefacerii pavajului străzii *Negru Vodă* între străzile *Fierari* și *Bărăției*, pe str. *Primăriei*, pe *Mircea Vodă* între str. *Ștefănescu* și *Sf. Vineri* și pe *Matei Basarab* între *Gimnaziului* și *Albescilor*;

2. Construirii trotuarelor de asfalt pe *Negru Vodă* de la *Fierari* până în dreptul str. *Albescilor* și pe *Mircea Vodă* de la piață la str. *Albescilor*;

3. Refacerii trotuarelor cu macadam de piatră de *Mateiaș* spartă pe mai multe străzi⁵⁴.

Consiliul aprobă și executarea lucrărilor de asfaltare a trotuarelor cu asfalt de Seysee sau Val de Travers pe *Negru Vodă* de la podul din str. *Fierari* până în *Calea Albești* și pe *Mircea Vodă* de la piață la str. *Scoalei* pe ambele părți, conform planurilor de aliniere depuse de arhitect⁵⁵. Sunt menționați antreprenorii care au concurat la licitațiile pentru executarea lucrărilor, respectiv V.H. Ifould din Iași, Niță Calangiu din Câmpulung, Theodor Spinka din București, Alecsandru Lapiere (sic!) din Pitești, ultimul fiind cel care câștigă licitația din august 1896⁵⁶. Totuși, la recepția lucrărilor, la 18 iunie 1898⁵⁷, antreprenor apare Theodor Spinka. Gh. pr. Anastase din comuna Rucăr, plai Nucșoara, a fost antreprenorul

⁵³ ANP, fond PC, dosar 1/1867, f. 155.

⁵⁴ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 100, 26 aprilie 1896.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 147, noiembrie 1896.

⁵⁶ *Ibidem*, ff. 155, 156.

⁵⁷ ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, ff. 209, 210.

aprovizionării cu granit de Rucăr pentru bordurile trotuarelor⁵⁸. În 1901 apar deja mențiuni pentru reasfaltarea trotuarelor pe aceleași străzi principale, *Negru Vodă* și *Mircea Vodă*⁵⁹.

Rețeaua de alimentare cu apă

Pentru alimentarea cu apă potabilă lucrările se desfășoară începând din primăvara anului 1911 și sunt recepționate la 7 septembrie 1912, cu recepția definitivă (după un an de garanție) în noiembrie 1913, perioadă în care au fost primari Al. Mușatescu și, din 1913, căpitanul N. Negulici.

Profesorul Al. Mușatescu a fost unul dintre oamenii de seamă ai orașului, care s-a evidențiat ca un foarte bun organizator și administrator⁶⁰. Încă din timpul primului său mandat de primar a avut în atenție problema alimentării cu apă a orașului, fiind probabil provocat și de problemele pe care le întâmpina primăria în legătură cu apa potabilă: inundarea periodică a fântânilor de pe malul Râului, recaptarea unor izvoare, reconstrucția de canale de scurgere sau achiziționarea de pompe noi. În iulie 1906, prefectul județului cerea primarului să *ordone* arhitectului comunal „a găsi soluțiunea prezervării fântânii mănăstirii afectată de inundații”, având în vedere că „avem prea puține fântâni cu apă curgătoare în oraș”⁶¹.

Un document din arhiva Primăriei evidențiază chiar modul în care sistemul tradițional de alimentare cu apă a locuitorilor, de la fântâni, condiționa structura stradală: probabil în urma operațiunilor de organizare a rețelei de circulație, o „stradelă” pe care locuitorii din *Negru Vodă* și *Matei Basarab* mergeau să ia apă din fântânile de lângă râu la vreme de secetă fusese închisă; redeschiderea ei este insistent cerută de orășeni în

⁵⁸ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 104.

⁵⁹ ANP, fond PC, dosar 1/1901, f. 24 verso.

⁶⁰ Este tatăl scriitorului Tudor Mușatescu. Referitor la activitatea lui ca primar al Câmpulungului vezi Carmen Opreșcu, *Funcțiunile administrative și rolul lor în evoluția orașului Câmpulung Muscel, (I)*, în: „Argessis. Studii și comunicări”, seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, XIII (2004), pp. 593-597.

⁶¹ ANP, fond PC, dosar 2/1906, f. 203. Este semnalată și o altă fântână, ceva mai la vale de cea în discuție; ANP, fond PC, dosar 2/1906, f. 205: polițaiul local menționează „cunoscuta fântână construită de familia Negulici” pe Șoseaua Gării.

1907⁶². *Fântâna Crasan*, al cărei loc este marcat și astăzi la o răscruce, a dat numele unei străzi⁶³.

La 9 iunie 1907, sunt invitați la Primărie, în fața unei comisii desemnate de Consiliul Comunal, inginerii Dimitrie Dima⁶⁴ din Pitești și Virgil Ionescu din București pentru discuții în privința ofertelor „în privința alimentării cu apă a acestui oraș și canalizare”⁶⁵. Nu cunoaștem cui îi aparține proiectul pe care propunea a-l întocmi inginerul V. Ionescu, când a fost întocmit și dacă el conținea și planul orașului. Cert este doar că executarea rețelei a fost demarată la începutul celui de-al doilea mandat al primarului Al. Mușatescu.

Lucrările au fost executate de antrepriza O. Calleya & I. Atanasiu⁶⁶, iar ca diriginte al lucrărilor este menționat dl Letourneur, cel împotriva căruia sunt înregistrate mai multe plângeri la primărie⁶⁷. Alegerea acestei antreprize a creat multe probleme locuitorilor din Câmpulung și primarului, nevoit, în nenumărate rânduri, să atragă atenția cu fermitate asupra greșelilor și faptelor sale și să răspundă cu tact „părților vătămate”, pentru a preveni complicații și mai mari. De asemenea, alegerea sursei de apă din masivul calcaros de la Toplița-Mateiaș a fost considerată de inginerul Matei Drăghiceanu, geolog de formație, o potențială sursă de contaminare a apei. Opinia lui, preluată de o parte din câmpulungeni, a provocat „discuții prin broșuri și prin gazete”⁶⁸ și a dus la expertize repetate, din comisiile de la București făcând parte profesorii Babeș (profesor la Școala Superioară de Medicină Veterinară din București),

⁶² ANP, fond PC, dosar 2/1907, f. 27.

⁶³ ANP, fond PC, dosar 7/1907, f. 15, iunie 1907: menționare a fântânii Crasan; ANP, fond PC, dosar 7/1907, f. 16, 18: este menționat *puțul din piața judeților* (s.n.); ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 136, 3 noiembrie 1911: la enumerarea cișmelelor ce se propun a fi înființate în noiembrie 1911 figurează una pe strada *Negru Vodă*, la „*Scuarul (Grădișteanu) (sic!)*”.

⁶⁴ ANP, fond PC, dosar 7/1907, f. 57: ofertă (autografă) a inginerului Dima, cu rezoluția primarului: „În vederea Consiliului”.

⁶⁵ ANP, fond PC, dosar 7/1907, f. 9.

⁶⁶ ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 6.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 4.

⁶⁸ ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 18, august 1911.

Mrazec și Mironescu⁶⁹. În urma deplasării la Mateiaș a celei de-a doua comisii, invitat fiind și Matei Drăghiceanu, la 20 iunie 1912, profesorul Babeș „a explicat toate nedumeririle și s-a pronunțat foarte categoric în favoarea apei de la Toplița”⁷⁰.

De la rețeaua de distribuție fuseseră inițial exceptate străzile paralele cu *Negru Vodă* din sudul orașului, *Sf. Gheorghe*, *Șubești*, *Crucea de Piatră*, pentru care s-a completat proiectul ca urmare a plângerii locuitorilor, rezolvată de hotărârea Consiliului Comunal în doar 15 zile⁷¹.

Între 18 iulie și 15 august se executaseră primii 150 metri liniari de conductă, pentru care s-a efectuat și proba de presiune⁷². La 10 martie 1912, a fost aprobat, prin Înalt Decret Regal (nr. 1535), *Regulamentul pentru distribuirea apei potabile*, votat de Consiliul Comunal în martie 1911⁷³. La 1 iulie 1912 au fost lansate primele invitații la recepția de finalizare a lucrărilor. Într-o adresă solicitată Primăriei de Casa Centrală a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești în legătură cu activitatea antreprenorilor O. Calleya⁷⁴ și I. Atanasiu, se menționează valoarea totală a lucrărilor (361.464,47 lei), începute în primăvara 1911 și recepționate la 7 septembrie 1912⁷⁵. Au mai rămas și după această dată

⁶⁹ *Ibidem*, f. 29 (decontul cheltuielilor efectuate de primărie în zilele de 27-29 iunie 1911, pentru cazarea, masa, deplasarea primei comisii, dar și pentru executarea unei copii după planul orașului solicitată de prof. dr. Babeș); ff. 37-41 (raportul autograf al primarului către minister); f. 81 (programul lucrărilor de expertizare a apei de la Toplița, redactat autograf de prof. dr. Babeș). Menționăm că în nici unul din documente, nici în cel autograf, semnat de Babeș, nu am întâlnit prenumele său, ori calitatea în care conducea expertizele. Asistentul lui, domnul Musceleanu, era șef de lucrări la catedra de chimie de la Școala Superioară de Medicină Veterinară.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 40.

⁷¹ *Ibidem*, f. 49.

⁷² *Ibidem*, f. 11, august 1911: situație provizorie de lucrări.

⁷³ *Ibidem*, f. 233.

⁷⁴ ANP, fond PC, dosar 36/1929 f. 61: se pare că familia antreprenorului a achiziționat o proprietate în zona de sud a orașului, pe cuprinsul căreia se afla, la 1929, un depozit al Societății Anonime pentru Distribuirea Produselor Petrolului, terenul fiind la această dată în patrimoniul Zoi Calleya; f. 63: un plan al zonei, la sud-vest de bariera de la gară.

⁷⁵ ANP, fond PC, dosar 1/1913, f. 110.

lucrări neefectuate, pe care Primăria le solicita insistent antreprenorilor, cu amenințarea că le va executa ea și apoi le va imputa antreprizei⁷⁶.

Invitațiile pentru recepția definitivă (după un an de exploatare a rețelei) anunțau data de 15-20 noiembrie 1913⁷⁷. În timp, rețeaua a fost extinsă și în zonele marginase. De pildă, pe străzile din vestul și sud-vestul centrului istoric, respectiv: *Dorobanți, Inginer Sachelarie, T. Rădulescu, Ana Doamna, Calea Mărcuș, Fundătura Sf. Gheorghe* se aduceau materiale pentru instalarea conductelor de apă abia în decembrie 1929⁷⁸. Până la începutul secolului XXI în Câmpulung s-a utilizat această rețea principală de distribuție a apei potabile, care nu a fost niciodată refăcută în ansamblu. Primăriile din Târgoviște, Pitești, Râmnicu Vâlcea⁷⁹ și Roman⁸⁰ au schimbat informații cu cea din Câmpulung referitoare la execuția și exploatarea rețelei. Un alt aspect interesant este că adaptarea orașenilor din Câmpulung la noile condiții de confort s-a produs în timp și nu fără dificultăți. Inițial lista familiilor ca s-au înscris pentru a fi bransați la rețea a fost relativ redusă⁸¹.

Primăria mai prevăzuse un havuz în Grădina Publică, două cișmele în piață⁸² și 29 de cișmele publice. O listă, întocmită de ing. Wurfel, ca arhitect al orașului, a fost înaintată primarului la 3 noiembrie 1911 cu precizarea: „punctele unde D-voastră împreună cu Onor Consiliul Comunal, ați fixat cișmelele publice ce urmează a se instala în oraș”⁸³. Acestea sunt și cele care încep a crea probleme: în septembrie 1913, delegatul serviciului apelor cere primarului o ordonanță prin care să se pună capăt „obiceiului urât și vătămător” al locuitorilor de a spăla rufe și alte obiecte în stradă, la fântânile publice⁸⁴, un automobilist „în goană” distruge exact cișmeaua din fața Primăriei și trebuie urmărit pentru plata

⁷⁶ *Ibidem*, f. 3, ian. 1913, f. 80, octombrie 1913.

⁷⁷ ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 304, 1/1913, f. 88.

⁷⁸ ANP, fond PC, dosar 36/1929, f. 378.

⁷⁹ ANP, fond PC, dosar 1/1913, f. 115.

⁸⁰ ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 86.

⁸¹ ANP, fond PC, dosar 1/1913, f. 61: tabel nominal cu proprietarii (inclusiv străzi) bransați la conducta de apă în octombrie 1913.

⁸² ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 300.

⁸³ *Ibidem*, f. 136.

⁸⁴ ANP, fond PC, dosar 1/1913, f. 41.

reparațiilor⁸⁵, spitalul cere să i se furnizeze apa fără plata taxelor corespunzătoare⁸⁶ ș.a.m.d.

Construirea de poduri

Fără a putea afirma dacă intra în același program al primăriei cu aducerea apei potabile în oraș sau dacă a avut aceiași antreprenori, trebuie semnalat faptul că printre actele referitoare la aceste lucrări se află și un raport al arhitectului delegat C.M. Mihăescu privind stadiul lucrărilor, în septembrie 1911, la execuția noului pod de ciment⁸⁷, podul Țigăniei, în continuarea șoselei nou amenajate din fața Școlii Normale (pe vechea cale a Târgoviștei), pod ce o lega de strada *Fierari* (vechea „*uliță a Țiganilor*”).

În monografia sa dedicată orașului Câmpulung, Ioan Răuțescu surprinde perioada în care s-a refăcut acest pod. Printre realizările importante din timpul primarului N.V. Constantinescu (martie 1929 – mai 1931, iunie 1932 – noiembrie 1933), sunt enumerate: „S-a dărâmat podul de lemn ce ducea spre Flămânda și regiment și s-au pregătit lucrările pentru construirea unui pod din beton”⁸⁸ pentru ca, în timpul următorului primar, Gh. Isbășoiu (octombrie 1933 – octombrie 1937) să se menționeze construirea acestuia. Se poate, deci, deduce că în 1911 s-a refăcut vechiul pod de lemn de pe drumul Târgoviștei, înlocuit apoi tot cu un pod din lemn dar cu piloni din „ciment”, ce a fost din nou refăcut, din beton, în timp ce primar era N.V. Constantinescu.

Pe planul orașului întocmit în anul 1926, sunt localizate cinci poduri peste Râul Târgului, anume: un pod în prelungirea străzii Venus, cu denumire greu de descifrat (Iriminoiu sau A. Miroiu), pe care se traversa râul spre mahalaua Vișoi; Podul Băilor, în dreptul intrării la așezământul băilor, care făcea legătura cu așezarea Valea Româneștilor; Podul Poșoiu, probabil în dreptul morii Poșoiu, în prelungirea străzii Primăriei, care asigura legătura între Primărie și strada care colecta toată circulația de pe malul stâng al Râului Târgului, Bulevardul Cuza Vodă; Podul Uzinei, în

⁸⁵ *Ibidem*, f. 68.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 45: primăria cere relații la București și află că toate spitalele plătesc taxe.

⁸⁷ ANP, fond PC, dosar 4/1911-1912, f. 48, sept. 1911.

⁸⁸ Ioan Răuțescu, *op. cit.*, pp. 151-152.

dreptul Uzinei electrice aflată pe strada C. Brâncoveanu; Podul Țigăniei, care asigura circulația pe drumul spre Târgoviște.

Rețeaua de canalizare; îndiguirea Râului Târgului

Deși în dosarele primăriei din 1913 și 1914 apar anunțuri de licitații pentru lucrări de canalizare a orașului⁸⁹, se poate ca acestea să nu se refere, de fapt, la o rețea de canalizare a întregului oraș – căci ideea de canalizare putea căpăta înțelesuri diferite în context diferit.

În Câmpulung, dată fiind situația topografică, cu pantele iuți ale dealurilor de la vest, au existat mari probleme cu evacuarea apelor pluviale de pe străzile orașului. Presupunem că, în mod deosebit în epoca modernă, îndesirea lotizării pentru un număr sporit de construcții a generat tăierea în proporție mult mai mare a pomilor fructiferi sau a arborilor și a transformat străzile ce coborau spre centru în fâgașe pentru adevărate viituri ce le desfundau foarte des. Este motivul pentru care primăria, la solicitarea locuitorilor acestor zone, a fost nevoită să le repare frecvent sau, în cele din urmă, să le canalizeze⁹⁰.

Spre a exemplifica problemele complexe puse primarului de situația amintită, aducem în discuție petiția doctorului Sache Ștefănescu, proprietarul parcului de pe Grui, ce va fi vândut orașului. Evidențiind, de la început, că „locuitorii din comune rurale pendinte de primărie” (nominalizează Bughea de Jos, Malu, Schitul Ciocanu) coboară pantele Gruului pe Calea Ocheștilor, doctorul se plânge de drum, ce era impracticabil din cauza apelor, solicitându-se „împiedicarea deplasării malurilor...”⁹¹. La solicitarea primarului, probabil Gh. Negulici, arhitectul comunal, propune realizarea unui canal cu tuburi de ciment. Primarul respinge propunerea, intuind că un asemenea canal s-ar surpa din cauza pantei prea mari, continuând: „pentru aceste motive am onoare a vă

⁸⁹ ANP, fond PC, dosar 1/1913, f. 99; ANP, fond PC, dosar 19/1914, f. 10.

⁹⁰ ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, f. 55: plângere semnată de 12 locuitori (din care cinci aveau numele de familie Moloiu), împotriva deciziei primăriei de a construi un șanț pe lungimea stradei Moloiu din Schei, „pe care noi ne avem locuințele și circulăm cu căruțele cu boi la muncă”, stradela fiind prea „strâmtă” și canalul propus de un metru lățime.

⁹¹ ANP, fond PC, dosar 10/1900-1901, ff. 75, 82.

invita, d-le arhitect, de a întocmi o lucrare mai potrivită cu situația locului și în scopul de a face acest drum mai practicabil” și avansează propria lui propunere, mai adecvată terenului dar și mai economică⁹².

Centrul orașului se află pe o terasă, sub dealuri, ușor înclinată de la nord spre sud (dar mai ridicată decât albia râului), pe care stagnau apele cu aluviuni din timpul ploilor iuți de vară precum și cele rezultate din topirea zăpezilor. Foarte timpuriu s-a pus problema devierii din zona centrală a *Iazului Fierăstraielor* și a efectuării unor lucrări de canalizare pe fosta lui albie, numită în majoritatea documentelor din sec. al XIX-lea „Șanțul din centrul orașului”, sau „canalul ce străbate orașul”. Iată doar câteva din mențiunile documentare⁹³ referitoare la acest canal:

1867: „spre a se precurma viiturile de pietriși ce aduce gârlele... dupe ulița *Gruului* în cea a târgului despre apus cu care chip se inundează și șanțul la mai multe locuri unde acele gârle dă întrânsulu...”⁹⁴

1883: discuții repetate în Consiliul Comunal despre curățenia, repararea șanțului ce traversează orașul⁹⁵.

1896: se așterne „nisip cernut pe trotuarele *dupe ambele lature* (s.n.) ale canalului, cu începere din dreptul casei dlui Sache Nicolau în sus până în dreptul pieței Scheiu”⁹⁶.

1896: cu ocazia întocmirii planurilor de aliniere a străzilor *Negru Vodă* și *Mircea Vodă* se trasează și „direcțiunea șanțului care traversează prin centrul orașului, spre a se canaliza sistematic”⁹⁷.

1896: la propunerea primarului se admite reconstruirea canalului ce traversează orașul prin centru, „de la Iazul Morilor până la Niță Calangiu” (Schei-Vișoi), din „beton de ciment dupe tipul și profilul nr. 2 din planul adoptat de Consiliul Tehnic Superior”, iar din Iazul Morilor până la podul de piatră de la *Fierari*, tipul și profilul nr. 1, „din vorbitul plan”⁹⁸.

⁹² ANP, fond PC, dosar 10/1900-1901 f. 75, 19 august 1900, f. 82.

⁹³ Pentru alte mențiuni documentare, vezi Carmen Opreșcu, *Rolul instituțiilor ecleziastice în geneza și evoluția orașului Câmpulung Muscel*, în „Historia Urbana”, tom VIII (2000), nr.1-2, pp. 130-132.

⁹⁴ ANP, fond PC, dosar 1/1867, f. 156.

⁹⁵ ANP, fond PC, dosar 1/1883, ff. 39, 40.

⁹⁶ ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, f. 13.

⁹⁷ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 66, 20 februarie 1896.

⁹⁸ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 103.

1896: „pentru proiectata reparațiune a canalului s-a aprovizionatu un numerulu de 150 de lăturoi de brad groase de lungime 4m”⁹⁹.

1896: propunerea consilierului comunal G. Bădescu, anume să se prevadă la canalul ce străbate orașul guri și stăvilare la 30 m: „Considerând că cea d’întâiu condițiune ce trebuie să îndeplinească canalul ce străbate orașul este ca concetățenii noștri să aibă apă îndestulă și cu înlensnire de luat mai cu seamă în cas de incendiu”¹⁰⁰.

1898: antreprenorul întreținerii canalului de beton se plânge de acțiunile „antreprenorului trotuarului de asfalt”: „cu ocazia facerii betonului având necesitate de apă și pentru că apa a fost puțină în cursul ei pe canal, a găsit de cuviință a opri apa cu diferite materiale ca: bolovani, saci, cărămidă etc.”, motiv pentru care au apărut depuneri la toate gurile canalului și „cascade” pe parcursul lui¹⁰¹.

În sfârșit, probleme edilitare deosebite a provocat și modernizarea zonei pieței Sf. Ilie, mai ales la construirea Halei¹⁰²: pavarea terasei din jur, trotuare, grilaje, „latrină publică”¹⁰³, aducerea apei – canalizarea pentru întreaga zonă¹⁰⁴. Aceste lucrări au determinat, în mare măsură, organizarea spațiilor comerciale din hală, repartizarea încăperilor acesteia fiind justificată și de existența unor surse de apă „cu gurile canalizate”.

Se pare că adevărata rețea de canalizare a întregului oraș se va executa, din lipsă de fonduri, abia în perioada cuprinsă între martie 1929 și noiembrie 1933. Ioan Răuțescu enumeră „canalizarea orașului pentru apele menajere” ca fiind printre lucrările din timpul primarului N.V.

⁹⁹ ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, f. 39: adresa din 16 martie 1896 a comisarului poliției municipale către primărie.

¹⁰⁰ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 147 verso, noiembrie 1896.

¹⁰¹ ANP, fond PC, dosar 1/1896-1900, f. 255.

¹⁰² Carmen Oprescu, *Halele din piața Sf. Ilie și modernizarea Câmpulungului*, în „Revista de istorie a Muscelului. Studii și comunicări”, București, VI (2001), pp. 151-161.

¹⁰³ ANP, fond PC, dosar 1/1895, f. 187, august 1895: aprobarea Consiliului Comunal pentru canalizare, latrină publică „cu apă adusă din izvoarele abundente dupe proprietatea d-lui P. Cazan și din str. Grui” și darea lucrărilor în antrepriză.

¹⁰⁴ ANP, fond PC, dosar 21/1896, f. 75, mart. 1896: este menționat Gh. Anastase, antreprenor pentru „lucrările de aducerea apei , canalizarea și construirea unei privăți publice în piața Sf. Ilie”; i se plătesc 3.397,42 lei.

Constantinescu¹⁰⁵; s-au pus în discuție și anii 1933-1934¹⁰⁶. Proiectul se pare că a fost complex, amplu, deosebit de bine executat, de vreme ce schema topografică și planul de canalizare realizate atunci sunt incluse printre documentele ce au fost folosite la un amplu proiect de sistematizare a orașului care a fost avizat de Comisia de sistematizare a orașului la 17 iunie 1933 și de CTS în ședința din 4 aprilie 1934¹⁰⁷.

Aceeași situație confuză în privința datelor cronologice se remarcă în cazul îndiguirii Râului Târgului. Probabil că Răuțescu se referă la această lucrare, pe care o enumeră tot printre realizările primarului N.V. Constantinescu, atunci când scrie: „S-a *canalizat* (s.n.) pe o porțiune destul de importantă Râul Târgului, începând de la podul Țigăniei”¹⁰⁸. Cert este că la câteva luni de la alegerea lui Constantinescu primăria avea comandat proiectul de îndiguire a Râului Târgului la Ministerul Lucrărilor Publice, Direcțiunea Apelor. Erau deja plătite deplasările specialiștilor (în fruntea cărora ministerul delegase pe inginerul Lantos, în iulie-august 1929¹⁰⁹), fapt ce face probabilă executarea lor, conform afirmației lui Răuțescu, înainte de noiembrie 1933, când s-a încheiat ultimul mandat al primarului nominalizat în monografie. Acestea sunt principalele acțiuni de modernizare pe cale edilitară pe care izvoarele arhivelor le dezvăluie pentru orașul Câmpulung la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului următor.

¹⁰⁵ Ioan Răuțescu, *op. cit.*, p. 151.

¹⁰⁶ Teodor Mavrodin, *op. cit.*, p. 154.

¹⁰⁷ ANP, fond PC, dosar 47/1934. Dosarul cuprinde un exemplar al proiectului de sistematizare: memoriul justificativ, lista de documente folosite la întocmirea lui, lista avizelor prin care a trecut, câteva alte adrese referitoare la acest proiect; lipsesc toate piesele desenate.

¹⁰⁸ Ioan Răuțescu, *op. cit.*, p. 151.

¹⁰⁹ ANP, fond PC, dosar 36/1929, ff. 110, 610 și urm., 618-620.

ABSTRACTS

New data on the founders of the Jitianu monastery (Dolj county) and an act of donation for the monastery of St Paul on Mount Athos

Petronel Zahariuc

The Jitianu monastery, with St Dimitri as its patron, is one of the major houses of worship around Craiova. Alongside the Bucovăț monastery, located north of the previously mentioned town, the Jitianu monastery was the main refuge for town dwellers over several centuries. The root of the monastery's name is based on the Slavic *jitie* („life,” „living”) pointing at how the „*obștejitie* monastery” phrase was derived, meaning „life amidst the community”. Based on this term, Petronel Zahariuc follows two directions to explain the origin of this place of worship: one leads to a possibly older church existing on the site, and another, to the Jitian name, borne by several boyars in Wallachia between the 15th and the 16th centuries. The oldest known record on the Jitianu monastery was kept in the archive of the St Paul monastery on Mount Athos in a document dated March 12, 1593. The author demonstrates that the 1557 property act, issued by Pătrașcu the Kind, which was deemed to be the oldest mention of the church, is actually the summary of confirmation act by the prince for half of the village of Iamnic, which will later come under the possession of the Jitianu monastery. The scrivener for the document transcribed it in brief and placed the summary before the text, which was later a source of confusion among researchers. In the

appendix, the author replicates the text of a document in the archives at Mount Athos, in which Radu de la Afumați ruled that the monastery of St Paul was to receive a certain amount of money every year (March 3, 1528).

A founder and a foundation: Ion Golăi and the Golia monastery

Gerd Franck

The study focuses on the life and achievements of a grand boyar in Moldavia, Ion Golăi, and the beginnings of one of his foundations, the Golia monastery in Iași. The author aims to reveal the origins of Ion Golăi's family and the way its members were involved in the political and economical scene of Moldavia. Ion Golăi is part of a generation of boyars which stood out by the taste displayed for the urban environment, instead of the rural area, where they had taken up residence until that time. The above-mentioned boyar held various offices at the ruler's court: he was a seneschal (*stolnic*), *staroste* and grand logothete (*mare logofăt*), an office by which he managed the chancellery. Material and financial resources available allowed him to purchase numerous estates and domains. His property included 30 villages and village parts, with houses and building land in Iași and Cotnari, spreading across 12 counties; among others, he also had breweries in Iași. The fortune amassed allowed him to build a church on the outskirts of the town of Iași (the future Golia monastery, rebuilt by Vasile Lupu), which his family would later dedicate to Vatopedi monastery, at Mount Athos. For reasons unknown, Ion Golăi was executed by order of prince Iancu Sasu, in 1581 or 1582.

*Several considerations on the status of widows
in Cluj in the Premodern Period*

Enikő Rűsz-Fogarasi

This study is focused on the status of widowed women in premodern Cluj. This paper has chosen the *Treaty on Succession (Tratatul asupra succesiunii)* of 1603 as its reference, among all the statutes created in Cluj, since it frequently approaches the legal and social status of women and hence of widows. Widowhood is one of three possible social alternatives opening up to a woman throughout her life. Following her birth, her family life would be spent in her father's legal custody, while marriage would grant her a household and a transfer in her husband's custody. Marriages would be concluded at an early age, with any man or woman facing the prospect of becoming a widower/widow more than once in a lifetime, since mortality rates were significantly high. Recurring wars and frequent epidemic outbreaks translated into a reduced life expectancy. This is how marriages would often meet untimely ends, with the spouses becoming widows or widowers as often as this happened. If a certain woman were to become a widow, the community would expect her to celebrate and honor her husband's memory, to manage or to pass on the inheritance and to settle custody over the infants; if the husband had died in exceptional circumstances, it was her duty to shed light on his demise. Any new marriage was to be declared to the authorities without delay. Widows would often carry forth the trade of their late husband, regardless of whether he had been a merchant or a craftsman. This did not apply to all widows, however, since they often found it easier to remarry and enter the safety of a new home rather than have the burden of an entire business all to themselves. This study deals with how guilds would welcome (or not) the wives taking over their husbands' trade. The basic rule was for the guild to protect the widows, who were allowed to continue the trade of their deceased husbands for one year, during which they could have a journeyman and an apprentice at their side. This was only possible if the woman remained a widow (in this case, remarriages

were not accepted) and if she bore the name of her husband from then on. This attitude may be observed in almost all of the guild statutes, such as those of the boot makers, belt makers, felt mongers, goldsmiths and blacksmiths.

*Country roads and town roads in Wallachia
between the 17th and the 18th century*

Laurențiu Rădvan

This paper focuses on the issue of roads in Wallachia, regardless of whether they linked towns or were internal to them. Roads throughout the country borrowed their name from the river whose valley they shared or of the town and the region which was their final point. Not all roads had the same status. There was a hierarchy of land routes, a hierarchy known to rulers, as well as to boyars, merchants or commoners. The “main road” was the one connecting one town to the other and which led into neighboring countries (in the mountains, they would often narrow into a path). It had a public road status, in the medieval sense of the term, which meant that it was under the authority of the prince, who supervised it and granted free access. Local roads were the next to follow in this hierarchy, since they linked villages and are often indicated at the border of estates. The relatively dense road network in Wallachia did not boast excellent conditions, since its maintenance was not permanent. Except for the ancient Roman road on the Olt valley, built from stone, all roads, large or minor, were made of earth. These roads were permanently affected by weather conditions. This situation may also be explained by the way the medieval state was organized, since its roads were not a priority, but was also due to the fact that the technology of the time was not so advanced as to allow roads to be built out of stone. The ruling house valued roads only inasmuch as they represented a source of income. The study identifies in detail the main routes followed by the major roads of the country, with significant junctions at Bucharest and Craiova.

Town roads were referred to as “uliță” in the Romanian area, a word derived from Old Slavonic. In the beginning, roads did not have a specific name, since they were located by landmarks nearby: churches, the marketplace or the residence of the prince. From the 17th century on, major streets are named according to their orientation or to features specific to the neighborhood. Whereas minor streets were made of earth, with their condition subject to all changes in weather, major streets were covered with wood planks, hence their second name, that of “poduri” - “bridges” (*planked streets*). Documents reveal that two town officials would handle administrative issues of the day, with planked streets being under their jurisdiction: the great *aga* (*marele agă*) and the great *spatar* (*marele spătar*); one supervised the town center, the other, the purlieu. The two relied on a company of bridge workers, recruited from certain villages, to repair planked streets. Maintenance costs were covered by taxing goods entering the town.

*The administration and the elite of the town of Satu Mare
in the former half of the 18th century*

Judit Pál

This study looks at how the administration of Satu Mare was organized, to what extent the urban select few were involved, but also at how town autonomy gradually caved in under Habsburg authority. At the end of the 17th century and the beginning of the next, the appointment of a commissary by the Hungarian Aulic Chancellery was aimed at sapping the Protestant ascendancy over the town and increasing that of the Catholics. Several elections were cancelled for various reasons, since Protestants would elect judges (*juzi*) from their own ranks. Years later, a revolt led by Francisc Rákóczi II caused extensive damage in the area (in 1703, the town was put to fire and sword). Satu Mare then requested the privileges of a royal free town, based on several arguments: older privileges of the two twin communities here (Satu Mare and Mintiu), granted by the kings of Hungary and the princes of Transylvania, the

support given to the Habsburg army, the town's destruction during the revolt, benefits to the treasury etc. One diploma was obtained in 1712, followed by the Diet's sanctioning in 1715 a law which provided that the two communities should be granted the rank of free royal town (now officially merged). The town administration is headed by the inner council or the Senate (*magistratus, senatus*), made up of 12 members, and the outer council (*electa communitas*); before the unification, it counted 70 members in Satu Mare and 50 in Mintiu. The head of the council was the "tribune" (*tribunus plebis*, also *fürmender* in sources, based on the German *Vormund*), who acted as a mediator between the two councils, and often between the towns of Satu Mare and Mintiu as well. The number of members in the outer council was set to reach 60 persons. In 1758, membership in the outer council was brought down to 40, since the central authority probably sought to decrease Protestant presence. The study addresses the responsibilities of the two councils and the often tense relationships between the two formerly twin communities.

On gate overseers and their responsibilities in 18th century Iași

Mihai-Cristian Amăriuței

The study focuses on a local administrative office and its responsibilities in the town of Iași, in the 18th century. In Iași, Moldavia's capital, town rule, made up of the *șoltuz* and the *pârgari*, is largely restricted in the latter half of the 17th century and even more notably in the following century due to the fast-paced gain in authority of the new institution presided by the gate overseer (*vornic de poartă*). The latter was appointed by the prince and was called upon to settle town issues: sales-purchases, the laying of cadastral boundaries, research on the condition of certain premises or on places in the town core and on its boundary, pricing the estates and sometimes even settling disputes between town inhabitants. The name of the officials is derived from their initial task, that of sorting through disputes in front of the Court Gate and presiding over the lesser

ones of the ordinary town dweller. Their numbers varied over time: from 12 in the 17th century to only four mentioned at the beginning of the next century. Of all the above-mentioned responsibilities, one stands out: the authority of the gate overseer to lay boundaries. Witness (neighbor) testimonies, oaths and consideration of documents with a probative force were all taken into account when overseers would measure and parcel out tracts of land by laying landmarks such as stones or posts. Overseers were also the ones who priced specific goods, usually buildings or tracts of land/real estates, especially when auctioned. The study also considers the income of these officials and concludes by presenting a table with the name of all the gate overseers indicated by historical evidence in Iași, in the 18th century.

*The belfry of the St Spiridon church in Iași,
a monument between two worlds*

Sorin Iftimi

This paper is dedicated to a major monument in the town of Iași, the St Spiridon church belfry. Throughout the centuries, the urban setting of Iași was less Oriental in its aspect than that of Bucharest; however, the town was not markedly Occidental in its external features. A certain architecture with a local fragrance, born out of a pragmatist and minimalist approach rather than derived from artistic trends had the upper hand until modern times. Classicism appeared in the Moldavian architecture in the last quarter of the 18th century, when “a true architectural revolution” occurred, in the sense that buildings displayed Western features. Architects and craftsmen came to Iași, bringing along models adequate to the tastes and the comfort of modern times. Specific features are attributed to the Russian connection via which Classicism was adopted in many buildings, with repeated periods of Russian administration east of the Carpathians, occasioned by various anti-Ottoman campaigns. In this light, the architecture of the St Spiridon Church of Iași stands out. The first church was built around 1752 and was

heavily affected by the 1802 earthquake, being rebuilt in 1804. The belfry, flanked from 1765 on by twin water fountains (*cișmele*), and provided after 1830 with a Parisian clock underwent several stages in its evolution, with restorations dated 1786, 1807, 1843 and 1862. Up to now, it was commonly believed that the belfry had been erected in 1786, but the author demonstrates that, in its initial stage, it was built around 1757, at the same time as the enclosing wall erected by prince Constantin Racoviță.

*Traditionalism and modernity in Romanian music and society
(1750-1830)*

Claudiu Neagoe

The present study seeks to show how the Western penchant in Romanian society became ever more obvious at the end of the 18th century and in the first few decades of the 19th. The subject is extensive, prompting the study to focus on issues which have to do, on the one hand, with the traditionalist vein in Romanian society and, on the other, on the music of the day (a specific aspect), as a channel for the Western influence to be adopted. The urban environment is the one where this phenomenon found its most profound resonance; this is why research highlights how the urban universe defined itself from the latter half of the 18th century, the so-called *century of the Phanar*, until local rulers rose to power again (1821). In the 18th century, Romanian society was, for the most part, “orientalized”. Boyars, as well as other social classes, looked to Ottoman customs in both mien and attire, mores, attitudes and behavior, art, architecture or music. A mixture of Oriental, as well as Western influences makes its way into music. From mid-18th century on, fiddlers in Wallachia and Moldavia began to play a new genre of songs in boyar and royal courts, songs of love and revelry, the melancholy gentle *worldly songs*. The military occupations of 1769-1774, 1788-1791, and 1806-

1811 would change this state of things. The presence of Austrian and Russian officers in the two Principalities exerted a slow, but decisive influence on the musical tastes of the boyars, who, to gain the favors of the powers that be, were quick to adopt Western customs and music, without abandoning the local ones. The musical scene became ever more animated at the beginning of the 19th century, due to various theater companies or musicians arriving from Germany, Italy or Austria. Boyar daughters also underwent musical education, learning to play various instruments.

Testimonies on stronghold towns on the eastern border of Europe, as recorded by the French officer Lazowski at the end of the 18th century

Sorin Şipoş

As French interest in areas under Ottoman domination increased, French officers were dispatched in large numbers to increase the Ottoman army defense. Special consideration was given to the fortification system under Ottoman control along the Nistru river, where Russian forces attacked Romanian territory under the influence of the Porte on numerous occasions. The study analyzes the memoirs of French officer Joseph Félix Lazowski, which hold documentary evidence on a significant part of the European border of the Ottoman Empire. After a brief presentation of Lazowski's biography, the author of the study analyzes the testimony of the officer, present between January 1795 and June 1797 in the Ottoman Empire. The account describes the Ottoman system of fortifications bordering the Empire of the Czar, namely the strongholds of Ismail, Bender, Cetatea Albă (Akkerman) and Chilia, inspected in person by Lazowski. The four reports drafted on that occasion were either forwarded to the Directorate, complete with a fifth report, a sort of synthesis on the political and military status of the Ottoman Empire, namely *Observations sur l'état présent de la Turquie et sur les rapports politiques de cette Puissance avec la République Française*. Lazowski's

mission was to assess the status of the fortifications and to propose the most adequate solutions to increase their efficiency. Some of the original ideas to be found in the memoirs include Lazowski's plea for abandoning the amiable relationships between France and the Ottoman Empire, which had not yielded the expected results, and engaging in a military campaign to conquer Egypt.

*High Life Balls in the Romanian Principalities
at the Middle of the XIXth Century*

Dan Dumitru Iacob

Balls represented the most important events of Romanian high life in mid-19th century, eliciting the admiration of contemporaries through frequency of occurrence and splendor, exclusiveness and massive attendance, as well as implications and social effects. Being real shows of high life, balls offered a proper environment for entertainment, socialization and representation, encouraging erotic games and facilitating matrimonial politics. In the background, balls also represented a proper circumstance for manipulation, intrigues and political conspiracies.

The intensity and the complexity of social life sustained by these luxurious events ascribed to balls a special popularity which had an echo in collective consciousness, in memoirs, literature and the printed media of the time. In order to understand the causes of this popularity, the author tried to outline some specific features of balls, investigating some aspects such as how the western fashion of balls and society dances was adopted in the Principalities, how private and public balls were organized, the variety of these events (official balls, fancy dress balls, masked balls, dancing parties or balls for children), the carnival and the calendar of balls, their atmosphere, the advantages of wearing masks and erotic game, the connection between entertainment and politics, risks and unfortunate experiences occurring at balls.

Balls offered consistency and brightness for fashionable life in Romanian towns, especially in the two capitals of the Danubian Principalities, Iasi

and Bucharest. They also had an important role in bringing society up to date. The renewals were extremely visible and speedy in the ballroom, both in respect to the ambience and the equipments of the dancing hall, music, dancing style, manners, education, society language etc. Balls have also contributed to the modernization of urban life. They sped up the development of social life, they diversified cultural life and stimulated the economy in Romanian towns, imbuing them with brightness and local colour.

*Urban public works and the modernization of the town of Câmpulung
Muscel (late 19th century – early 20th century)*

Carmen Oprescu

Based on groundbreaking information provided by archives, this study looks at how a new wave in urban planning unfolded in the town of Câmpulung in late 19th – early 20th century. The qualities of air, natural environment and mineral waters in Câmpulung and its surroundings influenced urban works, heavily influenced by the popular desire to entice as many tourists as possible. The first substantial news on public lighting in Câmpulung date back to 1855, but it is only much later, in 1896, that gas lighting is put into service. The first steps to introduce electricity are taken in 1905, but the network itself is only finished in 1912. The author also focuses on the various regulations issued by the Town Hall and the Local Council. These regulations underwent the following stages to approval: the regulation was put forward, voted by the Council, sent to Bucharest, and submitted to the consideration of the High Technical Council for approval, which could send it back with demanding modifications; comments were discussed and the regulation was then voted again, being sent to the Minister of the Interior for approval, and only then issued by King's High Decree and published in the Official Gazette. The author also deals with frontage projects. Although measures for a uniform alignment of stores were taken ever since 1833, the first frontage project is mentioned for the *Rucăreanu* Street (1895); the main

streets of the town would follow, *Negru Vodă* and *Mircea Vodă*. As regards the laying of asphalt on the roads, records are available ever since 1896, when the reconditioning of the paved streets of *Negru Vodă*, *Mircea Vodă* and *Matei Basarab* was decided, as well as the partial construction of asphalt sidewalks on *Negru Vodă* and *Mircea Vodă*. Works on a drinking water network began in the spring of 1911 and continued until the fall of 1912. Works on river dykes for the Târgului River complemented them, after the Second World War¹.

¹ Traducerea rezumatelor a fost efectuată de Valentin Cîrdei.

A U T O R I

Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI (născut la Iași, în 1969), doctorand la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o lucrare referitoare la domnia lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica; preocupări de istorie medievală românească și istoria ideilor în secolul al XVIII-lea european; a publicat o serie de studii în reviste din țară.

Gerd FRANCK (născut la Iași, în 1973), profesor; doctor în istorie din anul 2004, cu lucrarea *Ctitori-boieri în Țara Moldovei (până la jumătatea secolului al XVII-lea)*; preocupări de istorie socială medievală; a publicat o serie de studii în reviste din țară.

Dan Dumitru IACOB (născut la Dragomirești, jud. Vaslui, în 1971), cercetător la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu; doctorand cu o lucrare privitoare la elitele din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea; preocupări de istorie socială și instituțională; redactor și coautor la *Atlasul istoric al orașelor din România* (fasciculele Sebeș, Suceava și Târgoviște); a publicat mai multe studii în reviste de specialitate.

Sorin IFTIMI (născut la Mileanca, jud. Botoșani, în 1965), cercetător la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană din Iași; doctor în istorie din anul 2006, cu lucrarea *Curtea Doamnei în Țările Române (sec. XV-XIX)*; preocupări de genealogie, heraldică și istorie urbană medievală și modernă; a publicat mai multe studii în reviste de specialitate din țară.

Claudiu NEAGOE (născut la Câmpulung Muscel, în 1974), asistent universitar la Universitatea din Pitești, în cadrul Facultății de Științe Socio-Umane, catedra de Istorie; doctorand cu o lucrare privitoare la rolul muzicii în societatea românească la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea; preocupări de istorie politică și socială; a publicat mai multe studii în reviste de specialitate.

Carmen OPRESCU (născută la Câmpulung Muscel, în 1954), lector universitar la Universitatea din Pitești, în cadrul Facultății de Științe Socio-Umane, catedra de Istorie; doctor în istorie din anul 2001, cu lucrarea *Organizarea și arhitectura orașului Câmpulung Muscel (secolele XIV-XIX)*; preocupări legate de istoria artei, istorie urbană, teoria restaurării (*Monumentele. Trecutul la timpul viitor*, București, Editura Ars Docendi, 2004); a publicat mai multe studii în reviste de specialitate din țară.

Judit PÁL (născută la Sfântu Gheorghe, în 1961), conferențiar universitar la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, în cadrul Facultății de Istorie-Filosofie; doctor în istorie din anul 1998, cu lucrarea *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, publicată la editura Presa Universitară Clujeană în 1999; preocupări legate de istoria orașelor premoderne și moderne din Transilvania, istoria armenilor din Transilvania (*Armeni în Transilvania. Contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei / Armenians in Transylvania. Their Contribution to the Urbanization and the Economic Development of the Province*. Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul pentru Studii Transilvane, 2005) și istoria elitelor din secolul al XIX-lea; a publicat mai multe studii în reviste de specialitate din țară și străinătate.

Laurențiu RĂDVAN (născut la Brăila, în 1975), lector universitar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul Facultății de Istorie; doctor în istorie din anul 2003, cu lucrarea *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, publicată la Editura

Universității „Alexandru Ioan Cuza” (Iași, 2004); preocupări de istorie urbană; a publicat mai multe studii în reviste de specialitate din țară și străinătate, un volum de izvoare de istorie medievală universală (*De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*, Iași, 2005, editor împreună cu Alexandru-Florin Platon) și un volum de studii de istorie urbană (*Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, Iași, 2006).

Enikő RÜSZ-FOGARASI (născută la Reghin, în 1966), conferențiar universitar la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, în cadrul Facultății de Istorie-Filosofie; doctor în istorie din anul 2000, cu lucrarea *Privilegiile și îndatoririle orașelor din cele șapte comitate transilvănene*, publicată la editura Presa Universitară Clujeană, 2003 (titlul sub care a apărut este *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*); preocupări legate de istoria orașului medieval și premodern din comitatele transilvane; a publicat numeroase studii și articole în reviste din țară și din străinătate.

Sorin ȘIPOȘ (născut în satul Cuzap, com. Popești, jud. Bihor, în 1969), conferențiar universitar dr. la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale de la Universitatea din Oradea; preocupări legate de istorie medievală românească, istoria Transilvaniei, imaginea societății românești în relatările călătorilor străini; a publicat, ca unic autor sau în colaborare, opt cărți, între care: *Etnie. Națiune. Confesiune*, Oradea, 1996; Antoine-Françoise Le Clerc, *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei Europene*, Cluj-Napoca, 2004 (ed. în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); *De la „Mica la Marea Europă”. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*, 2006, Oradea (în colaborare cu Ioan Horga), precum și numeroase studii și articole în reviste din țară și din străinătate.

Petronel ZAHARIUC (născut la Ibănești, jud. Botoșani, în 1969), conferențiar universitar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul Facultății de Istorie; doctor în istorie din anul 2002, cu lucrarea *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod*, publicată la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” (Iași, 2003); preocupări de istorie medievală românească; a publicat numeroase studii în reviste de specialitate din țară; în calitate de editor de izvoare documentare medievale, a publicat mai multe volume din colecția *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, și a colaborat la publicarea vol. I din colecția *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (alături de Ioan Caproșu), precum și a vol. I de documente românești de la mănăstirea Xiropotam (*Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos, Catalog*, vol. I, Iași, 2005, alături de Fl. Marinescu și I. Caproșu).